

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Харківській національний університет імені В. Н. Каразіна

Руслан Сердега

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА
ЛЕКСИКА В ГОВІРКАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ
СЛОБОЖАНЩИНИ (ХАРКІВЩИНИ)**

Монографія

Харків 2012

УДК 811.161. 2'282 (477:54)
ББК 81.2 Укр-67
С32

Рекомендовано до друку вченою радою філологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 5 від 21 грудня 2012 року)

Автор:

Сердега Р. Л., кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української мови Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Науковий редактор:

Сагаровський А. А., кандидат філологічних наук, доцент

Рецензенти:

Гриценко П. Ю., доктор філологічних наук, професор;
Малахова О. А., кандидат філологічних наук, доцент;
Кохан Ю. І., кандидат філологічних наук, доцент

Сердега Р. Л.

С32 Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної
Слобожанщини (Харківщини) : [монографія] / Руслан Сер-
дега. — Х. : Монограф, 2012. — 218, [2] с.

ISBN 978-617-7033-13-3.

У монографії чи не вперше в українському мовознавстві на основі значного природного фактажу здійснено опис сільськогосподарської лексики (найменування зернових, технічних і городніх культур та їх частин, назви хвороб і шкідників сільськогосподарських рослин, найменування сортів городніх рослин, назви сільськогосподарських робіт і процесів, пов'язаних з обробкою землі, доглядом і збиранням урожаю, найменування виконавців аграрних процесів, назви етапів росту і досягання врожаю, найменування сільськогосподарських знарядь і їх частин, назви господарських приміщень та ін.) у говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини).

Книжка адресується науковцям-філологам, етнологам, викладачам вищих навчальних закладів, аспірантам-гуманітаріям, учителям-словесникам, студентам — усім, хто цікавиться мовознавчими проблемами.

УДК 811.161. 2'282 (477:54)

ББК 81.2 Укр-67

ISBN 978-617-7033-13-3

© Сердега Р. Л., 2012
© Монограф, 2012

ЗМІСТ

Вступ	5
-------------	---

Розділ I.

Аспекти вивчення лексики традиційного господарювання	10
1.1. Стан дослідження говорів Слобожанщини	10
1.2. Сільськогосподарська лексика як об'єкт вивчення	15
1.3. Чинники формування й функціонування тематичної групи лексики в досліджуваному регіоні	20
1.4. Методичні засади дослідження лексики традиційного господарювання	26

Розділ II.

Лексико-семантичні групи найменувань традиційного господарювання у говорах Центральної слобожанщини	39
2.1. Назви сільськогосподарських культур	39
2.2. Назви сортів сільськогосподарських рослин	69
2.3. Назви хвороб і шкідників сільськогосподарських культур	77
2.4. ЛСГ на позначення різних періодів росту і досягання сільськогосподарських культур	86
2.5. Найменування сільськогосподарських робіт	101
2.6. ЛСГ «агентивів»	109
2.7. Назви сільськогосподарських знарядь	112
2.8. Назви господарських приміщень	127

Розділ III.

Словотвірна характеристика елементів системи сільськогосподарської лексики у говірках Харківщини	145
3.1. Суфіксальний словотвір у межах сільськогосподарської лексики Центральної Слобожанщини	145
3.2. Роль лексико-семантичної деривації в утворенні аналізованих лексем	155
3.3. Універбація в сільськогосподарській лексиці Харківщини	157
3.4. Префіксальний спосіб словотвору в межах аналізованого сегмента лексико-семантичної системи Центральної Слобожанщини	159
3.5. Роль префіксально-суфіксальної деривації в утворенні слів сільськогосподарської сфери у говірках Харківщини	160

2.6. Нульова суфіксація в межах аналізованого сегмента лексико-семантичної системи Центральної Слобожанщини	160
2.7. Складання	161
2.8. Репрезентованість морфолого-синтаксичного способу словотвору в сільськогосподарській лексиці Харківщини	163
2.9. Лексико-синтаксичний спосіб словотвору в межах аналізованого сегмента лексико-семантичної системи Центральної Слобожанщини	163
Розділ IV. Ареальне виявлення елементів системи сільськогосподарської лексики у говірках Харківщини	167
Співвідношення римська цифра-район Харківщини	175
Висновки	176
Література	185
Список обстежених населених пунктів (співвідношення цифра — село) ...	209
Післямова редактора	214
Відомості про автора	218

ВСТУП

Свідчення діалектної лексики мають велику евристичну цінність для багатьох галузей науки, як власне лінгвістичних, зокрема історії мови, так і тих, що пов'язані з вивченням історії та сучасного стану матеріальної й духовної культури українського етносу, оскільки вона безпосередньо відбиває процеси, що відбуваються у мові, а також у політичному, соціально-економічному й культурному житті народу. Крім того, багатство лексики народних говорів, різноманітність мотивів номінації, збереження у словниковому складі народної мови одиниць, відмінних генетичною й часовою віднесеністю, — усе це актуалізує дослідження складу, закономірностей системної організації, особливостей функціонування лексики територіально-мовленнєвих утворень.

Зростає увага до діалектного мовлення не лише в українському мовознавстві, а й загалом у слов'янському, що зумовлено, на думку відомого діалектолога П. Ю. Гриценка, як розв'язанням завдань у межах національних наукових шкіл (передусім підготовкою національних атласів), так і практикою реалізації таких міжнародних наукових програм, як підготовка Загальнослов'янського лінгвістичного атласу (ЗЛА), Лінгвістичного атласу Європи (ЛАЄ), Карпатського і Закарпатського діалектологічних атласів (КДА і ЗКДА), Атласу східнослов'янських ізогос [Гриченко 1990, с. 4].

Уже опубліковано кілька регіональних атласів, наприклад, побачив світ «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України» Й. О. Дзендзелівського [Дзендзелівський 1958–1993], «Лексичний атлас правобережного Полісся» М. В. Никончука [Никочук 1994], «Атлас українських говірок Північної Буковини» К. Ф. Германа [Герман 1995–1998] та ін. З'явився також і «Атлас української мови» (АУМ), який засвідчив діалектну даність і певною мірою відобразив взаємозв'язки літературної мови з місцевим мовленням [АУМ 1984–2001]. Опубліковано й цілий ряд діалектологічних словників, лексикографічних матеріалів, монографій, наприклад: «Словник діалектизмів українських говірок Одеської області» А. А. Москаленка [Москаленко 1958], «Словник полтавських говорів» В. С. Ващенко [Ващенко 1960], «Словник діалектної лексики

говірок сіл південно-східної Полтавщини» А. Т. Сизька [Сизько 1990], «Словник бойківських говірок» М. Й. Онишкевича [Онишкевич 1984], шість випусків фактажу буковинських говірок [Матеріали 1971–1979], «Матеріали до Лексичного атласу української мови» М. В. Никончука [Никончук 1979], «Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся» М. В. Никончука [Никончук 1985], праці М. В. і О. М. Никончуків «Ендемічна лексика Житомирщини» [Никончук 1989], «Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов» [Никончук М. 1990], «Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов» [Никончук 1990], монографія М. В. Никончука, О. М. Никончука і В. М. Мойсієнка «Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії» [Никончук 2001], «Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» В. А. Чабаненка [Чабаненко 1992], короткий словник гуцульських говірок [Гуцульські говірки 1997], «Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок» Г. І. Гримашевич [Гримашевич 2002], «Словник діалектної лексики Луганщини» [СДЛЛ 2002], «Словник українських східно-слобожанських говірок» [СУСГ 2002], «Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область)» І. В. Магрицької [Магрицька 2003], Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) Ю. О. Піпаша, Б. К. Галаса [Піпаш, Галас 2005], «Словник буковинських говірок» [СБГ 2005], «Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини» А. А. Сагаровського [Сагаровський 2011], «Словник дитячого мовлення Центральної Слобожанщини (Харківщини)» М. Асаули [Асаула 2011] та ін. Однак цього замало, бо ще, наприклад, і досі не укладено зведеного словника українських говорів тощо. Дослідження різних лексико-тематичних груп діалектної лексики, створення Лексичного атласу української мови, укладення лексикографічної праці, яка б охоплювала всі територіально-мовленнєві утворення України, — все це належить до першочергових і надзвичайно важливих завдань сучасної діалектологічної науки. Тим більше, що в лінгвістиці уже відносно давно набуває поширення ідея системного вивчення лексики, яка йде від загальноприйнятого розуміння мови як системи взаємопов'язаних частин та одиниць. Ця настанова сягає ще праць О. О. Потебні. Сьогодні ж вимога системного вивчення лексики стала майже аксіомою, бо дослідження словникового складу української мови, та й узагалі будь-якої [Р. С.], справді, як слушно зауважує

І. В. Муромцев, «неможливе на сучасному етапі без належної уваги до особливостей внутрісистемної організації як самої лексики, так і мови в цілому» [Муромцев 1987, с. 45]. І тому, як справедливо відзначав Д. М. Шмельов, найактуальнішим завданням сучасної лексикології є встановлення різноманітних системних відношень, що існують усередині будь-яких лексичних груп, а також виявлення тих об'єктивних показників, які об'єднують слова одне з одним [Шмелёв 1977, с. 14].

Найпоширенішим способом об'єднання слів є тематичне групування, в основу якого покладено екстралінгвістичні, зовнішні зв'язки між предметами і явищами матеріальної дійсності. Таке поєднання слів відбувається на основі логіко-понятійної спільності. Описувати ж діалектну лексику за тематичними групами, відповідно до згаданих вище постулатів про системність її вивчення, слід з урахуванням багатопланових системних зв'язків кожного окремого слова, бо «кожна лексема як окремий елемент діалектного мовлення становить собою, умовно кажучи, точку перетину різноякісних явищ — фонетичних, граматичних, лексичних» [Приценко 1990, с. 16].

Об'єктом пріоритетного вивчення здебільшого була, є і буде лексика тих сфер, які є найактуальнішими для людини і в яких найповніше збереглися мовні одиниці різних хронологічних зрізів. До таких, безперечно, належить і досліджувана нами лексика (сільськогосподарські ботанічні номени, назви аграрних виробничих процесів і їх виконавців, найменування різних сільськогосподарських знарядь і деяких засобів транспортування, назви господарських приміщень), оскільки вона довго зберігається у мові, стійка, і досить повно відображає зміни в житті суспільства, особливо в такій його частині, як селянство, тобто в ній є й архаїка, сучасний стан і динаміка розвитку.

Лексика традиційного господарювання є одним із найдавніших і найстійкіших шарів словникового складу української мови. Цю лексику в межах окремих територіторіально-мовленневих утворень досліджували О. Л. Бабичева (Сеймське межиріччя) [Бабичева 1990], З. М. Бичко (Наддністрянщина) [Бичко 1997], П. Ю. Гриценко (Одещина) [Гриценко 1977, Гриценко 1994], Я. В. Вакалюк (Прикарпаття) [Вакалюк 1982], В. С. Ващенко (Наддніпрянина) [Ващенко 1968], Т. Є. Вороніна (українські говірки Воронежчини) [Вороніна 1970], Й. О. Дзензелівський (Закарпаття) [Дзензелівський 1960, Дзензелівський 1964], Т. П. Заворотна (наддунайські говірки)

[Заворотна 1968, Заворотна 1971], Г. О. Козачук (волинсько-поліський ареал) [Козачук 1977], Ф. А. Непийвода (Черкащина) [Непийвода 1960, Непийвода 1961], М. В. Никончук (правобережне Полісся) [Никончук 1985] й ін.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю фіксації діалектного матеріалу з Центральної Слобожанщини і введенням його до наукового обігу, відсутністю монографічного опису лексики центральнослобожанських говірок. Українська гуманітарно-філологічна громадськість, на жаль, й досі не має системного наукового опису лексико-семантичного рівня говорів української мови, ареальної фразеології, відсутній і загальнонаціональний словник, який би охоплював увесь діалектний континуум, бракує й регіональних лексикографічних праць тощо. Зібрані неповно й нерівномірно представлені різні тематичні групи діалектної лексики, зокрема й сільськогосподарська. Така ситуація, в принципі, стосується й центральнослобожанського ареалу. Наше дослідження присвячене якраз лексикологічному описові та виявленню особливостей складу лексики традиційного господарювання у говірках Харківщини.

Матеріалом роботи слугували записи говіркової лексики Центральної Слобожанщини (Харківщини), виконані викладачами і студентами філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Значну частину фактажу здобув сам автор. Матеріал збирався за власним, спеціально розробленим питальником (545 позицій). Використовуються в дисертації і відповіді на питання «Програми для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови» Й. О. Дзендзелівського. Усього обстежено 185 населених пунктів.

Інформаторами добиралися типові носії говірки, тобто люди, які довго не перебували поза своїм говірковим оточенням. У кожному селі досліджувалися, як правило, акти мовлення 6–9 інформаторів різних вікових груп (не менше ніж по двоє від кожної). Розподіл за групами такий: 1) мовці до 25 років (школярі, молодь із середньою та професійно-технічною освітою); 2) діалектоносії від 25-ти до 60 років (із неповною середньою та середньою освітою); 3) мовці старші за 60 років (як правило, з початковою освітою або неповною середньою освітою). Для забезпечення повноти, правильності відповідей на окремі питання залучалися для консультацій-корекцій місцеві фахівці (агрономи, механізатори, будівельники й ін.).

Здобуті матеріали відображають динаміку змін лексико-семантичних систем на сучасному етапі розвитку говорів. Дослідження

проведено з урахуванням різноманітної здиференційованості діалектоносіїв (залежно від віку, освіченості, професії, соціальної і мовленнєвої активності тощо). Такий підхід є об'єктивним і перспективним, бо дає можливість простежити розвиток системи.

Крім того, для зіставлення і порівняння використовуються дані «Словника діалектної лексики Луганщини (2002 р.)», «Словника українських східнослобожанських говірок» (2002 р.) та монографії Я. В. Закревської «Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті» (1976).

Принцип подачі лексичного матеріалу семасіологічний. Після кожного слова у роботі відзначається його територіальне поширення індексами населених пунктів. У міру потреби до більшості з них є ілюстрації (якщо їх кілька, то вони подаються за висхідним цифровим порядком, тобто від найменшого до більшого числа). Матеріал подано спрощеною транскрипцією, оскільки ми не ставили перед собою завдання детально дослідити фонетичні особливості центральнослобожанських говірок (різноманітні асимілятивні зміни, оглушення, взаємонаближення ненаголошених [e], [и], «акання», «укання» тощо).

Розділ І.

АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ ТРАДИЦІЙНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1. Стан дослідження говорів Слобожанщини

Слобожанщині, як не дивно, довгий час не щастило на дослідження діалектного словникового складу. Якоюсь мірою говіркові лексичні утворення слобожанського ареалу середини 19 ст. відбиті у «Словнику мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» [359], який виготовував авторський колектив кафедри української мови Харківського університету, очолюваний Л. В. Веневцевою. Письменник широко використовував слобожанські діалектизми, що зумовлено відповідними причинами, — нова українська літературна мова проходила складний шлях нормування, у процесі якого становлення її лексичних норм супроводжувалося активною взаємодією з місцевими говорами, особливо в ранній період розвитку, коли розмовні елементи інтенсивно входили до її складу. Певну кількість лексичних утворень слобожанського типу фіксує «Словарь української мови» (1907–1909) за ред. Б. Д. Грінченка [Грінченко 1907–1909], зокрема фактаж із помітками «Богод. у.», «Валк. у.», «Волч. у.», «Змієв. у.», «Харьк.», «Харьк. г. », «Харьк. у.».

Останнім же часом поживалося вивчення словникового складу Слобожанщини. Нещодавно з'явився «Словник діалектної лексики Луганщини» (2002), у північній частині цього регіону превалують слобожанські говірки. У цьому ж році вийшов «Словник українських східнослобожанських говірок». Його основу складають лексеми, записані у населених пунктах північних районів Луганської області. На часі вже й створення Діалектного словника Харківщини, зокрема вже опублікований перший випуск матеріалів до нього [Сагаровський 2011].

Узагалі слобожанський діалект займає територію Харківської, частину Луганської, північні райони Дніпропетровської та Донецької областей. Українські слобожанські говірки побутують також у суміжних районах Белгородської, Воронежської, Курської й Ростовської областей Росії. Межі слобожанського говору в цілому окреслив відомий

мовознавець К. П. Михальчук, він же визначив основні його риси. І. Г. Матвіяс виділив у цьому діалекті окремі типи говірок [Матвіяс 1990, с. 120–121], які переважно розрізняються більшою або меншою частотою вживання деяких говіркових елементів. Відмінність між ними, як правило, зумовлена, з одного боку, етнічно-історичними чинниками, зокрема складом перших поселенців на відповідних територіях та пізнішим дозаселенням. І з другого боку, різним ступенем взаємодії з сусідніми говірками російської мови.

Залежно від того, які говірки слобожанського говору вивчалися, усі наукові праці, присвячені описові згадуваного континууму, умовно можна поділити на три групи: 1) роботи, у яких вивчалися фонетичні, морфологічні та лексичні особливості говірок, що є на території Росії й мають ознаки південно-східного та поліського наріч української мови; 2) наукові розвідки, у яких реалізоване порівняльно-історичне дослідження Західної, Східної та Південної Слобожанщини, які кваліфікуються як західнослобожанські, східнослобожанські, південнослобожанські говірки; 3) праці, у яких вивчаються говірки порубіжжя (українські, розташовані на території Росії, що більшою мірою, аніж інші говірки Слобожанщини, відбивають перехідні явища українського та російського мовлення).

До недавнього часу приділялась увага, в основному, фонетиці та морфології слобожанських говірок, особливо тим, що є за межами України, проте вони, як і інші утворення цього типу, щодо будь-якого рівня досліджені недостатньо.

Певну спрямованість наукових інтересів дослідників на вивчення говірок Слобожанщини, що є у дотичній Росії, але мовленнєвою сутністю українські, очевидно, можна пояснити цілою низкою різних чинників: політичних, власне мовних тощо. Українські говірки, розташовані на території Росії, опинилися в іномовному оточенні (російському), вони ізольовані від основного діалектного масиву. Мовці таких говіркових утворень, як правило, користуються в цих населених пунктах українською мовою лише в побуті і не вміють читати і писати по-українськи.

Ще в кінці ХІХ ст. М. О. Дикарев спробував розглянути деякі звукові, у тому числі й українські, явища на матеріалі приказок, зібраних на Воронежчині [Дикарёв 1892]. Пісенно-фольклорний матеріал, зібраний у цьому ж регіоні, досліджував К. П. Філатов [Филатов 1898]. Заслуговує на увагу також дослідження говорів воронезької території В. Й. Тростяньського [Тростянский 1916]. Аналізується діалектний матеріал із Воронежчини у роботах Н. П. Гринкової

[Гринкова 1930, Кн. 1, Гринкова 1930, Кн. 2, Гринкова 1947]. О. М. Бескровний цікавився, головним чином, узаємовпливом двох споріднених мов — російської й української [Бескровный 1949]. Цей напрямок вивчення говірок продовжує А. А. Сагаровський на матеріалі 50 українських сіл із 15 районів Белгородської області [Сагаровський 1988].

Фонетико-морфологічні особливості слобожанських говірок за межами України вивчали Г. В. Денисевич (Курсько-Белгородська територія) [Денисевич 1958, Денисевич 1965], Г. Т. Солонська (Воронезька область) [Солонська 1967], А. А. Сагаровський (Белгородська область) [Сагаровський 1988] та ін. Г. Т. Солонська заналізувала матеріали із 30 населених пунктів Воронежчини (усього дослідниця визначає понад 300 українських говірок). Вона встановила розміщення говірок південно-східного типу та визначила кількість говірок з ознаками поліського наріччя [Солонська 1967]. Певною мірою досліджено і лексичний склад цих говірок, зокрема Т. Є. Вороніна займалася вивченням сільськогосподарської лексики українських говірок Воронежчини [Вороніна 1970]. Великий внесок у дослідження українських говірок, що функціонують на території Воронезької області, зробила М. Т. Авдеєва [Авдеєва 2005]. Під її керівництвом створюється «Словарь украинских говоров Воронежской области» [Авдеєва 2008].

Що ж до слобожанських говірок у межах України, які у даному разі цікавлять нас найбільше, то їх досліджували Б. А. Шарпило (порівняльно-історична характеристика фонетичних і морфологічних діалектних явищ Старобільщини) [Шарпило 1960], З. С. Сікорська (словотвірні особливості говірок межиріччя Айдару й Калитви) [Сікорська 1972], Л. А. Лисиченко (деякі спостереження над лексичним складом східнослобожанських говірок) [Лисиченко 1971]. За останні десятиліття помітно активізувалося дослідження цієї території. З'явилися роботи К. Д. Глуховцевої (лексика народного побуту українських східнослобожанських говірок Луганської області) [Глуховцева 1992], В. В. Леснової (лексика на позначення людини та її рис в українських східнослобожанських говірках) [Леснова 1999], І. В. Магрицької (обрядова лексика цих же говірок) [Магрицька 2000], І. О. Ніколаєнко (лексика традиційного ткацтва в українських східнослобожанських говірках) [Ніколаєнко 2000], Т. І. Сердюкова (синтаксичні особливості українських східнослобожанських говірок) [Сердюкова 2002], А. О. Скорофатова (ономасіологію та лінгвогеографію фітономенів в українських східнослобожанських говірках)

[Скорофатова 2008, Скорофатова 2009], Г.К. Барилова (кореляцію вербальних і невербальних складників у традиційних народних іграх (на матеріалі українських східнословобожанських говірок)) [Барилова 2009], О.В. Верховод (генезу цих же говірок на лексичному рівні) [Верховод 2009], Ю.В. Абрамян (сільськогосподарську лексику українських східнословобожанських говірок) [Абрамян 2010 № 2, Абрамян 2010 № 3, Абрамян 2011, Абрамян 2012] та ін. З'явилася й монографія К.Д. Глуховцевої «Динаміка українських східнословобожанських говірок» (2005), у якій відтворено динаміку фонологічної (фонетичної), морфологічної та лексичної систем українських східнословобожанських говірок за різні проміжки часу — сто і п'ятдесят років, виявлено чинники змін фонологічної, морфологічної та лексичної систем. На підставі різночасових свідчень про окремі явища мови встановлено типологію змін у говірках та індекс динаміки одиниць різних мовних рівнів [Глуховцева 2005]. Цією ж дослідницею укладено «Лінгвістичний атлас лексики побуту українських східнословобожанських говірок» [Глуховцева 2003]. А.О. Скорофатовою укладений «Атлас назв корисних рослин в українських східнословобожанських говірках» [Скорофатова 2009]. В.В. Леснова уклала регіональний тематичний словник недиференційного типу «Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: людина та її риси», до реєстру якого включено 1500 слів, пов'язаних з номінацією людини та її рис [Леснова 1999]. І.В. Магрицька підготувала «Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область)», завданням якого є максимально повне відтворення лексики й суміжних явищ (словосполучень, фразеологізмів, мовних кліше), сполучених із традиційним весільним обрядом Східної Слобожанщини. Приділено в ньому увагу фонетичним, акцентним, словотвірним і семантичним особливостям весільних найменувань тощо [Магрицька 2003]. Членами кафедри української мови й української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка було впорядковано «Словник українських східнословобожанських говірок» з реєстром у 3500 слів диференційного типу, що містить лише традиційну діалектну лексику, зафіксовану в різних наелених пунктах Східної Слобожанщини та в перехідних говірках від східнословобожанських до східностепових, яка не ввійшла до основного словникового складу сучасної української літературної мови [СУСГ 2002]. Не залишилася поза увагою і діалектна фразеологія цього регіону. В.Д. Ужченком було опубліковано монографію «Східноукраїнська фразеологія»

[Ужченко 2003], а також у співавторстві з Д. В. Ужченком було видано «Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу» [Ужченко 2005], який став «справжньою енциклопедією фразеології Слобожанщини» [Вихватенко 2010]. Д. В. Ужченком досліджено семантику українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні, характер віддзеркалення українськими зоофразеологізмами позамовної дійсності у зв'язку з їх формуванням, еволюцією та здатністю до культурної референції [Ужченко 2000]. І. В. Мілевою вперше в україністиці на матеріалі діалектної фразеології комплексно розглянуто питання евфемізації й дисфемізації як фразеотворчих чинників, розкрито зв'язок виразів з етнокультурою, окреслено особливості евфемістичних і дисфемістичних висловів на відміну від лексичних евфемізмів / дисфемізмів, описано методику виявлення евфемістичного й дисфемістичного компонентів значення за допомогою асоціативного психолінгвістичного експерименту [Мілева 2005]. У праці Р. В. Міняйла описано активні процеси в ареальній фразеології сходу України, встановлено дериваційну базу, способи та чинники формування ареальних фразеологічних одиниць, розкрито їх лінгвальний фразеотворчий механізм тощо [Міняйло 2001]. Н. О. Скоробагатко досліджено концептуалізацію фразеологічного соматичного коду в східнослобожанських і східностепових говірках. Детально проаналізовано вплив символічного характеру соматизмів на значення й конотацію фразеологічних одиниць [Скоробагатко 2009].

Пожвавилось і вивчення південнослобожанського територіально-мовленнєвого утворення, зокрема дослідження його лексичної системи (маємо на увазі структурно-семантичне вивчення лексики, виконане Л. М. Тищенко) [Тищенко 2002].

Опис же різних структурних рівнів діалектного мовлення Харківщини здійснили Л. А. Лисиченко (основні фонетичні, морфологічні особливості говірок Дворічанського та Куп'янського районів) [Лисиченко 1955], Л. Ф. Бузник (фонетико-морфологічні особливості російських говірок Дергачівського району) [Бузник 1965], О. О. Владимирська (опис деяких особливостей взаємодії російських говірок Балаклійського району з українською мовою) [Владимирська 1977, Владимирська 1976]. У 1975 р. О. С. Юрченком, Л. І. Ройзензоном і С. І. Ройзензоном був укладений фрагмент фразеологічного діалектного словника Харківської області [Юрченко 1975]. Пізніше О. С. Юрченком у співавторстві з А. О. Івченком опубліковано «Словник стійких народних порівнянь» [Юрченко 1993]. Нещодавно

стали з'являтися й ґрунтовні розвідки, присвячені лексичному рівневі центральнослобожанських говірок, зокрема такі: А. А. Сагаровський «Слобожанські діалектні раритети» [255], «Спроба діалектного словника Харківщини» [257], «Фрагмент діалектного словника Харківщини» [258], «Із досвіду укладання діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)» [252], «Перспективи створення діалектного словника Харківщини» [253], «Українська діалектологія. Фрагмент Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)» [Укр. діалектологія 2005] й ін., Г. Н. Карнаушенко «Местная географическая терминология русских говоров Центральной Слобожанщины» [Карнаушенко 1993], О. Л. Плетнева «Фразеологія говірок Центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект)» [Плетнева 2004], М. М. Асаула «Лексика «дитячого спілкування» у говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини)» [Асаула 2011]. А. А. Сагаровським опубліковано перший випуск матеріалів до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) [Сагаровський 2011], М. М. Асаулою — «Словник дитячого мовлення Центральної Слобожанщини (Харківщини)» [Асаула Словник 2011]. Продовжує потрапляти в коло зору харківських учених і діалектна фразеологія, зокрема заслуговують на увагу розвідки А. А. Сагаровського, в яких він наголошує на можливості створення фразеологічного словника Центральної Слобожанщини [Сагаровський 2010, Сагаровський 2011], і Н. Ф. Уманцевої, яка досліджує фразеологізми, зафіксовані в селі Циркуни Харківського району Харківської області [Уманцева 2009, Уманцева 2010, Уманцева 2012]. Не покидає своїх зацікавлень діалектною фразеологією й О. Л. Плетнева (Заверющенко), досліджує весільну фразеологію Слобожанщини [Плетнева 2007, Плетнева 2008, Плетнева 2009]. За вивчення антропогностичної лексики Центральної Слобожанщини взялась А. І. Седих [Седих 2010, Седих 2011]. Подальше дослідження лексики говірок Харківщини передбачає аналіз багатьох тематичних груп, які не були предметом розгляду. Серед них, зокрема, і досліджувана нами сільськогосподарська лексика Центральної Слобожанщини.

1.2. Сільськогосподарська лексика як об'єкт вивчення

«У землеробській лексиці,— зауважує відомий діалектолог П. Ю. Гриценко, — виділяються об'єднання лексем на позначення: а) знарядь для обробки землі та їх частин; б) процесів обробки землі та догляду і збереження врожаю та оцінки урожайності; окрему ЛСГ утворюють локативи» [Гриценко 1984, с. 45]. У роботі ми

намагалися у міру можливого розглянути всі ці лексико-семантичні групи. Крім того, нами виділено ЛСГ «хвороби та шкідники сільськогосподарських рослин». Великий інтерес, на нашу думку, становлять і назви різноманітних та численних сортів культурних рослин. При цьому географічне поширення їх чи диференціація за ознаками розвитку не привертає до себе уваги [Ващенко 1968, с. 50]. Ці найменування цікаві з другого боку — з погляду загальних питань вивчення номінації. Вони демонструють спосіб думання людини й шляхи формування назв. Номінації сортів, як слушно відзначає В. С. Ващенко, «відображають велику різноманітність у характерних деталях основних городніх культур та ті тонкощі, які так вдало й влучно відбило в своїх засобах живе народне мовлення» [Ващенко, с. 50]. Звичайно, що названі ЛСГ та їх складники, репрезентовані у дослідженні, не можуть охопити увесь масив лексики традиційного господарювання. Не можна сказати з певністю, що якісь сільськогосподарські лексеми не пропущені, оскільки цілковита повнота відображення усього масиву зазначеної лексики, на нашу думку, не може бути забезпечена через багатогранність дійсності (складність і розгалуженість комплексу традиційного господарювання як країни в цілому, так і окремого регіону) і вузькі рамки конкретного дослідження. Слід звернути увагу й на те, що діалектний матеріал збирається за певною програмою, і це загальновідомо, але будь-яка програма не може врахувати ані всіх лексико-тематичних груп, ані повноти їх ономасіологічного обсягу. Питальник для збирання фактажу має два аспекти: ономасіологічний і семасіологічний. І відповідно до цього охоплює питання номінативного та сигніфікативного характеру. Ідеальною була б така програма, яка врахувала б усі лексико-семантичні зв'язки [Никончук М. 1990, с. 4]. Для цього треба окремо поставити питання про всі значення, але це, як справедливо зауважують М. В. та О. М. Никончуки, нереально з двох причин: обсягу програми і неможливістю передбачити відповіді [Никончук М. 1990, с. 4]. Саме тому ми свідомо обмежилися згадуваними вище тематичними групами лексики.

Сільськогосподарські ботанічні номени — це дуже давня група слів. Її коріння сягає глибокої давнини — часів індоєвропейської та праслов'янської етнічної й мовної єдностей. Назви традиційних сільськогосподарських рослин — досить стійке об'єднання слів, оскільки вони майже не виявляють тенденцій до зникання. Замін у цій лексичній групі, як правило, не буває, хоч вона і дуже стара. Назви культурних рослин позначають звичні й істотні для життя

народу реалії. Тому ці найменування становлять багате і досить надійне джерело для деяких культурно-історичних, етнографічних висновків, що виходить за межі суто лінгвістичних завдань.

Не менш цікавим об'єктом дослідження є лексика на позначення дій і процесів, пов'язаних з обробітком землі, доглядом, збиранням та збереженням урожаю. Людина від початку існування змушена була дбати про своє харчування, і тому назви дій, пов'язаних зі здобуванням харчів, також досить давні. Рільництво, зокрема підсічно-вогняне господарство, як і полювання, рибальство, є одним із найдавніших видів практичної діяльності людства. Цілком природно, що у складі цієї групи лексики багато давніх слів, але найменування дій і процесів, пов'язаних із обробітком землі, зазнають більших змін, ніж попередня лексична група. Тому тут маємо порядок із старими і навіть архаїчними назвами до певної міри новіші номени.

В українській діалектологічній науці серед тих, хто приділяв увагу вивченню номенів, пов'язаних із трудовими процесами, можна назвати П. Ю. Гриценка [Гриценко 1984, с. 60–72], Й. О. Дзензелівського [Дзензелівський 1960], М. В. Никончука [Никончук 1985, с. 155–228], О. О. Терновську [Терновская 1977, с. 77–130], досліджували ці реалії й етнографи, скажімо, О. Б. Братчиков [Братчиков 1868], Д. К. Зеленін [Зеленин 1991] та ін.

Великий інтерес становлять і назви знарядь праці. «Землеробська техніка займає дещо особливе місце серед інших ділянок матеріальної культури як один з елементів продуктивних сил, розвиток яких веде до перебудови всього суспільного ладу. Засоби праці не тільки мірило розвитку людської робочої сили, але й показник тих суспільних відносин, при яких відбувається праця», — слушно зауважують автори історико-етнографічної монографії «Народна землеробська техніка українців» [Горленко 1971, с. 3]. Якщо до того ж нагадати, що рільництво було основою світових цивілізацій, то стає зрозумілою важливість вивчення найменувань сільськогосподарських знарядь.

Із назвами сільськогосподарських робіт, тісно пов'язані назви їх виконавців, так звана ЛСГ «агентивів». Певною мірою ці номени розглядали В. С. Ващенко [Ващенко 1968], П. Ю. Гриценко [Гриценко 1984], Я. В. Закревська [Закревська 1976], Н. М. Захлюпана [Захлюпана 1982], М. В. Никончук [Никончук 1985], Н. Л. Осташ [Осташ 1982] й ін.

На позначення основного сільськогосподарського реманенту в досліджуваних говорах використовують переважно спільнослов'янські

загальноновживані назви: плуг, борона, вила, коса, ціп та ін., які вживаються у мовленні людей усіх поколінь і професій. Кількість найменувань знарядь праці більша від кількості самих реалій. «Така невідповідність, — доречно зауважує П. Ю. Гриценко, — породжена тривалим збереженням у мовній практиці номенів зниклих реалій, які належали цьому ж колу реалій. Тому, — продовжує дослідник, — до опозиції лексем на позначення синхронно співвідносних реалій додається опозиція часово маркованих елементів» [Гриценко 1984, с. 45].

До лексико-тематичної групи — назви сільськогосподарських знарядь — ми включили і деякі «транспортні» лексеми, зокрема назви воза і найменування збруї, тому що обробіток землі був однаково неможливий як без доброї волової чи кінської запряжки, так і без плуга. Крім того, роботи, пов'язані зі збиранням урожаю, часто потребують транспортних засобів. Однак нами свідомо пропущені назви сучасного транспорту (автомобільного, тракторного тощо), оскільки вони не належать до традиційної (давньої) системи господарювання.

В українській діалектологічній науці серед тих, хто приділяв увагу вивченню номенів, пов'язаних із сільськогосподарськими знаряддями, можна назвати В. С. Вашенка [Вашенко 1968], П. Ю. Гриценка [Гриценко 1977, Гриценко 1984], М. В. Никончука [Никончук 1985], О. М. Пазяка [Пазяк 1969], досліджували ці реалії й етнографи, скажімо Д. К. Зеленін [Зеленин 1907, Зеленин 1991], І. Д. Бойко, В. Ф. Горленко, О. С. Куницький [Горленко 1971].

Відтоді як людина почала вести осілий спосіб життя, в неї виникла потреба у постійному притулку, а її заняття (хліборобство, тваринництво та ін.) зумовили необхідність у спеціальних приміщеннях для зберігання врожаю, знарядь праці та для утримування худоби. Саме тому ми вважаємо за доцільне розглянути і деякі «будівельні» лексеми, зокрема назви господарських приміщень. Найменування будівель різного господарського призначення, як і попередні групи, є дуже стійкими. Вони численні й різноманітні та разом з тим відзначаються незначною варіантністю. Зміни в складі будівельної лексики тісно пов'язані зі зміною самих реалій — появою нових побудов і зникненням старих.

В українській діалектологічній науці серед тих, хто приділив увагу вивченню номенів, пов'язаних із будівлями різного господарського призначення, можна назвати В. С. Вашенка [Вашенко 1968, с. 37–39], Ю. П. Галай [Галай 1977, Галай 1978], К. Д. Глуховцеву [Глуховцева 1992, Глуховцева 1997], М. В. та О. М. Никончуків [Никончук 1990], Л. І. Дорошенко [Дорошенко 1999], О. М. Євтушка [Євтушок

1989, Євтушок 1990], В. І. Пілецького [Пілецький 1982], В. З. Присяжнюка [Присяжнюк 1981], І. П. Чепігу [Чепіга 1992], Г. Ф. Шила [Шило 1982] й ін.

Власне лінгвістичне вивчення місцевих назв сільськогосподарських реалій має досить тривалу історію, але найінтенсивніше воно здійснюється в післявоєнний період, коли з'являється чимала кількість мовознавчих праць, присвячених як загальним питанням української діалектної лексики, так і її окремим тематичним і лексико-семантичним групам. Нас же, як зазначалося вище, цікавить сільськогосподарська лексика. Найбільш досліджене щодо цього Полісся (М. В. Никончук «Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся» [Никончук 1985], праці М. В. і О. М. Никончуків «Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов» [Никончук 1990], «Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов» [Никончук М. 1990]. Цей ареал представлений і працями Л. І. Дорошенко, яка займається східнополіською будівельною лексикою [Дорошенко 1999], О. Євтушка (лексика сільського будівництва західнополіських говорів) [Євтушок 1989, Євтушок 1990], Л. Т. Выгонної [Выгонная 1968, Выгонная 1971], Т. О. Черниша [Черниш 1990]. Сільськогосподарська лексика Закарпаття представлена працями Й. О. Дзензелівського [Дзензелівський 1960, Дзензелівський 1964], Деснянсько-Сеймське межиріччя — роботами О. Л. Бабичевої [Бабичева 1990, Бабичева 1994], Черкащина — Ф. А. Непийводи [Непийвода 1960, Непийвода 1961], Наддніпрянина — В. С. Ващенко [Ващенко 1968], наддунайські говірки — Т. П. Заворотної [Заворотна 1968], П. Ю. Гриценка [Гриценко 1977, Гриценко 1984], Кіровоградщина — Т. В. Громко (географічні терміни, у тому числі й сільськогосподарські) [Громко 2000], українські говори Воронежчини — Т. Є. Вороніної [Воронина 1970]. Я. В. Закревська в словотвірному і лінгвогеографічному аспектах розглянула ЛСГ «назви сільськогосподарських культур» (на матеріалі західного регіону) [Закревська 1976], певною мірою цієї ЛСГ торкаються І. В. Сабадош [Сабадош 1996], якого цікавить ботанічна номенклатура взагалі, а не лише назви сільськогосподарських рослин, Л. А. Москаленко (ботанічна лексика українських степових говірок) [Москаленко 1992]. Є й праці, присвячені окремим реаліям сільськогосподарської сфери, як-от розвідки О. А. Малахівської [Малахівська 1982, Малахівська 1985], І. В. Сабадоша [Сабадош 1984], О. К. Данилюк [Данилюк 1999], Я. В. Закревської [Закревська 1964] й ін.

Проте найбільшу увагу дослідників привертала лексика старожитніх говорів (поліських, карпатських, середньонадніпрянських). Так, наприклад, південно-західну діалектну територію, як справедливо відзначає дослідник центральнослобожанського діалекту А. А. Сагаровський, «порівняно з іншими говірковими регіонами, на лексикографічному рівні представлено відносно непогано (Д. Бандрівський, М. Буряк, Я. Вакалюк, І. Верхратський, К. Галас, З. Ганудель, К. Герман, Е. Гоца, М. Грицак, Й. Дзензелівський, П. Лизанець, В. Манівчук, О. Миголінець, В. Німчук, М. Онишкевич, М. Паночко, П. Приступа, Й. Пуйо, І. Сабадош, І. Філак, Н. Хобзей, Г. Шило та ін.» [Сагаровський 2003, с. 115]. Окрім того, чималий унесок у вивчення південного заходу зробили закордонні вчені. Це переважно праці з фонетики і морфології українських діалектів, але є і спроби аналізу словникового складу, роботи з лексики окремих українських територіально-мовленневих утворень. Українські говори вивчалися і вивчаються, зокрема, у Польщі (Ю. Тарнацький [Tarnacki 1939], М. Лесів [Лесів 1997], Я. Рігер [Riger 1969], М. Юрковський [Jurkowski 1971] та ін.), колишній Чехословаччині (І. А. Панькевич [Панькевич 1938], Д. Кренджале [Grânjala 1938] та ін.), Угорщині (Е. Балецький, І. Кніежа, Л. Деже [Дэже 1966]), Румунії (І. Петруц, М. Павлюк, І. Робчук), де теж є реальний ґрунт для таких досліджень.

Слобожанським же говорам до недавнього часу мало щастило щодо вивчення. На сьогодні їх дослідження є особливо актуальним. Вивчення тематичних груп діалектної лексики говорів територій пізнього заселення є важливим, оскільки відображає своєрідність перебігу еволюційних процесів на лексичному рівні. Крім того, слушно відзначає Н. Б. Клименко, «це дає можливість не тільки докладніше вивчити лексику окремих діалектів, але й подолати нерівномірність дослідження українського (а ширше — і слов'янського) діалектного континууму» [Клименко 2001, с. 1].

1.3. Чинники формування й функціонування тематичної групи лексики в досліджуваному регіоні

Серед завдань української діалектології, що чекають на розв'язання, особливе місце належить дослідженню галузевої лексики, зокрема, як доречно зауважує І. Г. Ліпкевич, опису такої лексики в говірках конкретних історико-етнографічних регіонів [Ліпкевич 1993, с. 1]. У зв'язку з цим пильної уваги заслуговує говіркова сільськогосподарська лексика. Це досить цікавий об'єкт вивчення,

оскільки вона «повно відбиває зміни у житті селянина на всіх етапах розвитку суспільства» [Непийвода 1960, с. 29]. Слід відзначити ще й такі особливості сільськогосподарської лексики — якісно-кількісну нерівномірність її побутування в різних місцевостях — і те, що в повному обсязі її вживають і знають не всі носії певної говірки, а тільки ті, хто має безпосередній зв'язок із цією галуззю народного господарства. І це, до речі, стосується не тільки сільськогосподарської номенклатури, а й усіх інших ділянок виробничо-професійної лексики. Такі особливості зумовлюються характером економіки певного краю, рівнем його суспільно-економічного розвитку. У даному разі важливе значення мають і природні умови описуваного регіону, оскільки сільське господарство, його специфіка значною мірою залежать від них. Розвиток цієї галузі народного господарства у будь-якій місцевості неможливий без урахування ґрунтово-кліматичних особливостей краю. Саме через це ми вважаємо, що необхідно зупинитися на них, тому що природничий чинник є одним з основних у виникненні й функціонуванні лексики традиційного господарювання. Доцільним, на нашу думку, буде й уміщення у роботі відомостей про історію регіону, як це традиційно і робиться у дослідженнях такого типу [Бузник 1965, Карнаушенко 1993, Сагаровський 1988].

Харківська область розташована у північно-східній частині України в степовій та лісостеповій зонах на вододілах річок систем Дону і Дніпра. На півночі та північному сході вона межує з Белгородською областю Росії, на сході — з Луганською, на південному сході — з Донецькою, на південному заході — з Дніпропетровською, на заході та північному заході — з Полтавською та Сумською областями України.

Поверхня Харківщини — хвиляста рівнина, злегка нахилена на південь, розчленована річковими долинами, ярами, балками. Більша частина області розташована в межах Придніпровської низовини [Довідк. 2002].

Рельєф місцевості, звичайно, відіграє велику роль у розвитку рільництва, але важливе значення має і клімат, оскільки досить ясно виступає його зв'язок з географічним розміщенням різних сільськогосподарських культур, яке залежить від теплового режиму та кількості, характеру і розподілу атмосферних опадів в окремих районах протягом року. Клімат же Харківщини помірно континентальний з м'якою зимою та теплим посушливим літом [Довідк. 2002]. У цілому він сприятливий для землеробства.

В області переважають чорноземні ґрунти, в долинах річок — дерново-малопідзолисті, лучно-чорноземні, болотні та інші [Іст. міст

і сіл УРСР 1967, с. 10]. Загалом же «грунтово-кліматичні умови Харківщини сприятливі для вирощування зернових і технічних культур — озимої та ярої пшениці, кукурудзи, ячменю, проса, гречки, цукрових буряків, соняшнику» [Іст. міст і сіл УРСР 1967, с. 10]. Сучасне сільське господарство Харківської області спеціалізується на зерново-буряківницькому рослинництві і м'ясо-молочному тваринництві [Довідк. 2002]. Узагалі ж аграрна культура України має багатовікову історію. Обробітком землі населення займалося тут ще в період трипільської культури (з кінця IV до кінця III тисячоліття до н. е.) [Горленко 1971, с. 9] і, зрозуміло, досі.

Звичайно, протягом століть у цій галузі відбувалися певні зміни. Наприклад, якщо картоплю ще в кінці XVIII ст. вирощували тільки окремі господарі, то сьогодні це найпоширеніша городня рослина. Отже, слід відзначати, що дослідження сучасної говіркової сільськогосподарської лексики значною мірою допомагає простежити зміни, які відбулися в традиційній господарській діяльності певного регіону чи навіть країни, що підкреслює евристичну цінність діалектного матеріалу.

Територія нинішньої Харківської області заселена з давніх-давен. Біля села Яремівка Ізюмського району знайдено крем'яні знаряддя епохи раннього палеоліту (300 тис. років тому). Стоянки пізнього палеоліту (40–15 тис. років тому) виявлено біля міста Богодухова, в Ізюмському та Балаклійському районах. У період неоліту (V–III тисячоліття до н. е.) була досить густо заселена південна частина теперішньої Харківщини, де знайдено близько 60 місць поселень. У першому тисячолітті нашої ери басейн Сіверського Дінця становив південно-східну окраїну великого придніпровського масиву слов'янських хліборобських племен. Із кінця X ст. значна частина сучасної Харківщини входила до складу давньоруської держави [Іст. Слобід. Укр. 1998, с. 10–11]. Однак із середини XIII ст., відзначає дослідник І. Г. Матвіяс, давні поселення на території Слобожанщини були знищені [Матвіяс 1990, с. 110]. Частина населення загинула, а частина була відкинута монголо-татарською ордою на північ [Побережная 1958, с. 5]. Після навали татар територія Харківщини (майбутньої) і суміжного з нею простору значно збезлюдніла і становила собою аж до XVI ст. «дике поле». Населення помітними контингентами стало з'являтися тут на межі XV–XVI ст. Люди приходили сюди з Лівобережної України і Московії на промисли. Вони займалися бортництвом, мисливством, рибальством тощо. У цей же час царський уряд для захисту південних кордонів почав створювати

регулярну сторожову службу. Д. К. Зеленин висловлює дуже правдоподібне припущення, що як «служили люди» на степову окраїну Московської держави потрапляли переважно колишні жителі (або їхні найближчі нащадки) цих же південних степів, витіснені свого часу до центральних районів татарами [Зеленин 1913, с. 48]. Уже 1600 р. московські станичники (в основному) побудували місто Цареворисів (тепер с. Червоний Оскіл Ізюмського району) [Багалій 1993, с. 11]. Проте вартові й станичники не були постійними поселенцями, як і ті промисловики, котрі мали від Московського уряду так звані юрти (великі промислові угіддя, що передавалися у володіння) в Донецькій волості. Було лише кілька міст та менших поселень на Слобідській Україні, «осаджених» московським урядом ще у першій половині XVII ст. Трохи більше московитів з'явилося пізніше, за часів царя Олексія Михайловича, а особливо у XVIII ст., коли заселялася так звана «Українська лінія» (система укріплень, збудована царським урядом у 30–60-х роках XVIII ст. для подальшого розширення володінь Російської держави на південь і захисту від татарських розбоїв. Її залишки збереглися нині на територіях Барвінківського, Зачепилівського, Балаклійського, Красноградського і Первомайського районів Харківської області) [Багалій 1993, с. 21], проте московські поселення, слушно зауважує відомий історик Д. І. Багалій, «у Слобожанщині тільки вкраплені серед українських чи то гніздами, чи то стоять поодинокі» [Багалій 1993, с. 21].

1638 р. українські переселенці на чолі з гетьманом Я. Острянином побудували місто Чугуїв. Масове ж заселення краю українцями почалося з середини XVII століття. Слобідська Україна швидко заселялась українськими козаками, селянами, міщанами, які втікали з Наддніпрянщини від польсько-шляхетського гніту, особливо після придушення повстань 1625, 1630–1631, 1635, 1637–1638 років. У XVII ст. було засновано Харків (близько 1654 р.), пізніше — Люботин, Огульці, Липці, Зміїв, Безлюдівку, Рубіжне та багато інших населених пунктів.

Із півночі сюди переселялися росіяни. Так виникли російські поселення — теперішні Великі Проходи, Руська Лозова, Руські Тришки. Часто українці оселялися в слободах, заснованих росіянами, наприклад, у Валках, Цареворисові, Мохначі тощо.

У роки визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького проти шляхетської Польщі продовжувалося дозаселення Слобожанщини людністю з різних місцевостей України. Не припинилося дозаселення цього краю вихідцями з Правобережної і

Лівобережної України і після приєднання України до Росії 1654 р., особливо після смерті Б. Хмельницького. У цей час багато селян утікало на Слобожанщину з Київщини, Брацлавщини, західного Поділля і Волині. Після підписання Андрусівської угоди 1667 р., за якою Правобережна Україна залишалася під Польщею, тисячі козаків і селян утікали на Лівобережну Україну, поселялися на Слобожанщині [Матвіяс 1990, с. 110]. У 50-х роках XVII ст. на території Слобідської України було утворено 4 козацькі полки: Харківський, Острогозький, Сумський і Охтирський. 1685 р. з Харківського полку виділився Ізюмський. Полки становили собою військово-адміністративні округи, що поділялися на сотні.

У середині XVIII ст., коли було усунено безпосередню небезпеку турецько-татарських нападів на землі Російської держави, царський уряд, здійснюючи колонізаторську політику, учинив ряд заходів, які скасували самоврядування на Слобожанщині, зокрема царським указом від 28 липня 1765 р. козацьку службу було визнано непотрібною і всі п'ять козацьких полків реорганізовано в регулярні. До складу Слобідсько-Української губернії, створеної тоді ж на території Слобідської України, входило 5 провінцій: Ізюмська, Острогозька, Охтирська, Сумська, Харківська. У 1780 р. губернію було перетворено на Харківське намісництво, 1796 знову відновлено. Із 1835 р. Слобідсько-Українська губернія стала називатися Харківською. Вона складалася з 11 повітів: Богодухівського, Валківського, Вовчанського, Зміївського, Ізюмського, Куп'янського, Лебединського, Охтирського, Старобільського, Сумського та Харківського.

У ході масового заселення і дозаселення Слобожанщини поступово зростали її продуктивні сили. Незважаючи на постійні спустошливі напади татарських орд, на просторах колишнього «дикого поля» розвивалися різноманітні промисли і ремесла, торгівля, скотарство, хліборобство. Останнє ж, за словами Д. І. Багалія, було «головним промислом слобожан» [Багалій 1993, с. 129]. Це відзначає і відомий етнограф М. Ф. Сумцов: «З перших часів головнішою працею слобожан було хліборобство» [Сумцов 2002, с. 56]. Ним займалися не тільки мешканці сіл, хуторів та слобод, а й міст і містечок. «Першим ділом слобожан на нових місцях, — пише Д. І. Багалій, — було охазяйнуватися і завести поле» [Багалій 1993, с. 129]. Але й значно пізніше, коли Слобожанщина заселилася, рільництво залишається головним заняттям харків'ян, оскільки навіть у Харкові в XVIII ст. і в першій половині XIX ст., «усі його околиці, — відзначає М. Ф. Сумцов, — Холодна гора, Лиса гора, Журавлівка, Основа

мешканцями мали майже цілком хліборобів...» [Сумцов 2002, с. 56]. У самому місті «харківці мали сади й огороди, а за городом — поля» [Багалій 1993, с. 130]. На городах вирощували огірки, редьку, буряки, моркву, капусту, ріпу, часник, горох, салат, селеру, кріп, пастернак, картоплю; на баштанах — кавуни, дині та гарбузи. «Въ лѣтнѣ же время почти у всякой малороссіанки найдешъ въ огородѣ укропъ, петрушку, пустарнакъ, разныя салаты и другія какъ в кушанье, такъ и въ лѣкарство употребляемыя травы и разныя цвѣты.

Капусту, равномѣрно и свеклу, которую называютъ они и свѣ-
жую бураками, а у нѣкоторых и волоскую репу и красную ка-
пусту, огурцы же, тыквы, дыни, арбузы, кукурузу или пшеничку
сѣють на такъ называемых бакчахъ или баштанахъ, то есть особо
вспаханыхъ нивахъ; а горохъ, конопляное сѣмя для постнаго масла
и турецкія бобы, кои называютъ они фасольями, — въ полѣ; что всѣ
въ пищу употребляютъ. А у рѣдкихъ бывають и картофели, но мало
о разводѣ ихъ стараются, потому что волоская репа нѣсколько имъ
подобна, только что влажнѣе и изъ нея муки и крухмалу, такъ какъ
изъ картофлей дѣлать не можно; а вмѣсто того сія репа плодovitѣе
нежели картофли и она на зиму въ землѣ оставляется и когда уже
однажды еѣ посадять, то прибавлять не надобно, а сама собою
такъ, какъ хренъ размножается» [Описи 1991, с. 68–69]. Узагалі ж
хліборобство Харківщини, як зазначено у «Топографічному описі
Харківського намісництва 1787 р.», «можно раздѣлить въ два рода
возделанія земли: къ первому относится хлѣбопашество, ко второ-
му — разведеніе садовъ и огородовъ» [Описи 1991, с. 129]. У першій
половині ХІХ ст., як і раніше, у сільському господарстві Харківської
губернії головну роль відігравало рослинництво (зернові культури).
Серед зернових перше місце посідало озиме жито. Найбільше по-
ширення воно мало в північно-західних повітах губернії. На дру-
гому місці була пшениця. Яру пшеницю вирощували переважно
на південному сході Харківщини, а озиму — на північному захо-
ді. Багато було вівса, особливо в повітах поблизу Харкова. Ячмінь
був поширений менше, ніж, скажімо овес, і вирощувався переваж-
но в Куп'янському й Ізюмському повітах. Гречка й просо займали
незначне місце у посівних площах губернії [Побережная 1958, с. 6].
Окрім зернових, у Харківській губернії вирощували і технічні куль-
тури — цукровий буряк, коноплі, льон, соняшник. Щоправда, вони
мали невелику площу, але згодом посіви цих рослин збільшують-
ся, зокрема буряку (у зв'язку з появою цукрових заводів). Широко
культивується городництво, однак ще у середині ХІХ ст. воно було

слабким [Побережная 1958, с. 7]. Після аграрної реформи 1861 р. зростають посіви технічних культур (цукровий буряк, соняшник) і городніх, зокрема картоплі [Побережная 1958, с. 9]. Сьогодні на Харківщину, яка становить 5% території України [Довідк. 2002], припадає значна кількість земель, придатних для сільського господарства (5,6% від усіх посівних площ країни) [Побережная 1958, с. 11]. Отже, як бачимо, сільське господарство завжди посідало важливе місце в житті нашого регіону.

1.4. Методичні засади дослідження лексики традиційного господарювання

Серед сільськогосподарської лексики виділяється значна група слів, пов'язаних із традиційними для певної місцевості рослинами. Назви рослин — це здебільшого дуже багата й цінна для історії мови і культури лексична група, оскільки споконвіку людина виділяла з багатоманітної флори ті рослини, які мали для неї виразне негативне або позитивне значення, а сільськогосподарські ж культури були і є основним продуктом харчування. Однак об'єктом глибоких лінгвістичних досліджень такі номінації стали головним чином тільки у другій половині ХХ століття, коли появився ряд ґрунтовних праць, присвячених ботанічній номенклатурі і виконаних на матеріалі різних слов'янських мов (В. О. Меркулова [Меркулова 1967], О. І. Кисельовський [Киселёвский 1962], В. Махек [Machek 1954] та ін.). В останні десятиліття інтенсивно вивчається й українська ботанічна номенклатура (А. Й. Капська [Капська 1970], М. М. Фещенко [Фещенко 1974], Л. О. Симоненко [Симоненко 1973, Симоненко 1982], Я. В. Закревська [Закревська 1970, Закревська 1971, Закревська 1976], В. Л. Карпова [Карпова 1982, Карпова 1984], В. Т. Коломієць [Коломієць 1979], А. М. Шамота [Шамота 1985], Л. Д. Фроляк [Фроляк 1988], Л. А. Москаленко [Москаленко 1992], І. В. Сабадош [Сабадош 1996], О. Ф. Миголинець [Миголинець 1996, Миголинець 1997, Миголинець 2002], Р. С. Омельковець [Омельковець 2004, Омельковець 2006], М. В. Поїстогова [Поїстогова 2005]). Об'єктом дослідження дисертаційної праці А. О. Скорофатової, як, до речі, й монографії цієї ж авторки, стали назви корисних рослин у східно-слобожанських говірках української мови [Скорофатова 2008, Скорофатова 2009]. Дослідницею виявлено основні принципи та способи номінації корисних рослин у говірках Східної Слобожанщини, з'ясовано основні типи просторової поведінки східнослобожанських фітономенів, вивчено лексичні паралелі аналізованих назв в інших

говірках української мови та виділено й описано східнослобожанські вузьколокальні флороізоглоси [Скорофатова 2008]. І. В. Гороф'янюк досліджено структурну організацію та ареалогію флорономенів центральноподільських говірок [Гороф'янюк 2010]. М. М. Ткачук дослідила ботанічну лексику говірок Чорнобильської зони [Ткачук 2009, Ткачук 2010, Ткачук 2011].

Загалом же краще вивчений і продовжує бути в центрі уваги історико-етимологічний аспект проблеми. Менше досліджені питання семантики і словотворення ботанічної номенклатури, особливо народних найменувань рослин. «Аналіз семантики таких назв, зокрема глибоке й систематичне дослідження їх семантичної мотивації і семантичних моделей словотворення,— слушно зауважує А. М. Шамота,— важливе і актуальне завдання сучасної лексикології; до того ж такий аналіз становить значний інтерес як для етимологічних розвідок, так і для постановки й розв'язання проблем загальнотеоретичного плану — питання співвідношення мови і дійсності, конкретного і абстрактного, сутності і явища, історичного і логічного у ботанічній номенклатурі, питання принципів найменування у результаті пізнання навколишньої дійсності» [Шамота 1985, с. 3]. Останнім часом проблема мотивації, в тому числі і семантичної, стає однією з важливих теоретичних проблем мовознавства, які особливо інтенсивно розробляються при дослідженні словотвірної і лексичної системи мови (В. Т. Коломієць [Коломієць 1979], А. М. Шамота [Шамота 1985], В. Л. Карпова [Карпова 1982], М. В. Поїстогова [Поїстогова 2001] та ін.). Уваги до семантичної мотивації мовних одиниць вимагає і дослідження проблем номінації, особливо вторинної [Способы 1982, Карпова 1984 б., Яз. ном. ОВ 1977, Яз. ном. ВН 1977].

Назви рослин (як і назви ссавців, риб, комах, птахів, плазунів та інших істот, що в сумі складають природничу номенклатуру певної мови [Булаховський 1978, Коломієць 1983, Трубацьов 1960, Хрептак 1982]), становлять собою одну з груп лексики, найпридатніших для вивчення явищ семантичної мотивації, зокрема у зв'язку з чинними в мові семантичними і словотвірними закономірностями номінації [Шамота 1985, с. 4].

Нас же цікавлять насамперед сільськогосподарські ботанічні найменування. Слід сказати, що, незважаючи на всі перераховані вище здобутки, лінгвістичному вивченню піддано незначну частину українських сільськогосподарських ботанічних номенів, і досі бракує ґрунтовної узагальнювальної праці, хоча помітним явищем

є монографія М. В. Никончука «Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся», в якій назвам культурних рослин відведено цілий розділ [Никончук 1985, с. 45–95]. Певною мірою найменування сільськогосподарських культур розглянуто у працях Ю. В. Абрамян [Абрамян 2010, Абрамян 2011, Абрамян 2012], Й. О. Дзендзелівського [Дзендзелівський 1964], Ю. О. Карпенка [Карпенко 1958], І. В. Сабадоша [Сабадош 1996], Я. В. Закревської [Закревська 1976], В. С. Ващенко (назви городніх рослин та їх сортів) [Ващенко 1968, с. 49–53], П. Ю. Гриценка [Гриценко 1984, с. 73–78], Т. П. Заворотної [Заворотна 1968, Заворотна 1982], М. М. Фещенка [Фещенко 1974], Ф. А. Непийводи [Непийвода 1960]. А. М. Шамота [Шамота 1985], М. В. Поістогова [Поістогова 2001] звертають увагу на найменування культурних рослин, які послужили джерелом номінацій дикорослих.

Першою лінгвістичною картою, що стосувалася назв сільськогосподарських культур, була, як відомо, карта в невеликій праці М. З. Парипи (1938 р.) «З географії бойківських слів», у якій йшлося про поширення найменувань картоплі у 62 бойківських селах [Парипа 1938]. Певну увагу приділено назвам сільськогосподарських рослин у «Словнику ботанічної номенклатури» (1928 р.) [СБН 1928], регіональному атласі Й. О. Дзендзелівського [Дзендзелівський 1958–1993], «Атласі української мови» [АУМ 1984–2001], «Атласі ботанічної лексики» І. В. Сабадоша [Сабадош 1999], «Атласі західнополіських назв лікарських рослин» Р. С. Омельковець [Омельковець 2003], «Атласі назв корисних рослин в українських східнослобожанських говірках» О. А. Скорофатової [Скорофатова 2009], у матеріалах до Лексичного атласу української мови І. В. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2012].

З'явився й ряд праць про українські назви окремих культивованих рослин у їх територіальному виявленні, зокрема О. А. Малахівської [Малахівська 1985] та ін. Проте такі найменування зрідка були предметом спеціального вивчення [Дзендзелівський 1964, Карпенко 1958, Заворотна 1968, Заворотна 1982, Непийвода 1960], хоч і розглядалися деякою мірою у дослідженнях з ботанічної номенклатури [Сабадош 1996, Фещенко 1974] і працях дещо іншого ракурсу, ніж дослідження тематичних груп лексики [Ващенко 1968, Гриценко 1984, Закревська 1976]. До того ж, слід зауважити, що центрально-слобожанським сільськогосподарським ботанічним номенам належної уваги не приділено, і ми спробуємо заповнити цю прогалину.

Народно-діалектну ботанічну номенклатуру, на думку Я. В. Закревської, доцільно вивчати в таких аспектах: лексико-словотвірному,

семантико-етимологічному і лінгвогеографічному. «Тільки різноплановість підходу — зауважує дослідниця, — дозволяє правильно витлумачити народні назви рослин з погляду можливостей і закономірностей синхронного існування їх та діахронних змін, забезпечить відокремлення власних лексичних елементів від запозичених» [Закревська 1971, с. 319]. Сама ж Я. В. Закревська, досліджуючи такі найменування, використовує здебільшого ареальний, а також лексико-словотвірний аспекти вивчення [Закревська 1970, 1976]. А. М. Шамота у монографії «Назви рослин в українській мові» досліджує питання семантичної мотивації та етимології назв рослин. Вона зауважує, що в основу аналізу семантики таких найменувань може бути покладено позалінгвістичний принцип — у разі вивчення мікрополів, семантичних полів синонімічних назв однієї рослини, а також ботанічних найменувань, біологічно споріднених і об'єднаних у спеціальній науковій класифікації в єдиний рід чи родину [Шамота 1985, с. 4]. Цей підхід — від реалії до назви — використано у працях В. Махека [*Machek 1954*], В. О. Меркулової [Меркулова 1967], І. В. Сабодоша [Сабодош 1996], а також у роботах інших дослідників, які аналізують окремі групи ботанічної лексики [Капська 1970, Симоненко 1973, Фешенко 1974]. Однак, зауважує А. М. Шамота, може існувати й інший підхід — від назви до реалії, тобто вивчення найменувань рослин, незалежно від їх місця в ботанічній класифікації, об'єднаних спільною словотвірною мотивуючою основою; саме цей підхід переважно і використовує дослідниця в уже згадуваній монографії [Шамота 1985]. Узагалі ж у практиці лінгвістичних досліджень важко обійтися застосуванням тільки одного з указаних методів, оскільки вони, фактично, як слушно відзначає А. М. Шамота, «не збігаючись, часто перехрещуються, і висновки, здобуті за допомогою одного з них, можуть бути використані при аналізі матеріалу з протилежних вихідних позицій» [Шамота 1985, с. 5]. У роботі використовується перший підхід синтетичного, узагальнюючого характеру, який потрібний, головним чином, для глибокого системного опису. Зауважимо, що й при описові інших груп лексики, репрезентованих у цьому дослідженні (назв сільськогосподарського реманенту, найменувань аграрних процесів, назв господарських приміщень), також за основу взято цей підхід.

Перед тим як удатися до опису лексико-тематичної групи — назви сільськогосподарських культур, — ми вважаємо за необхідне зупинитися певною мірою на деяких особливостях однієї з найважливіших галузей сільського господарства — рослинництві. Це, на нашу

думку, дозволить чіткіше виділити вужчі лексичні утворення у складі тематичної групи, бо виділення системних відношень у лексиці тільки на рівні опису тематичної групи викликає певні труднощі. У зв'язку з цим у межах однієї тематичної групи визначають у міру можливості власне мовні одиниці — лексико-семантичні групи слів, що перебувають у тісних зв'язках між собою й об'єднуються загальним значенням [Козырева 1984, с. 1].

У структурі рослинництва виділяють вирощування таких культур: зернових (пшениці, ячменю, жита, проса, кукурудзи, гречки та ін.), технічних (льону, цукрового буряка, соняшнику тощо), городніх (капусти, цибулі, часнику, помідорів та ін.). Отже, відповідно до цього групування, доречно виділити такі рубрики: 1) лексика, пов'язана з назвами зернових культур; 2) лексика на позначення технічних культур; 3) лексика, пов'язана з найменуваннями городніх рослин. Слід також виділити і лексику, пов'язану з назвами хвороб сільськогосподарських культур, і найменування на позначення різних стадій росту і досягання сільськогосподарських рослин, а також назви їх сортів. У данім разі географічне поширення найменувань сортів чи їх диференціація за ознаками розвитку не привертають нашої уваги. Ці номени ситуативно цікаві з іншого боку — з погляду загальних питань вивчення називання. Вони демонструють спосіб думання людини й шляхи формування найменувань. Назви сортів городніх рослин відображають велику різноманітність у характерних деталях основних сільськогосподарських культур та ті тонкощі, які так удало й влучно відбило у своїх засобах живе народне мовлення.

Номінація рослин, як відзначає Л. О. Симоненко, реалізується за ознаками (колір, смак, структура), за властивостями (час росту, місце зростання) [Симоненко 1982, с. 62]. Дослідниця ботанічної номенклатури Т. П. Заворотна серед властивостей виділяє ще й час цвітіння. Крім того, вона зауважує, що номінація рослин реалізується і за функцією (призначення, використання, роль) [Заворотна 1982, с. 82]. Відповідно і називання сортів городніх рослин здійснюється за аналогічними моделями.

В українстиці певну увагу цим номенам приділяв В. С. Вашенко у монографії «Лінгвістична географія Наддніпрянщини», у якій подає перелік традиційних, переважно односкладних, найменувань сортів городніх рослин і зауважує, що їх називання реалізується за різними істотними якостями цих реалій: за зовнішніми й внутрішніми, за формою й кольором, за використанням їх у харчуванні людини й за ширшим призначенням, проте докладно він на цьому питанні

не зупиняється [Вашенко 1968, с. 49–53]. У нашому ж дослідженні розглядаються не тільки традиційні, а й новіші номени такого типу. У ньому, крім того, ми докладно зупиняємося на питанні номінації сортів городніх культур і з'ясовуємо те різноманіття характерних ознак, за якими реалізується називання цих реалій.

Принцип представлення лексичного матеріалу семасіологічний. Після кожного слова у роботі відзначається його територіальне поширення індексами населених пунктів (список обстежених пунктів див. на с. 253–259). До більшості з них подано ілюстрації. Натуральний фактаж передано спрощеною транскрипцією, оскільки наша робота має лексикологічну спрямованість і ми не ставили перед собою завдання детально дослідити фонетичні особливості центральнослобожанських говірок.

Потреба ґрунтовного дослідження словотвірних явищ існує давно, проте упродовж усього розвитку української діалектології словотвірні особливості окремих українських територіальних говорів були вивчені недостатньо, не кажучи вже про їх дослідження в межах усієї української мовленнєвої території. Однак, якщо враховувати деякі роботи останніх років, то можна все ж таки відзначити в українському мовознавстві тенденцію до вивчення теоретичних проблем словотвору, питань історичної дериватики, словотвору сучасної української мови та її діалектів. Розглядаючи говірковий фактаж, не можна обминути словотворення, яке є найважливішим і найактивнішим процесом збагачування словникового складу як мови в цілому, так і окремих її говорів.

Дериватика різних діалектних територій, як правило, в межах окремих частин мови висвітлюється у працях В. В. Німчука, присвячених діалектним особливостям словотвору закарпатських говорів [Німчук 1965], А. М. Муқан, яка займається словотвором українських наддунайських говірок [Муқан 1961], З. С. Сікорської і Б. А. Шарпила (особливості словотворення південно-східного мовного пограниччя) [Сікорська 1970]. Помітним явищем є монографія Я. В. Захревської «Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті», проте ця робота обмежується фактами лише західних регіонів [Захревська 1976]. Це й не дивно, тому що вона значною мірою спирається на матеріали до II тому АУМ, які стосуються в основному південно-західних і західної частини говорів української мови. І хоча ця фундаментальна робота уже відносно давно побачила світ, але й досі питання мовленнєвої дериватики не втратили актуальності. Окремі питання діалектного словотворення на матеріалі

цього ж ареалу висвітлені в розвідках І. І. Ковалика [Ковалик 1961], П. П. Чучки [Чучка 1979], Г. Ф. Шила [Шило 1979] та ін. Деякі відомості про словотвір того ж мовленнєвого масиву представлені в монографічному дослідженні Д. Г. Бандрівського [Бандрівський 1960]. Певні спостереження над дериватикою українських слобожанських говірок Белгородської області знаходимо у роботах А. А. Сагаровського [Сагаровський 1981]. У 2003 р. з'явилося дослідження Л. В. Дикой «Суфіксальний словотвір іменника в говірках полісько-середньонадніпрянського порубіжжя» [Дика 2003], а в 2005 р. «Іменний словотвір західнополіського говору» Г. Л. Аркушина [Аркушин 2005]. Однак словотвірним особливостям говіркового мовлення Центральної Слобожанщини (Харківщини) належної уваги не приділялося. Тому ми якоюсь мірою спробуємо заповнити цю прогалину, розглянувши деякі особливості словотворення центральнослобожанських номенів у межах зазначеної лексико-тематичної групи. Не маючи змоги представити дериваційну систему іменника в усій її складності й багатогранності, оскільки такий розгляд може бути темою окремої монографії, свідомо обмежуємося, в основному, аналізом суфіксального іменникового словотвору (збірних назв на позначення листя і стебел сільськогосподарських культур, сингулятивних найменувань рослин та їх частин, назв агентивів, найменувань соломи й полів із-під сільськогосподарських рослин), що, як свідчить матеріал, є найпоширенішим способом словотворення в говірковому мовленні, проте побіжно зупиняємось і на інших словотвірних способах.

Вивчення народних говорів не мислиться сьогодні без лінгвістичної географії, завданням якої відповідно до сучасного розуміння мови як системи взаємопов'язаних елементів є відбиття в територіальному плані тих структурно-системних зв'язків, що існують між мовними явищами. Без перебільшення можна стверджувати, що в наш час ступенем розвитку різних аспектів лінгвогеографії значною мірою зумовлюються і визначаються перспективи і досягнення більшості галузей мовознавчих досліджень, особливо діалектологічних. Значення здобутків ареалогії як для лінгвістики, так і для суміжних наук на сьогодні вже цілком очевидне і загальновизнане, і тому при оцінці сучасного стану і досягнень усіх напрямків вивчення тієї чи іншої мови та її говорів неодмінно враховуються й успіхи лінгвістичної географії [Закревська 1991, с.78]. Отже, на нашу думку, з огляду на сказане вище, доцільним буде подати короткий опис розвитку та здобутків вітчизняної лінгвогеографії.

Зародки української лінгвістичної географії помітні вже у праці К. П. Михальчука «Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины» (1877), до якої додано першу діалектологічну карту української мови, складену на основі матеріалу, зібраного за спеціальною програмою І. П. Новицького. На цій мапі українська мова поділяється на окремі наріччя і дрібніші територіальні утворення — піднаріччя та говори. Карта К. П. Михальчука ґрунтується на територіальному поширенні окремих діалектних рис, за якими визначалися говори української мови.

У 1915 р. вийшла колективна праця М. М. Дурново, М. М. Соколова та Д. М. Ушакова «Опыт диалектологической карты русского языка в Европе. С приложением очерка русской диалектологии» (М., 1915, 132 с.), де на карті східнослов'янських мов визначений поділ української мови на три групи. В. М. Ганцов у дослідженні «Диалектологическая классификация украинских говоров» (1923 р.) вміщує карту, на якій виділяє два наріччя української мови — північне і південне. У 1928—1929 рр. П. П. Бузук уперше в українській і білоруській лінгвістичній географії застосував поняття ареалу й «матеріалізував» його для зображення на карті сукупності певних діалектних елементів. Треба відзначити, що в першому лінгвістичному атласі білоруської мови П. П. Бузука цілий ряд ареалів продовжується на території польських говорів української мови.

Особливий інтерес становить видана у Варшаві в 1933 р. «Карта українських говорів» І. М. Зілинського, де визначається основний діалектологічний поділ української мови на дві групи. Цінною тут є деталізація південно-західних говорів на менші говіркові утворення, що тепер в основному підтверджується картографуванням до II тому АУМ.

Для української лінгвогеографії певне значення мала праця І. А. Панькевича «Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. Звучня і морфологія», де на п'яти синтетичних картах за допомогою пасом ізоглос визначаються говіркові групи Закарпаття [Панькевич 1938]. Широко застосовує лінгвогеографічний метод дослідження і польський учений К. Дейна у роботах про говірки Тернопільщини. Зокрема, він виділив межу наддністрянських і подільських говірок, а також частково наддністрянських і волинських.

1939 р. вийшов регіональний атлас Ю. Тарнацького «*Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie — Mazowsze)*» [Tarnacki 1939]. Тут зроблена спроба на основі лексики визначити українсько-білоруську мовну межу і вплив польської мови на українські та білоруські говірки.

Цими працями, в основному, і вичерпується література з української ареалогії до Великої Вітчизняної війни. По-справжньому інтенсивний розвиток лінгвогеографії в мовознавчій україністиці починається в післявоєнний період. Активно збираються матеріали до Атласу української мови. Різноманітні питання лінгвістичної географії висвітлюються в «Діалектологічному бюлетені», у наукових записках вузів України, у тезах і працях діалектологічних нарад, у різних збірниках, монографіях та ін.

Загальні проблеми теорії української лінгвогеографії, методи й засоби запису матеріалів до Атласу української мови, принципи лінгвістичного картографування та інтерпретація його наслідків є у працях Ф. Т. Жилка «Діалектологічний атлас української мови. Проспект» (К., 1952, 40 с.), «Нариси з діалектології української мови» (К., 1955, 316 с.), де ареалогії присвячено цілий розділ, «Говори української мови» (К., 1958, 172 с., 7 карт). Попереднє узагальнення досвіду роботи над АУМ зробив І. Г. Матвіяс, випрацювавши інструкцію для лінгвістичного картографування і для складання коментарів [Матвіяс 1961, Матвіяс 1962].

Спробу скласти регіональний атлас лексики новостворених говорів зробив В. С. Ващенко на матеріалах, зібраних на території Середньої і Нижньої Наддніпрянщини (Ващенко В. С. З історії та географії діалектних слів: Матеріали до вивчення лексики говорів Середньої та Нижньої Наддніпрянщини.— Х., 1962.—176 с.; його ж Лінгвістична географія Наддніпрянщини: Лексичні матеріали.— Дніпропетровськ, 1968.—158 с.). До першої книги він склав 79 карт, які відображають поширення різних слів на згаданій території. У монографії «Полтавські говори» (Х., 1957.—540 с.) цей дослідник також використовує можливості лінгвогеографії. Він умістив до неї 16 лінгвістичних карт, що допомагають виявити групування полтавських говорів.

Значну роль у розвитку вітчизняної лінгвогеографії відіграли праці Я. В. Закревської, зокрема «Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті» [Закревська 1976], П. Ю. Гриценка «Ареальне варіювання лексики» [Гриценко 1990] й ін.

У Польщі виходить окремими випусками регіональний атлас західнокарпатських (лемківських) говірок З. Штібера «Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny». Цей атлас відображає лексичні, фонетичні, морфологічні, акцентні елементи, містить цінний матеріал для дослідження українсько-польських і частково українсько-словацьких міжмовних контактів [Королевич 1966, с. 148].

З'явився й ряд інших регіональних атласів «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України» Й. О. Дзендзелівського [Дзендзелівський 1958–1993], «Лінгвістичний атлас нижньої Прип'яті» Т. В. Назарової [Назарова 1985], «Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини» З. Т. Ганудель [Ганудель 1980–1990], «Матеріали до Лексичного атласу української мови» [Никончук 1979], «Лексичний атлас правобережного Полісся» М. В. Никончука [Никончук 1994], «Атлас українських говірок Північної Буковини» К. Ф. Германа [Герман 1995–1998]. Відносно недавно завершено багаторічну роботу над «Атласом української мови» [АУМ 1984–2001]. І взагалі, в останні роки ареальними студіями охоплено всі структурні рівні народних говорів.

Щоправда, порівняно з іншими, лексико-семантичний рівень став привертати до себе увагу не так уже й давно. Протягом тривалого часу в лінгвістичній науці побутувало дещо упереджене переконання, яке не було предметом спеціальної перевірки, про те, що говіркова лексика не має істотної ареалогічної цінності. «Довгий час у слов'янському мовознавстві, — справедливо зауважує дослідниця східнослов'янських говірок І. В. Магрицька, — панували погляди на лексику з її динамічним складом як на евристично несуттєвий і малоінформативний у плані ареалогії мовний рівень, їй протиставляли «консервативні» фонетичні й граматичні явища з їх мінімальною залежністю (а то й повною незалежністю) від екстралінгвальних чинників» [Магрицька 2001, с. 149]. Можливо, саме через це лінгвогеографічний аспект вивчення лексики залишався за межами активних інтересів діалектологів. Однак велику ареалогічну значущість лексики засвідчили нові атласи — Лінгвістичний атлас Європи (ЛАЄ) і Загальнокарпатський діалектологічний атлас (ЗКДА), на картах яких за власне лексичними даними з'ясовуються міжмовні і міждіалектні зв'язки, окреслюються окремі діалектні зони.

На сучасному етапі розвитку лінгвогеографічного аспекту дослідження в українській діалектології і мовознавчій науці взагалі найактуальнішим завданням є підготовка «Лексичного атласу української мови». Й. О. Дзендзелівським розроблено програму для збирання матеріалів до цього атласу [Дзендзелівський 1984, Дзендзелівський 1987]. Поряд із цією роботою актуальним завданням української лінгвогеографії є також створення лексичних атласів, регіональних і загальнонаціональних, присвячених окремим тематичним групам лексики. Такі атласи навіть тоді, коли буде повністю виданий Лексичний атлас української мови (ЛАУМ), без сумніву, доповнюватимуть

його. Один із таких атласів був виданий ужгородським ученим І. В. Сабадошем, який охоплює всі діалекти української мови [Сабадош 1999]. Проте з'явилося й чимало атласів, присвячених окремим тематичним групам лексики в межах якогось одного конкретного ареалу, зокрема О. М. Євтушка [Євтушок 1993], В. Д. Глуховцевої [Глуховцева 2003], Р. С. Омельковець [Омельковець 2003], А. О. Скорофатової [Скорофатова 2009] та інші. Однак лінгвогеографічні дослідження різних тематичних груп лексики (ТГЛ) в межах тієї або іншої говіркової території й надалі залишаються перспективними.

Сьогодні структурна організація різних ТГЛ (тематичних груп лексики), становлення та шляхи розвитку словесної парадигми, функціонування компонентів мікросистеми, їх ареальна проекція дедалі більше привертають увагу діалектологів. Адже лексика народних говорів відображає активні мовленнєві процеси, дозволяє виділити архаїчні й інноваційні явища. Активність же функціонування слова у певному мовленнєвому масиві важко показати, не враховуючи його географічного поширення. Та й узагалі, говіркове слово — це явище, яке уже своєю природою географічно локалізоване, тому має розглядатися обов'язково у своїх територіальних межах. Назвемо деякі роботи останніх десятиліть, у яких застосовується лінгвогеографічний метод для дослідження ТГЛ: «Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту» Л. І. Дорошенко [Дорошенко 1999], «Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослобожанських говірках» І. О. Ніколаєнко [Ніколаєнко 2000], «Лінгвістична географія правобережної Черкащини» Г. І. Мартинової [Мартинова 2000], «Лексика наддніпрянського говору: структурна організація та ареалогія» З. М. Бичка [Бичко 2002], «Структурно-семантична організація та географічна диференціація пастушої лексики гуцульського говору» Т. О. Ястремської [Ястремська 2002], «Подільсько-середньонаддніпрянське суміжжя у світлі ізоглос» Т. М. Тищенко [Тищенко 2003], «Структурна організація та ареалогія флорономенів центральноподільських говірок» І. В. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2010]. У нашій же роботі ми спробуємо з'ясувати основні особливості просторової поведінки сільськогосподарської лексики у говірках Харківщини.

Наскільки нам відомо, перша лінгвістична карта, що стосувалася цієї тематичної групи, була вміщена в невеликій праці М. З. Парипи 1938 р. «З географії бойківських слів», у якій йшлося про поширення назв картоплі у 62 бойківських селах [Парипа 1938]. Певну увагу приділено сільськогосподарським найменуванням у регіональному

атласі Й. О. Дзендзелівського [Дзендзелівський 1958–1993], «Атласі української мови» [АУМ 1984–2001], деякі ботанічні сільськогосподарські номени, розглянуті І. В. Сабадошем в «Атласі ботанічної лексики української мови» [Сабадош 1999] та його розвідках. Просторової характеристики цієї ж лексико-семантичної групи торкається Я. В. Закревська [Закревська 1970, Закревська 1976]. О. Л. Бабицева, оперуючи матеріалом сільськогосподарської лексики, ареально схарактеризувала Деснянсько-Сеймське межиріччя [Бабицева 1990]. Проте найбільшу увагу дослідників привертала лексика старожитніх говорів (поліських, карпатських, середньонадніпрянських), слобожанським же діалектним територіям до недавнього часу мало щастило на вивчення. На сьогодні лінгвогеографічне дослідження словникового складу цих утворень є надзвичайно актуальним, оскільки воно дає змогу точніше відобразити своєрідність перебігу еволюційних процесів на лексичному рівні. Крім того, слушно зауважує дослідниця східностепових говірок Н. Б. Клименко, «це дає можливість не тільки докладніше вивчити лексику окремих діалектів, але й подолати нерівномірність дослідження українського (а ширше — і слов'янського) діалектного континууму» [Клименко 2001, с. 1].

Недостатня (і кількісно, і якісно) вивченість харківської мовленевої території, крім усього іншого, зумовлена, як на нас, і усталеним у мовознавчій діалектологічній практиці своєрідним стереотипом — зовнішньо правдоподібним, але сутнісно багатоманітним твердженням про те, що слобожанські говірки, як і всі утворення південно-східного терену, мало чим відрізняються від середньонадніпрянського діалекту, а оскільки він близький до літературного, отже — загальновідомого, то, мовляв, нічого оригінального вони не мають. Таке припущення породило думку про знівельованість даної регіону і відповідно позначилося на загальному стані вивчення говіркової лексики Слобожанщини (у тім числі й Харківщини).

Останнім часом активізувалося ареальне дослідження лексики східнослобожанських говірок (К. Д. Глуховцева [Глуховцева 2001, Глуховцева 2003], І. В. Магрицька [Магрицька 2001], І. О. Ніколаєнко [Ніколаєнко 2000], А. О. Скорофатової [Скорофатова 2008, Скорофатова 2009], й ін.) і південнослобожанських (Л. М. Тищенко [Тищенко 2001] тощо). Остання дослідниця у своїх розвідках певною мірою розглядає й особливості ареальної поведінки побутової лексики південних районів Харківщини. Проте говірна лексика цієї місцевості в лінгвогеографічному плані, як, до речі, і в будь-якому іншому, вивчена недостатньо. Тому якоюсь мірою спробуємо розширити

уявлення про ареальну поведінку лексики харківського регіону (Центральної Слобожанщини). Слобожанський діалект, як правило, поділяють на східнослобожанські, західнослобожанські й південнослобожанські говірки, проте вже певну традицію використання має й термін «центральнослобожанські говірки» (для позначення діалектного мовлення Харківщини), яким активно послуговуються місцеві діалектологи [М. М. Асаула, Г. Н. Карнаушенко, О. Л. Плетнева, А. А. Сагаровський, Р. Л. Сердега, А. І. Сєдих]. Цілком очевидно, що саме Харківщина є основним і центральним ядром такого історико-етнографічного регіону, як Слобожанщина, тому така терміналова, на нашу думку, має право на існування.

Отже, як бачимо, лексика традиційного господарювання здавна привертає увагу дослідників, проте сільськогосподарська лексика Центральної Слобожанщини, і навіть говірна лексика Харківщини в цілому, представлена слабко. Подальше дослідження лексики передбачає аналіз інших тематичних груп лексики цього ареалу.

Формування й функціонування системи лексики традиційного господарювання відбувається під дією природного, внутрішньомовного та інших чинників. Природний чинник є одним з основних у виникненні й функціонуванні досліджуваної номенклатури, оскільки наявність тих або інших реалій і можливість розвитку певної галузі народного господарства багато в чому залежить від ґрунтово-кліматичних умов краю і географічного розташування регіону. Обрана ж для обстеження територія має сприятливі умови для розвитку сільського господарства, що, відповідно спричинило появу розгалуженої системи сільськогосподарських найменувань у центральнослобожанському ареалі. Важливим для дослідження зазначеної групи лексики є й історичні відомості, зокрема дані про розвиток цієї галузі, процеси заселення і дозаселення краю, його контакти з сусідніми та іншими землями.

Розділ II.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ НАЙМЕНУВАНЬ ТРАДИЦІЙНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ У ГОВОРАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ

2.1. Назви сільськогосподарських культур

Назви зернових культур. Найважливішою галуззю хліборобства є зернове господарство. Під зерновими культурами — значна частина орних земель України. Харківщина не є щодо цього винятком, оскільки вирощування зернових є головною галуззю сільського господарства області [Гук 1971, с. 164]. На цій території вирощують озиму і яру пшеницю, озиме жито, кукурудзу, овес, просо, гречку. Отже, відповідно до позалінгвістичного принципу (від реалії до назви), перейдімо до розгляду лексем, пов'язаних із найменуваннями зернових культур.

ЛСГ на позначення злаків та пов'язаних з ними денотатів утворює своєрідну організовану цілісність. Ця своєрідність, зазначає відомий діалектолог П. Ю. Гриценко, полягає насамперед у тому, що гіпонімічні відношення (між родовими і видовими назвами) дуже динамічні [Гриценко 1984, с. 73–74].

Такі номени, як «пшениця», «жито», об'єднані родовою назвою «хліб»; як гіпоніми з лексемою «хліб» не пов'язані кукурудза, просо й інші культури. Мікрогрупи найменувань, співвідносні з окремими рослинами, у переважній більшості є репрезентантами спільного набору сем: «рослина, загальна назва», «стебло», «плодоносна частина стебла», «плід», «тип рослини за формою (кущ, стебло)» та ін. Отже, слушно зауважує П. Ю. Гриценко, «усвідомлювана цілісність ЛСГ назв сільськогосподарських культур реалізована в ідентичній (чи дуже близькій) сегментації денотативного плану; усвідомлення цілісності відбилось і в спільній номінації однакових частин різних рослин» [Гриценко 1984, с. 73]. Досить складну семантичну структуру мають такі лексеми цього ж семантичного ряду: *вóлот'* «колосок проса і вівса» (128, 129, 141); «сущвіття кукурудзи» — *в'іник* (135),

м'ім'ółка (136, 137), *м'імёлка* (128, 129, 131, 138). Останні дві лексеми у центральнособожанських говорах використовуються і на позначення найменувань колосків проса та вівса: *м'ім'ółка* (136, 137), *м'імёлка* (128, 129, 138).

Відмінність реалемна, як правило, позначається на номінації та структурі мікрогруп назв. Так, для ряду злакових — пшениці, ячменю — спільним найменуванням стебла виступає лексема «солома», а для стебла кукурудзи відзначено кілька відмінних назв: *кукурузін':а* (58, 60, 66, 68, 72, 79, 80, 93, 94, 128, 129, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 140), *кукурузін':а* (11, 15, 61, 64, 65, 73, 74, 86, 92, 113, 128, 129, 131, 133, 140, 141), *кукуруза* (138, 169, 177, 184), *кукуруза* (138, 169, 184), *кукурузн'ак* (88, 107, 109). Як прояв відмінної сегментації реалемного плану виникла невідповідність структурної організації мікрогруп лексем, співвідносних із різними рослинами, наприклад, до об'єднання слів на позначення назв пшениці належать репрезентанти сем «пшениця осіннього посіву» — *озіма пшениці'а* (в усіх обстежених пунктах), *озімина* (128, 129, 130, 138); «пшениця весняного посіву» — *йара пшениці'а* (в усіх обстежених пунктах), *йаровá пшениці'а* (57, 68, 71, 107, 128, 129, 134, 140, 179, 182, 184), *йарина́* (15, 65, 94, 109, 128, 129, 130, 138), *йаріці'а* (65, 74, 134, 179), *йарка* (11, 65, 74, 109). Лише з мікроутворенням найменувань кукурудзи пов'язані репрезентанти сем: «обгортка качана» — *кожушóк* (60, 61, 73, 79, 86, 93, 135), *кожушін':а* (79), *шалушін':а* (11, 15, 74), *шалупін':а* (61, 71), *шелушін':а* (94), *пан'їж':а* (58), *одéжка* (132, 139), *плáт':а* (82), *мухоркі́* (138); «приймочки кукурудзи» — *пáтел'ки* (86, 130), *волóс':а* (15, 58, 61, 64, 66, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 82, 86, 88, 92, 93, 94, 106, 107, 110, 113), *волóс':ачко* (54, 71, 79, 93, 128, 129, 138), *волóс'т'ачко* (57, 92, 140), *волоскі́* (94), *вóлос* (82), *кóси* (11, 65, 69, 70), *пáтл'ї́* (136, 137); «обтерблений качан» — *почішчена кукуруза* (128, 129), *почішчений качáн* (136, 137), *пустій качáн* (60, 92), *чїстий качáн* (134), *об'їмн'áта кукуруза* (135).

Відмінність реалемного плану зумовлює неоднакову деталізацію спільного ряду денотатів семантичного простору. Так, номінація етапів росту й досягання злакових культур засвідчує наявність різної кількості елементів. Навіть сегментація зовсім вузького фрагмента цього семантичного простору — етапи досягання — також має відмінності відповідно до різних рослин, пор.: період формування плода для кукурудзи — *вйáжуц':а качані́* (131, 133, 136, 137, 138, 140, 168, 171, 175, 177, 181, 183), для пшениці — *набірáйє зерно́* (131).

Узагалі ж основні найменування зернових культур у говірках Харківщини загальновідомі й загальноновживані. Ці назви не відзначаються особливою різноманітністю і, як правило, майже безваріантні. Не виявляють вони й тенденцій до зникання чи заміни, хоч і дуже давні. Більшість найменувань злакових рослин успадковані ще з праслов'янської мови. Це, зокрема, *žito* «зернові культури взагалі», *rъžь* «жито», *ръшеніца* «пшениця», *еъѣту* «ячмінь», *овьсь* «овес», *proso* «просо». Розгляньмо сучасне функціонування цих назв у центральнослобожанських говірках: «жито, зернова культура» — *жі́то* (майже в усіх обстежених пунктах), *рож* (11, 15, 55, 64, 65, 68, 69, 70, 73, 79, 86, 88, 93, 106, 109); у значенні «загальна назва зернових рослин» слово «жито» не вживається; «пшениця» — *пшени́ц'а* (майже в усіх досліджених пунктах), *пшини́ц'а* (64, 72, 113), *пшан'и́ц'а* (69, 93), *пшани́ц'а* (58, 109); «ячмінь» — *йачм'ін'* (майже в усіх обстежених пунктах), *йачме́н'* (11, 58, 70, 88, 94, 132, 139), *йаровина́* (71); «овес» — *ове́с* (у більшості обстежених пунктів), *в'іусó* (55, 61, 68), *в'іфсó* (70); «просо» — *прóсо* (в усіх обстежених пунктах), *просце́* (128, 129), *пр'исце́* (58, 61, Отже, як бачимо, такі найменування усталені тривалим ужитком у своєму історичному минулому й у сучасному функціонуванні як стійкі мовні (мовленнєві) факти.

Лексема «гречка», як і сама реалія, потрапила на слов'янські терени пізніше за згадувані вище найменування злакових культур. Дослідник ботанічної номенклатури І. В. Сабадош пише, що гречка звичайна (родина гречкові) була відома в Київській Русі [Сабадош 1996, с. 37]. Підставою для такого твердження є знайдені археологами біля Харкова зерна гречки, які належать до періоду XI–XIII ст. І хоча, як слушно зауважує вчений, пам'ятками давньоруської писемності назви цієї культури не засвідчені, визнається, що старопольське *gryka* не пізніше XII–XIII ст. запозичене з лит. *grikai*, джерелом якого є киеворуські * *грѣка*, *греча* (тобто «грецька рослина»; «яка прийшла з Греції»), утворені від *грѣкъ* «грек» [Сабадош 1996, с. 37; 362 а, с. 457].

У центральнослобожанських говірках на позначення цієї культури використовують — *грéчка* (майже в усіх обстежених пунктах), *гречи́ха* (15, 69, 106, 109, 128, 129), *греч'і́ха* (66, 70, 71, 86), *гречу́ха* (15, 55). Досить схожі назви маємо і в східнослобожанських говірках: *гречи́ха*, *гречу́ха*, *грічу́ха* (ССГ).

Кукурудза — найновіша для України злакова рослина. Вона завезена до Європи після відкриття Америки (за І. В. Сабадошем 1493 р.) [Сабадош 1996, с. 92]. Найменування цієї культури з'являються

на українських землях тільки з початку XVIII ст.: *пшеница турецкая, кіяхи, кукуруза, тенгериця, тенкериця, кукуруця, мелай* [Сабадош 1996, с. 92]. Порівняно з назвами рослин, що відомі слов'янам із давніх-давен, найменування кукурудзи мають значну кількість діалектних варіантів, зокрема в українських говорах. Наприклад, у правобережнополіських маємо такі: *кйяху́, к'й'ях'і́, к'іл'аху́, к'ік'і́, кит'аху́, к'ім'ах'і́, кит'агу́, ковт'аху́, пшени́чка, калáч, кукуру́за, кукуру́дза, какару́за* [Никончук 1985]. Більшість варіантів номінацій кукурудзи є запозиченими з інших мов, як слов'янських, так і неслов'янських, зокрема польської, румунської, угорської тощо [Сабадош 1996, с. 92–93]; це відзначає і М. М. Фещенко у дослідженні «Назви лікарських рослин в українській мові» [Фещенко 1974, с. 11], хоча, звичайно, є й власне українські утворення, наприклад, *кіяхи* (за допомогою суфікса **-ах-и** від кий «палиця») [Сабадош 1996, с. 109]. Центральнослобожанським же найменуванням цієї культури властива незначна варіативність, зокрема в «харківських» говірках, маємо лексему «кукурудза» та кілька її фонетичних варіантів — *кукуру́за, кукургу́за*, які є поширенішими у цьому ареалі. Узагалі ж, як слушно зауважує І. В. Сабадош, назва «кукурудза» належить до важких в етимологічному відношенні. Це відзначає й М. Фасмер [Фасмер 1964–1973, с. 407]. Незважаючи на численні етимології, в тому числі й ті, що допускають виникнення слова «кукурудза» на слов'янській мовній основі (зв'язок з прасл. **kokor-* (**kokur*), враховуючи труднощі пояснення утворення цієї лексеми на слов'янському ґрунті і напрям поширення культури кукурудзи в Європі з півдня на північ, слід схилитися до думки тих авторів, які припускають запозичення до української номена «кукурудза» через турецьке посередництво (пор. тур. *kukuruz*, *kokoros* і рум. *cucuruz*) [Сабадош 1996, с. 92]. Безперечно, заслуговує на увагу і припущення про те, що турецьке чи румунське слово, можливо, раніше запозичене від слов'ян, а потім повернулося до них із новим значенням і в дещо зміненому фонетичному вигляді [Сабадош 1996, с. 93]. До слов'янської етимології назви «кукурудза» схиляється й О. М. Трубочов у додатку до 2-го видання «Етимологического словаря русского языка» М. Фасмера, зокрема, він припускає можливість власне південнослов'янської назви, беручи до уваги документованість власного імені *Cucuruz* у 1190 р. [Сабадош 1996, с. 93].

Слід відзначити, що під тиском літературної вимови форма *кукургу́за* зникає з активного ужитку й відходить на другий план: [зараз ка́жут' кукуру́за / а коли́с' говорили кукургу́за // говорили так

в осно́вному стар'і́ л'у́ди //] (128); [кукург'уза / ка́жут' л'у́ди стар'і́ //] (133). Літературне *кукуру́дза* є невід'ємним складником лексичної системи досліджуваної території у сегменті «основні зернові культури», проте в центральнослобожанських говірках спостерігається доволі виразна тенденція заміни африкати *дз* на фрикативний звук *з* (і відповідно форму *кукуру́за*). У цьому виявляється як певне спрямування до «опрошення», так і вплив російських систем [Сагаровський 1988, с. 47]. Можливо, і графічне «непідтримання» африкати.

У складі ЛСГ «злакові рослини» розгляньмо й назви схожого на овес бур'яну (вівсюг, дикий овес). Ці лексеми мають досить прозору мотивацію. Як справедливо відзначає В. О. Меркулова, фактично немає жодної назви культурної рослини, яка б не була основою творення найменувань подібних дикорослих рослин [Меркулова 1967, с. 110]. Для флорономенів вівсюг, дикий овес такою основою є овес (вівсо). У центральнослобожанських говірках на позначення цієї реалії маємо такі форми: *в'і́с'у́г* (у більшості обстежених пунктів), *ді́кий ове́с* (55, 68, 73, 86, 128, 129), *в'і́с'у́га* (57, 69, 94, 106, 110), *оу́с'у́г* (11, 69, 107, 133), *в'і́с'у́к* (74, 109, 138, див. і ССГ), *в'і́с'у́х* (15, 55), *в'і́с'у́жник* (73), *дику́н* (70).

Розглянемо найменування ще однієї злакової культури — сорго звичайне: *в'і́ник* (майже в усіх обстежених пунктах), *в'і́ничне пр'осо* (11, 61, 65, 68, 69, 79, 94, 128, 129, 135) // [га́рн'і в'і́ники бу́дут' із'д'о́го в'і́ничного пр'оса //] (129); *ді́ке пр'осо* (55, 57, 106, 107, 109, 110), *в'і́нич':а* (64, 75, 134, 140); *та́та́рське пр'осо* (58, 69, 94), *в'і́ничин':а* (131).

До об'єднання слів на позначення назв жита належать репрезентанти сем «жито осіннього посіву» і «жито весняного посіву». На Харківщині вирощують тільки озиме жито [Гук 1971, с. 165]. Тому на питання про яре жито інформатори часто дають такі відповіді: [жі́то йа́рим не_бува́йє //] (128); [жі́то озі́ме //] (131); [йа́рого жі́та не_було́ // йа́рий йачм'і́н' йє //] (72); [т'і́л'ки пшени́ц'а бува́йє йа́ра (137), проте назви ярого жита у центральнослобожанських говірках відомі: *йа́ре жі́то* (55, 61, 68, 71, 74, 79, 113, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 139, 141, 169), *йа́ринá* (68, 74, 92, 106, 129), *йа́риц'а* (58, 65, 66, 70, 75, 88, 129), *йа́ровé жі́то* (79, 140, 169). На позначення ж найменувань озимого жита у центральнослобожанському ареалі уживаються такі лексеми: *озі́ме жі́то* (в усіх обстежених пунктах), *озимина́* (138).

Значний інтерес становлять назви частин зернових рослин, які, порівняно з найменуваннями основних злакових культур, характеризуються більшою варіантністю назв. Наприклад, семема «довгий

щетинистий вусик на колосковій лусці пшениці, жита, ячменю» передається у харківських говорах словами — *ос'т'ук* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ос'т'ук / це те / шо кóлец'а // і на_жит'і / і на_пшениц'і / і на_йачмéнев'і йе //] (128); *ус'т'ук* (57, 70, 80, 106, 109, 128, 129), *ос'т'ак* (74, 88, 94, 138), *в'усик* (130, 140, 141) // [на_колоску́ йачмéн'у в'усик б'іл'ший / чим у_пшениц'і //] (130); *усик* (58, 86, 93), *гос'т'ук* (133, 140), *вус'т'ук* (174, 179), *бстик* [колі жнеш жито / в_одéжу набива́йуц'а малéнк'і бстики //] (130); *бс'т'а* (58), *в'ус'ік* (82), *в'уса* (169). Значення ж «верхня частина злакової рослини» репрезентоване такими лексемами: *колосок* (майже в усіх обстежених пунктах), *кóлос* (128, 129, 130, 169) // [на_почátку ліпн'а пшениц'а викида́ кóлос //] (130); *колос'а* (136, 137).

Сема «достиглий колосок зернових культур» представлена такими формами: *колосок* (130, 131, 135, 138, 141), *сп'ілий колосок* (128, 129, 134, 136, 137), *достіглий колосок* (*кóлос*) (128, 129, 130) // [достіглий колосок золотістого кóл'ору //] (130); *дозр'ілий* (132), *досп'ілий* (140), *налітий кóлос* (169), *дозр'іуший* (139), *зерно* (133), *хл'іб* (133).

Значення «недозрілий колосок пшениці, жита, ячменю» репрезентоване лексемами — *несп'ілий* (128, 129, 136, 137), *зелéний* (131, 134, 136, 137, 169), *зелéне* (128, 129, 133, 138) // [зелéне / абó ка́жут' полов'і́е / зр'і́е //] (138); *недозр'ілий* (132), *колосок* (135, 141), *недозр'іуший* (139), *недосп'ілий* [на_сус'іц'кому́ участку шче недосп'і́лі колоскі //] (140).

Специфічним утворенням є мікрогрупа найменувань колосків вівса і проса. На позначення цих реалій у центральнослобожанських говорах дуже часто використовують схожі номінації. Наприклад, *м'ітелка* — колосок вівса (58, 61, 70, 71, 75, 128, 129, 138) і проса (11, 70, 71, 75), *м'іт'блка* (вівса) (69, 136, 137), проса (55, 72, 136, 137), *вóлот'* — колосок проса (11, 55, 66, 69, 73, 88, 94, 106, 128, 129, 141) і вівса (11, 15, 55, 65, 69, 73, 93, 94, 106, 107, 109, 128, 129, 141). Плодоносну частину проса дуже часто називають *колоском прóса* (майже в усіх обстежених пунктах), *прóсо* (140, 169), *волоток* (74, 94, 107, 110, 133), *кит'ах* (15, 61, 65, 69), *китиц'а* (79, 80), *волот':а* (58, 109), *в'інич':а* (79), *китичка* (113), *кв'ітка* [кв'ітки прóса булі скру́чені́ ў_пучок //] (65). У східнослобожанських же говірках на позначення колоска проса є *м'ет'блка*, *кісточка*, *китиц'а*. Слово «метьолка» використовується в цьому ареалі й для називання сорго звичайного (віниччя справжнє) (див. ССГ).

Розгляньмо і назви плодоносної частини вівса: *колосок в'іу́са* (майже в усіх обстежених пунктах), *м'ет'блка* (131), *овéс* (88, 92, 169),

колосок в'їса (128, 129), *в'їс'аний колосок* (132), *колосок оўса* (139), *в'їсіна* (140), *колосок* (74, 79), *кітиц'а* (61, 65, 66, 69, 71, 79), *волоток* (74, 109, 113), *волот'а* (15, 58). Із найменуваннями колосків тісно пов'язане і значення «зерно, вилущене з колоска»: *зерно* (майже в усіх досліджених пунктах), *зерна* (138), *зерн'атка* (139), *зерн'їўка* (130), *зерн'ата* (132), *хл'їб* (169).

Окрему мікрогрупу становлять репрезентанти семем, пов'язаних із номінаціями частин кукурудзи: «суцвіття кукурудзи у вигляді мітелочки з пилком на вершині стебла» — *м'їтелка* (11, 15, 55, 65, 69, 71, 73, 74, 75, 79, 109, 128, 129, 131, 138), *кітиц'а* (15, 58, 66, 69, 74, 88, 94, 106, 107), *м'їт'олка* (60, 68, 79, 80, 86, 106, 136, 137) // [у кукурудзи стебло / а на йому м'їт'олка //] (106); *кв'їт* (57, 69, 70, 110), *м'їтлічка* (58, 61, 94), *султан* (55, 69, 70), *цв'їт з кукурудзи* (71, 92), *вершечок* (128, 129), *в'їничок* (64, 80), *в'їник* (135), *кітичка* (113), *цв'їт* (79), *метеліц'а* (93), *м'їтелочка* (130), *метелка* (133), *м'їтла* (131), *колосок* (141). У східнословобожанських же говірках назви суцвіття кукурудзи репрезентовані такими формами: *метелка* [кукурудза скоро досп'їє / метелки уже зацв'їлі //]; *мет'олка*, *м'їтелка*, *м'їт'олка*, *р'аска* (див. ССГ). До цього мікроутворення належить і значення «недорозвинений качан кукурудзи»: *шўшвалок* (11, 73, 74, 106), *шўшвал'ок* (15, 57, 65, 70, 79, 93, 94) // [шче качан'її немає / а т'їки шўшвал'ки //] (65); *недозр'їлий качан* (60, 68, 79, 82, 131, 138), *початок* (58, 107, 132, 134, 139, 169), *качан* (128, 129, 135, 136, 137), *качанник* (71, 88, 94, 109, 110), *недор'їдн'їй качан* (61, 86, 128, 129, 140), *качанчик* (69, 130), *недорозвинений качан* (128, 129), *поганий качан* (128, 129), *шўшвал'* (15, 68), *качанч'їк* (70), *карлик* (80), *курд'їк* (106), *молодий качан* (64), *недозр'їла кукурудза* (131), *молода кукурудза* (133), *молода кукурудза* (133), *несп'їлий качан* (138), *пустий качан* (141), *шул'ак* (79), *шул'ак* (55), *шурупалок* (75), *шул'ачок* (113), *шушл'ак* (61). Сема «необтерблений качан кукурудзи» репрезентована такими словами: *початок* (15, 65, 68, 71, 72, 73, 88, 93, 94, 107, 128, 129, 140), *качан* (в усіх обстежених пунктах) і *качан* (у східнословобожанських говірках) // [кукурудза уродїла / качанї здоров'ї //] (СДЛЛ); *неочїшчений качан* (131, 136, 137, 138), *необчїщений качан* (80, 134), *необтерблений качан* (132, 139), *качан ушелус'ї* (133), *кукурудза* (131), *кукурудза* (131), *кукурудзина* (ССГ).

Значний інтерес становлять назви різновидів основних злакових рослин. Вони мають значно більшу варіативність. Наприклад, семема «овес голий або голозерний» передається словом «голий» та іншими похідними від нього *голїц'*, *гол'ак*, *голка*, *гол'ака*. Такі

найменування зумовлені потребою відрізнення цього сорту вівса з оголеним зерном від іншого поширенішого, так званого плівкового вівса, зерна якого є в плівках.

Найбільшу кількість видових назв у центральнслобожанських говірках і відповідно лексем на їх позначення має пшениця. Семема «безоста пшениця» репрезентована такими двослівними й однослівними елементами, що мають прозору мотивацію, а також описовими конструкціями: *безоста пшениця'а*, *безвуса пшениця'а*, *безос'т'укова пшениця'а*; *б'лоуєска*, *б'локолоска*, *голоколоска*, *голка*; *пшениця'а без ос'т'ук'іу*, *пшениця'а без ус'т'ук'іу*. На позначення пшениці звичайної (з остюками) в центральнслобожанському ареалі використовують такі ж форми, як і для загальної назви, а якщо треба конкретизувати, то вживають форми *остіста пшениця'а*, *пшениця'а з ус'т'укамі*, *пшениця'а з ос'т'укамі*, *пшениця'а з ос'т'акамі*. Значення ж «пшениця тверда» представлене як однокомпонентними утвореннями: *арнаўтка*, *орнаўтка*, *арнаўта*, *орнаўта*, *арноўка*, *гарноўка*, *арн'іўка*, *гарн'іўка*, *арнаўт*, *арнаўт* (ці назви походять, очевидно, від турецького *artavut* «албанський») [ЕСУМ 1982–1989, с. 86], так і двокомпонентними: *скаліста пшениця'а*, *скліста пшениця'а* (походять, мабуть, від слів «скеля», «скло» тобто сорт з твердим, як скеля чи скло, зерном). Семема «яра пшениця» репрезентована такими лексемами *йара пшениця'а*, *йарова пшениця'а*, *йарина*, *йаріца'а*, *йарка*, причому слово «ярка» в центральнслобожанських говірках вживається й для називання молочної вівці, яка ще не ягнилася. Значення «озима пшениця» має найменшу кількість маніфестантів: *озіма пшениця'а*, *озіміна*, *озимина*.

Отже відзначимо, що найменування зернових культур — це дуже давня і стійка група слів. У її складі є утворення як праслов'янської доби (жито, овес, просо, пшениця, ячмінь), так і пізнішого часу (гречка, кукурудза), проте основні назви зернових рослин не виявляють тенденцій до зникання, хоч і дуже давні.

ЛСГ на позначення злаків та пов'язаних із ними денотатів становлять цілісну систему зі своєю організацією. Так, наприклад, мікрогрупи лексем на позначення тієї або іншої рослини є переважно репрезентантами спільного набору сем: «загальна назва сільськогосподарської культури», «стебло», «плодоносна частина», «тип рослини за формою (кущ, стебло)». Цілісність ЛСГ «найменування сільськогосподарських культур» реалізована і в ідентичній чи дуже близькій сегментації денотативного плану. Усвідомлення системності відбилося і в спільній номінації однакових частин різних рослин. Наприклад, *м'ітелка* — колосок проса і вівса, те ж саме *волом'* й ін.

Назви злакових рослин у центральнослобожанських говірках, як правило, збігаються з відповідними найменуваннями у загальнонародній мові, хоча є й певні відмінності, що виявляються на всіх рівнях діалектного мовлення даного ареалу, наприклад, у семантиці: метелиця — «суцвіття кукурудзи» і літ. «завірюха», плаття «обгортка качана кукурудзи» і літ. плаття — «вид верхнього жіночого одягу», мітла — «суцвіття кукурудзи» і літ. мітла — «знаряддя для прибирання»; у словотворенні: діал. *в'їус'ужник* (подібний до вівса бур'ян) і літ. *в'їус'уґ*; фонетиці — діал. *ує'т'ук* і літ. *ос'т'ук*; граматиці: *ос'т'ук* (діал. *ос'т'ак*) (чол. рід) і *бс'т'а* (жін. рід). Однак основні найменування зернових культур у говірках Харківщини є переважно загальновідомими і загальноновживаними. Ці назви не відзначаються особливою різноманітністю і, як правило, майже безваріантні. Так, наприклад, така семема «ячмінь (назва рослини)» має у говірках Центральної Слобожанщини репрезентанти: *йачм'ін'* (загальноновживане), фонетичний варіант *йачм'єн'* (значно поширений) і лексичний дублет *йаровина́* (спорадичний). Значення «кукурудза, найменування культури» репрезентоване формами *кукуру́дза* (літ.), *кукуру́за* (найпоширеніший на Харківщині варіант цього слова) і *кукуру́за* (репрезентант, що поступово виходить із активного вжитку).

Найменування технічних культур. Поряд із злаковими рослинами, важливе місце у сільському господарстві Харківщини займають технічні культури, зокрема цукрові буряки і соняшник [Гук 1971, с. 167]. Саме тому й назви цих сільськогосподарських рослин посідають значне місце у складі центральнослобожанської аграрної лексики.

Ще з праслов'янської мови успадковані назви льону, конопель та їх частин: *льнъ* «льон», *копорь*, *копорја* «коноплі», *poskonь* «чоловіча особина конопель» та, можливо, найменування жіночих стебел конопель **матерька*, **матєрька* [Сабадош 1996, с. 37]. М. Фасмер відзначає, що назва льону може бути як давнім культурним запозиченням, так і мати корінну спорідненість [Фасмер 1964–1973, с. 481], а найменування конопель виводиться з народнолатинського **canapis* або **cannapus* [Фасмер 1964–1973, с. 312]. У центральнослобожанських говірках на позначення цих реалій уживають такі назви: «льон» — *л'он* (в усіх обстежених пунктах) // [зл'ону ткалі тонкє полотнó //] (72); *доўгунєц'* (65, 69, 70, 106, 107), *б'ігун* (65, 69, 79) // [кв'іти б'ігунá др'ібн'і та голубєн'к'і //] (65); *б'ігунєц'* (79), *пр'ад'иво* (138); «коноплі» — *конопл'і* (55, 57, 58, 60, 64, 65, 68, 71, 72, 75, 80, 86, 92, 93, 107, 109, 128, 129, 130, 134, 139, 140, 141, СМТ Г. Кв.- Осн.) //

[з'істе́бел коно́плі ро́бл'ат' волокно́ //] (139); [за́раз коно́плі не са́д'ат' / м'і́л'і́й'а не да́йе / та і наркомáни / ка́жут' / хо́д'ат' // ран'іше с'і́йали бага́то / ум'і́ли йіх обробо́лати / це за́раз уже́ ўсе забу́ли //] (141); *конопл'а* (11, 15, 55, 61, 70, 74, 94, 106, 128, 129, 133, 134, 169), *коно́пл'а* (130, 132, 138), *пр'а́диво* (58, 68, 69, 71, 72, 86, 93, 110, 113) // [ран'іше с'і́йали пр'а́диво / збира́ли / пр'а́ли / тка́ли полотно́ / б'і́лили і носі́ли //] (72); пр'а́д'іво (61, 73, 79, 94, 135, 136, 137, 138, 170) // [ра́н'ше пр'а́д'іво бу́ло / до ко́л'ект'і́в'іза́ці́й'і / за́раз не ви́рошчу́ют' //] (138); «плоскінь, чоловічі стебла конопель, що не дають насіння» — *плоск'ін'* (в усіх обстежених пунктах) // [плоск'ін' не да́йе нас'і́н':а / а служі́т' дл'а за́п'і́лен':а ма́т'ірки / ж'іно́чих сте́бел //] (130); *плоско́н'* (55, 61, 73, 74, 79, 80, 88); «матірка, жіночі стебла конопель, що дають насіння» — *ма́т'ірка* (у більшості досліджених пунктів) // [ма́т'ірка / на н'і́й с'і́мн'а росло́ // о́те с'і́мн'а ми суші́ли ў го́лодо́ўку і те́рли ў ма́к'іт'р'і / з'і́ого мо́локо́ получа́ло'а таке́ до́бре //] (170); *матері́нка* (15, 72, 88, 94, 106, 113), *ма́т'ірку́* (63, 71), *ма́тка* (169), *ма́тирка* (157). Із мікрогрупою «найменування конопель» пов'язані й репрезентанти сем: «буйна коноплина, що виросла окремо» — *га́йдур* (69, 94, 106, 109), *га́йдур* (169), *здо́рова коно́пліна* (61, 73, 74, 79, 80), *коно́пліна* (134, 139), *кушч* (132, 135), *пр'а́д'іво* (130, 170), *пр'а́диво* (170), *га́здур* (93), *нас'і́н:ик* (64), *ма́т'ірка* (55), *матері́нка* (72); «насіння конопель» — *с'і́м'а* (11, 15, 55, 57, 58, 60, 61, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 79, 86, 88, 93, 94, 106, 109, 110, 113, 128, 129, 130, 134, 135, 136, 137, 140, 141), *с'і́мн'а* (64, 75, 86, 92, 107, 170), *с'і́менá* (133), *нас'і́н':а* (169), *с'і́м'а́чко* (80), *с'і́м'а* (65), *зе́рно* (170); «сніпок конопель, зв'язаний під час вибирання» — *с'н'і́п* (11, 65, 68, 71, 74, 75, 92, 128, 129, 131, 136, 137, 138), *сн'і́п* (15, 57, 58, 66, 69, 73, 79, 88, 109, 110, 113, 169), *го́рстка* (55, 61, 64, 68, 69, 86, 92, 93, 94, 106, 134, 170), *с'н'і́по́к* (132, 133, 139), *сно́пик* (58, 72, 107, 170) // [ко́лі збира́ли пр'а́диво / ви́азáли сно́пики //] (72); [сно́пики пр'а́дива ста́ўл'ат' ку́р'і́н'ом / шо́б вони́ со́хли //] (170); *го́рсточка* (80), *руча́йка* (80), *пуч'чо́к* (70), *ко́пка* (130), *ме́ндел'* (135).

Цікавою є семема «в'язка 5–10 снопок льону чи конопель». Її репрезентантами є *ві́азанка* (11, 55, 64, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 80, 93, 94, 106, 107), *ві́азка* (15, 61, 68, 73, 79, 86, 113, 128, 129, 133), *в'а́занка* (57, 75, 109), *пйáтка* (128, 129) // [пйáтка / пйáт' сно́п'і́ў //] (128), *в'а́зо́к* (69), *зві́азка* (58, 110), *зві́азо́к* (58, 110), *зві́азá* (88), *сно́пик* (92, 170), *сн'і́п* (73), *копи́чка* (60), *руча́йка* (58), *хрестик* (140), *ку́чка* (135).

До технічних культур належить і тютюн. На території України, як свідчать пам'ятки, ця рослина з'являється найраніше (в 2-й пол. XVI ст.) у східній частині Закарпаття із Семигороддя, куди його привезли турки 1576 р. [Сабадош 1996, с. 139]. Із самого початку розрізняли два види тютюну — тютюн справжній (*Nicotiana tabacum*), який палили, і махорку (*Nicotiana glauca*), що використовувалася для жування і нюхання. У центрально-східноукраїнських говірках на позначення цієї культури уживаються лексеми — *таба́к* (11, 15, 55, 57, 58, 60, 61, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 79, 80, 82, 86, 88, 92, 93, 94, 106, 107, 109, 110, 113, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 169, 170) // [сади́ли і л'о́хкий таба́к / ѱ́йо́го бра́ли ліс'т'а / а не_сте́бла / і махо́ршний //] (93); *т'ут'у́н* (15, 55, 58, 65, 69, 71, 109, 130, 139) // [ра́н'іше т'ут'у́н виро́ш'ували на_про́даж / за́раз же ко́жен соб'і //] (130); *махо́рка* (15, 55, 69, 70, 71, 73, 75, 93), проте у більшості досліджених пунктів слово «махорка» означає висушене й подрібнене листя, вживане для паління. У «Словнику мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» у цьому значенні маємо «тютюн» [СМТ Г. Кв.-Осн. 1978–1979], у ССГ подано лексему «довган» (тютюн-самосад).

Усі найменування тютюну запозичені: *тютюнь* і под. тур. *тутун* ід.; *догань* < угор. *dohány*, яке потрапило до угорської через південнослов'янські мови з осм.-тур. *duhan* [Сабадош 1996, с. 140]; *табакъ* (чол. р.) — через нім. *Tabak* або фр. *tabac* < ісп. *tabaco* < араб. *tobako* (Гаїті); варіант *табака* (жін. р.) — через пол. *tabaka* < нім. і т. д. [Фасмер 1964–1973, с. 5]; варіанти *долгань*, *долгань*, *довгань* постали, очевидно, внаслідок діяння народної етимології (помилкове зближення з *долгий*, *довгий*) [Сабадош 1996, с. 106].

Привертають увагу й репрезентанти семи «топінамбур, земляна груша, рослина родини складноцвітих із бульбами, які використовуються на корм худобі, для виготовлення цукру, спирту» — *топ'іна́мбур* (у більшості досліджених пунктів), *земл'ана́ грю́ша* (58, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 128, 129, 141), *р'і́на* (11, 65, 66, 70, 79, 109, 113, 128, 129, 138), *топ'іла́мбур* (61, 72, 73), *бу́л'ба* (69, 74, 88, 109), *волос'ка р'і́на* (69, 106), *р'е́на* (172, 182), *р'е́нка* (68), *ор'і́хи земл'ан'і* (93), *л'існ'і грю́ш'і* (58).

Сільське господарство Харківщини, як уже згадувалося вище, спеціалізується на вирощуванні таких технічних культур, як цукровий буряк і соняшник, і тому є рація звернутися до цих найменувань: «цукровий буряк» — *са́харний бур'а́к* (у більшості обстежених пунктів), *цукро́вий бур'а́к* (58, 79, 131, 132, 135, 136, 137, 170), *солод́кий*

бур'я́к (55, 58, 72, 170, *сла́дкий бур'я́к* (65, 94, 171), *солóдкий ко́р'ін'* (61, 69), *са́харна св'єкла́* (131), *б'ілий бур'я́к* (139), *бур'я́к* (133); «со-няшник» — *со́йашник* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 15, 16, 17, 19, 21, 23, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 40, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 58, 61, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 89, 91, 93, 94, 96, 97, 100, 101, 103, 104, 105, 110, 112, 113, 119, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 134, 138, 140, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 153, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 183, 185), *со́н'ашник* (8, 9, 10, 12, 15, 16, 17, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 32, 33, 38, 39, 44, 45, 46, 54, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 66, 68, 69, 79, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 101, 104, 108, 111, 112, 121, 122, 125, 126, 128, 129, 130, 132, 136, 137, 139, 142, 149, 150, 152, 154, 155, 156, 163, 165, 167, 169, 171, 172, 176, 178, 184), *подсо́лнух* (4, 8, 10, 13, 17, 20, 30, 34, 41, 59, 65, 69, 77, 82, 88, 94, 98, 102, 106, 107, 114, 115, 117, 119, 124, 128, 129, 135, 157, 159, 160, 171, 172, 175, 181, 182), *сон* (11, 22, 35, 42, 43, 47, 52, 86, 92, 120, 131, 133, 136, 137, 147, 153, 168, 169), *со́н'ачник* (2, 14, 31, 55, 61, 69, 74, 99, 109, 116, 118, 122, 128, 129, 131, 143), *подсо́нух* (15, 68, 71, 79, 86, 93), *со́н'ах* (65, 69, 70, 71, 110), *подсо́л'єчник* (128, 129), *надсо́нух* (141), *п'ітсо́нух* (70), *пац'о́нух* (94).

«Діалектні» слова цієї ЛСГ збігаються в основному з відповідною лексикою, уживаною в сучасній українській літературній мові, хоча, звичайно, є й певні відмінності. Наприклад, говіркові утворення *са́харний* (*б'ілий*, *солóдкий*, *сла́дкий*) *бур'я́к* за літературного *цукрoвий бур'я́к*. Проте літературна форма часто заступає говіркову, тобто стає уживанішою, наприклад, літературне *плóск'ін'* (чоловічі стебла конопель) у більшості досліджених пунктів і *плóскон'* у деяких із них.

Назви технічних культур відбивають також фонетичні і граматичні риси центральнослобожанських говірок: *с'ї́мн'а*, *конопл'б'іу* (орудн. відмінок), *зе^нрн'ата*, *зе^нмл'анá груша* та ін. Трапляються у складі цієї лексико-семантичної групи запозичення з російської мови (*подсо́лнух*, *с'є́м'єчки*) і слова, успадковані з інших мов (праслов'янської, тюркських, грецької тощо), тривале функціонування яких, щоправда, у тій або іншій центральнослобожанській говірці зумовлюється значною підтримкою і впливом лексичної системи сусідньої російської мови (*конопл'а*, *са́харна св'єкла́*, *таба́к*); спостерігається й фонетичний вплив цієї мови на територіально-мовленнєві утворення Харківщини: *плóскон'*, *р'є́па*, *сла́дкий* (*буряк*) й ін.

Значення «тютюн» (рослина) репрезентоване у центральнослобожанських говірках 3 лексемами — *таба́к*, яка є найпоширенішою

формою, *т'ут'ун* (має значну активність у досліджуваних говірках) і *махорка* — рідковживаний репрезентант, проте це слово у більшості обстежених пунктів означає висушене й подрібнене листя, яке використовується для паління. Цікавою є сема «топінамбур, земляна груша, рослина родини складноцвітих із бульбами, які використовуються на корм худобі, для виготовлення цукру, спирту», найпоширенішими маніфестантами якої є *тон'іна́мбур* (*тон'іла́мбур*) і *зем'ана́ гру́ша*. Форма *тон'іла́мбур* рідковживана і, очевидно, постала внаслідок діяння народної етимології. Значну активність має репрезентант *р'і́на* (фонетичний варіант *р'éна*), проте це слово у літературній мові і в переважній більшості обстежених пунктів має інше значення — «коренеплід з їстівним солодкуватим на смак коренем, що має біле, жовте, часом червоне або фіолетове забарвлення». Незначне поширення мають назви *бу́л'ба* і *воло́с'ка р'і́на*. Репрезентанти *ор'і́хи зем'ан'і́*, *л'існ'і́ гру́ш'і́* є спорадичними.

Назви городніх культур. Здавна велику роль у господарстві мешканців нашого краю відігравало й вирощування городини. Тому, звичайно, розглянемо й лексеми, які вживаються на позначення найменувань городніх рослин.

Значна кількість назв городніх культур успадкована ще з праслов'янської мови: *bъбъ* «боби», *gorxъ* < *gorъ* «горох», *leča* «сочевиця» (*sočevica), *lukъ* «цибуля», *česnъkъ*: *česnakъ* «часник», *čъrnušъka* «чорнушка», *gorьčica* «гірчиця» (*gorupa), *takъ* «мак», *kapusta* «капуста», *dyn'a* «диня», *tyku* «гарбуз», *kropъ* «кріп» та ін. Однак є найменування пізнішого проникнення, зокрема картоплі. Ця рослина завезена з Південної Америки до Європи вдруге 1606 р. (в Іспанії розводили її з 1570 р.), однак ще майже два століття в європейських країнах, особливо північних, картоплю не культивують у широких масштабах [Сабадош 1996, с. 106].

Складова частина землеробства — городництво (традиційне заняття українців, білорусів і росіян) було перенесено переселенцями і на Слобожанщину. Відомо, що всім поселенцям разом із площами землі під озими та ярі посіви давали також городні наділи. Документи першої половини XVIII ст. свідчать про вирощування слобожанами капусти, моркви, ріпи, цибулі, часнику тощо. На Слобожанщині дуже рано почали розводити кавуни. Однак історичні джерела приділяють увагу лише царському баштанові. Вирощувати кавуни у Чугуєві почали у 40-х рр. XVII ст. Цим займалися перші поселенці. Із часом культивування кавунів стало досить популярним. Їх у значній кількості відправляли до Москви для царського двору.

Для перевезення кавунів із Чугуєва до Москви восени кожного року на 1–1,5 місяця посилали селян зі своїми підводами.

Про розвиток городництва на Харківщині детальніше свідчать історичні джерела другої половини XVIII ст. У «Географическом описании городов и уездов» (1768–1769), в «Ответах на экономические вопросы Вольного экономического общества» знаходимо свідчення про те, що майже всі мешканці краю мали городи і вирощували на них капусту, ріпу, редьку, цибулю, часник, моркву, буряк, пастернак, петрушку, селеру, салат, огірки, кріп та гарбузи, дехто вирощував дині й кавуни [Зайцев 2002, с. 127].

У другій половині XVIII ст. на Слобожанщині стали культивувати картоплю. За наказом уряду її завозили сюди з Росії, роздавали селянам і поміщикам по кілька сотень картоплин для посадки.

У рапорті Охтирської провінційної канцелярії від 1767 р. йшлося про те, що в листопаді 1766 року канцелярія отримала зі Слобідсько-Української губернської канцелярії картоплю («тартуфель» — земляні яблука) 1 тис. штук разом із розпорядженням та інструкцією про її розведення з наступної весни. 150 картоплин було посаджено в Охтирці, решту роздано для садіння в комісаріатах провінції: Охтирському — 184, Котелевському — 174, Краснокутському — 164, Богодухівському — 161, Борівському — 167. У цей же час картоплю та інструкцію щодо її вирощування відправили в Сумську, Ізюмську та інші провінції губернії.

Відомості, що збереглися в архівних документах, свідчать про те, що картопля тут, як і в інших місцях, приживалася дуже повільно.

Люди в той час, не знаючи великої цінності цієї культури, неохоче бралися за її розведення. До того ж вони не знали про те, що її потрібно полоти, обгортати, тому на перших порах її врожаї були дуже низькі. Однак це був важливий почин, що невдовзі спричинився до швидкого поширення цієї цінної продовольчої культури як на Слобожанщині, так і по всій країні [Зайцев 2002, с. 127].

На позначення загальної назви городніх культур у сучасних центральнослобожанських говірках використовують такі лексеми: *городина́* (11, 15, 58, 66, 69, 70, 71, 74, 75, 94, 106, 113, 130, 135, 141, 169, 171, 172), *горóдина* (57, 61, 64, 65, 73, 79, 109, 128, 129, 138, 140, 168), *огорóдина* (68, 69, 70, 74, 79, 86, 88, 93, 131, 133), *óвоч'и* (15, 58, 60, 68, 69, 71, 72, 92, 93, 94, 110, 132, 134, 139, 171, 172), *óвошч'и* (58, 71, 80, 82, 86, 94, 107), *огородинá* (55, 61, 170), *огорóдн'а* (136, 137), *óвошч* (55, 58), *овоч* (55, 58), *óвош'и* (170), *горóд* (169).

Картопля. Щодо найменування картоплі, то на Харківщині поряд із літературною назвою *карто́пл'а* (130, 132, 133, 135, 136, 137, 139) уживається *карто́шка* (остання поширена майже в усіх обстежених пунктах), рідше *карто́ха* (128, 129, 180). Такі ж назви, як *карто́пл'і* (130), *карто́шки* (129) є спорадичними. Найменування картоплі запозичене через польське *kartofla* з німецької мови *Tartuffel*, що потрапило в німецьку через італійське *tartufo, tartufo* «трюфель» [Фасмер 1964–1973, с. 204].

Із мікрогрупою «найменування картоплі та її частин» пов'язані й репрезентанти семем: «вічко картоплі, невеличке заглиблення з брунькою на картоплині» — *в'ічко* (в усіх обстежених пунктах), *гласок* (11, 57, 68, 69, 70, 74, 82, 86, 128, 129, 131, 133, 138, 141), *о́чко* (15, 75, 106, 128, 129), *очко́* (55, 57, 65), *па́росток* (60, 73), *па́г'інец'* (61), *гн'ізді́чко* (69), *гн'обди́шко* (88), *кл'учка* (168); «шкірка, покриття на необчищеній картоплі» — *кожура́* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 138), *шкúрка* (15, 128, 129, 139), *шкóрка* (11, 128, 129, 141, 185) // [пéред вар'і́н':ам з карто́шки зчища́йут' шкóрки //] (141); *шк'ірка* (45, 132, 138); «обчищена шкіра, лушпиння картоплі» — *лушпайкі́* (128, 129, 130, 134, 138, 170, 172) // [у_молодо́ї карто́шки тонéн'кі / а ў_старо́ї тоўс'т'і лушпайкі́ //] (130); *лушпíн':а* (128, 129, 132, 139, 140, 171), *шкаралу́па* (136, 137, 140), *шкаралу́па* (131, 135), *шкарлу́пін':а* (133), *шкóрки* (141); *шкаралу́пи* [шкаралу́пи карто́шки ми ва́римо свíн'ам //] (168); *очи́стки* (169); «картопля, залишена на висадку» — *карто́шка на поса́дку* (128, 129, 138, 169), *поса́дкова карто́шка* (130, 136, 137, 141, 168) // [поса́дкову карто́шку / ко́лі копа́ємо / збира́ємо окре́мо ў_йа́шчики / шоб не_плу́талис' сорти́ //] (141); *с'імен:а карто́шка* (131, 140, 170), *поса́дочна карто́пл'а* (132, 135, 139), *поса́дошна карто́шка* (134), *с'ім'а́нка* (138), *карто́шка на_нас'і́н':а* (138), *нас'і́н:о́ва* (171), *поса́дочна* (172).

Столовий буряк. Семема «столовий буряк» репрезентована такими назвами: *столо́вий бур'а́к* (майже в усіх досліджених пунктах) // [столо́вий бур'а́к кри́штут' у_бо́ршч //] (132); *кра́сний бур'а́к* (65, 66, 68, 70, 73, 86, 106, 110, 128, 129, 130, 131, 133, 138, 140, 168, 169, 171), *черво́ний бур'а́к* (11, 15, 55, 57, 69, 74, 113, 128, 129, 141), *столо́в'ий бур'а́к* (94, 128, 129, 138), *бур'а́к* (65, 66, 68, 70, 73, 86, 106, 110, 128, 129, 141), *све́кла* (65, 70, 88, 94), *све́кла* (55, 70, 82), *квасний бур'а́к* (64), *черво́ний бур'а́чок* (141), *бур'а́чок* (141).

Морква. Розгляньмо і найменування моркви (*Dacus carota*) (прасл. *mrku, старосл. *mrkva, болг. *морков*, серб. *mrkva*, рос. *морковь*, чеське *mrkev*, пол. *marchew*) [362 а, с. 655]. У центральнотрибужанських

говірках воно представлене такими формами: *мóрква* (в усіх обстежених пунктах) // [сорт'їу мóркви багáто // у_нás вирóшчуїут' артéк / кал'їсто / шантанé / нáнс'ку та хáрк'їус'ку //] (130); *моркóўка* (15, 57, 69, 73, 74, 79, 94, 106, 110, 113, 138) // [сáдимо куцén'ку моркóўку їй дóўгу //] (138); *моркóв'* (61, 69, 73, 74, 79, 80, 107, 109).

Із мікроутворенням «назви моркви та її частин» пов'язані й репрезентанти семем: «стебло моркви з квітами (зонтик)» — *вўсадок* (130, 133, 135, 136, 137, 141), *вўсадки* (128, 129, 131, 134, 138, 140), *зóнтик* (132, 134, 139, 141, 168, 172), *вўсадки* (128, 129), *шáпка* (128, 129), *мóрква на с'їменá* (169), *зóн'т'їк* (170), *нас'їн':а* (171); «стриженева частина моркви» — *середїна* (128, 129), *серцевїна* (128, 129), *морквіна* (130, 140), *стéржен'* (131), *середїнка* (138), *корн'еплóд* (139), *корнеплóд* (141), *кóр'їн'* (171); «тонкі бокові ниточки на моркві» — *вўсики* (128, 129, 131, 133, 134, 138, 168, 169, 171); *кор'їн'ц'ї* (132, 135, 140), *кор'їн':а* (136, 137), *коренц'ї* (130), *волоскї* (170), *ўшки* (172), *нїточки* (139), *жїнч'ї* (141).

Редиска. Ця назва потрапила з російської мови через запозичення з нижньонім. *reddis*, *radis* або нов.-верх.-нім. *Radies* «редиска» з франц. *radis* від лат. *rādix* «корінь» [Фасмер 1964–1973, с. 458]. У центральнослобожанських говірках поширені такі назви цієї культури: *редїска* (майже в усіх обстежених пунктах), *ред'їска* (171).

Ріпа. Назва цієї рослини родини хрестоцвітих успадкована ще з праслов'янської мови *рѣпа. М. Фасмер же схиляється до думки, що слово «ріпа» є, очевидно, давнім мандрівним культурним терміном невідомого походження [Фасмер 1964–1973, с. 471]. У центральнослобожанських говірках вона репрезентована такими лексемами: *р'їпа* (у більшості досліджених пунктів), *ред'ка* (131), *б'їлор'їпа* (15, 88, 94, 109), *свир'їпа* (11, 55), *турнéнс* (65, 94), *тон'їна́мбур* (76), *волóс'ка р'їпа* (64), *р'éпка* (172).

Редька. Імовірно, що слово «редька» (редькѣвь) праслов'янського походження — з *рьдьку: **редьку id.* (род. відм. *редькѣве), проте не всі слова, зафіксовані в писемних пам'ятках слов'янських мов, можна звести до цих форм, тому досить поширена думка про запозичення цього номена слов'янами у пізніший період [Сабодош 1996, с. 38]. У центральнослобожанських говірках на позначення назви цієї рослини уживають лексеми: *ред'ка* (майже в усіх досліджених пунктах) // [чóрну ред'ку нá_зиму сáд'ат' //] (128); *р'їпа* (131).

Із мікрогрупою «назви редьки та її частин» пов'язані й репрезентанти семем: «стовбур редьки» — *стóўбур* (57, 58, 60, 61, 66, 68, 71, 73, 74, 75, 79, 80, 82, 110, 113, 128, 129, 130, 132, 134, 135, 136, 137, 138,

139, 141, 169, 172) // [стоўбур ред'ки твердй //] (141); *стоўбурина* (11, 15, 58, 65, 68, 74, 86, 88, 93, 94, 106, 109), *стоўбурын':а* (69, 128, 129), *стебло* (70, 72, 171), *ц'іўка* (55, 70), *стр'ілка* (107), *стоўбір* (93), *стоўб'ір* (92), *стоўбор* (141), *бадиліна* (133), *ботва* (131), *ред'ка* (170); «редька, порожня всередині» — *пустá ред'ка* (128, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 168, 170, 171, 172) // [пустá ред'ка соку не_пúсте / бо вона полусухá //] (170); *старá ред'ка* (128, 129, 132), *порóжн'а ред'ка* (139, 169), *дупл'анка* (131).

Часник. Назва часнику є давньою. Вона успадкована ще з праслов'янської мови: *česnъkъ: česnikъ: česnakъ* [Фасмер 1964–1973, с. 350]. У центральнослобожанських говірках на позначення цієї городньої культури уживають такі назви: *часнік* (в усіх обстежених пунктах) // [часніку ў_нас сáд'ат' небагáто // сухйй часнік вйáжут' у_лучкй і хран'áт' на_чердаку //] (141); *часнóк* (15, 55, 65, 74, 88, 94, 109, 128, 129), *ч'існóк* (55, 65), *ч'еснóк* (70).

Із мікроутворенням «назви часнику та його частин» пов'язані й репрезентанти сем «головка часнику» — *голóўка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [веснóйу сáд'ат' м'элк'і голóўкй часніку //] (70); *часничіна* (132, 135, 141), *гол'іўка* (134); «один зубок часнику» — *зубóк* (у всіх досліджених пунктах), *зубчик* (134, 141), *дóл'ка* (170); «осіння посадка часнику» — *посáдка нá_зиму* (128, 129, 134, 141, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184), *посáдка нá_з'іму* (133, 136, 137, 138, 169, 170), *озіма посáдка* (130, 134, 185), *ос'ін':а посáдка* (131, 138); «насінний пагін часнику» — *стр'ілка* (57, 71, 72, 93, 107, 128, 129, 130, 131, 138, 140, 141, 169, 173, 174, 176, 177, 178, 180, 183, 184) // [часнік вйкінуў стр'ілку //] (140); *дúдка* (11, 55, 58, 68, 74, 75, 94, 136, 137, 172, 175, 179, 181, 182, 185), *стр'елка* (66, 113, 128, 129, 171), *пáросток* (132, 133, 135), *цйбкa* (15, 94, 106, 109), *цйпка* (66, 69, 79), *цйбіна* (79, 88), *стр'іла* (61, 80, 168), *гол'іўка* (70, 73), *голóўка* (170), *пáг'ін* (60), *с'еменá* (82), *с'імэнка* (86), *часнік* (92), *зубчик* (134); «листя молодого часнику» — *п'ір'я* (57, 73, 74, 88, 110, 113, 128, 129, 131, 132, 135, 141, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *п'ірц'á* (61, 64, 65, 66, 71, 79, 80, 94, 130, 134, 140, 170), *перó* (55, 65, 68, 69, 93, 131, 136, 137, 138, 169), *ліс'т'а* (15, 58, 68, 72, 86, 128, 129, 170, 172), *зéлен'* (106, 128, 129, 171), *пер* (58, 70, 94, 109), *п'ір* (11, 107), *п'ір':а* (75), *ботва* (170).

Цибуля. У центральнослобожанських говірках маємо дві назви цієї рослини — *цйбул'а* (запозичення з лат. *sepulla*) (в усіх обстежених пунктах) та успадковану з праслов'янської мови *лук* (15,

55, 65, 68, 69, 70, 74, 88, 94, 109, 128, 129, 141, 168) // [цибу́л'а п'о́го ро́ку ўроді́ла добре / хоч і небу́ло дощч'і́у // лу́ком на́зиму за́пасліс' //] (74).

Із мікрогрупою «назви цибулі та її частин» пов'язані й репрезентанти семем: «цибуля-сіянка (вживані як насіння невеличкі цибулинки, що виростили з висіяних зерен цибулі)» — *с'їянка* (майже в усіх досліджених пунктах), *цибу́л'а-с'їянка* (55, 58, 68, 72, 82, 86, 87, 92, 93, 130, 171, 172, 173, 177, 183), *са́жанка* (57, 61, 70, 73, 74, 128, 129), *ті́канка* (55, 72, 94, 131, 140, 141, 168, 169), *чорну́шка* (60, 69, 92, 131, 169, 170), *с'іво́к* (128, 129), *віс'ї́ука* (71), *са́д'інка* (61), *са́д'анка* (88), *ті́каўка* (94); «листя молоді цибулі» — *п'і́р'я* (57, 61, 69, 70, 74, 82, 88, 92, 93, 94, 106, 109, 113, 128, 129, 132, 134, 135, 139, 141, 172, 173, 175, 177, 179, 180, 182, 183, 184) // [зелене п'і́р'я цибу́л'і кла́д'у́т' у са́ла́т і йі́д'а́т' шче цел'і́ко́м // у н'о́му мно́го в'іта́м'і́н'і́у //] (141); *п'і́р'ц'а* (64, 66, 71, 73, 79, 80, 94, 130, 140, 170, 171, 174, 176, 178, 181), *перо́* (55, 58, 60, 68, 69, 86, 137, 138, 169, 182), *зелений лук* (128, 129), *цибу́лі́н'а* (133), *п'і́р* (11, 72, 94, 104, 128, 129, 131, 133, 168), *п'і́р'а* (15, 55, 65, 75, 110), *зелене ліс'т'а* (128, 129), *ліс'т'а* (58), *зелена цибу́л'а* (68), *п'ору́шко* (185); «насі́нний пагі́н цибулі» — *дудка* (у більшості обстежених пунктів), *стр'і́лка* (15, 55, 57, 58, 65, 68, 69, 71, 74, 75, 79, 83, 86, 88, 92, 93, 94, 106, 107, 109, 110, 169, 171), *стр'е́лка* (66, 69, 113, 133), *тру́бка* (68), *ці́пка* (66, 79, 134), *ці́по́к* (64), *цибу́л'а на в'уса́док* (92), *цибу́лі́на* (139); «лушпиння цибулі» — *цибу́лі́н'а* (у більшості обстежених пунктів) // [су́хе цибу́лі́н'а іспо́л'зуйу́т' / шоб кра́сит' йа́йц'а на вели́гден' //] (141); *лушп'і́н'а* (128, 129, 132, 134, 139, 171, 182, 184), *лушп'а́йки* (130, 185), *шелуха́* (138), *шолуха́* (169), *чешу́йа* (172); «сплетена в косу цибуля» — *в'іно́к* (майже в усіх досліджених пунктах), *коси́ц'а* (130, 132, 134, 139, 169, 174, 175, 179, 180) // [на́зиму цибу́лі́ни ча́сто запл'і́та́йу́т' у ко́си́ц'і і п'ідв'і́шуйу́т' у са́ра́йі / на го́рішч'і //] (139); *плéтенка* (172); «цибулинки, які виростають на стріліці після цвітіння» — *чорну́шка* (128, 129, 130, 133, 136, 137, 138, 141, 168, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 183, 184, 185), *ч'ерну́шка* (136, 137, 138, 169, 179, 181, 182), *цибу́лі́нки* (131, 139, 170), *д'і́тки* (132, 135), *д'éтки* (140), *стр'і́лки* (134), *с'їянка* (171).

Порівняймо центральнослобожанські назви зі східнослобожанськими: «насі́нний пагі́н цибулі» — *дудкі́* (ССГ) і *дудка* (один із найуживаніших номенів для називання цієї реалії у говірках Центральної Слобожанщини); «листя молоді цибулі» — *п'і́р'ачко* (ССГ), *цибу́л'а* (СДЛЛ), на Харківщині найуживанішою є назва *п'і́р'я*.

Цікавою ЛСГ є «зелені овочі» (петрушка, пастернак, салат, кріп, гірчиця, коріандр, огіркова трава (бораго) й ін.). Репрезентантами семеди «загальна назва зелених овочів» у центральнослобожанських говірках є *зѐлен'* (у всіх обстежених пунктах) // [зѐлен' трѐба висів'ати ўдѐбре угнѐйений ґрунт //] (130); *зѐлен'і ѓвоч'і* (132, 139), *ґородинá* (135).

Петрушка. Вважається традиційно, що найменування останньої запозичене, ймовірно, через ст. пол. *pietruszka*. Проте заслуговує на увагу й версія В. Топорова, згідно з якою назва «петрушка» не запозичена, а власне (від Петро) [248, с. 103]. У центральнослобожанських говірках для називання цієї культури використовують лексему *петру́шка* (в усіх обстежених пунктах) // [петру́шку вирѐщчуйут' дл'а салáт'іў //] (130).

Із мікрогрупою «назви петрушки та її частин» пов'язані й репрезентанти семеди «петрушка, зібрана в пучок» — *пучѓк* (у всіх досліджених пунктах), *зѐлен'* (141), *петру́шка* (170).

Селера запашна. Слово «селера», мабуть, прийшло через польську мову, пор. пол. *selera*, яке, очевидно, з нім. *sellerie* або іт. *selero* [Сабадош 1996, с. 103]. Форма ж *сел'дерѐй* та подібні запозичені з гол. *selderis* [Фасмер 1964–1973, с. 597]. У центральнослобожанських говірках на позначення цієї рослини уживають *сел'дерѐй* (128, 129, 130, 132, 136, 137, 138, 139, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 185) // [у сел'дерѐйу особливий за́пах //] (139), *сел'д'ерѐй* (128, 129, 178), *селѐра* (128, 129), *сел'д'ер'ѐй* (134, 179), *сел'д'ірѐй* (135), *сел'дер'ѐй* [сел'дер'ѐй ма́йе б'ілий крѓ́пний ко́р'ін' / йакій кладѓ́т' у салáт' / і неба́гато др'ібних листѓ́чк'іў / похѓ́жий на петру́шку //] (141).

Пастернак. Назву цієї культури запозичено через пол. *parterhak* з нім. *Pasterhak* від лат. *pastināca* [Фасмер 1964–1973, с. 213]. Семема «пастернак» на Харківщині має такі вияви: *пастернáк* (у всіх обстежених пунктах), *б'ілий ко́р'ін'* (128, 129).

Салат. Ця культура була завезено до Європи після відкриття Америки та інших раніше не відомих земель [Сабадош 1996, с. 90]. В Україну відповідний ботанічний номен *salada* прийшов через Польщу (XVI–XVIII ст.) з франц. *salade* < іт. *salata* «салат, те, що засолено» [Фасмер 1964–1973, с. 549]. У центральнослобожанських говірках сема «салат» репрезентована лише однією назвою — *салáт* (у всіх обстежених пунктах).

Кріп. Із давніх-давен на Україні вирощують кріп (*kropь). У центральнослобожанських говірках на позначення цієї рослини уживають

кр'їн (130, 132, 138, 139, 140, 170, 171, 176, 182, 184), *укр'іп* (131, 133, 136, 137, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 185) // [п'іді нарві укр'іпу ўкарт'ішку //] (168); *окр'іп* (128, 129, 134, 135, 169), *окр'іп* [посіп карт'ішку окр'іпом //] (185).

Із мікрогрупою «назви кропу» пов'язані й репрезентанти сем: «молодий кріп» — *зел'ений кр'їн* (132, 138, 139, 140, 176, 182, 184), *зелен'* (128, 129, 134, 136, 137, 169, 171, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 183), *молодій кр'їн* (130, 140, 180, 183, 184), *молодій окр'іп* (128, 129, 135), *укр'іп* (131, 133), *зел'ений окр'іпец'* [зел'ений окр'іпец' кладут' у салат / ўсуп і боршч / сұшат' на з'іму //] (141); *молодій укр'іп* [молодій укр'іп ми солімо у банкі //] (168); *зел'ений укр'іп* (172, 175, 178), *молодій окр'іп* [молодій окр'іп харашо пахне //] (185); «старий кріп» — *укр'іп* (131, 133, 136, 137, 168, 169, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 183) // [кр'ім часніку ўог'іркі кладут' шче укр'іп із з'іпком //] (168); *старій кр'їн* (132, 138, 139, 170, 176, 182, 184), *кр'їн* (130, 140, 171) // [при маринуван'і кладут' кр'іп дл'а смаку і запаху //] (130); *окр'іп* (128, 129), *старій окр'іп* (128, 129), *старій окр'іпец'* [старій окр'іпец' кладут' у консервац'ію //] (141); *з'іпк* (134, 135), *з'іпкі* [на дно банкі положи з'іпки //] (185); *сухий укр'іп* (185).

Гірчиця. Для позначення культивованого виду гірчиці (*Brassica nigra*) у центральнослобожанських говірках уживається успадкована ще з праслов'янської мови (*gorb'čica* «гірчиця») загальнонародна назва *г'ірч'іц'а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [г'ірч'іц'у тр'єба захиш'ати в'ід хрестоцв'ітної блохі //] (130); *горч'іц'а* (133, 172, 179, 180) // [горч'іц'у ўнас не сад'ат' / купуйем гот'іву //] (133); *г'ірч'іц'а* (134, 170), *горч'іц'а* (185).

Коріандр. До ЛСГ «зелені овочі» належить і назва коріандру. Найменування цієї рослини запозичене через ст.польську *koriander*, *koliandr*, *koliandra*, *koledra* <лат. *corriandrum*, грец. *koriannon*. У центральнослобожанських говірках на позначення цієї культури уживають лексеми: *кор'іандр* (майже в усіх досліджених пунктах), *кінза* (132, 138, 139), *кинз'а* (128, 129), *к'інз'а* (130, 141) // [листки к'інзи майут' р'ізкій запах / г'істрий смак / плоді з приємним ароматом //] (130).

Борого. До зелених овочів належить і огіркова трава, або ж борого (*Borago officinalis*). Для називання цієї культури на Харківщині використовують такі лексеми: *ог'ір'іпник* (130, 134, 173, 174, 177, 180, 181, 183) // [ог'ір'іпник уживайемо молодім у йжу //] (130); *огур'іпник* (141, 171, 184), *огур'іпник* (141, 171, 184) // [огур'іпник

у_на́с ча́сто са́д'а́т' йак цв'іті // іногда́ / пра́ўда / у_са́ла́т кладу́т' // (141), *огу́р'єчна трава́* (172), *огу́р'єчна трава́* (172), *ог'ірк'ова трава́* (182), *са́ла́т* (185).

ЛСГ «багаторічні овочеві рослини». До цього утворення відносно назви шавлю (праслов'янське *ščavь*), хрону, м'яти, ревеню, спаржі, меліси.

Сема «щавель» на Харківщині репрезентована такими лексемами: *шчав'є́л'* (майже в усіх обстежених пунктах) // [п'ідшчав'є́л' в'ідво́д'ат' низи́н'і д'і́л'а́нки //] (130); *шчав'є́л'* (132, 135, 139, 180) // [шчав'є́л' ма́є кі́слий смак //] (132); *ш'а́в'є́л'* (168, 170, 184), *квас'є́ц'* (130, 140) // [з_квас'є́ц'у ва́р'а́т' зе́ле́ний боршч //] (140); *шчов'є́й* [у_лист'о́чк'іу шчов'є́йа кіслова́тий ўкус // вони́ невели́чк'і і зе́ле́н'і //] (138); *кис'л'є́ц'* (169).

Із праслов'янської мови успадковано найменування хрону (*xrenь*) [Поістогова 2001, с. 38]. У центральнорослобожанських говірках ця рослина має такі назви: *xp'ín* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 138, 140, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184) // [xp'ín прида́є упр'у́г'іс'т' консерво́ваним ог'ірка́м //] (132); *xpon* (128, 129, 134, 136, 137, 139, 140, 141, 169, 185) // [xpon кидайут'в_ог'ірк'і / шоб хруст'і́ли //] (185); *xpen* (128, 129, 172).

Семема «м'ята» репрезентована лексемами: *ми́ята* (в усіх обстежених пунктах), *мн'ята* (138, 139, 170, 175, 182, 184) // [мн'ату са́д'ат' т'і́л'ки т'і́ / хто л'у́бе йи́йі за́пах //] (182); *м'ята* (172, 185) // [чай з_м'я́ти корі́сний при́засту́д'і //] (172). Номен «м'ята» запозичено з лат. *mentha* від грецького [Фасмер 1964–1973, с. 31].

На позначення ревеню у центральнорослобожанських говірках використовують такі форми: *p'є́в'ін'* (у більшості досліджених пунктів), *p'є́в'є́н'* (128, 129, 172), *p'є́в'є́н'* (130, 175) // [у_пє́рший р'і́к п'і́сл'а са́д'і́н':а р'є́в'є́н'а урожа́й з'й'о́го не збира́йут' //] (130); *p'є́в'є́н'* [p'є́в'є́н' ран'і́ше р'і́с сам / а теп'є́р й'о́го д'є́хто са́дит' на_ггор'о́д'і / і ж'і́нк'і ка́жут' / шо з'й'о́го ўку́сне ва́ре́н':а //] (141); *p'є́в'є́л'* (131). Номен «ревінь» засвоєний з тур. *rävänd* < перс. *rävəna* [Фасмер 1964–1973, с. 454–455].

Семема «меліса» репрезентована лексемами: *мел'і́са* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ли́ст'о́чки мел'і́си похо́ж'і на_ккропіву́ / а за́пах у́йї́х / йак у_лим'о́на //] (141); *лим'о́н':а трава́* (134, 140), *ми́ята* (128, 129). Назва меліси засвоєна з латинської ботанічної номенклатури (лат. *melissa*), яке є результатом скорочення грецьк. *melissophyllom* [ЕСУМ 1982–1989, с.433].

ЛСГ «баштанні культури». До цього утворення належать найменування гарбуза, кавуна, дині, патисонів, кабачків та ін.

На позначення загальної назви баштанових культур у централь-нослобожанських говірках уживають лексеми: *бакшá* (128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 138, 140, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 177, 180, 181, 183, 184, СУМ Б. Гр., СМТ Г. Ф. Кв.-Осн.) // [бакшá ростé пóза картóшкоу //] (168); *бахчá* (128, 129, 131, 141, 176), *баштáнов'и* (136, 137, 139, 172, 178, 179), *бакчá* (131, 180, 182), *бахшá* [бахшá особливо дин'и і кавуні / дóбре витрímуйут' висóк'и темперáтури //] (130); *бахч'ив'и* (170), *бакч'ив'и* (170), *баштáн* (185).

Найпоширенішою є назва *бакшá*, яка має значну активність і у східнослобожанських говірках.

Із праслов'янської мови успадковані найменування гарбуза і дині (*туку* «гарбуз» і *дун'а* «диня»).

Гарбуз. У центральнослобожанських говірках на позначення цієї культури використовують, в основному, дві назви — давню *тiкква* (55, 65, 69, 74, 88, 94, 106, 128, 129, 131) // [тiкву вiрвали на_кáшу //] (65) і *гарбу́з* (запозичення з тюркських мов) (у всіх обстежених пунктах) // [гарбузи́ сáдимо по_кукургу́зи / і м'iсце не_займа́ють і дóбре росту́т'//] (141). Зрідка для називання цієї баштанової культури уживають лексему *кабáк* (15, 65). Остання запозичена з турецької мови [Фасмер 1964–1973, с. 148].

Слово гарбуз уперше засвідчене через антропонім *Гарбузь* 1596 р., а безпосередньо як ботанічний номен тільки у XVIII ст. Лексема *гарбузь* (відзначається також варіант *карбузь*) — тюркізм; пор. полов. *харбуз*, *карбуз*, крим.-тат. *к̆арнуз*, тур. *кагриз* «кавун», перс. *arbuza* «диня» [Сабадош 1996, с. 107].

Із мікроутворенням «назви гарбуза та його частин» пов'язані репрезентанти семем: «найменування гарбузового насіння» — *гарбузо́ве нас'и́н':а* (майже в усіх обстежених пунктах), *нас'и́н':а* (128, 129, 136, 137, 180, 184) // [тре́ба насуши́ти нас'и́н':а з_гарбуз'и́ //] (180); *кабачкі́* (11, 55, 65, 69, 70, 73, 79, 82, 94, 106, 131, 133, 139, 169, 170, 175, 176) // [сма́жен'и кабачкі́ з_гарбуз'и́ дóже дóбр'и //] (139); *гарбус'ц'и́* (68, 92, 168, 172, 179, 185), *гарбузо́в'и кабачкі́* (11, 65, 73, 106, 140, 169, 175, 176), *гарбуз'áne нас'и́н':а* (132), *гарбуз'ач':а* (135), *гарбузо́в'и с'ем'ечки* (11, 68, 86, 141, 170) // [гарбузо́в'и с'ем'ечки ону́ки л'убл'ат' лу́скати //] (141); *с'емоч'ки* (170); «одне стебло гарбуза з листям» — *гарбузи́н':а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [гарбузи́н':а / коли́ розсте́л'уйу́ца / ч'пл'áйец'а вусиками за_росли́ни / шо р'áдом //] (141); *огу́дина* (128, 129), *гу́дина* (128, 129), *бади́л':а* (130, 174) // [на_однóму бадил':и́ мо́же рості́ по_к'iлка гарбуз'и́ р'iзного ро́зм'иру //] (130); *на́г'ин* (136, 137), *стеблiна* (138,

180), *пагон* (172), *бат'іг* (140), *батог* (185), *бадиліна* (131), *пл'ім'* (134), *огу́д* (170); «стебло гарбуза без листя» — *гарбу́зін':а* (майже в усіх досліджених пунктах), *огу́дина* (128, 129, 136, 137), *бат'іг* (130, 134, 135), *стебл́о* (133, 138, 179), *гу́дина* (128, 129), *баді́л':а* (141), *батог* (185), *бадилі́на* (131), *бадилі́на без ліс'т'а* (131), *огу́д* (170); «вусики на стеблі гарбуза» — *в́усики* (у більшості досліджених пунктів) // [отó ч'іпл'а́йец'а гарбу́з в́усиками і на_дерéва / і на_кукургúзу / і на_сón'ашник //] (140); *у́с'іки* [на_гарбуз'і закрутілис'а у́с'іки //] (172); *в́уса* (169, 172, 174, 178), *барáнчики* [барáнчиками гарбу́з ч'іпл'а́йец'а за_сус'ідн'і рослини //] (141); *батогі́* [батогáми гарбуз'іу́ гра́йуц':а д'іти / т'ага́йут' у_пил'у́ц'і //] (168); «м'ясиста частина гарбуза» — *міа́кот'* (майже в усіх обстежених пунктах) // [із_міа́кот'і гарбуза́ мójна варіти́ кашу //] (168); *міа́куш* (140, 141, 176, 179) // [міа́куш гарбуза́ ора́нжевий і смачний печéним //] (141); *м'а́кот'* (135, 172, 185) // [м'а́кот' гарбуза́ ора́нжевого ко́л'ору / тверда́ //] (135); *гарбу́з* (128, 129), *мн'а́кот'* (139), *мн'акі́ш* [мн'акі́ш гарбуза́ ку́ри кл'у́йут' / в'ін на_ко́рм іде́ //] (170); «м'якоть у гарбузах, де є насіння» — *міа́кот'* (у більшості досліджених пунктів), *с'імен:і́к* (138, 172, 180, 181, 184), *жабу́рін':а* (138), *кишкі́* (131), *серéдина* (169), *мн'акі́ш* (170), *м'а́кот'* (185); «поверхня гарбуза» — *шкúрка* (128, 129, 133, 138, 170, 171, 173, 177, 183, 184), *шкúра* (140, 174, 175, 176, 185), *шкаралу́па* (131, 136, 137, 140, 179, 182), *шк'і́ра* (168, 178) // [шоб запекті́ гарбу́з у_духо́уц'і / трéба його́ обч́истити в'ід_шк'і́ри //] (168); *ко́рка* (172, 180), *кожу́ра* (169).

Диня. У центральнорослобжанських говірках ця культура репрезентована лексемою *дін'а* (в усіх обстежених пунктах) // [ми са́димо колхозни́ц'у / вона́ ра́н':а / і дуб'і́уку / це п'ізн'а дін'а //] (138).

Кавун. Назва цієї рослини *Citrullus vulgaris* (кавун) разом з означуваною реалією прийшла до нас із тюркських мов (тур. *kavun*, *kaun* «диня», тат. і казах. каун «кавун; диня»), які помітно вплинули на розвиток староукраїнської ботанічної номенклатури [Сабадош 1996, с. 141; Фасмер 1964—1973, с. 154]. У центральнорослобжанському ареалі на позначення кавуна уживають такі назви: *кавúн* (11, 15, 57, 58, 60, 61, 64, 65, 66, 68, 71, 72, 74, 75, 79, 80, 82, 86, 92, 93, 94, 106, 107, 110, 113, 128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185) // [ран'іше кавуні́ багáто хто ма́ / поки́ не_созр'іли / в'ід_грак'і́ сторожі́ли //] (72); як паралельна і доволі активна *арбу́з* (128, 129, 131, 136, 137, 175, 176, 179, 180, 183), а також *арбуз* (128, 129), *кау́н* (185).

Із мікроутворенням «найменування кавуна та його частин» пов'язані й репрезентанти семема «середина розрізаного кавуна» — *барán* (15, 55, 58, 61, 64, 75, 79, 94, 106, 110, 169, 170, 184), *середíна* (57, 68, 71, 82, 92, 128, 129, 173, 177, 180, 183), *барáничик* (60, 68, 69, 70, 72, 80, 86, 93, 136, 137), *серцеvíна* (128, 129, 140, 172, 174, 175, 176, 178, 179), *бáрин'а* (11, 128, 129, 131, 182), *середíнка* (74, 133, 138, 185), *барáнич'к* (65, 66, 73, 170), *серéдина* (128, 129, 181), *душá* (88, 109), *мйáкуш* (128, 129), *баранéц'* (70, 94), *москóўка* (139, 171), *бáбка* (113), *бáрин'ка* (131), *мйáкот'* (138), *кавúн* (168), *москвá* [москвá сáма слáдка ў_кавунá //] (185), *бал'ер'інка* [бал'ер'інка ў_кавунá дúже сóчна //] (185).

Кабачки. У центральнслобожанських говірках маємо такі назви цієї культури: «кабачки» — *кабачкí* (в усіх обстежених пунктах) // [у_нас сáд'ат' грíбоўс'к'í кабачкí //] (133); *кабачáта* (136, 137). Найменування рослини, очевидно, запозичене з тюркських мов.

Патисони. Семема «патисони» репрезентована такими елементами: *патисóни* (в усіх досліджених пунктах) // [ран'íше булі патисóни / та дéхто і с'óгодн'і сáдé йix //] (184), *пат'исóни* (131, 140, 169, 170, 185).

Ханьки. Значення «ханьки, декоративні маленькі гарбузи» представлене формами *хан'кí* (майже в усіх досліджених пунктах) і *хán'ки* (140). Проте колись, очевидно, слово «ханька» вживалося й на позначення гарбуза загалом. Як застаріле зі значенням «гарбуз» воно зафіксоване у 3-томі «Нового тлумачного словника української мови» [НТСУМ 2008, с. 681].

ЛСГ «бобові культури». До цієї лексичної групи належать найменування гороху, квасолі, бобів, сої й ін.

Розгляньмо спершу загальну назву рослин родини бобових: *бобóв'í* (в усіх обстежених пунктах) // [бобóв'í зан'ímáйт' невелику плóщчу //] (185), *бобí* (майже в усіх досліджених пунктах).

Із праслов'янської мови успадковані назви гороху (*gorxъ* < *gorosz* «горох») [Фасмер 1964–1973, с. 444]. У центральнслобожанських говірках на позначення цієї культури уживають такі лексеми: «горох» — *горóх* (у всіх досліджених пунктах) // [з_горóху пирогí пеклí //] (72); *орóх* (15, 58, 68, 73, 75, 86, 92, 94, 113, 128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 168, 169, 174, 179, 184).

Із мікроутворенням «назви гороху та його частин» пов'язані й репрезентанти семи «зернята гороху» — *горóх* (майже в усіх обстежених пунктах), *орóх* (15, 58, 68, 73, 75, 86, 92, 94, 113, 128, 129, 131, 133, 136, 137, 140, 168, 174, 179, 184), *горóшок* (138), *горошín'а* (171).

Щодо найменування квасолі, то, слід зауважити, що воно проникло в українську мову через посередництво польської (пол. *fasola id.* з с.-верх.-нім. *facōl, phasōl*, нім.д. *Fasola*, с. лат. *fassolius, fasellus* (лат. *phaseolus, phaselus, fassiolus*), гр. *phaselis* [Сабадош 1996, с. 101; Фасмер 1964–1973, с. 187]. У центральнослобожанських говірках на позначення цієї рослини уживають такі лексеми: *квасо́л'а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [коліс' квасо́л'і бага́то с'їяли //] (72); *фасо́л'а* (15, 55, 65, 70, 74, 88, 93, 94, 109), *квасу́л'а* (68, 130), *квасо́л'і* (131).

Із мікрогрупою «найменування квасолі» пов'язані й репрезентанти семем: «квасоля з витким стеблом (тичкова)» — *виту́ха* (11, 65, 69, 70, 72, 74, 75, 79, 93, 106, 109) // [виту́ха / квасо́л'а / йака́ вйе́ц':а по_земл'і //] (72); *квасо́л'а* (61, 73, 92, 93, 110, 169, 170, 173, 176, 177, 178, 180, 183), *вйу́шча* (128, 129, 133, 136, 137, 172, 181, 182, 184), *плиту́ча* (57, 58, 71, 128, 129, 138, 175), *тичкова́* (65, 94, 113, 171, 174, 185), *плиту́ха* (55, 61, 86, 107), *плиту́шча* (128, 129, 131), *квасо́л'а / шо плите́ц':а* (80, 140, 169), *повиту́ха* (71), *вйу́шка* (82, 93, 172), *вйу́ш':а* (128, 129, 179), *вйу́ча* (68, 94), *вйункá* (66), *виткова́* (169), *кру́чена* (64), *ти́чна квасо́л'а* (15), *ти́чна фасо́л'а* (70), *тичи́на* (69), *фасо́л'а* (88); «квасоля з невитким стеблом» — *п'їша квасо́л'а* (11, 15, 66, 68, 94, 113, 138), *квасо́л'а* (75, 93, 168, 170, 174, 175, 176), *кушчова́* (72, 128, 129, 131, 133), *неплиту́ча квасо́л'а* (55, 58, 71, 107), *седу́ха* (93, 94, 106, 107), *кушчик* (128, 129), *кушчо́ўка* (128, 129), *неу́йшча* (136, 137), *са́харна квасо́л'а* (75, 93), *кушчо́ўка* (128, 129), *лежу́ха* (88, 109), *неу́шка* (82, 93), *невитка́* (169), *куш':ова́* (140), *квасо́л'а без ра́гон'їу́* (72), *лежу́н* (69), *низе́н'ка квасо́л'а* (86), *сид'у́шка* (57), *низе́н'ка квасо́л'а* (92).

Розгляньмо й репрезентанти семемі: «поздовжня половина зерна гороху, квасолі» — *полові́на* (в усіх обстежених пунктах), *полові́нка квасо́л'і* (173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183), *п'їу́гороши́ни* (168, 169, 170, 182, 184), *п'їу́квасо́ліни* (170, 182, 184), *полові́нка гороши́ни* (170, 182), *полові́нка квасо́лін':а* (168), *полові́нка зерн'атка квасо́л'і* (168), *полові́нка квасо́лін':а* (168), *полові́нка горо́ху* (168), *полові́нка квасо́ліни* (170); «поздовжня половина стручка» — *полові́нка* (в усіх досліджених пунктах), *сту́лка* (140), *квасо́лін':а* (168), *лушпáйка* (170); «струк, з якого вийняли зернята (лушпиння)» — *лушпін':а* (128, 129, 133, 136, 137, 140, 168, 169, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184), *лушпáйки* (131, 170), *квасо́лін':а* (138, 185), *лушпінки з_горо́ху* (138), *лушпінки з_оро́ху* (138), *лушпінки з_квасо́л'і* (138); «струк квасолі, гороху, коли в ньому

зав'язуються зернята» — *стр'учок* (133, 136, 137, 138, 140, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 183, 185), *стручок* (131, 169, 171, 178, 179, 180, 184), *зелений стручок* (128, 129), *стр'ук* (133), *молодий стр'ук* (168); «спілий струк гороху, квасолі» — *стр'учок* (136, 137, 138, 140, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183, 185), *стручок* (169, 171, 178, 179, 180, 184), *сп'ілий стручок* (131, 138), *сп'ілий стр'ук* (168), *старій стручок* (169); «маленькі листочки коло стручка» — *листочки* (131, 133, 136, 137, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183), *вусики* (128, 129, 138, 182, 184), *квасолін':а* (168); «маленька ніжка, на якій тримається стручок» — *плодоніжка* (128, 129, 136, 137, 138, 169, 173, 177, 178, 179, 180, 181, 183), *ніжка* (170, 171, 172, 174, 175, 176, 182, 184), *хвостик* (133, 140), *кор'шок* (131); «процес видалення зерна квасолі зі стручків» — *лушч'ін':а* (128, 129, 131, 138, 140, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183), *лушчин':а* (133, 136, 137, 168, 171, 182, 184, 185), *лузан':а* (169).

Со́я. У центральнотриванських говірок на позначення цієї рослини використовують лексему *со́йя* (в усіх обстежених пунктах).

Вика. Семема «вика» репрезентована такими формами *в'і́ка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [в'і́ку с'і́яли ум'іст'і з₀ в'і́сом / дл'а₀ ко́рма тварі́н'і //] (72); *ві́ка* (15, 69, 74, 79, 94, 182), *горо́х* (55, 57, 107), *горо́шок* (88, 106), *горо́шок ми́шійний* (15), *ді́кий горо́шок* (73), *горо́шок горо́бійний* (15), *горо́шок за́йачий* (69), *в'і́коовес* (61). Походження назви цієї рослини (*Vicia sativa* L) остаточно не з'ясоване. Вона виводиться через польське посередництво від давньоверхньонім. *wicka*, *wicha*, яке походить від лат. *vicia* «вика» [Фасмер 1964—1973].

Сочеви́ця. Значення «сочеви́ця» представлене такими найменуваннями: *чечеві́ц'а* (майже в усіх досліджених пунктах) // [чечеві́ц'а / вона́ плискáт'ін'ка / корі́чнева //] (128); *чечаві́ц'а* (11, 57, 64, 65, 66, 70, 79, 107, 110, 128, 129) // [чечаві́ц'у й сам'і́ йі́ли / і скоті́ну годувáли //] (65); *чечиві́ц'а* (75, 94), *щечаві́ц'а* (71), *шичаві́ц'а* (79).

Капу́ста. Назва цієї рослини успадкована ще з праслов'янської мови (*kapusta* «капу́ста», старослов. *kapusta* (*kapousta*). Проте дослідник О. Брюкнер стверджує, що слово «капу́ста» прийшло в Україну з пол. *kapusta* і походить від середньолатинського *capucium* «головка» від лат. *caput* — «голова» [Огієнко 1979—1995]. М. Фасмер зауважує, що, очевидно, ця назва постала внаслідок контамінації сер.лат. *compos* (*ita*), іт. *composta* «суміш, склад; компот, добриво, першопочаткове «згорнений» (сер.-верх.-нім. *kumprost* «варення» і «кисла (квашена) капуста» і давн.-верх.-нім. *charuz*, сер.-верх.-нім. *karuz* від лат. *caputium* «качан капусти» [Фасмер 1964—1973,

с. 188]. На Харківщині ця культура представлена найменуванням *капу́ста* в усіх обстежених пунктах: [у_на́с виро́шчуйут' б'ілокача́н:у капу́сту //] (133).

Із мікрогрупою «назви капусти та її частин» пов'язані й репрезентанти семем: «качан капусти (головка)» — *голобу́ка* (майже в усіх досліджених пунктах), *кача́н* (128, 129, 131, 180, 185), *капусті́на* (133, 175, 182, 184); «капуста, що не склалася в головку» — *шул'а́к* (майже в усіх обстежених пунктах) // [шул'а́к / капу́ста / йака́ не_ййа́жец':а //] (128); *храбу́ст* (60, 68, 80), *шал'а́к* (128, 129), *капу́ста* (58, 71), *кача́н* (71, 92), *недор'ідо́к* (79), *пуста́ капу́ста* (138), *цв'іту́ха* (66), *шаму́лка* (88), *шушл'а́к* (61), *шул'на́к* (70), *шупла́к* (69), *шу́шелиц'а* (64); «осередок у головці капусти» — *кача́н* (у всіх обстежених пунктах), *кочері́жка* (131, 172), *кача́нчик* (66, 82), *качане́ц'* (70).

Огірок. Очевидно, що огірки прийшли до Європи з Азії через слов'ян, тому їх назви в деяких європейських народів, наприклад, німців, мають слов'янське походження. Проте О. Брюкнер вважає, що поширювалася до Європи ця культура справді з Азії, але не через слов'ян, а через греків [Сабадош 1996, с. 39]. Є припущення, що в киеворуський період існували назви *огорькъ: *огурькъ < *огорькъ: *огурькъ*, гр. *agouros* [Сабадош 1996, с. 39].

У центральнословобожанських говірках на позначення цієї культури уживають лексеми: *ог'іро́к* (у всіх обстежених пунктах) // [со́лили ог'ірк'і́у бага́то / до_петра́ аж булі́ //] (72); *огуре́ц'* (55, 69, 75, 79, 93, 94, 170, 172, 180) // [у_на́с са́д'ат' огури́ці дал'н'евосто́чн'і / конкуре́нт / н'іжинс'к'і́ / родн'ічо́к //] (172); *огеро́к* (15, 65, 72, 74, 88, 109, 174), *огиро́к* (58, 68, 71, 94, 138, 170), *гиро́к* (86, 92, 133), *г'іро́к* (55, 131, 140), *огуро́к* (128, 129), *гуро́к* (69, 113), *уг'іро́к* (113). Приблизно ж такі форми маємо у східнословобожанських говірках: пор. *г'іро́к*, *ог'іро́к*, *огеро́к*, *огуре́ц'* (ССГ).

Із мікроутворенням «найменування огірків і його частин» пов'язані й репрезентанти сем: «перестиглий огірок, залишений на насіння» — *жоу́т'а́к* (у всіх обстежених пунктах) // [ото́ж жоу́т'а́ка́ с'іме́на вибира́йут' і виса́жуют' весно́йу //] (140); *нас'ін:у́к* (128, 129, 176), *нас'ін:у́к* (128, 129), *с'ім'яні́к* (128, 129), *с'ім'яні́к* (128, 129), *семен:у́к* (128, 129), *с'іме́н:у́к* (170); «маленький огірок» — *за́ййаз'* (128, 129, 131, 136, 137, 179, 182, 184), *пуп'яно́к* (131, 133, 140, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 183, 184, 185), *пуп'яшо́к* (138, 180), *пуп'я́х* (172); «квіточка з огірочком» — *за́ййаз'* (майже в усіх досліджених пунктах) // [огіро́к без_за́ййаз'і назива́ють' пусто́цв'ітом //] (138); *пуп'яно́к* (128, 129), *корн'ішо́н* (131);

«маленький огірочок, з якого спала зів'яла квіточка» — *пупйанок* (133, 136, 137, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 183, 184, 185), *ог'ірочок* (128, 129), *ог'ірок* (128, 129), *пупйашок* (138), *пупйах* (172); «маленькі вусики огірків» — *вусик* (в усіх обстежених пунктах), *вуса* (169, 178, 180), *ус'іки* (179, 185), *усі* (172), *батіг* (131); «насіння огірків» — *с'іменá* (128, 129, 168, 169, 173, 175, 176, 177, 178, 181, 182, 183) // [с'іменá ог'ірк'іў збер'ігаємо у_тр'апчáн'ій торбінц'і //] (168); *с'ім'енá* (174, 179, 180, 184, 185), *нас'ін':а* (128, 129, 171, 185) // [то йа нас'ін':а ог'ірк'іў поклáла / шоб со́хло //] (185); *жоўт'ák* (128, 129, 138), *с'еменá* (136, 137), *с'ем'енá* (131), *семенá* (133), *с'іменá* (140), *с'ёмочки* (170), *с'ём'ечки* (172).

Баклажан. У центральнослобожанських говірках на позначення цієї культури (*Solanum lycopersicum*) уживають лексеми: *синén'кий* (60, 68, 71, 74, 110, 128, 129, 133, 138, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183) // [закріла синén'ких бáнок дэ́с'ат' //] (177); *баклажáн* (15, 57, 58, 61, 66, 68, 69, 71, 72, 74, 79, 80, 82, 86, 88, 92, 93, 94, 106, 107, 128, 129, 140, 171, 178, 182), *сін'ій пом'ідор* (55, 65, 69, 94, 109, 128, 129, 179), *сін'ій баклажáн* (64, 65, 70, 113, 128, 129), *с'ін'ін'кий* (15, 79, 169, 185), *с'інén'кий* (136, 137, 180, 184), *сін'ій* (128, 129, 140), *с'ін'én'кий* (11, 57, 70), *сенén'кий* (70, 79), *сінен'кий* (61, 106), *сін'ін'кий* (66). Найменування «баклажан» запозичене з турецької мови (тур. *patlıcan*, яке походить від перського *bādinđān*) [Фасмер 1964–1973, с. 111].

Помідор. Ця культура (*Lycopersicum esculentum*) здавна відома в Перу. На наших же землях вона з'являється у ХІХ ст. Номен «помідор» запозичено з іт. *poti d'oro* від *roto d'oro*, буквально «золоте яблуко» (неточне відтворення з французької мови) [Фасмер 1964–1973, с. 323]. У говірках Харківщини для називання плоду цієї культури використовують лексеми: *пом'ідор* (в усіх обстежених пунктах) // [пом'ідори ўже порозов'іли //] (168); *баклажáн* (11, 55, 58, 65, 68, 70, 71, 73, 74, 79, 82, 92, 94, 106, 128, 129, 133, 136, 137, 138, 140, 170, 184) // [баклажáни ц'óго рóку почорн'іли //] (184); *помидóр* (88, 94, 109, 140, 170, 174); *томáт* (61, 65, 69, 106, 109, 128, 129, 131, 180). Остання ж назва запозичена через франц. *tomate*, ісп. *tomate* з мексик. *tomatl* [Фасмер 1964–1973, с. 75]. Семема ж «помідор, рослина» має такі назви: *пом'ідор* (майже в усіх досліджених пунктах) // [пом'ідор п'ідійла капус'т'áнка //] (168); *кушч пом'ідор'іў* (128, 129, 131, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185) // [шоб п'ідвйáзати кушч'і пом'ідор'іў / багáто пáлок трéба //] (170); *кушч помидор'іў* (140, 170, 174), *кушч пом'ідора* (131, 138, 182).

Мак. Ця культура (*Papaver L*) у центральноробожанських говірках має такі назви: *мак* (у всіх досліджених пунктах) // [мак ви́рошчува́ли ко́ліс' / п'і́сл'а то́го / йа́к за́прети́ли / пе́реста́ли //] (138). Імовірно, слово «мак» праслов'янського походження (прасл. *makъ*, старосл. *makъ*), проте є й припущення, що це запозичення з германських мов (старосаксонське *maho*, *mago*) або навіть про доіндоевропейське походження цього слова з грецького *tekon*, *makon* «мак» [Огієнко 1979–1995, с. 26–27; Фасмер 1964–1973, с. 560].

Із мікрогрупою «назви маку і його частин» пов'язані й репрезентанти семем: «головка маку» — *ма́к'і́ўка* (в усіх обстежених пунктах), *мак* (128, 129, 169, 178), *го́лоўка* (140, 169, 170), *ко́робо́чка* (170); «мак, у якого коробочка під приймочкою відкривається дірочками (самосійний мак)» — *мак* (майже в усіх досліджених пунктах), *самос'і́йний мак* (168, 169), *самос'і́й* (169), *ді́кий мак* (171), *стрибу́нець* (185); «мак, у якого коробочка під приймочкою не відкривається дірочками» — *мак* (у всіх обстежених пунктах), *пил'устко́вий мак* (170); «достиглі зернята маку» — *мак* (майже в усіх обстежених пунктах) // [з ма́ку пир'і́жкі пе́клі / бу́блики // ў́т'і́сто його́ м'і́шáli //] (179); *сп'і́лий мак* (138, 174), *мач'і́ни* (185); «головка маку, з якої видобули зернята» — *пу́ста ма́к'і́ўка* (128, 129, 133, 138, 169, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184), *по́ро́жн'а ма́к'і́ўка* (128, 129, 133, 179), *ма́к'і́ўка* (128, 129, 185), *шкара́лу́па* (136, 137), *мак* (131), *го́лоўка* (170), *пу́стоўка* (140), *пу́ста ко́робо́чка* [пу́ст'і́ ко́робо́чки ма́ку ми па́лимо //] (168); *ко́робо́чка* (172); «процес видобуття маку з головок» — *висипа́н':а* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 173, 176, 177, 178, 180, 181, 183), *вигру́суван':а* (140, 170, 171, 172), *виги́т':а́* (128, 129), *виги́ван':а* (133, 138) // [ка́к ви́бива́ють з ма́к'і́вок / ка́жемо ви́бива́н':а //] (138), *зби́ра́н':а ма́ку* (168), *ро́злу́шчен':а* (169).

Перець. На позначення цієї культури у центральноробожанських говірках уживають такі лексеми: *пе́рець* (у всіх обстежених пунктах) // [в а́джі́ку сі́пемо сла́дкий і го́р'кий пе́рець //] (185). Найменування «перець» є давнім запозиченням з латинської мови (лат. *pipere*, яке походить із гр. *peperi*, давньоіндоевр. *piprali*, через давньовірхньонім. *peffer* — давньорус. пѣпъръ, словен. *prpar*) [Огієнко 1979–1995].

Із мікроутворенням «назви перцю» пов'язані й репрезентанти семем: «солодкий перець» — *со́ло́дкий пе́рець* (майже в усіх досліджених пунктах) // [на со́ло́дкий пе́рець ка́жемо со́ло́дкий / на г'і́ркий / г'і́ркий //] (138); *пе́рець* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 169, 170, 171, 180, 182, 184, 185), *сла́дк'і́й пе́рець* (133), *сла́дкий пе́рець* (172); «гіркий перець» — *г'і́ркий пе́рець* (у більшості обстежених

пунктів), *пéрець'* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 169, 170, 171, 180, 182, 184, 185), *гóр'кий пéрець'* (172, 185).

Найменування городніх рослин переважно збігаються з відповідними назвами у літературній мові. Нормативні лексеми відомі, як правило, усім носіям діалекту, незалежно від їхнього віку, і навіть більше того, функціонують у деяких говірках Харківщини (через відсутність місцевого відповідника в них) як єдино відомі назви на позначення тих або інших сільськогосподарських культур. Наприклад, у говірці селища Солоницівка на позначення такої городньої культури, як морква, уживається лише літературна назва, а в говірці Пісочина тільки літературне найменування вживається на позначення часнику та огірка. Подібні явища характерні не тільки для цих населених пунктів, а й для багатьох інших. Це, з одного боку, свідчить про близькість наших говірок до середньонаддніпрянського діалекту, який є основою української літературної мови. А з другого боку — настановує на думку, що входження слів літературної мови у лексичний склад говірок на сучасному етапі інтенсивніше, ніж протилежний процес — перехід діалектних лексем до сучасної української літературної мови. Однак, слід зауважити, що літературномовні лексичні елементи, потрапляючи в говірку, нерідко піддаються фонетичному чи морфологічному переоформленню: *горóх* — *орóх*; *столóвий бур'ák* — *столóв'їй бур'ák*; *ог'ірок* — *г'ірок*, *огирóк*, *огерóк*, *огурóк*, *уг'ірок*; *пом'ідóр* — *помидóр* та ін.

Для цього сегмента сільськогосподарської лексики характерні й такі лексичні паралелі: 1) українська назва сільськогосподарської культури і запозичена чи успадкована з інших мов (тюркських, праслов'янської тощо), тривале функціонування яких, щоправда, у тій або іншій центральнослобожанській говірці зумовлюється значною підтримкою і впливом лексичної системи сусідньої російської мови: *гарбúз* — *тiква*, *цибу́л'а* — *лук*, *каву́н* — *арбу́з*, *столóвий бур'ák* — *свекла́*, *в'ічко* (невеличке заглиблення з брунькою на картоплині) — *глазóк*; 2) говіркова лексема на позначення рослини і літературна: *са́жанка* — *цибу́л'а-с'їянка*, *ві́ка* — *горóшок за́йчий* та ін.

Очевидним є й фонетичний вплив російської мови, зокрема, у фактах: *р'éна*, *стр'éлка* (насінний пагін цибулі), *óвошч'і*, *в'і́ка*, *гóр'кий пéрець'*. Проте дуже часто російськомовні утворення, які постали внаслідок узаємодії центральнослобожанських говірок із сусідньою мовленнєвою стихією, при засвоєнні, як правило, адаптуються до фонетико-морфологічних особливостей ареалу: *фасóл'а*, *моркóу*, *чечеві́ц'а*, *горчи́ц'а* й ін.

2.2. Назви сортів сільськогосподарських рослин

Основні найменування сільськогосподарських культур у говірках Харківщини загальновідомі та загальноживані. Майже всі вони безваріантні, не виявляють тенденцій до зникання чи заміни. Вони утверджені тривалим ужитком у своєму історичному минулому та в сучасному функціонуванні як стійкі мовні факти. Великий інтерес тут становлять назви різноманітних і численних сортів сільськогосподарських культур. У данім разі географічне поширення їх чи диференціація за ознаками розвитку не привертають нашої уваги. Ці номени ситуативно цікаві з іншого боку — з погляду загальних питань вивчення називання. Вони демонструють спосіб думання людини й шляхи формування найменувань. Назви сортів городніх рослин відображають велику різноманітність у характерних деталях основних сільськогосподарських культур та ті тонкощі, які так удало й влучно відбило у своїх засобах живе народне мовлення. Щоправда, у роботі ми розглядаємо не тільки традиційні (народні), а й новіші (офіційно-номенклатурні) найменування такого типу, оскільки досліджуємо, власне, не суто територіальні, вузьколокальні мовленнєві реалії, а скоріше встановлюємо особливості функціонування елементів сільськогосподарської лексичної системи у центрально-слобослобожанському ареалі загалом, а вона (система), зрозуміло, включає в себе як говіркові утворення, так і офіційні (літературні). Однак, очевидно, все ж таки варто певним чином диференціювати відповідні назви.

До традиційних (народних) зокрема віднесемо такі: *б'їла, к'їн'с'кий зуб, кормова* (сорта кукурудзи); *крупний, м'єлкий, пузанок* (сорта соняшнику); *б'їла, жбўта, іван-да-мар'я, краса/червона, розова, сїн'а, скоросп'їлка/скоросп'єлка, сорокодєнка/сорокадєнка/сорокодн'єўка, циганка, червона шапка* (сорта картоплі); *борщовий/борщевий, д'їн:ий, кормовий, короткий, красний, сахарний/цукровий* (сорта буряків); *дбўга, куцєн'ка* (сорта моркви); *б'їла, б'їлокрайка, краса/червона, крупна, серєдн'а* (сорта редиски); *б'їла, весн'ана, жоўтувата, зїмн'а/зимова, кругла, ф'їолєтова, чорна* (сорта редьки); *весн'аний/весн'аний/в'ес'єн'ий, зїмн'ий/з'їмн'ий/зимовий/озїмий, йарий/йаровий, москал'/москалик* (сорта часнику); *б'їла, гбстра, золотїста, ран':а, сїн'а, солбдка, сорокозўбка* (сорта цибулі); *полосатий, р'абїй, скоросп'їлка/скоросп'єлка, чорний* (сорта кавуна), *кругла, репанка* (сорта динь); *б'їла, б'їлокачанка, п'їзн'а, ран':а, серєдн'а, сїн'а, скоросп'їлка* (сорта капусти); *пбўний, самос'їй, стрібунєц'* (сорта маку); *гладкий, дбўгий, ран':ий* (сорта огірків); *жбўтий, ран':ий, слиўкї/слиўки* (сорта помідорів);

г'іркий/гиркий/г'ор'кий, жоб'утий, зелений, красний/червоний, солодкий/сладкий, стр'учковий/стр'учковий, шишковатий (сорти перцю).

Офіційними ж назвами, нашу думку, є *ароматна, бемо, донец'ка, дн'іпроўс'ка, зор'а, коушен, одес'ка, сілосна, україн'с'ка, хар'к'їус'ка* (сорти кукурудзи); *еней, ной, передовік, поглад, пол'овік, св'іточ, сонечко, сол'ібрет, хар'к'їус'кий* (сорти соняшнику); *голанка, ела, іскра, кобза, н'еўс'ка, райа, серпанок, чарїуниц'а* (сорти картоплі); *б'лий полтаўс'кий, б'лоцерк'їус'кий, бордо, кал'істо, кийеўс'кий, краснос'ел'с'кий, ран'е диво, рос', столовий, хар'к'їус'кий, швец'кий* (сорти буряків); *артек, гаурїл'їус'ка, карател', нан'с'ка, нан'ц'ка, матене, скв'їрс'ка, хар'к'їус'ка, шантане/шантене* (сорти моркви); *руб'їн, червоний велетен'* (сорти редиски); *грайворон'с'ка, марчелан'с'ка, одес'ка* (сорти редьки); *кубан'с'кий, парус, україїн'с'кий, хар'к'їус'кий* (сорти часнику); *батун, каратал'с'ка, дн'іпропетроўс'ка, луган'с'ка, салатна, скв'їрс'ка, стригун'їус'ка, ткач'їус'ка, хар'к'їус'ка, шалот* (сорти цибулі); *грибоўс'кий/гриб'їус'кий/гриб'оўс'кий, каскеленс'кий, хар'к'їус'кий* (сорти кропу); *комишанс'кий/камишанс'кий, мел'ітопол'с'кий, огон'ок* (сорти кавунів); *ананасна, десертна, дуб'їука, йаблучна, колгоспниц'а, українка, хар'к'їус'ка ран':а* (сорти динь); *амагер, б'локачан':а, б'лосн'їжка, дїмерс'ка, йїун'с'ка, камїанá голова, колобок, йарослаўна, хар'к'їус'ка* (сорти капусти); *айáкс, голан'с'кий, дал'невостонний/далекосх'їдний, дон'с'кий, зозул'а, конкурент, кринїчка, кр'їсп'їна, малїш, н'їжин'с'кий, паркер, родн'їчок/джерело, усп'ех, фен'їкс* (сорти огірків); *агáта, волгограц'кий, волбе серце, дебарáго, донец'кий, кременчуц'кий, прометей, рóзовий великий, св'ітанок, фáкел, чорний принц, йаблучко* (сорти помідорів); *батун, болгарс'кий, н'їжн'їс't', огон'ок, одес'кий, ротунда/ратунда, йантáр'* (сорти перцю).

Отже, подамо загальний перелік назв сортів тих сільськогосподарських рослин, що вирощуються на території Харківщини, вживаються і використовуються у говірках досліджуваного регіону тощо. Принцип подачі матеріалу — від найпоширенішого номена (1-й стовпчик) до малопоширеного (останній) (дані 2004 року).

Сорти кукурудзи

одес'ка	сілосна	красна
ароматна	сахарна	зор'а
хар'к'їус'ка	зерновá	г'їбр'їд
к'їн'с'кий зуб	україн'с'ка	коушен
б'їла	донец'ка	бемо
кормовá	дн'їпроўс'ка	

Сорти соняшнику

св'іточ хár'к'іус'кий красен' крупний м'єлкий пузанок	пол'овік передовік поглад йужний еней ной	сонечко зеленка сол'ібрет
--	--	---------------------------------

Сорти картоплі

голанка сорокодєнка/сорокадєнка/ сорокодн'єўка б'іла син'оглазка/син'еглазка/ с'ін'еглазка розова іван-да-мар'я циганка н'єўс'ка єла чар'їўніц'а красна/червона скоросп'їлка/скоросп'єлка кóбза зór'ка червона шапка	красноглазка тура пйáниц'а негрит'анка/негритоска жóўта сін'а серпанок нед'кова слаўйáнка/слаўйáн'с'ка америкáнка куб'інка їскра крімс'ка роза весна ра́йа
--	--

Сорти буряків

кормовий бордо сахарний/цукровий красний йуб'їлейний рос'	столовий/столов'ий боршчовий/ боршчевий хár'к'іус'кий кийєус'кий б'їлий полтаўс'кий б'їлоцерк'іус'кий	короткий дл'їн:ий краснос'єл'с'кий швєц'кий ран'є диво кохáлик
--	---	---

Сорти моркви

карател' шантанє/шантенє артєк нан'с'ка/нан'ц'ка	гаўрил'іус'ка хár'к'іус'ка скв'їрс'ка дóўга	куцєн'ка кал'їсто матєне
---	--	--------------------------------

Сорти редиски

б'юкράйка красна/червона зор'а/зар'а руб'ін	б'іла крупна середн'а	червоний в'елетен' француз'кий заўтрак л'од'анá сосул'ка
--	-----------------------------	--

Сорти редьки

чорна б'іла зимн'а/зимова весн'анá	жоутувáта ф'юл'етова кругла	грайворонс'ка одес'ка марчелан'с'ка
---	-----------------------------------	---

Сорти часнику

зимн'ий/з'имн'ий/ зимовий/озимий весн'аний/весн'аний/ в'ес'ен'ий йáрий/йаровий	москáл'/москáлик хár'к'іус'кий україн'с'кий	кубáн'с'кий простáк пáрус
--	---	---------------------------------

Сорти цибулі

стригун'іус'ка чорнушка/чернушка кушчю́ка/кушч'ію́ка сін'а скв'ірс'ка б'іла рáн':а	дн'іпропетрѳус'ка лугáн'с'ка хár'к'іус'ка салáтна гóстра нап'іүгóстра солóдка	батун золотіста ткач'іус'ка сорокозубка каратáл'с'ка шалóт
--	---	---

Сорти кропу

грибоус'кий/гриб'іус'кий/ грибѳус'кий звичáйний	хár'к'іус'кий каскал'енс'кий
---	---------------------------------

Сорти кавунів

огон'ок полосáтий мел'ітѳол'с'кий/м'ел'ітѳол'с'кий р'абій комишáнс'кий/камишáнс'кий	п'ізн'ий чѳрний скоросп'ілка/скоросп'елка хár'к'іус'ка скоросп'ілка
---	--

Сорти динь

колхóзниц'а/колхóзн'ица/ колгóспниц'а дуб'їўка/дубóўка хáр'к'їўс'ка рáн':а українка десéртна	рéпанка крúгла йáблучна ананáсна мид'áнка
---	---

Сорти капусти

цв'ітна рáн':а амагéрка/амагéр/магéра/мегéра б'ілокачáн:а/б'ілокачáнка хáр'к'їўс'ка п'їзн'а серéдн'а сйн'а	б'ілозн'їжка камайáна головá дїмерс'ка їйўн'с'ка скоросп'їлка б'їла йарослáўна колобóк
---	---

Сорти маку

самос'їйний/самос'їй пил'усткóвий	пóўний стрибунéц'
--------------------------------------	----------------------

Сорти огірків

дал'н'евостóчний/далекосх'їдний родн'ічóк/джерéло н'éжин'с'кий (н'їжин'с'кий, н'éжен'с'кий, н'éж'ін'с'кий) айáкс зозул'а кр'їсп'їна усп'эх пáркер криничка	конкурéнт фéн'ікс дóўгий гладкий рáн':їй дон'с'кий малиш голáн'с'кий поб'їдїтел'
---	--

Сорти помідорів

слиўкї/слиўки волгoрáц'кий волóве сéрце донéц'кий дебарáго агáта	кременчúц'кий рóзовий великий жóўтий рáн':їй средн'орáн':їй	св'ітанок фáкел/хвáкел чóрний принц прометéй йáблучко
---	---	---

Сорти перцю

болга́рс'кий подáрок Молдóви красний/червóний г'іркий/гиркíй/гóр'кий рату́ндра/рату́нда/рату́н бату́н солóдкий/сла́дкий стр'учко́вий/стр'учковíй	огон'óк зелéний жо́утий оде́с'кий йанта́р' н'їжн'іс'т' шишкова́тий
---	--

Номінація сортів, як показують факти, реалізується за різними ознаками. Значна кількість рослин має найменування, що співвідносяться з тією або іншою географічною територією, з якої було завезено чи на якій було виведено той або інший сорт: *оде́с'ка*, *ха́р'к'іу́с'ка*, *украї́н'с'ка*, *донéц'ка*, *дн'іпроу́с'ка* (кукурудза); *ха́р'к'іу́с'кий*, *йу́жний* (соняшник); *гола́нка*, *кíйіу́с'ка*, *славя́нка/славя́н'с'ка*, *америка́нка*, *куб'і́нка* (картопля); *ха́р'к'іу́с'кий*, *кíйіу́с'кий*, *красно-с'ел'с'кий*, *шве́ц'кий*, *б'лоце́рк'іу́с'кий*, *б'ілий полта́у́с'кий* (буряк); *на́н'с'ка*, *ха́р'к'іу́с'ка* (морква); *оде́с'ка*, *грайворо́н'с'ка* (редька); *ха́р'к'іу́с'кий*, *украї́н'с'кий*, *куба́н'с'кий* (часник); *дн'іпропетро́у́с'ка*, *луга́н'с'ка*, *ха́р'к'іу́с'ка* (цибуля); *ха́р'к'іу́с'кий* (кріп); *мел'іто́пол'с'кий*, *ха́р'к'іу́с'ка* *скоросп'і́лка* (кавун); *ха́р'к'іу́с'ка* *ра́н':а*, *украї́нка* (диня); *ха́р'к'іу́с'ка* (капуста); *дал'н'евосто́чний/далекосх'ідний*, *гола́н'с'кий*, *н'їжин'с'кий*, *дон'с'кíй* (огірок); *вологра́ц'кий*, *донéц'кий*, *кремечу́ц'кий* (помідор); *болга́рс'кий*, *подáрок Молдóви*, *оде́с'кий* (перець).

Багато культур мають сорти з назвою *ха́р'к'іу́с'кий* або *ха́р'к'іу́с'ка* (залежно від роду рослини). Таке найменування, як правило, вказує на місцеве походження сорту, тобто на те, що його було виведено в харківському регіоні. І це цілком природно, оскільки на території Харківщини свого часу працювали численні селекційні науково-дослідні станції.

Географічний відтінок має й номен «французький завтрак» (сорт редиски), другий елемент якого свідчить про його засвоєння з російської мови. Проте це найменування, на нашу думку, не зумовлюється власне географічним чинником. В основу номінації, мабуть, покладено не «територію», а скоріше той факт, що французи любляють їсти на сніданок редиску, що може бути і цілком реальним явищем або сприйматися як природне у свідомості мовців.

Номінація сортів реалізується і за кольоровою ознакою (прямою чи опосередкованою): *б'і́ла*, *красна* (кукурудза); *б'і́ла*, *син'огла́зка*,

рóżова, циганка, красна/червона, красноглазка, негрит'анка/негрит'оска, жбўта, сін'а (картопля); *красний, б'їлий полтаўський* (буряк); *б'їло-крайка, красна/червона, руб'їн, б'їла, червоний вєлетен'* (редиска); *чорна, б'їла, жоутувата, ф'їолєтова* (редька); *чорнўшка/чернўшка, сін'а, б'їла, золотиста* (цибуля); *огон'ок, р'абїй, чорний, полосатий* (кавун); *цв'їтна, б'їлокачан:а/б'їлокачанка, сін'а, б'їлосн'їжка, б'їла* (капуста); *рóżовий великий, жбўтий, чорний принц* (помідор); *красний/червоний, зелєний, жбўтий* (перець).

Такі найменування будовою можуть бути простими, складними і складеними. Прості номінації — це назви, що безпосередньо вказують на той або інший колір (фактично найменування сорту одночасно є і назвою кольору). Наприклад, *жбўта, сін'а, красна/червона, рóżова* (картопля); *б'їла, чорна, ф'їолєтова* (редька) й ін. До простих віднесемо й номен «жовтувата» (сорт редьки), що, крім указівки на сам колір, означає частковий вияв забарвлення плоду цієї рослини. Те саме стосується і найменування «золотиста» (сорт цибулі). Назви відтінків, на нашу думку, передають і такі найменування, як *руб'їн* (сорт редиски), *їантáр'* (сорт перцю). Номінація тут реалізується на підставі подібності сортів до цих каменів за ознаками кольору.

Складні ж найменування — це номінації, у яких перша частина містить указівку на колір, а друга, як правило, на ту частину рослини, яка має це забарвлення: *б'їлокачан:а/б'їлокачанка* — капуста; *б'їлокрайка* — редиска; *син'оглазка, красноглазка* — картопля. Цікавим є номен «білосніжка» (сорт капусти), перша частина якого прямо вказує на колір (білий), а друга — опосередковано (сорт, що схожий кольором на сніг).

До складених віднесемо двослівні найменування *чорний принц* (помідор) і *червоний вєлетен'* (редиска). В останньому факті номінація реалізується не тільки за кольором, а й за розміром.

Цікавими є й найменування *циганка, негрит'анка/негрит'оска* (сорти картоплі). Номінація у фактах *циганка, негрит'анка/негрит'оска* реалізується на підставі подібності цих сортів кольором до забарвлення шкіри представників однойменних народностей.

Називання сортів реалізується і за розміром: *крўпний, м'єлкий* (соняшник); *корóткий, дл'їн:ий* (буряк); *дбўга, куцєн'ка* (морква); *крўпна* (редиска); *малїш, дбўгий* (огірок); *рóżовий великий* (помідор); за формою: *к'їн'с'кий зуб* (кукурудза); *пузанок* (соняшник); *сорокозубка, кушчбўка* (цибуля); *крўгла, їаблччна* (диня); *колобк, камїанá головá* (капуста); *гладкїй* (огірок); *слїўка, волóве сєрце*,

йáблучко (помідор); *пóўний* (мак); *кру́гла* (редька); *л'од'анá сосу́лка* (редиска); *стр'учковий*, *шишковáтий* (перець); за смаком: *сáхарна* (кукурудза); *сáхарний/цукрóвий* (буряк); *солóдка, гóстра, нап'їгóстра* (цибуля); *десéртна* (диня); г'іркíй/гóр'кий, *солóдкий/слáдкий* (перець); за часом висіву або садіння: *весна́* (картопля); *зімн'а/зимóва, весн'анá* (редька); *зімн'їй/зимóвий/озі́мий, весн'áний/в'ес'ен'їй, йáрий/йáровий* (часник); за часом досягання і збирання: *сорокадénка/сорокодн'éўка, скоросп'їлка* (картопля); *серéдн'а* (редиска); *rán':a* (цибуля); *скоросп'їлка, п'їзн'їй* (кавун); *хár'к'їус'ка rán':a* (диня); *rán':a, серéдн'а, п'їзн'а* (капуста); *rán':їй* (огірок); *rán':їй, средн'орán':їй* (помідор); за призначенням: *кормовá, сілосна, сáхарна, зерновá* (кукурудза); *кормовий, сáхарний/цукрóвий, столóвий/столóв'їй, борщовий/борщевий* (буряк); *простáк* (часник); *салáтна* (цибуля); *звичáйний* (кріп); *десéртна* (диня); за ароматичними властивостями культури: *аромáтна* (кукурудза); за способом розмноження рослини: *самосі́йний* (мак); за генетичними ознаками: *г'їбр'їд* (кукурудза); за якимось антропонімом (як правило, за іменами чи назвами відомих біблійних, міфічних і легендарних героїв та істот): *енéй, ной* (соняшник); *éла* (картопля); *йáрослаўна, колобóк* (капуста); *айáкс, фéнікс* (огірок); *агáта, прометéй* (помідор) та за іншими менш прозорими, часом невиразними і децю загадковими ознаками.

З усіх основних рослин, найменування сортів яких зафіксовано під час обстеження, найменшу кількість назв має мак. І це цілком природно, оскільки культура не така вже й важлива, як інші городні рослини, і скоріше є периферійною, ніж основною. Тому й не виникло особливої потреби у виведенні нових сортів маку, в їх удосконалюванні й урізноманітнюванні.

Для повної характеристики аналізованого матеріалу зауважимо, що найменування сортів відзначаються значною фонетичною і словотвірною варіативністю: *сорокодénка/сорокадénка/сорокодн'éўка; син'оглázка/син'еглázка/ с'ін'еглázка; негрит'ánка/негритóска; скоросп'їлка/скоросп'élка* (сорт картоплі); *столóвий/столóв'їй; борщовий/борщевий* (сорт буряку); *шантанé/шантенé; нáнс'ка/нáнци'ка* (сорт моркви); *зор'á/зар'á* (сорт редиски); *зімн'а/зимóва* (сорт редьки); *зімн'їй/з'їмн'їй/зимóвий/озі́мий; весн'áний/в'ес'ен'їй; йáрий/йáровий; москáл'/москáлик* (сорт часнику); *кушчóўка/кушч'їўка* (сорт цибулі); *грїбоўс'кий/грїб'їўс'кий*, (сорт кропу); *мел'їтóпол'с'кий/м'ел'їтóпол'с'кий; скоросп'їлка/скоросп'élка* (сорт кавуна); *колхóзниц'а/колхóзн'їца; дуб'їўка/дубóўка* (сорт дині); *амагéрка/амагéр/магéра/мегéра* (сорт капусти); *н'éж'їнс'кий/*

н'їжінс'кий (огірок); *фа́кел/хва́кел* (сорт помідорів); *г'іркій/гиркій*; *рату́ндра/рату́нда/рату́н* (сорт перцю).

Очевидним є фонетичний вплив російської мови, зокрема у фактах: *скоросп'єлка*, *зар'а*, *с'ін'єгла́зка*, *з'їмн'їй*, *кушч'оўка*, *грибоўс'кий*, *м'ел'іто́пол'с'кий*, *дуб'оўка*, *н'єж'інс'кий*, *усп'єх*, *средн'ора́н'їй*, *в'ес'єн'їй*.

Є й значна кількість лексичних запозичень із російської: *са́харна* (кукурудза), *са́харний* (буряк), *кра́сна* (кукурудза), *кра́сна* (картопля), *кра́сний* (буряк), *кра́сна* (редиска), *кра́сний* (перець), *красногла́зка* (сорт картоплі), *м'єлкий* (соняшник), *сорокодн'єўка* (сорт картоплі), *їўжний* (соняшник), *полоса́тий* (кавун), *дл'їн'ий* (буряк), *крімс'ка ро́за* (сорт картоплі), *їўн'с'ка* (капуста), *колхо́зниц'а* (сорт дині), *ро́зовий вели́кий* (помідор), *поб'їдітел'* (сорт огірків), *фра́нціу́з'кий заўтрак* (сорт редиски), *дал'н'евосто́чний* (огірок).

Залучення свідчень діалектної лексики надзвичайно важливе для поглиблення теорії номінації, оскільки дослідження окремих її ТГЛ сприяє розумінню природи називання і розкриває особливості становлення й функціонування номінативних одиниць.

Великий інтерес для з'ясування мотивів номінації становлять найменування сортів сільськогосподарських культур. Їх називання реалізується за різними ознаками, проте найпродуктивнішими є мотиви кольору і географічної території.

Назви сортів городніх рослин демонструють значну фонетичну і морфемну варіантність.

2.3. Назви хвороб і шкідників сільськогосподарських культур

Із ЛСГ «найменування сільськогосподарських рослин і їх сортів тісно пов'язана лексика на позначення хвороб і шкідників аграрних культурних рослин. Ця лексика не була предметом спеціального детального вивчення. Назви хвороб і шкідників сільськогосподарських культур, як правило, не виділялися в окрему лексико-семантичну групу, проте, слід зауважити, що деякі номени такого плану розглядалися у складі ЛСГ «найменування сільськогосподарських рослин», зокрема назви хвороб зернових культур. Так, наприклад, у монографії М. В. Никончука у розділі «Сільськогосподарські культури» подаються дві семемі — «грибковий паразит на колосках жита у вигляді чорного ріжка» і «грибковий паразит у вигляді чорного пилу на колосках пшениці, ячменю, на вітках проса, на качанах кукурудзи» [Никончук 1985].

У центральноруських говірках репрезентантами першої з цих семем є лексеми: *р'їжкі* (майже в усіх обстежених пунктах) //

[у_ко́лоска́х жи́та бува́йут' так'і те́мні́ р'іжкі́ / йак'і по́рт'ат' зерно́ //] (141); *р'іжо́к* (57, 65, 70, 94, 106), *зона́* (58, 69, 74, 79, 110), *ро́жки* (71, 94, 128, 129), *са́жа* (79, 80, 82, 171), *ро́жкі* (128, 129), *р'іжкі́* (117, 128), *спор'ї́* (128, 129), *зо́на* (55, 65), *жу́чки* (136, 137), *ба́бка* (65, 68), *голоу́н'а* (68, 69), *голоу́н'а* (79), *парша́* (172), *грибо́к* (64), *жу́желиц'а* (66), *зола́* (55), *са́жка* (140), *спорін'я́* (134), *мучни́ц'а* (140), *ма́нка* (88), *поп'іл'ни́ц'а* (86).

Друга семема «грибковий паразит у вигляді чорного пилу на колосках пшениці, ячменю та інших злакових культур» у центральнослобожанському ареалі репрезентована такими лексемами: *са́жа* (у більшості обстежених пунктів), *голоу́н'а* (128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 139, 140, 141, 185) // [мину́лого ро́ку пше́ниц'а́ була́ зара́жена голоу́н'о́йу //] (130); *са́жка* (15, 65, 70, 71, 74, 88, 109, 136, 137, 141), *зона́* (58, 69, 73, 74, 79, 93, 94, 110), *голоу́н'а* (55, 68, 69, 73), *зо́на* (58, 113), *са́ржа* (69, 79), *р'іжо́к* (58, 93), *грибо́к* (68), *са́жиц'а* (70), *іржа́* (61), *піл'на голоу́н'а* [бува́йє тверда́ і піл'на голоу́н'а́ // піл'на к_концу́ убо́рки перетво́р'уйє зерно́ у_про́сі́ / кукуру́зі́ / пше́ниц'і́ / оу́сі́ ў_пил // спóри розл'іта́йуц':а / а ко́лосо́к / йак по́звоно́к // а у_тверд'ї́й голоу́н' і соу́сі́м дру́ге д'їло́ // йє пузі́рчата у_кукуру́зі́ голоу́н'а́ //] (168); *тверда́ голоу́н'а* (168), *пузі́рчата голоу́н'а* (168), *чо́рна зона́* [чо́рна зона́ на_ко́лоска́х / а тоді́ вона́ розпі́л'уйєц':а і пої́даєє зерно́ // його́ ну́жно ви́рива́т' // ми зр'ї́зали пр'а́мо ко́лоскі́ у_жітов'ї́ //] (170).

Розгляньмо й семему «сажка, грибковий паразит у вигляді чорних пухирчастих наростів на кукурудзі й інших рослинах», репрезентантами якої у центральнослобожанських говірках є лексеми: *са́жа* (майже в усіх обстежених пунктах) // [бага́то кукуру́зі́ / на_йак'ї́й йє са́жа //] (65); *са́жка* (61, 70, 73, 79, 106, 128, 129, 130, 131, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 183, 185) // [кукуру́за покрі́лас' са́жойу //] (131); *голоу́н'а* (55, 109, 128, 129, 134, 135, 180, 182, 184), *зона́* (58, 61, 69, 73, 74, 93, 94, 110), *са́жа* (11, 55, 64, 75), *зо́на* (55, 65, 113), *пузі́рчата голоу́н'а* (72, 128, 129), *грибо́к* (68), *ба́бка* (68), *пога́на кукуру́за* (60), *пухі́рчата са́жка* (73).

Із мікроутворенням «хвороби злакових рослин» пов'язані й репрезентанти семем: «колосок пшениці чи жита, уражений хворобою» — *бол'ни́й* (136, 137, 138), *хво́рий* (128, 129), *ура́жений хворобойу* (128, 129, 134), *пога́ний* (131, 136, 137), *зара́жений* (138, 170), *бол'а́чка на_ко́лоску́* (128, 129), *са́жа* (133, 170), *ура́жений* (135, 184), *пора́жбни́й* (138), *пусті́й* (131), *парша́* (130); «качан кукурудзи, вражений хворобою» —

бол'ний (136, 137, 138), *голоўн'а* (132, 135, 139), *хвóрий* (128, 129), *зара́жений* (138, 170), *бол'а́чка на качан'і* (128, 129), *у́ражений хворóбойу* (128, 129), *у́ражений кача́н* (168), *пога́ний* (131), *поражо́ний* (138), *са́жковий кача́н* (130), *голове́шка* (134).

Відзначимо, що діалектоносії не завжди чітко усвідомлюють різницю між шкідниками і хворобами зернових культур. Так, наприклад, до хвороб метонімічно зараховано жужелицю (*жу́желиця хлі́бна* — це комаха з добре розвинутими задніми стрибальними ногами, яка завдає значної шкоди листкам жита, пшениці, ячменю) [Визначник 1987, с. 10].

ЛСГ «шкідники та хвороби технічних рослин(соняшнику, конопель, тютюну та ін.)». Найпоширенішими захворюваннями технічних культур є *чо́рна пл'аміс'т'іс'т'* (у більшості досліджених пунктів) // [голоўн'і шк'ідникі со́н'ашника / коно́пел' / л'óну та т'ут'уnú / хрестоцв'ітн'і бл'ішки / а се́ред хворóб / чо́рна пл'аміс'т'іс'т' //] (130) і *корнева́ гнил'* (майже в усіх обстежених пунктах) // [тл'а на со́н'ашнику / бур'а́к п'ідіда́є довгоно́сик // мо́же бу́ти корнева́ гнил' // со́ўка бур'а́к йіс'т' // на бур'а́к напада́є воу́чок / ка́жут' шче су́чка / медве́дка // це одне́ і те ж // метели́ца бур'а́к ви́їда́є / мете́лики б'іле́нк'і / але́ не са́м мете́лик / а черва́ йіс'т' бур'а́к і віса́док //] (131).

Зрідка у говірках Харківщини використовують номен «септаріоз» на позначення хвороби соняшнику): [ми об'ри́скуєм со́йашник од се́птар'іо́за //] (185). Уживається він, як правило, сільськими фахівцями, зокрема агрономами. Проте, навіть функціонуючи у мовленні людей із спеціальною середньою чи вищою освітою, ця назва набуває дещо відмінних від літературної мови фонетичних рис (літературна назва *септоріоз* — хвороба зернових та інших культурних рослин, при якій на листі, зрідка й на стеблах, з'являються світло-жовті чи бурі плями, що призводять до засихання листя, його опадання). У говірковому мовленні голосний звук **о** в ненаголошеній позиції вимовляється як **а**. Проте така вимова, як відомо, не є нормативною, правильною і не відповідає орфоепічним вимогам української літературної мови. Рідковживаною є і назва «заразіха» (багаторічна трав'яниста рослина-паразит, що прикріплюється до кореневої системи технічних культур (соняшнику, тютюну й ін) та зростається з ними своїм стеблом: [кул'ту́ри порази́ла зарази́ха //] (185). Літературна назва цього рослинного паразита *вовчок*. Найменування *зарази́ха*, очевидно, виникло на Центральній Слобожанщині внаслідок контактування з говірками російської мови (пор. російське

заразіха). Узагалі ж у говірковому мовленні Центральної Слобожанщини найменування хвороб технічних рослин вирізняються слабо або ж не виділяються мовлянами зовсім.

Назви шкідників технічних культур у говірках Харківщини репрезентовані ширше. Шкідниками, як правило, є комахи, хоча у свідомості мовців як такі сприймаються і деякі тварини.

Розгляньмо спочатку найменування комах. Семема «соняшнікова міль, або метелиця (*Homolospoma nebulellum*)» репрезентована такими лексемами: *мол'* (у більшості досліджених пунктів), *м'їл'* (141, 168, 171, 184), *метелиці'а* (131, 180, 184), *метелиці'а* (131), *падсо́нухова м'їл'* (141), *метелик* (175).

На позначення вовчка звичайного, або ж капустианки (*Gryllotalpa gryllotalpa*) у центральнослобожанських говірках використовують слова: *капу́с'т'анка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [на со́йашник / коно́плі / л'он напада́є капу́с'т'анка / і са́харний бур'а́к вона́ по́рте //] (185); *капу́с'т'анка* (128, 129, 131, 133, 169, 170, 182), *воу́чок* (128, 129, 131, 133, 138, 140, 172, 179, 182, 184), *медве́дка* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 168, 169, 175, 176), *ведме́дка* (131, 133), *су́чка* (131).

Семема «попелиця» на території Харківщини репрезентована лексемами: *тл'а* (в усіх обстежених пунктах) // [тл'а на со́н'ашнику бува́є / на бу́р'ако́в'ї і табаку́ / на коно́пл'ах //] (131); *попели́ці'а* (140, 168, 184), *поп'їл'ни́ці'а* (170).

До шкідників технічних рослин належить і лучний метелик (*Pyrausta sticticalis*), який у центральнослобожанських говірках має такі назви: *метелик* (майже в усіх досліджених пунктах) // [метелик бур'а́к йіс'т' / со́н'ашник / коно́пл'у / але не са́м / а гу́сениці //] (171); *стебе́льний метелик* (185).

Семема «клоп буряковий (*Polymegus cognatus*)» репрезентована на Харківщині лексемою *клоп*. Однією лексемою представлені й назви довгоносика та совки: *доу́гоно́сик* (у всіх обстежених пунктах) // [доу́гоно́сик йіс'т' бур'а́к / подсо́лнух / л'он / коно́пл'у / горо́х //] (172); *со́ўка* (в усіх досліджених пунктах) // [со́ўка / личи́нка з бру́дним бі́лим т'їлом / по́ўн'їс'т'у зйіда́є листкі́ рослі́н // вони́ бува́ють і сіл'но погри́зені // йіс'т' бур'а́к / со́йашник / карто́шку / горо́х і квасо́лу //] (185).

Семема «листовійка» репрезентована лексемою *листове́ртка* (134, 174, 175, 180) // [листове́ртка крила́та / бува́є безкри́ла / кома́ха зеле́ного чи жо́утува́то-зеле́ного ко́л'ору // листкі́ одне́ї жо́ўкнут' / засиха́ють і скру́чуюц'а // у коно́плі вона́ / л'о́ні //] (134).

На позначення сарани у центральнослобожанському ареалі використовують слово *саранча́* (в усіх обстежених пунктах) // [на_техн'ічн'і кул'тури напада́є і саранча́ // вона вигриза́є д'ірки //] (132).

Семема «блїшка» репрезентована лексемами: *блoхá* (у більшості досліджених пунктів) // [блoхá по́рте л'он / коно́пл'і / табáк / со́йашник //] (185); *блoшка́* (131, 139, 179), *бл'ішка́* (182, 184), *блoшїц'а* (135), *хрестоцв'їтна бл'ішка́* (130), *конопл'ана блoхá* (141).

До шкідників технічних культур належить і личинка хруща, яка має на Харківщині такі назви: *хрoбáк* (майже в усіх обстежених пунктах) // [хрoбaкї п'їдїда́йт' бур'áк / л'он / картóшку //] (168); *личїнка хрушчá* (134, 176).

Шкідниками, як уже згадувалося вище, можуть бути і тварини: горобці, граки, кози, кроти. Семема «горобець» репрезентована у центральнослобожанських говірках лексемами: *гороб'єц'* (у всіх досліджених пунктах) // [горобц'ї сон викл'óвуйут' //] (168); *вороб'їй* (172, 179, 183), *вороб'єй* (128), *вороб'єй* (128).

До шкідників-птахів зрідка на Харківщині зараховують граків: *грак* (169, 174) // [гракї со́н'ашник кл'уйóт' //] (169). Із тварин найпоширенішими шкідниками на території Центральної Слобожанщини є крїт (на позначення цієї реалії тут уживають лексеми *крот* і *кр'їт*, які поширені у центральнослобожанському ареалі однаковою мірою) і слїпак звичайний (*Spalax microphthalmus*), якого на Харківщині переважно називають слїпцем або слїпаком. Проте для називання останнього часто використовують у центральнослобожанських говірках вищезгадані лексеми *крот* і *кр'їт*. Здебільшого як шкідники сприймаються і кози: [коза у_со́н'ашник заб'їга́є //] (169).

ЛСГ «хвороби та шкідники городніх рослин». Розгляньмо семему «хвороба, за якої чорніє ніжка капусти (розсади)», репрезентантами якої у центральнослобожанських говірках є лексеми: *чо́рна но́жка* (майже в усіх обстежених пунктах), *чо́рна н'їжка* (131, 138, 139, 185), *чорноно́жка* [на_капу́сту напáла чорноно́жка //] (168). Із мікрогрупою «хвороби капусти» пов'язані й репрезентанти семми «слизистий бактеріоз, хвороба капусти, яка виявляє себе в період зав'язування качана і від якої вона гние і вкривається слизом» — *гнил'* (128, 129, 136, 137, 169, 171, 172, 178, 181, 182), *слиз* (131, 133, 136, 137, 173, 177, 179, 180, 183), *слизистий бактер'їо́з* (140, 168), *гнил':а* (138), *бактер'їо́з* (185).

Зрідка на Харківщині зустрічається хвороба капусти, яка має найменування: *кила́* (140), *к'їла́* (168). Узагалі ж кила — це хвороба

деяких сільськогосподарських рослин, зокрема й капусти, що характеризується появою наростів на їх корінні.

Семема «хвороба помідорів, за якої підгниває нижня частина плодів» репрезентована такими лексемами: *гнил'* (майже в усіх обстежених пунктах), *ф'ітофтора* (128, 129, 138), *хв'ітофтора* (128, 129, 138), *ф'ітофтороз* (140, 185), *хв'ітофтороз* (140, 185).

Хвороби перцю на території Центральної Слобожанщини, як правило, не поширені і, відповідно, маловідомі: [у_пéрц'а р'ідко бува́йе хв'ітофтороз / бактер'іоз //] (185). Те саме стосується і хвороб баклажанів: *ф'ітофтора* (128, 129), *хв'ітофтора* (128, 129), *ф'ітофтороз* [ф'ітофтороз / грибна́ хвороба / при_йак'ій зйау́л'а́йуц':а нал'іт і пл'а́ми // бува́йе ў_пом'ідор'іу і сін'іх //] (140), *хв'ітофтороз* (140).

Захворювання баштанових культур. У центральнослобожанських говірках було вивлено такі найменування хвороб гарбузів, кавунів і динь: *гнил'* (майже в усіх досліджених пунктах) // [йес'т' гнил' нападáйе на_гарбузі / кавуні // дін'і гний'ут' бува // йакшо́ на_д'іл'ан'ці дес'áток штук згнийе́ / то це не_багато //] (170); або *бактер'іоз* [бактер'іоз ура́жує ог'іркí / дін'і / кавуні / гарбузі / і вони́ гний'ут' //] (140). Семема «хвороба, яка утворює плями і наліт, що призводять до засихання рослин — гарбузів та інших баштанових культур, репрезентована лексемами: *борошніста роса* [борошніста роса́ бува́йе у_гарбуза́ / ог'ірк'іу́ / дін'і / на_кавунáх] йе // вона́ утво́руйе пл'а́ми / нал'іт / п'ісл'а чо́го росли́на засихáйе //] (140); *роса* (133), *лучніста роса* (140), *лучна́ роса* (133).

Хвороби картоплі. Найпоширенішим захворюванням картоплі у центральнослобожанських говірках є *гнил'* (у всіх досліджених пунктах). Ця назва має своєрідну диференціацію, яка полягає в тому, що дуже часто мовці виділяють суху і мокру гніль: *суха́ гнил'* (131, 136, 137, 140, 171, 172, 173, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184) // [суха́ гнил' п'áтнами / мо́кра гнил' / коли́ прóсто гнийе́ //] (131); *мо́кра гнил'* (131, 136, 137, 140, 170, 171, 172, 173, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184). Такі найменування на позначення хвороб картоплі, як *ф'ітофтороз* (168, 185), *хв'ітофтороз* (168, 185), *чо́рна парша́* [чо́рна парша́ / хвороба́ / при_йак'ій ура́жен'і і па́ростки / і плоді́ //] (140) мають поодинокі виявлення. Іноді мовці чітко не розрізняють назви шкідників і хвороб. Так, наприклад, як хворобу було названо колорадського жука: *ко́лора́ц'кий жу́к* (128, 129) // [ў_карто́шки дв'і осно́ўні́х хвороб́и / гнил' і ко́лора́ц'кий жу́к //] (129).

Захворювання цибулі та часнику. На Харківщині вивлено такі найменування хвороб цибулі та часнику: *гнил'* (майже в усіх обстежених

пунктах), *шійкова гнил'* [шійкова гнил' / грибоквіа хвороба / йакá виника́йе п'ід час збер'іган':а цибу́л'і чи часнику́ //] (140); *ше́йкова гнил'* [треба завести́ ново́йі цибу́л'і / бо ў_наш'ій ше́йкова гнил' //] (168); *гнил' ден'ц'а* [гнил' ден'ц'а ў_дибу́л'і бува́йе / жо́ўтне ліс'т'а і росліна вйáне //] (140); *моза́йка* [моза́йка / це коли на_цибу́л'і зйаўл'áйуц':а св'ітло-жо́ўт'і і б'і́л'і смўги //] (140); *переспороно́з* [хоч цибу́л'а і часнік л'іка́рство дл'а_нас / но і вони́ бол'і́ют' на_переспороно́з //] (185). Останнім двом відповідають такі літературні назви, як *моза́йка* (мозаїчна хвороба) і *пероноспоро́з*, або *неспра́вжня борошніста роса́* (грибкове захворювання, що проявляється через 3–4 тижні після садіння і при якому спостерігається відставання рослин у рості, жовтіння та засихання листя, а у вологу погоду навіть і покриття їх сірувато-фіолетовим нальотом). Лексема «мозаїка» утворилася, мабуть, унаслідок універбації (стягнення в одне слово стійкого словосполучення — мозаїчна хвороба-мозаїка). Проте для розмовного літературного та говіркового мовлення, очевидно, природнішою є усічена, економніша з погляду мовнозвучкових засобів та, відповідно, придатніша й зручніша для комунікативного процесу, форма *моза́йка*. Щодо лексеми «переспороно́з», то вона, ймовірно, утворилася від літературного слова «пероноспороз» унаслідок дії так званої народної етимології.

Хвороби бобових культур. Дуже рідко зустрічається у централь-нослов'янських говірках така назва хвороби бобових рослин, як *аскох'іто́з* [аскох'іто́з горб́оу ўра́жу́йе ўс'у росли́ну / зйаўл'áйуц':а пл'áми / ц'áточки // хвороба передай'ец':а р'ештками заражено́й росли́ни //] (140). Аскохіто́з — це хвороба, що вражає переважно горох, на листі і стеблах якого з'являються світло-каштанові плями з темно-коричневою облямівкою. Рідковживаною назвою є й *антракно́з квасо́л'і* [антракно́з квасо́л'і / це коли ў_пер'іод зйаўлен':а схо́д'іў і утво́рен':а плод'іў виника́ют' черво́ні пл'áми / йак'і набуха́йут' / а по́т'ім зйаўл'áйуц':а смўги //] (140). Антракно́з — грибкове захворювання сільськогосподарських культур, унаслідок якої молоді рослини гинуть, а на старіших з'являються жовті, рожеві або бурі плями, тріщини і виразки з темно-бурими краями; на стеблах плями бувають чорні, ніби обвуглені. Уживаються ці назви, як правило, фахівцями.

Найменування хвороб інших городніх рослин, зокрема редьки і редиски, мовцям невідомі.

Назви шкідників городніх культур. Семема «колорадський жук, шкідник картоплі, баклажанів, помідорів» репрезентована лексемами:

колора́цький жук (майже в усіх обстежених пунктах), *колора́д* (128, 129, 136, 137, 138, 173, 175, 177, 177, 178, 180, 181, 183, 185), *жук* (169).

Значна кількість найменувань шкідників городніх рослин є однаковою з назвами шкідників технічних культур, тому детально розглядати їх ми не будемо.

Перерахуймо найменування шкідників помідорів: *медве́дка* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 168, 169), *со́ўка* (136, 137, 138, 140, 168), *воу́чок* (128, 129, 131, 133, 172), *капу́с'т'анка* (140, 171, 185), *капу́с'т'анка* (170), *ведме́дка* (131).

Шкідники баштанових культур. Із цим мікроутворенням пов'язані такі назви: *тл'а* (майже в усіх обстежених пунктах), *башта́н:а попелі́ця* (140), *воу́чок* (131, 140), *капу́с'т'анка* (185), *со́ўка* (185), *павути́н:ий кл'іш'*: (140), *три́пс* (140), *слима́к* (140), *дрот'а́ник* [дрот'а́ники / це черв'ячки так'ї мале́н'к'ї / б'їл'ї //] (140); *дрот'а́нка* (179), *грак* [гра́ки бакшу́ бува́йе викл'обу́йт' //] (169).

Шкідники баклажанів і перцю. Ці рослини мають незначну кількість шкідників, а відповідно і їх найменувань: *воу́чок* (133), *капу́с'т'анка* [капу́с'т'анка поп'ідгриза́ла пе́рец //] (185).

Шкідники цибулі та часнику. Із цим мікроутворенням пов'язані такі назви: *тл'а́* (136, 137, 138), *дрот'а́нка* (128, 129, 170) // [дрот'а́нка цибу́л'у йіс'т' / а часні́к н'ічо́го не йіс'т' // часні́к по́ртиц':а / коли бур'ї́е //] (170); *доу́гоносик* (140), *черв'ячки́ б'їл'ї* (133), *цибул'ко́ва м'їл'* (140), *лу́кова му́ха* (168).

Шкідники редиски та редьки. На Харківщині виявлено такі найменування: *тл'а* (131, 136, 137, 168), *мошка́* (128, 129), *попелі́ця* (140); *блоха́* (138, 170, 185) // [блоха́ ліс'т'а зве́рху йіс'т' і на ре́диски / і на ре́д'ки / а на ко́р'їн'ц'а́х нема́ н'ічо́го //] (170); *дрот'а́нка* (128, 129), *слима́к* (140); *капу́с'т'анка* (185); *со́ўка* (185), *м'їл'* (168); *чорне́н'к'ї жу́чки* (133).

Шкідники картоплі. Із цим мікроутворенням пов'язані такі назви: *дрот'а́нка* (128, 129, 131, 133, 170, 172), *дро́тик* [дро́тик / мале́н'кий слима́к //] (138) *слиз'к'ї черв'ячки́* (138); *воу́чок* (128, 129, 131, 133, 138, 172), *капу́с'т'анка* (140, 171, 185), *медве́дка* (128, 129, 131), *ведме́дка* (131), *капу́с'т'анка* (131, 170); *хроба́к* (128, 129, 131, 168); *со́ўка* (170, 185); *крот* (133), *кр'їт* (140). Іноді спостерігаємо явище метонімічного перенесення. Так, наприклад, серед шкідників картоплі названо *гнил'* (136, 137), яка є хворобою.

Шкідники капусти. Із цією мікрогрупою пов'язані такі номени: *метелі́к* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 168, 185), *б'їла́н*

(131, 136, 137, 138, 169), *б'ілий метéлик* (170); *капу́с'т'анка* (140, 171, 185), *капу́с'т'а́нка* (131, 170), *ведме́дка* (169); *блoхá* (136, 137, 138, 140, 172, 185), *блoшкa* (131), *тл'а* (128, 129, 138, 140, 168, 170), *комаши́н'á* (140), *мошкара́* [йак мошкара́ нападé / то розвод'áт' с'іл' у вод'і і бри́зкайт' нéйу капúсту / посипáйт' м'іждур'áд':а дúстом чи пoп'ілом //] (170); *со́ўка* (185), *мол'* (128, 129); *жучкí* *б'і́л'і* (128, 129), *жучкí* (140); *слима́к* (185).

Шкідники гороху, квасолі. На Харківщині виявлено такі найменування: *жучкí* (136, 137), *куз'кí* (128, 129, 133) // [у_з'ібраному куз'кí завод'ац'а / а так черв'якí йак'іс' / цв'і́л' //] (128); *черв'якí* (128, 129); *орóхова зерно́ўка* (168), *горóхова зерно́ўка* (185); *метéлиц'а* (131); *пoпелíц'а* (168), *тл'а* (185); *саранчá* (169), *горóхова мýха* [і ў_горóхов'і / і ў_квасoл'і при_цв'іт'ін':і оц'á мýха закладáйе йа́ички // с'іменó достига́йе / достига́йе і йа́ичко // жучoк там сидíт' / йак у_комoр'і / а пoт'ім проку́суе д'ірочку і ви́лазит' // а пoт'ім закладáйт'а йáйт'а ш':е на_стеблoв'і //] (170). Іноді до найменувань шкідників квасолі і гороху зараховують такі назви, як *цв'і́л'* (128, 129) і *мохнатíн':а* [бува́йе оро́х мохнатíн':ам берéц':а / стр'учoк чoрн'і́е / а шo_воно / хто_ його_знá //] (133).

Отже, відзначимо, що назви хвороб і шкідників сільськогосподарських рослин відомі не всім діалектоносіям. Певні найменування знають лише фахівці, зокрема агрономи. Наприклад, *переспоронóз*, *аскох'іто́з*, *антракнóз*, *септар'іо́з*. Проте навіть у їхньому мовленні подібні найменування часто зазнають часткових трансформаций (*переспоронóз* від літ. *пероноспорóз*, *септар'іо́з* від літ. *септоріо́з* тощо). Такі номени, як *ф'ітофто́ра*, *ф'ітофторóз* відомі не тільки спеціалістам, а й звичайним діалектоносіям, але для рядових мовців природнішими є форми *хв'ітофто́ра*, *хв'ітофторóз*. Узагалі під фітофторою розуміють «рід нижчих грибів класу фікоміцетів, що паразитують на картоплі, помідорах і т. ін.», а під фітофторозом — «хворобу рослин, спричинюваною фітофторою (грибами-паразитами)». Проте фітофторою називають не тільки самих паразитів, а й захворювання ними спричинюване. Таке метонімічне перенесення, у принципі, властиве й літературній мові. Своєрідна мовленнева диференціація, залежно від професійної приналежності мовців, спостерігається й у використанні назв *слизистий бактер'іо́з* і *слиз*. Уживання першої характерно для мовлення сільських спеціалістів, другої — для усіх інших діалектоносіїв. Зауважимо, що мовці не завжди чітко усвідомлюють різницю між шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур. Це нерозрізнення привело до виникнення різних метоніміч-

них перенесень. Так, наприклад, до хвороб картоплі зараховується мовцями колорадський жук (*колора́ц'киї жук*) (див. контекст вище), який, по суті, є прожерливим шкідником бурувато-жовтого кольору, що об'їдає листя картоплі та інших рослин родини пасльонових і завдає цим їм великої шкоди. Або, навпаки, до шкідників картоплі зараховується *гнил'* (загальна назва хвороб рослин, спричинюваних деякими видами бактерій або грибів, унаслідок якої рослина, її коренеплоди, плоди розкладаються тощо). Назви захворювань сільськогосподарських культур структурою можуть бути простими (однокомпонентними), наприклад, *зона́*, *са́жка* й ін., складеними (двослівними): *бороши́ста роса́*, *чо́рна парша́* тощо, зрідка складними, тобто такими, що поєднують у собі кілька коренів: *хв'ітофто́ра*, *хв'ітофторо́з*, *чорноно́жка*. Зауважимо, що двослівні найменування внаслідок дії словотвірних процесів (в основному основоскладання й універбації) часто зливаються в одну лексему: *сли́зистіі́ бактер'іо́з* — *слиз*, *чо́рна но́жка/чо́рна н'і́жка* — *чорноно́жка* тощо. Може спостерігатися й просте відкидання уточнювального елемента двокомпонентної сполуки: *сли́зистіі́ бактер'іо́з* — *бактер'іо́з*, *мо́кра гнил'*, *суха́ гнил'*, *ши́йкова гнил'* — *гнил'*, *бороши́ста роса́*, *лучна́ роса́* — *роса́*. Узагалі ж найменування хвороб сільськогосподарських рослин у говірках Харківщини представлені слабо, більш вираженими є назви шкідників, хоча знову ж таки вони відомі не всім носіям тієї або іншої центральнослобожанської говірки.

2.4. ЛСГ на позначення різних періодів росту і досягання сільськогосподарських культур

Розгляньмо окремо і багату в репертуарному плані й поліінформативну в науковому відношенні лексичну групу на позначення етапів росту й досягання сільськогосподарських рослин. Номінація різних періодів росту і дозрівання культивованих рослин характеризується неоднаковою деталізацією семантичного простору. Вона засвідчує наявність різної кількості елементів і має відмінності відповідно до особливостей досягання тієї або іншої культури. Проте для всіх сільськогосподарських рослин можна виділити 4 основні стадії: 1) етап появи сходів; 2) період росту (розвиток сходів, поява стебла і колоса (для зернових культур)); 3) стадія цвітіння; 4) період формування плодів і їх досягання».

Етапи росту й дозрівання жита. Прадавня економічна і культурна цінність жита для східних слов'ян є загальновідомою, тому різні періоди росту і досягання цієї рослини повсюдно і здавна

лексично репрезентовані. Перший етап «жито сходить» представлений такими формами: *сходде* (майже в усіх обстежених пунктах), *сходить'* (131, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 182, 183), *проростá/проростáйе* (128, 129, 131, 168, 171, 172, 185). Другий період «сходи розвиваються» репрезентований назвами *кушчúйец'а* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 172, 174, 179), *кушчúц':а* (141, 170, 176, 182, 185) // [жіто кушчúц':а / пót'ім колосóв'і ідúт' устр'ёлку / пót'ім із стр'ёлки випускайец'а кóлос / дáл'і жіто цв'іте / пót'ім кóлос наливайец':а / пót'ім пер'іод восковóйі і поўнойі сп'ёлос'т'і //] (170).

На позначення третього етапу «з'являються стебла» використовують номени *вихóде утрубку* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183), *йде ў стр'ёлку* (170, 182, 184, 185), *йде ў рост стеблó* (131).

Четвертий період «з'являється колос» репрезентований такими формами: *йде ў кóлос* (майже в усіх обстежених пунктах), *викидá/викидáйе кóлос* (130, 131, 135, 139, 182, 184), *колосúц':а* (131, 134, 135, 141, 185), *випуска/випускайе кóлос* (170).

На позначення п'ятого етапу «цвіте» використовують назви *цв'іте* (в усіх досліджених пунктах), *красúйец':а* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 170, 171, 172).

Шостий період «наливається зерно» репрезентований у такий спосіб: *наливайец':а* (в усіх обстежених пунктах); *наливайец':а зерно́м* (128, 129, 131, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 185), *наливайец':а кóлос* (170, 173, 174, 178, 179, 184).

Сьомий етап «зріє» представлений назвами *дозр'івá/дозр'івáйе* (128, 129, 136, 137, 138, 179, 180, 182), *сп'ійе* (133, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183), *достигá/достигáйе* (141, 168, 171, 178, 184, 185), *стíгне* (135, 139), *посп'івá посп'івáйе* (140), *зр'ійе* (172).

У періоді досягання жита мовці виділяють іноді такі стадії: *молóчна і зр'іла сп'іл'іс'т'* (172), *восковá і поўна сп'іл'іс'т'* (170), *молóчна, молóчно-восковá зр'іл'іс'т'*, *зр'іле* (185), *молóчна і поўна сп'іл'іс'т'* (141). Зауважимо, що такі утворення, як правило, побутують у мовленні місцевих спеціалістів.

Етапи росту й дозрівання пшениці. Ця злакова культура має такі ж періоди росту і досягання, як і жито. Перший етап «пшениця сходить» репрезентований формами *сходде* (майже в усіх обстежених пунктах), *проростá/проростáйе* (128, 129, 131, 168, 169, 171, 172, 185), *сходить'* (131, 134, 135, 139, 184).

На позначення другого етапу «сходи розвиваються» використовують такі назви: *кушч'їец'а* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 172, 174, 179), *кушч'їц'а* (141, 170, 176, 182, 185) // [пшениц'а тóже сходе / пóт'ім кушч'їц'а / дáл'і випуска́є стр'елку / вибрáсує кóлос / пóт'ім цв'іте / кóлос налива́єц'а і доходе до восковóї і дáл'і пóуно́ї сп'елос'т'і //] (170).

Третій період росту «з'являються стебла» репрезентований такими елементами: *вихóде у трóбку* (128, 129, 136, 137, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183), *їде ў стр'їлку/стр'елку* (170, 182, 184, 185), *стебл'їц'а* (130, 131, 132, 134, 139, 185) // [пшениц'а сходе / кушч'їец'а / пóт'ім кáжут' стебл'їц'а / дáл'і пшениц'а викидá колос / набира́є зерно́ абó / кáжут'/ полов'ї́е //] (131).

На позначення четвертого етапу «з'являється колос» використовують такі назви: *викидá/викидá́є кóлос* (130, 131, 133, 134, 135, 139, 170, 182, 184), *їде ў кóлос* (132, 134, 136, 137, 138, 140, 169, 177, 181, 183), *колос'їц'а* (131, 134, 135, 141, 185), *вибрáсує кóлос* (170), *викидá́є колосóк* (135), *викидá кóлос* (130).

П'ятий період «цвіте» репрезентований лексемами *цв'іте* (в усіх обстежених пунктах), *крас'їец'а* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 170, 171, 172).

На позначення шостого періоду «наливається зерно» використовують такі назви: *налива́єц'а* (в усіх обстежених пунктах), *налива́єц'а зерно́м* (128, 129, 131, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 185), *налива́єц'а кóлос* (170, 173, 174, 178, 179, 184), *налива́єц'а зерно́* (130, 132, 134), *полов'ї́е* (131, 133), *набира́є зерно́* (131), *набира́єц'а зерно́м* (133), *форм'їец'а пл'їд* (128, 129, 131, 138, 169, 184).

Сьомий етап «зріє» репрезентований лексемами *дозр'івá/дозр'івá́є* (128, 129, 135, 136, 137, 138, 179, 180, 182), *зр'ї́є* (172), *сп'ї́є* (133, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183), *посн'івá/посн'івá́є* (140), *достигá́є* (141, 168, 171, 178, 184, 185), *достигá* (168, 171, 178, 184, 185), *стїгне* (135, 139).

У періоді досягання пшениці мовці додатково виділяють іноді такі стадії: *восковá* і *пóуна сп'ї́л'їс'т'* (170), *молóчна* і *пóуна сп'ї́л'їс'т'* (141), *молóчна* і *зр'ї́ла сп'ї́л'їс'т'* (172), *молóчна* і *молóчно-восковá зр'ї́л'їс'т'*, *зр'ї́ле* (185). Ці терміноподібні найменування, окрім *зр'ї́ле*, є утвореннями останнього часу. Вони активно побутують у мовленні сільських фахівців, зокрема агрономів.

Етапи росту й дозрівання ячменю. Перший і другий етапи мають такі ж назви, як і відповідні періоди росту пшениці.

Третій період росту «з'являються стебла» репрезентований такими формами: *виходе у_тру́бку* (128, 129, 136, 137, 141, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 178, 180, 181, 183), *йде ў_стр'ілку/стр'елку* (170, 182, 184, 185), *стебліц':а* (130, 132, 134, 139, 185), *йде ў_стебло́* (128, 129, 133, 138), *йде ў_тру́бку* (169).

Четвертий і п'ятий етапи мають такі ж найменування, як і відповідні періоди росту пшениці. На позначення шостого етапу «наливається зерно» використовують такі назви: *налива́йец':а* (в усіх обстежених пунктах), *налива́йец':а зерно́м* (128, 129, 131, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 175, *налива́йец':а ко́лос* (170, 173, 174, 178, 179, 184), *налива́йец':а зерно́* (130, 132, 134).

Сьомий етап «зріє» має такі ж назви, як і відповідний період пшениці. Цей період складається з таких фаз: *молóчна* і *поўна сп'і́л'іс'т* (141), *воскова́/во́скова* і *поўна сп'і́л'іс'т'/сп'і́лос'т'* (170), *молóчна* і *зр'і́ла сп'і́л'іс'т'* (172), *молóчна*, *молóчно-воскова́/во́скова*, *воскова́/во́скова зр'і́л'іс'т'*, *зр'і́ле* (185).

Різнi періоди росту і досягання вівса й проса. Перший етап росту вівса і проса має такі ж назви, як і відповідний період досягання пшениці. Другий етап «сходи розвиваються» репрезентований такими лексемами: *кушч'у́йец'а* (128, 129, 130, 132, 136, 137, 138, 172, 174, 179), *кушч'і́ц':а* (131, 133, 141, 170, 176, 182, 185) // [отó йак пшени́ц'а ростé / так і овес / з'йшоў / тоді кушч'і́ц':а / вибрáсує стр'елку / ко́лос / цв'і́те / налива́йец':а і дохо́де до_сп'і́лос'т'і //] (170); *куш'і́ц':а* (170), *ростé* (134, 139, 140, 168, 169, 171, 173, 175, 177, 178, 180, 181, 183, 184).

Третій період росту має ж такі найменування, як і відповідний етап досягання ячменю. Четвертий період «з'являється колос» репрезентований такими формами: *викида́/викида́йе ко́лос* (128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 139, 170, 182, 184), *йде ў_ко́лос* (132, 134, 136, 137, 138, 140, 168, 177, 181, 183), *колосі́ц':а* (131, 134, 135, 185), *викида́ ко́лос* (130), *вибрáсує ко́лос* [прóсо з'йде / тоді куш'і́ц':а далі іде ў_стр'елку і вибрáсує ко́лос / по́т'ім цв'і́те / ко́лос налива́йец':а і сп'і́є //] (170), *викида́ во́лот'* (141).

П'ятий етап росту вівса і проса має такі ж назви, як і відповідний період досягання пшениці. На позначення шостого періоду «наливається зерно» вживають такі ж самі найменування, як і для називання ячменю.

Сьомий етап росту «зріє» репрезентований такими формами: *дозр'іва́є* (128, 129, 131, 136, 137, 138, 179, 180, 182), *зр'і́є* (172),

сн'їє (128, 129, 133, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183), *посн'івá/посн'івáїє* (140), *досн'івá/досн'івáїє* (141), *достигáїє* (168, 169, 171, 178, 184, 185), *достигá* (168, 171, 178, 184, 185), *стїгне* (135, 139).

Етапи росту й дозрівання гречки. Періоди росту і досягання цієї злакової культури мають такі ж найменування, як і етапи дозрівання жита.

Різні періоди росту і досягання кукурудзи. Перший етап «кукурудза сходить» має ж такі назви, як і відповідний період росту пшениці. Те ж саме стосується і другого етапу — розвитку сходів.

Третій період росту «з'являються стебла» репрезентований такими формами: *вихóде у трóбку* (136, 137, 138, 141, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183), *їде ў стр'їлку/стр'їлку* (170, 182, 184, 185), *їде ў стеблó* (128, 129, 133, 169, 170), *стеблїц':а* (132, 139), *розвивáїєц':а кукурузїн':а/кукурудзїн':а* (130, 134, 135).

На позначення четвертого етапу «з'являється колос» використовують такі найменування; *викидáїє кóлос* (колосóк) (130, 133, 134, 135, 139, 141, 182, 184), *колосїц':а* (134, 135, 185), *викидá/викидáїє в'їник* (131), *вибрáсуїє м'їтлїчку* (170).

П'ятий період росту «кукурудза цвіте» репрезентований такими лексемами: *цв'їтé* (в усіх обстежених пунктах), *красуїєц':а* (133, 136, 137, 138, 171, 172).

На позначення шостого етапу «поява качанів» використовують такі назви: *заўїáзуїєц':а пл'їд* (128, 129, 132, 134, 135, 139, 169, 172, 173, 174, 176, 179, 180, 182, 184, 185), *вїáжуц':а качанї* (131, 133, 136, 137, 138, 140, 168, 171, 175, 177, 181, 183), *зїаўл'áїєц'а качán* (141, 178), *вибрáсуїє почáтки* [кукургўза схóде / їде ў стеблó / *вибрáсуїє м'їтлїчку* / *цв'їтé* / *вибрáсуїє почáтки* / *наливáїєц':а* / *пóг'їм пер'їод молóчно-восковóїї* і *пóўноїї сп'єлос'т'ї* //] (170); *викидáїє пл'їд* (131).

Сьомий період росту «наливається зерно» репрезентований такими елементами: *наливáїєц':а* (в усіх обстежених пунктах), *наливáїєц':а зернóм* (128, 129, 131, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 185), *наливáїєц':а качán* (170, 173, 174, 178, 179, 184), *наливáїєц':а кукуруза* (130, 132, 134, 170).

На позначення восьмого етапу «зріє» використовують такі найменування: *дозр'івá/дозр'івáїє* (128, 129, 131, 132, 136, 137, 138, 179, 180, 182), *зр'їє* (172), *сн'їє* (128, 129, 133, 140, 141, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183), *досн'івáїє* (141); *достигá/достигáїє* (168, 171, 178, 184, 185), *стїгне* (135, 139).

Етапи росту й дозрівання льону. Перший період розвитку цієї технічної культури «сходи» репрезентований такими найменуваннями: *проростá/проростáйе* (130, 134, 168, 171, 172, 175, 179, 180, 184, 185), *схóде* (140, 141, 169, 173, 176), *схóдит'* (182, 183), *виростá/виростáйе* (170).

На позначення другого етапу «сходи розвиваються» використовують такі назви: *ростé* (130, 134, 140, 168, 171, 175, 180, 183, 184), *виростá/виростáйе* (182), *кушч́иц':а* (182, 185), *кушч́у́йец':а* (179).

Третій етап «з'являються стебла» репрезентований формами *вихóде у т́рубку* (168, 171, 172, 175, 179, 180, 183), *идé ў ст́р'ёлку/идé ў ст́р'ёлку* (170, 182, 184, 185), *идé ў стéблó* (170), *зйаўл'áйуц':а стéбла* (130, 134).

На позначення четвертого періоду досягання «цвіте» використовують назву *цв'итé* (в усіх обстежених пунктах).

П'ятий етап «з'являється насіння репрезентований такими формами: *зйаўл'áйуц':а с'іменá* (168, 170, 171, 172, 175, 179, 180, 182, 183, 184, 185), *зйаўл'áйец':а нас'ін':а* (130, 134, 171, 179, 182), *пойаўл'áйуц':а с'іменá* (135, 139), *пойаўл'áйец':а нас'ін':а* (170).

На позначення шостого періоду «зріє» використовують такі найменування: *достигáйе* (130, 134, 168, 171, 175, 184, 185), *достигá* (168, 171, 178, 184, 185), *дозр'івá/дозр'івáйе* (179, 180, 182), *зр'і́йе* (172), *сп'і́йе* (140, 175, 183), *посп'івá* (170).

Етапи росту й дозрівання соняшнику. Перший період досягання цієї технічної культури «сходи» репрезентований такими лексемами: *схóде* (135, 139, 140, 141, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183), *схóдит'* (139, 169, 170, 175), *проростá/проростáйе* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 168, 171, 172, 184, 185).

На позначення другого етапу «сходи розвиваються» використовують таку назву: *ростé* (в усіх обстежених пунктах).

Третій період росту «з'являються стебла» репрезентований у такий спосіб: *вихóде у т́рубку* (136, 137, 139, 141, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183), *идé ў стéблó* (128, 129, 130, 138, 140, 169, 170, 182, 184, 185).

На позначення четвертого етапу «з'являється головка соняшника» використовують такі найменування: *зйаўл'áйец':а голóўка* (128, 129, 130, 138, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184), *викидá/викидáйе шл'áнку* (132, 134, 135, 141, 172, 175, 182), *зайáзу́йец':а гр'інка* (140, 168, 171, 185), *викидá гр'áнку* (131, 133), *зйаўл'áйец':а гр'áнка* [сон проростáйе / ростé / йде ў стéблó/ зйаўл'áйец':а гр'áнка

або / *ка́жут'* заўйáзуיעц':а гр'ánка / *пóт'ім цв'іте* / *пóт'ім гр'ánка* налива́יעц':а і сп'і́е //] (133), *заўйáзуיעц':а гр'ánка* (133), *заўйáзуיעц':а корзінка* (128, 129, 136, 137, 139), *зйаўл'áйецц':а ша́пка* (128, 129), *зйаўл'áйецц':а кружа́лок* (138), *заўйáзуיעц':а кружо́к* (138), *викида́йе со́н'ашник* (169), *пoйаўл'áйецц':а голо́ўка* [ўсо́йашника св'і́й пер'іод рóста // со́йашник сxóде / *ростé* / *йде ў_стеблó* / на_йóму пoйаўл'áйецц':а голо́ўка / *пóт'ім ц'а голо́ўка розкривáйецц':а* / со́йашник цв'і́те і кабачкі *пoсп'івáйут'* //] (170); *викида́ ко́шик* (180). Між появою головки соняшника і цвітінням іноді виділяють проміжний етап — *голо́ўка розкривáйецц':а* (170).

На позначення п'ятого періоду «цвіте» використовують назву *цв'і́те* (в усіх обстежених пунктах). Між цвітінням і появою насіння соняшника іноді виділяють проміжний етап — *п'ідн'імáйецц':а* [со́н'ашник сxóде / *ростé* / *йде ў_стеблó* / *викида́ со́н'ашник* / *цв'і́те* / *п'ідн'імáйецц':а* / *зйаўл'áйуцц':а* кабачкі / *достига́йе* //] (169).

На позначення шостого періоду «з'являється насіння» використовують такі найменування: *зйаўл'áйецц':а нас'ін'а* (128, 129, 130, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 168, 171, 173, 176, 177, 178, 181, 183, 184, 185), *зйаўл'áйуцц':а с'ém'ечки* (131, 132, 135, 139, 141, 172, 174, 175, 185), *зйаўл'áйуцц':а с'іменá/семенá/с'ім'енá/с'ем'енá* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 168, 179, 180, 182, 185), *зйаўл'áйуцц':а кабачкі́* (169, 170), *зйаўл'áйецц':а сон* (131, 133, 134, 136, 137), *зйаўл'áйуцц':а зéрна* (171), *зйаўл'áйуцц':а зерн'áта* (128, 129), *пoйаўл'áйуцц':а сém'ачки* (135), *пoйаўл'áйуцц':а сém'йачки* (128, 129), *налива́йецц':а гр'інка* [со́йашник сxóде / *ростé* / *йде ў_стеблó* / *пóт'ім заўйáзуיעц':а гр'інка* / *цв'і́те* / *пóт'ім налива́йецц':а гр'інка* і со́йашник сп'і́е //] (140).

Сьомий етап «зріє» репрезентований такими лексемами: *сп'і́е* (128, 129, 131, 132, 133, 140, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183), *дoсп'івáйе* [падсо́нух спочáтку сxóде / *пóт'ім ростé* / *вихóде ў_тру́бку* / *викида́йе шл'áпку* / *цв'і́те* / *пóт'ім зйаўл'áйецц':а нас'ін'а* / *дáл'і падсо́нух дoсп'івáйе* //] (141); *кабачкі́ пoсп'івáйут'* (170), *достига́йе* (130, 134, 168, 169, 171, 178, 184, 185), *достига́* (168, 171, 178, 184, 185), *стíгне* (135, 139), *доzр'івá/доzр'івáйе* (128, 129, 131, 132, 136, 137, 138, 179, 180, 182), *зр'і́е* (172).

Різні періоди росту і досягання буряків. Перший етап «сходи» репрезентований такими лексемами: *прорoстá/прорoстáйе* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 168, 171, 172, 184, 185), *сxóде* (139, 140, 141, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 182, 183), *сxóдит'* (139, 170, 175).

Другий період росту «поява кількох листків» представлений такими назвами: *йде у_вілочку* (128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 176, 178, 179, 180, 182, 184, 185), *викида́/викида́йе листо́чки* (133, 173, 174, 177, 181, 183), *зйаўл'а́йец':а листо́чки* (136, 137).

На позначення третього етапу «поява гички» використовують такі найменування: *росте́ гичка* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *росте́ гич* (128, 129, 168, 171), *зйаўл'а́йец':а ботва́* (128, 129, 141, 172), *зйаўл'а́йец':а баді́л':а* (128, 129), *росте́ свекла́* (128, 129), *росте́ свекла* (138, 140).

Четвертий період досягання «корінь росте» репрезентований такими формами: *росте́ ко́р'ін'* (128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 138, 139, 140, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 181, 182, 183, 184, 185) // [бур'ак сходе́ / йде у_вілочку / це коли́ два листо́чка пе́рших зйаўл'а́йец':а // по́т'ім пост'іпе́н:о набира́йе пйа́т' / с'ем листо́чк'іў / ка́жут' / гичка росте́ / ко́р'ін' росте́ / поки́ його́ не_вікопайут' //] (170); *росте́ корневи́шче* (133, 136, 137, 141, 168, 172, 175, 178, 179) // [бур'ак пророста́ / викида́йе листо́чки / росте́ гичка / корневи́шче / пл'ід росте́ і созр'іва́йе //] (133), *іде ў_ко́р'ін'* (169, 180).

На позначення п'ятого етапу «росте плід» використовують такі назви: *росте́ пл'ід* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185), *форму́йец':а пл'ід* (128, 129, 131, 138, 169, 184), *розвива́йец':а пл'ід* (136, 137), *росте́ бур'ак* (133), *утво́р'уйец':а корнепл'од* (141).

Шостий період росту «зріє» репрезентований такими формами: *сп'і́йе* (132, 135, 136, 137, 139, 140, 169, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183), *дозр'іва́йе* (128, 129, 131, 138, 172, 179, 180, 182), *созр'іва́йе* (131, 133), *достига́йе* (130, 134, 168, 171, 178, 184, 185), *достига́* (168, 171, 178, 184, 185), *росте́ корнепл'од* [бур'ак сходе́ / по́т'ім / йде у_вілочку / зйаўл'а́йец':а ботва́ / росте́ корневи́шче / утво́р'уйец':а корнепл'од / і дал'і в'ін росте́ //] (141).

Слід звернути увагу і на стадії росту буряка, який залишають на другий рік для отримання насіння (висадок). Він має такі періоди досягання: [з_корнепл'оду ви́роста́йе суцв'іт':а / або́ / ка́жут' / пуска́ стр'ілку / цв'іте́ / по́т'ім зйаўл'а́йец':а нас'ін':а //] (141).

Етапи росту і дозрівання картоплі. Перший період — «картопля сходить» має ж такі назви, як і аналогічний етап росту буряків. Другий етап «сходи розвиваються» репрезентований такими лексемами: *росте́* (130, 132, 134, 135, 139, 140, 141, 168, 169, 170, 171, 172, 173,

175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *виг'а́гуїец':а* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 174, 179), *кушч'уїец':а* (138).

На позначення третього періоду росту «з'являються стебла» використовують такі найменування: *йде ў_кушч* (128, 129, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 139, 140, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185) // [картошка сходе / росте / йде ў_кушч / цв'іте / заўйа́зуїец':а пл'ід / по́т'ім засиха́ баді́л':а і форм'уїец':а пл'ід //] (169); *форм'уїец':а кушч* (141, 176), *росте ў_баді́л':а* (170, 180) // [картошка пророста́ / а йак поса́д'ат' / то сходе / росте / по́т'ім у_баді́л':а росте / тоді́ нач'іна́йе цв'істі́ / по́йаўл'а́їец':а заўйаз' // а коли́ баді́л':а поса́хне / тоді́ уже́ карто́шку копа́йут' //] (170); *зіаўл'а́їец':а картоплі́н':а* (134).

Четвертий етап «цвіте» репрезентований лексемою: *цв'іте́* (в усіх обстежених пунктах).

На позначення п'ятого періоду росту «з'являється плід» використовують такі назви: *віа́жец':а карто́шка* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 141, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185) // [картошка сходе / росте / йде ў_кушч / цв'іте́ / віа́жец':а / виле́жуїец':а / достига́йе //] (140); *заўйа́зуїец':а карто́пла* (132, 134, 135, 139), *йде ў_зе́мл'у* (128, 129), *по́йаўл'а́їец':а заўйаз'* (170).

Шостий етап «росте плід» репрезентований такими формами: *форм'уїец':а пл'ід* (128, 129, 130, 135, 136, 137, 138, 139, 169, 173, 174, 177, 181, 182, 183), *росте́ пл'ід* (128, 129, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 168, 171, 172, 175, 176, 178, 179, 180, 184, 185), *форм'уїец':а корневі́шце* (131, 133), *виле́жуїец':а* (140).

На позначення сьомого періоду досягання «засихання бадилля» використовують такі найменування: *засиха́ баді́л':а* (128, 129, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 168, 169, 172, 173, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185), *засиха́ картоплі́н':а* (130, 134, 141, 171, 175, 183), *со́хне баді́л':а* (170, 174).

Восьмий етап «дозрівання картоплі» репрезентований такими лексемами: *дозр'іва́йе* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 172, 179, 180, 182, 184), *созр'іва́йе* (131, 133), *достига́йе* (130, 134, 140, 168, 171, 175, 178, 184, 185), *сп'і́йе* (132, 135, 139, 173, 174, 176, 177, 181, 183).

Різні періоди росту і досягання огірків. Перший етап росту «сходи» має такі ж назви, як і аналогічний період росту буряків. Другий етап «сходи розвиваються» репрезентований такими лексемами: *сте́лиц':а* (135, 139, 140, 141, 168, 171, 172, 173, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183) // [ог'ірки́ схода́т' / стéл'ац':а / цв'іту́т' / утво́р'уїуц':а заўйаз' і пуп'янок / расту́т' плоді́ / да́л'і пожоу́т'ін':а баді́л':а //]

сам пл'ід проходить' так'ї пер'іоди рóсту / заўйяз' / пўпйанок / ог'ірок / жоўт'ак //] (141); *розстел'айец':а* (138, 169) // [огірок проростá / розстел'айец':а / абó / йак шче кáжут' / плетéц':а / пóт'ім цв'ітé / ўйáжец':а / зйаўл'айец':а пўпйанок / ростé пл'ід / сп'ійе / стайé жоўт'акóм //] (138); *плетéц':а* (128, 129, 132, 133, 136, 137, 138, 174, 175, 176, 178, 184) // [гірок проростá / плетéц':а / цв'ітé / заўйáзуйец':а / зйаўл'айец':а пўпйанок / ростé пл'ід / сп'ійе гірок / йакшó ўчáсно не ўз'ірвáли / стайé жоўт'акóм абó спец'іáл'но залишáйут' на нас'ін':а //] (133); *розпл'ітáйец':а* [зрáзу сáд'ат' зéрно / воно виростáйе ўч'от'ір'і листóч'ки / схóде / а тод'і розвивáйец':а абó розпл'ітáйец':а / цв'ітé // цв'іт обп'іл'уйут' бжóли / получáйец':а пўпйанок / із дўпйанка виростáйе ог'ірок //] (170); *зйаўл'айец':а гўдина* (130), *зйаўл'айец':а огўдина* (134); *кушчўйец':а* (131), *вихóде у стеблó* (131), *розл'агáйец':а* (131); *вибивáйец':а ў ботвў* (185), *розвивáйец':а* (170).

На позначення третього періоду росту «цвіте» використовують лексему *цв'ітé* (в усіх обстежених пунктах).

Четвертий етап досягання «зав'язь» репрезентований такими лексемами: *заўйáзуйец':а* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 139, 141, 168, 169, 172, 173, 174, 177, 179, 181, 183, 185), *вийáжец':а* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 171, 175, 176, 178, 180, 182, 184).

На позначення п'ятого періоду росту «поява плоду» використовують такі найменування: *зйаўл'айец':а пўпйанок* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *розвивáйец':а пўпйанок* (133, 174).

Шостий етап «росте плід» репрезентований такими формами: *ростé пл'ід* (128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 175, 179, 180, 182, 184, 185), *виростá ог'ірок* (141, 170, 173, 174, 176, 177, 181, 183), *ростé ог'ірок* (128, 129, 141), *формўйец':а пл'ід* (128, 129, 131, 138, 169, 184).

На позначення сьомого періоду «досягання» використовують такі назви: *сп'ійе* (128, 129, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 169, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 183), *достигáйе* (130, 134, 168, 171, 172, 179, 180, 182, 184, 185). Іноді мовці у дозріванні плоду огірків виділяють такі стадії: *молочкó*, *молóчний воск*, *затверд'ін':а* (185).

Восьмий етап «поява переспілого огірка», який є необов'язковим для цієї культури репрезентований формою: *зйаўл'айец':а жоўт'ак* (в усіх обстежених пунктах), *утвóр'уйец':а пересп'ілий ог'ірок* (128, 129, 133).

Етапи росту і дозрівання гарбузів. Періоди росту і досягання гарбузів в основному однакові з етапами дозрівання огірків, тому ми докладно не зупинятимемося на них, а наведемо лише кілька ілюстрацій: [гарбузі / йак ог'ірки / сход'ат' / стел'ац':а / цв'ітут' / зай'язуйуц':а / зй'аул'айец':а п'уп'янок / росте пл'ід / сп'ійе //] (141); [гарбузі сад'ат' у'й'амки зернечком і рос:адою // посад'ат' вонó сходе / тод'і росте / кажут' / розпл'ітайец':а / цв'іте / за'й'яз' по'й'аул'айец':а чи / кажут' / зай'язуйуц':а / дал'і гарбуз иде ў'рост / сп'ійе //] (170).

Етапи росту, вирощування й дозрівання капусти. Перший етап «з'являються сходи» репрезентований такими лексемами: *пророст'а / пророст'айе* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *сходе* [капу́ста сходе / зй'аул'айец':а рос:ада / п'ік'іруйец':а / розвив'айуц':а ніжн'і листкі / зй'аул'айец':а голоўка / росте / сп'ійе //] (140).

Другий період росту «з'являється розсада» представлений такими найменуваннями: *зй'аул'айец':а рос:ада* (майже в усіх обстежених пунктах), *вирост'айе рос:ада* [споч'атку с'ійут' зернечко / пот'ім вирост'айе рос:ада // капу́сту с'ійут' у'парники / таке риштов'ан':а / а ў' це риштов'ан':а с'ійут' рос:аду // рос:аду рос:ажуйут' / росте вон'а шул'акóm / це ш':е без'ліс'т'а / а пот'ім нач'іна'йе склад'атис'а голоўка //] (170).

На позначення третього етапу «розсаджується розсада» використовують такі назви: *п'ік'іруйец':а* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *розса'жуйец':а рос:ада (розсада)* (140, 170, 175, 176, 179).

Четвертий період вирощування «висаджування розсади в ґрунт» репрезентований такими формами: *виса'жуйец':а ў'з'емл'у* (128, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 183, 184, 185), *виса'жуйец':а ў'ґрунт* (128, 129, 130, 135, 139), *садиц':а ў'з'емл'у* (170, 178, 182). Іноді мовці перед п'ятим етапом виділяють стадію, за якої ще не з'явилося листя: [капу́ста росте шул'акóm //] (170).

На позначення п'ятого етапу «з'являється листя» використовують такі найменування: *розвив'айуц':а ніжн'і листкі* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 168, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 181, 183), *зй'аул'айец':а ліс'т'а* (128, 129, 141, 168, 169, 170, 171, 172).

Шостий період росту «з'являється качан» репрезентований такими формами: *складáйец':а ў_голóўку* (128, 129, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 168, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 181, 183), *заўйáзуйец':а голóўка* (130, 134, 138, 139, 140, 176, 182, 184), *вйáжец':а качáн* (128, 129, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 169, 172, 175, 180, 185), *згортáйец':а ў_качáн* [капу́ста пророста́йе / зйаўл'áйец':а рос:áда / по́т'ім вона́ п'ік'іруйец':а / висáжуйец':а ў_зёмл_у / зйаўл'áйец':а ліс'т'а / по́т'ім капу́ста згортáйец':а ў_качáн / да́л'і йде зб'і́л'шэ́н':а і досп'іва́н':а кача́на //] (141).

На позначення сьомого етапу «качан росте» використовують такі назви: *формúйец':а голóўка* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 168, 179, 182) // [капу́ста пророста́йе / зйаўл'áйец':а рос:áда / п'ік'іруйец':а / по́т'ім рос:áда висáжуйец':а ў_грунт / розвивáйуц':а ніжні́ листкі́ / по́т'ім заўйáзуйец':а і_формúйец':а голóўка / óс'ін':у йде поўне́ формувáн':а голóўки //] (130); *ростé* (128, 129, 133, 140, 141, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 183, 184, 185), *зб'і́л'шуйец':а качáн* (141).

Восьмий період росту репрезентований такими елементами: *поўне́ формувáн':а голóўки* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 168, 169, 179, 182), *сп'і́йе* (140, 169, 170, 173), *досп'іва́/досп'іва́йе* (141).

Капу́ста може вирощуватися і без розсади. Уцьому разі наступним етапом після посіву і сходів є проривання: [капу́сту проривáйут' //] (у всіх обстежених пунктах).

Різні періоди росту, досягання і вирощування помідорів. Перший етап «з'являються сходи» репрезентований такими лексемами: *проростáйе* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *схóде* (131, 133, 140, 141, 170), *схóдит'* (131, 133, 141).

На позначення другого періоду «сходи розвиваються» використовують назви *ростé* (в усіх обстежених пунктах) і *п'ідн'іма́йец':а* [пом'ідóри схóд'ат' / п'ідн'іма́йуц':а / розвивáйуц':а листкі́ та стéбла / цв'іту́т' / зйаўл'áйец':а заўйáз' / по́т'ім плоді́ росту́т' / спочáтку зелéні́ / по́т'ім красн'і́йут' //] (169).

Третій етап «з'являються листя і стебла» репрезентований такими елементами: *йде ў_кушч* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 141, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 180, 181, 182, 183, 185) // [баклажа́ни схóд'ат' / росту́т' / йду́т' у_кушч / цв'іту́т' / заўйáзуйуц':а / зйаўл'áйуц':а зелéні́ баклажа́ни / по́т'ім почина́йут' червон'і́ти і сп'і́йут' //] (133);

розвива́йуц':а листкі та сте́бла (130, 132, 134, 135, 139, 169, 176, 179, 184), *йде ў сте́бло* (178, 182, 184), *зйаўл'а́йуц':а ліс'т'а і сте́бла* (135, 139).

На позначення четвертого періоду росту «цвітіння» використовують назву *цв'і́тэ* (в усіх обстежених пунктах).

П'ятий етап «поява зав'язі» репрезентований такими лексемами: *зай́а́зуйец':а* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *вйа́жеуц':а* (140, 174, 176) // [помидо́ри схо́д'ат' / зйаўл'а́йец':а рос:а́да / по́т'ім вона́ розса́жуйец':а / да́л'і виса́жуйец':а ў зе́мл'у / йакшо́ ўсе ў по́р'ядку / ка́жуг' / прийн'ала́с'а / по́т'ім йде ў кушч / помидо́ри цв'іту́т' / вйа́жуц':а / налива́йуц':а / сп'і́ууг' //] (140).

На позначення шостого періоду «з'являються зелені помідори» використовують такі найменування: *зйаўл'а́йуц':а зе́ле́ні пом'ідо́ри* (в усіх обстежених пунктах), *пойаўл'а́йуц':а зе́ле́ні пом'ідо́ри* (128, 129, 139, 170, 172, 177, 181, 183), *зйаўл'а́йуц':а зе́ле́ні баклажа́ни* (128, 129, 133, 136, 137, 138, 170, 184), *поаўл'а́йуц':а зе́ле́ні баклажа́ни* (128, 129, 170), *зйаўл'а́йуц':а зе́ле́ні помидо́ри* (174), *зйаўл'а́йуц':а зе́ле́ні тома́ти* (128, 129, 131, 180), *поаўл'а́йуц':а зе́ле́ні тома́ти* (128, 129).

Сьомий етап «помідори червоніють» репрезентований такими лексемами: *красн'і́ууг'* (128, 129, 130, 131, 133, 136, 137, 138, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 180, 181, 183, 184, 185), *червон'і́ууг'* (128, 129, 130, 134, 135, 139, 141, 168, 171, 176, 178, 179, 182), *бу́р'і́ууг'* (128, 129, 131, 136, 137), *налива́йуц':а* (140).

На позначення восьмого періоду «достигання» використовують такі найменування: *сп'і́іе* (128, 129, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 139, 140, 169, 170, 173, 174, 176, 177, 181, 183), *посп'і́ва́/посп'і́ва́іе* (128, 129, 131, 136, 137), *досп'і́ва́/досп'і́ва́іе* (141).

Помідори вирощують і з використанням розсади. У такому разі наступним етапом після посіву і сходів є «поява розсади»: *зйаўл'а́йец':а рос:а́да* (майже в усіх обстежених пунктах), *пойаўл'а́йец':а рос:а́да* (128, 129, 133, 136, 137, 139, 170, 172), *вироста́/вироста́іе* (170).

Третій період «розсада росте» репрезентований такими елементами: *прийн'ала́с'а* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *ростé* (139, 140, 171, 175, 178).

На позначення четвертого етапу «розсаджується розсада» використовують такі назви: *н'ік'і́руйец':а* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *розса́жуйец':а рос:а́да* (140, 170, 175, 176, 179).

П'ятий період «висаджування розсади в ґрунт» репрезентований такими формами: *висáжуѐйец':а ѱзémл'у* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *висáжуѐйец':а ѱґрунт* (128, 129, 130, 135, 139), *сáдиц':а ѱзémл'у* (170, 178, 182). Далі йдуть стадії, спільні з безрозсадним способом, з етапами росту і досягання, на вивчення яких, переважно, і спрямована наша робота (див. 3-й етап «з'являються листя і стебла» — 8-й «досягання»).

Номінація етапів росту й досягання сільськогосподарських рослин засвідчує наявність різної кількості елементів і характеризується неоднаковою деталізацією спільного для ряду денотатів семантичного простору. Так, наприклад, жито, пшениця, ячмінь, просо, овес, гречка мають 7 основних стадій росту і відповідно 7 мовленевих елементів (семем) на їх позначення, кукурудза, картопля і помідори в своєму розвитку проходять 8 етапів, а отже й номінація їх періодів росту і досягання об'єднує в собі 8 значень, льон і буряк — 6.

Навіть сегментація зовсім вузького фрагмента цього семантичного простору має відмінності відповідно до різних рослин, пор. етап «з'являється плід» для жита, пшениці, ячменю — *йде ѱкóлос, викидáйе кóлос, колосíц':а*; для кукурудзи — *вйáжуц':а качанí, вйбрáсуѐ почáтки*; для соняшника — *кóшик викидáйе, викидáйе гр'áнку, завйáзуѐц':а гр'áнка, гр'áнка завйáзуѐц':а, зйáул'áйец':а голóўка, завйáзуѐц':а корзинка, зйáул'áйец':а шáпка, викидáйе шл'áнку, викидáйе сóн'ашник*; для льону — *зйáул'áйуц':а/пойáул'áйуц':а с'íменá, зйáул'áйец':а/пойáул'áйец':а нас'ín':а*; для огірків — *зйáул'áйец':а пўпйáнок, розвивáйец':а пўпйáнок*; для помідорів — *зйáул'áйуц':а/пойáул'áйуц':а зелén'í пом'íдбри/помидбри, зйáул'áйуц':а/пойáул'áйуц':а зелén'í баклажáни, зйáул'áйуц':а/пойáул'áйуц':а зелén'í томáти*; для капусти — *складáйец':а ѱголóўку, завйáзуѐц':а голóўка, вйáжец':а качáн, згортáйец':а ѱкочáн*. Однак, слід відзначити, що найменування на позначення певного періоду чи досягання можуть містити загальну назву, яка є спільною для багатьох рослин і виступає своєрідним об'єднавчим чинником у тій або іншій мікрогрупі назв. Наприклад, таким універсальним елементом у наведеному вище сегменті є словосполучення *зйáул'áйец':а пл'íd*.

Слід звернути увагу й на першу стадію росту картоплі. Вона представлена у центральнослобожанських говірках лексемами *схóде/схóдит'* і *проростá/проростáйе*, проте у деяких говірках спостерігається розрізнення цих назв: *схóде/схóдит'*) — перший етап росту

картоплі, *проростá/проростáйе* — поява на картоплі, яка зберігається в погребі чи деінде, паростків.

Узагалі ж найменування основних етапів росту і дозрівання сільськогосподарських культур не виявляють тенденції до зникання, хоч і дуже давні. Проте останнього часу спостерігаємо певну уніфікацію назв у складі цієї ЛСГ, що пов'язано з проникненням до говіркового мовлення ряду термінізованих слів і словосполучень або ж терміно-подібних утворень: *формúйец':а пл'ід, йде ў_рост стеблó, формúйец':а кушч, ростé корневіщиче, ростé корнеплóд* й ін. Такі найменування є універсальними, оскільки використовуються для називання стадій росту різних сільськогосподарських рослин. Так, наприклад, утворення *формúйец':а пл'ід* може означати період розвитку плодів пшениці, проса, вівса, картоплі, буряків, огірків і гарбузів. Ці форми свідчать і про те, що зазначена лексико-семантична група, внаслідок впливу літературної мови, зазнає певної уніфікації. Однак, поряд зі згадуваними вище найменуваннями, функціонують і спеціальні утворення, які називають стадію росту тільки однієї конкретної сільськогосподарської культури або ж період, спільний для рослин лише однієї ботанічної групи. Наприклад, етап формування плодів злакових рослин передається такими спеціальними назвами — *набирáйе зерно́, полов'áйе*; капусти — *зб'á'шуйец':а качáн*; картоплі — *вилéжуйец':а*. Зрозуміло, що специфічність таких найменувань залежить від особливостей розвитку тих або інших культур.

Терміноподібні елементи не слід плутати із загальноновживаними словами, як, наприклад, *цв'áте, достигáйе* й іншими, які також є до певної міри універсальними, оскільки є спільними для всіх аналізованих у розділі лексико-семантичних мікрогруп. Хоча знову ж таки поряд із цими назвами у говірковому мовленні можуть функціонувати «локальніші» найменування, зокрема, стадія цвітіння зернових культур має у центральнослобожанських говірках разом із *цв'áте* і вужчу назву (специфічнішу) — *красúйец':а*.

Отже, термінізовані утворення, як і загальноновживані номени, відзначаються універсальністю, проте вони відомі не всім носіям тієї або іншої говірки.

ЛСГ «найменування етапів росту і досягання сільськогосподарських рослин» загалом має такі елементи: 1) загальноновживані слова й словосполучення — *схóде, проростá (йе), дозр'івá (йе), достигá (йе), колосúц':а, йде ў_стеблó, сн'áйе* та ін.; 2) прототерміни або ж термінізовані чи терміноподібні елементи: *молóчна, молóчно-вóскова/восковá зр'á'л'іс'т', молóчна* і *пóўна сн'á'л'іс'т'/сн'éлос'т', пóўне формува́н':а*

голю́ки, йде́ у́ рост стебл́о, формúйец':а корневі́шче, формúйец':а пл'ід, росте́ корнепл́од; молочко́, молóчний воск, затверд'ін':а (кінцеві стадії досягання огірків); 3) говірко́ві утворення — кабачкі́ посп'івáйут' (насіння соняшника), росте́ гич, падсо́нух досп'івá (йе), викида́ (йе) гр'áнку, заўйáзуйец':а гр'ínка/гр'áнка, зйáўл'áйец':а сон, росте́ свекла́/свёкла (листя буряків), вибрáсу́е м'ітлі́чку, вибрáсу́е почáтки.

Збираючи матеріал, ми опитували інформаторів різних вікових груп, оскільки, на нашу думку, дослідження говорів із урахуванням різноманітної здиференційованості діалектоносіїв (залежно від віку, освіченості, професії, соціальної і мовленнєвої активності тощо) об'єктивне і перспективне, бо дає можливість простежити динаміку змін лексико-семантичних систем на сучасному етапі розвитку говорів. Отже, зауважимо, що мовляни до 25 років частіше використовують для називання основних етапів росту й дозрівання культивованих рослин загальноновживані номени, рідше — «термінізовані слова і словосполучення» і майже зовсім не користуються діалектизмами. Сільчани середнього віку вживають значну кількість терміноподібних форм і частіше, ніж молоді, використовують у мовленні говіркові утворення. Звичайно, уживають вони й загальновідому лексику на позначення різних періодів росту й досягання сільськогосподарських культур. Мовці старші за 60 років значною мірою послуговуються загальновідомими і говірковими назвами і дуже рідко використовують терміноподібні слова і словосполучення. Найбільшу кількість прототермінів спостерігаємо, природно, у мовленні сільських фахівців — агрономів, механізаторів й ін.

2.5. Найменування сільськогосподарських робіт

Лексика на позначення дій, пов'язаних з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур, збиранням і збереженням урожаю, має досить складну структуру й об'єднує декілька лексико-семантичних мікрогруп із різнорідною структурною організацією. Дослідження цих мовленнєвих елементів може мати не тільки лінгвістичний характер, воно відповідає також на питання про наявність тих чи інших реалій у житті й побуті слобожан.

На позначення сільськогосподарських робіт можуть використовуватися як іменники, так і дієслова. Їх семантика, як правило, має прямий стосунок до хліборобства і процесів, що його супроводжують.

У досить значній кількості випадків процес позначається у говірковому мовленні одним дієсловом. Назви таких дій усталені й загальнозрозумілі. На їх позначення в мовленні опитаних носіїв діалекту

функціонують такі слова, як *орáти* (-*m'*), *с'ійáт'*, *поливáт'*, *копáти*, *жáти*, *косíт'*, *вйáзáт'*, *гребті́*, *в'ійáт'*, *молотíт'*, *возíт'* й ін.

У говірках Харківщини спостерігаємо і явище варіативності, коли для називання однієї дії в індивідуальному мовленні вживаються різні дієслова. Інколи таке розрізнення відзначається лише в межах категорії аспективності, наприклад, у значенні «висаджувати картоплю в ґрунт» уживаються лексеми *садíти* і *сажáти*, причому перша з них зустрічається в мовленні значно частіше. Так само і сема «уживляти пагін однієї рослини в тканину другої» поряд із частіше вживаною *приш':éп'увати* (-*m'*) має й форму *приш':ínати*. Часом варіації спостерігаємо на морфемному рівні: крім двох вищенаведених, у тому ж значенні виступає і дієслово *ш':éпíти*.

Та чи інша семема може бути репрезентована лексемами (дієсловами) різного походження. Наприклад, значення «обробляти просапні культури вперше і підпушувати під ними ґрунт сапою» представлене такими словами: *полóт'*, *пропóл'уват'*, *п'ідnúшувати*, *шарувáти*, *сапáт'*, хоча похідні іменники творяться не від усіх дієслів симетрично: *пóлка*, *пропóлка*, *пол'íл'ник*, *сапáл'ник*.

У значенні «обробляти ріллю бороною перед сівбою» в говірках Харківщини вживають лексеми *боронувáти* і дуже рідко *боронíт'* (-*ти*). Отже, як бачимо, дієслова з тотожним значенням можуть утворюватися за допомогою різних суфіксів. Проте, зауважимо, і префіксів також. Наприклад, на позначення такої дії, як «обробляти просапні культури сапою вдруге, обгортаючи коріння землею» лексема *обгортáт'* (вживається переважно більшістю мовців), *п'ідгортáт'* (менш поширена форма) і зрідка — *нагортáти*.

У значенні «обробляти землю плугом» на території Центральної Слобожанщини вживається дієслово *орáти* (-*m'*). Воно зафіксовано в мовленні абсолютної більшості респондентів, хоча в поодиноких випадках мовці вживали слово *пахáт'* (-*ти*) з такою самою семантикою. Ці ж лексеми використовують і на позначення такої дії, як «обробляти землю сохою, ралом», проте для називання процесу, пов'язаного з обробітком землі ралом» діалектоносії уживають дієслово *рíхлити*.

Узагалі ж репрезентанти семеми «орати» об'єднують кілька диференційних ознак: зняряддя оранки, глибина захвату, метод і рівень обробітку землі. Регулярно репрезентованими є значення «орати плугом і культиватором»; відповідно *орáти* (-*m'*) (у всіх обстежених пунктах) і *пахáти* (-*m'*) (128, 129, 135, 138) і «обробляти землю культиватором» — *кул'т'ів'іруват'* (у значній більшості обстежених

пунктів), *кул'тивувати* (139, 172, 182), *боронувати* (128, 129, 133, 135, 138, 141, 170), *бороніт' (-ти)* (180), *скородіти (-т')* (128, 129), *про́р'уват'* (179), *плужкуват'* (184). Репрезентанти семем, об'єднані диференційною ознакою глибина оранки, мають особливість — лексично виражені лише марковані елементи опозиції «орати глибоко і мілко»: відповідно *робіт' перевál* (майже в усіх обстежених пунктах), *орáти на перевál* (174, 175, 179) і другий опозит — *шкр'áбат'* (у переважній більшості досліджених пунктів), *продерáт'* (180); семи «орати на звичайну глибину» і «орати, загальна назва» репрезентовані ідентично; перше значення актуалізується лише в опозиції з маркованими членами — «орати глибоко» й «орати мілко».

Семи «орати від країв поля до середини і від середини» диференціюються лише кваліфікаторами; означуване як нерелевантний елемент часто опускається, а типи опозицій утворюють лише кваліфікатори; «орати до середини» і «орати від середини»: відповідно *у розг'ін (у розгón) / у склáд* (майже в усіх обстежених пунктах) // [у склáд / це поч'інайт' орáт' з середини пól'a / а у розг'ін з крайіу пól'á //] (170); *у розвál / усвál* (185), *у розг'ін / усвál* (141).

Значення «орати землю на зиму» представлене такими формами: *орáти на з́иму/з'́иму, на́ зиму/на́ з'́иму* (майже в усіх досліджених пунктах), *орáти на з'́аб* (128, 129, 130, 131, 132, 141, 170, 171, 172, 174, 176), 136, 137, 138, 169, 179), *орáти на нár* (128, 129, 131, 132, 136, 137, 138, 169, 179), *паренувáти* (132), *пареніти* (132). Порівняймо з правобережнополіським ареалом: *орáти (-т', -т) на нár, орáти на з'́аб* (найпоширеніші форми), *паринувáти, парнувáт', з'́аблити* (уживаються рідше), словосполучення ж *орáти на з́иму* й подібні зустрічаються у правобережнополіських говорах дуже рідко, а в центральнотрипільському ареалі воно має значне поширення.

Розгляньмо семему «виконувати весняні сільськогосподарські роботи», репрезентантами якої є лексеми *боронувáти* (майже в усіх досліджених пунктах), *веснуват' (-ти)* (175, 179, 180), *готувáтис'а до пос'іву* (133), *готóвит' пóле до с'́йан':а* [пóле трéба готóвит' до с'́йан':а / заборонувáти / а тоді́ ўже с'́йат' //] (170), *готувáти пóле* (171). У правобережнополіських же говорах це значення представлено, переважно, іншими назвами: *йарувáти (-т')*, *йаровáт'*, *йаринувáти (йаринувáт')*, *с'́йат' йаринú/с'́йат' йар'інú, веснуваті (-т')*, *провóдити (т') пос'івнú/пос'е́нú*.

Репрезентанти семем «обробляти землю після оранки перед сівбою» і «обробляти після сівби» утворюють такі лексичні опозиції: *боронувáти / коткуваті* (майже в усіх обстежених пунктах),

кул'т'ів'іруват' (*кул'тивувати*) / *коткувати* (136, 137, 139, 140, 168, 169), *боронувати/скородіти (-т')* / *закатуват'* (138), *боронувати/кул'т'ів'іруват'* / *закачуват'* (-ти), *кул'т'ів'іруват'* / *прикатуват'* (131), *бороніт'* (-ти) / *коткувати* (180).

Структурну організацію репрезентантів семема «сіяти» визначає реалізація кількох диференційних ознак: час в обробці поля — «сіяти перед оранкою»: «сіяти по ораному»; метод сіяння — «сіяти, роблячи помах руки під кожен крок або через крок»; порядок сіяння — «сіяти вперше» і «сіяти повторно, пересівати (за поганих сходів)». Опозиція сем «сіяти перед оранкою» і «сіяти по ораному» реалізується на рівні кваліфікаторів при сталому означуваному *с'їяти (-т')*; відповідно *с'їят'* (-ти) *н'ід плуг* / *н'ід борону* (майже в усіх обстежених пунктах), *с'їят'* (-ти) *н'ід плуг* / *по скібі*'і (141). Аналогічний тип реалізації опозитів спостерігається серед репрезентантів сем «сіяти вузько» і «сіяти широко», де кваліфікатори виконують основну диференційну роль при сталому означуваному *с'їяти (-т')*, відповідно *с'їят'* *ў одну рuku* / *у дві рuki* (в усіх досліджених пунктах); значення «сіяти повторно» (представлене кількома лексемами: *перес'іват'* (майже в усіх досліджених пунктах), *н'ідс'іват'* (128, 129, 130, 131, 135, 139, 181, 183), *дос'іват'* (128, 129, 134, 141, 180, 182) також ситуативно актуалізує диференційну ознаку порядок сіяння у лексемі *с'їяти (-т')*.

Семема ж «сіяти, загальна назва» репрезентована такими найменуваннями: *с'їяти (-т')* (в усіх обстежених пунктах), *вис'івати* (128, 129, 139, 168). Зауважимо, що на семантичну структуру репрезентантів семи «сіяти» накладають відбиток також диференційні ознаки знаряддя сіяння та культура, яку висівають. Наприклад, *с'їяти сон'ашник ўручну* і *с'їяти сон'ашник с'івалкойу* (179).

Слід відзначити, що семантична структура лексеми «сіяти» тісно переплітається із значенням «садити», і в деяких випадках лексема «сіяти» замінюється словом «садити». Щоб переконатися в цьому, розгляньмо репрезентанти сем «сіяти моркву» і «сіяти буряки»: перше значення майже в усіх обстежених пунктах репрезентоване лексемою *с'їяти (-т')*, проте у деяких із них використовують дієслово *садіти (-т')* (134, 169, 171), друге, в основному, також представлене на Харківщині назвою *с'їяти (-т')*, однак використовують у центральнслобожанських говірках і словосполучення *садіти (-т')* *бур'акі* (131, 140, 141, 171, 185). Проте, зауважимо, що в певних говірках Харківщини ці найменування можуть диференціюватися таким чином: *с'їяти (-т')* *бур'акі* і *моркву* (для отримання

урожаю) та *садіти бур'яки, моркву на висадок* (для отримання насіння) (171, 185).

Структурну організацію репрезентантів семема «молотити» визначає реалізація такої диференційної ознаки, як «молотити вручну» і «молотити молотаркою». Значення «молотити вручну» репрезентоване словами *молотіт' (-ти)* (майже в усіх обстежених пунктах), *око́ло́чувати* (130, 134, 140, 141, 171), *вибива́т'* (128, 129, 131, 138), *розбива́т'* (169), *обмо́ло́чуват'*. Для називання останньої дії «молотити молотаркою» використовують лексему *молотіт'* (в усіх обстежених пунктах).

Сема «знімати зерно з качанів кукурудзи» репрезентована такими формами: *лу́щит'* (майже в усіх досліджених пунктах), *облу́щуват'* (134, 169, 184), *чи́стит'* (132, 139), *дра́ти* (135, 141), *де́рти* (168), *обдира́т'* (135), *мн'а́ти* (140), *лу́згат'* (170), *шолуши́т'* (174).

Значення «обробляти город після скопування» представлене словом *скородіт' (-ти)* (в усіх обстежених пунктах). Однею лексемою репрезентована і семема «поливати городину» — *полива́т'* (у всіх досліджених пунктах). Значення «розпушувати ґрунт і обгортати землею стебла рослин» об'єднує кілька підсем: «обробляти просапні культури вперше» — *полот'* (майже в усіх обстежених пунктах), *пропо́луват'* (128, 129, 130, 131, 134, 136, 137, 138, 141, 169, 170, 185), *сапа́т'* (128, 129, 131, 136, 137), *шарува́ти* (135, 171, 185), *розпу́шуват'* (130), *п'ідпу́шуват'* (172) і «обробляти просапні культури вдруге, обгортаючи коріння землею» — *обгорта́т'* (майже в усіх досліджених пунктах), *оку́чуват'* (128, 129, 132, 134, 135, 139, 169, 171, 172), *п'ідгорта́т'* (130, 131, 133, 136, 137, 140, 141, 170), *нагорта́ти* (128, 129), *обго́ртуват'* (169).

Значення «улаштовувати рядки, для того, щоб посіяти насіння» представлене такими найменуваннями: *прово́дити р'адкі* (майже в усіх обстежених пунктах), *писа́ти р'адкі* (130, 133, 168, 185) // [по_карто́плі ми пи́шемо р'адкі п'ід_бур'ак //] (130); *пропи́суват' р'адкі* (135), *марк'ірува́т'/марк'ірова́т'* (131, 136, 137), *робі́т' (-ти) р'адкі* (138, 140), *продира́т' р'адкі* [дл'а пос'іву р'адкі продира́йут' //] (141); *весті́ р'адкі* (169), *бит' р'адкі* (171), *прогорта́т' р'і́чкакі* (170). Репрезентантами ж семи «загрібати рядки після посіву насіння» є такі назви: *загорта́т'* (у більшості обстежених пунктів), *загр'іба́т'* (131, 132, 139), *засипа́т'* (131), *закида́т'* (140), *волочи́т'* (169).

Репрезентанти семема «проривати загушені городні рослини» і «підсаджувати городні рослини, що рідко ростуть» утворюють такі лексичні опозиції: *прорива́т' (-ти) / п'ідса́жуват' (-ти)* (майже в усіх

обстежених пунктах), *проривáт'* / *насáжуват'* (130, 133, 134, 135, 141, 170, 171), *проривáт'/прор'іжуват'* / *п'ідсáжуват'* (128, 129, 131).

Значення «поведінка рослини після її пересадки» представлено лексемами *прийн'áтис'/прійн'атис'* і *прин'áтис'/прін'атис'* (за швидкого темпу мовлення) (майже в усіх обстежених пунктах), *приж́итис'* [пересаділа капу́сту / должна́ прижі́тис' // бо до́щчик п'ішо́ў //] (139).

Семема «обробляти лопатою город перед саджанням» репрезентована такими назвами: *копа́т'* (майже в усіх досліджених пунктах), *перекóпуват'* (131, 134, 136, 137, 185) // [спочáтку зéмл'у перекóпуйут' / а по́т'ім са́д'ат' //] (185); *у́ско́пувати* (130, 169), *ско́пуват'* (171).

Значення «вибирати картоплю під час копання» представлено такими найменуваннями: *вибирáт'* (у більшості обстежених пунктів), *збирáт'* (131, 136, 137), *убирáт'* (140).

Семема «згрібати сіно» репрезентована такими лексемами: *згр'і-ба́т'* (майже в усіх досліджених пунктах), *ізгр'іба́т'* (170), *гребті́* (134, 135, 139, 141). Значення ж «перевертати вилами покiс на другий бiк, щоб повністю просушити його» представлено такими назвами: *переверта́т'* (майже в усіх обстежених пунктах), *ворóчат'* (132, 139, 169), *валкува́т'* (136, 137), *воруши́т'* (131, 134), *переки́дат'* (133), *розтру́шуват'* (141).

Значний інтерес для розгляду у сфері найменувань сільськогосподарських робіт становлять також іменники, що творяться від дієслів. У народному мовленні існує цілий ряд абстрактних іменників віддієслівного походження, які опредмечено називають дію, трудовий процес. Так, наприклад, семема «обробляння землі плугом, сохою» представлена лексемами *брана́* (у більшості досліджених пунктів), *ора́н':а* (133, 134, 139, 169), *па́хота* (135, 183), *у́спáхуван':а* (169). Стосовно цієї групи іменників слід зауважити, що деякі з них, зокрема *брана́* і *па́хота*, крім опредмеченої дії, можуть означати водночас оброблену плугом землю.

Відзначимо, що певні найменування можуть використовуватися і на позначення трудового процесу, і часу дії: «час і процес висівання зернових культур» — *с'ї́ба* (в усіх обстежених пунктах), *пос'ї́на* (135, 140, 168, 171, 172, 178, 181, 183), *с'ї́ян':а* (141, 170), *пос'ї́* (169); «час і процес збирання врожаю зернових культур» — *живі́а* (в усіх обстежених пунктах), *жа́тва* (128, 129, 135), *убóрочна* (172, 175), проте в деяких населених пунктах назви часу і процесу диференціюються: *живі́а* (час збирання) і *живувáн':а* (140), *убóрка* (133, 141) — процес; «час і процес обмолоту зернових культур» —

молод'ба (майже в усіх обстежених пунктах), *молот'ін':а* (131, 132, 141); *обмолот* (130, 185); «час і процес, коли найінтенсивніше сапають» — *прополка* (майже в усіх досліджених пунктах), *полка* (134, 135, 139, 140, 180, 184), *пол'ін':а* (132, 169), *пропол'уван':а* (130); «час і процес перевезення снопів, сіна з поля додому, на тік» — *перевозка* (у більшості обстежених пунктів), *перевезен':а* (128, 129, 132, 135, 139, 179, 184), *звезен':а* (130), *возови́ця'а* (110, 126, 180, 182); «час і процес косіння зернових культур» — *жнивá* (майже в усіх обстежених пунктах) // [с'енокос / це йак траву́ кос'ат' / а жнивá / коли зерно убира́ют' / отó жнивá //] (170); *кос'ін':а* (130, 134, 139, 141, 168, 169) // [коли́ траву́ кос'ат / це покос / с'інокос / зернов'і / кос'ін':а //] (169); *коз'ба́* (128, 129, 185), *косови́ця'а* (172); «час і процес косіння трави» — *с'інокос* (майже в усіх досліджених пунктах), *кос'ін':а* (130, 134, 139, 168) // [час кос'ін':а трави́ залéжит' од'того / чи рáн':а весна́ / чи тéпла / а заўс'ігда́ кос'ат' у_чэрвн'і //] (130); *косови́ця'а* (131, 133, 136, 137, 138, 172) // [жнивá / кос'ін':а зернових / косови́ця'а / трави́ //] (137); *коз'ба́* (128, 129, 185), *покос* (169); «процес і час збирання сіна» — *с'інокос/с'інок'іс/с'енокос* (майже в усіх обстежених пунктах) // [с'інокос ўже п'ідхóде до_конц'á //] (185); *уборка* (131, 136, 137), *збирán':а с'іна* (130, 138) // [збирán':а с'іна почина́ют' п'ісл'á пóўно́й п'ідсу́шки //] (130); *скла́дка с'іна* (138), *скірдуван':а* (169).

Порівняймо наведені вище назви з тими, що функціонують у східнослов'янських говірках: «час і процес висівання зернових культур» — *пос'і́уна́* (СДЛЛ), *пос'е́уна́* (ССГ); «час і процес збирання урожаю, косіння злакових рослин» — *уборка/ўборка, жáтва, к'іс'ба́* (ССГ); *покос* — процес косіння трави (ССГ); «час і процес обмолоту зернових культур» — *жáтва, молот'ін':а/молот'ін':а, обмолот* (ССГ).

Розгляньмо і найменування деяких трудових процесів, зокрема таких: «копання городу» — *кóпка* (майже в усіх досліджених пунктах), *копán':а* (130, 131, 132, 134, 135, 139, 141, 169, 170, 172, 185) // [на_копán':а горóду ухóдит' багáто чáсу //] (130); *ўско́пуван':а* (168, 185), *перекóпка* (131), *ско́пуван':а* (168), *посáдка* [весно́йу копán':а / посáдка / восені́ / кóпка / перекóпка //] (131); *з'áблева кóпка* [з'áблева кóпка гр'áдок п'ід часні́к прохóдит' дес' у_жóўтн'і //] (141). Зауважимо, що ці назви можуть диференціюватися відповідно до часу (копати навесні, на зиму) і утворювати такі лексичні опозиції: *кóпка / копán':а (навесн'і́, на_весну) / на_з'і́му (на_зиму)* (в усіх обстежених пунктах), *ўско́пуван':а / копán':а* (169, 185), *копán':а/*

посáдка / кóпка/перекóпка (131), *кóпка / з'áблева кóпка* (141). Семема «процес обробляння городу після скопування» представлена такими лексемами: *скород'ín':a* (в усіх обстежених пунктах), *скорóджен':a* (141), *скородуván':a* [п'íсл'а кóпки займáйуц':a скородуván':ам //] (133); *боронуván':a* (185). Значення «процес поливу городини» репрезентоване такими назвами: *полиván':a* (майже в усіх досліджених пунктах) // [полиván':a нúжно / шоб усé прин'алóс'а //] (185); [у_посúшливе л'íто вес' час ухóдит' на_полиván':a горóдини //] (130); *полиў* (128, 129, 131, 132, 134, 135, 138, 141, 170, 172) // [полиў рослiн рóбл'ат' / коли сúхо і доўго нимá дощú //] (141); *полиўка* (128, 129), *зрóшуван':a* (168). Семема «процес спущування землі і обгортання нею стебел рослин» об'єднує кілька підсем: «дія, пов'язана зі спущуванням землі» — *пропóлка* (у переважній кількості обстежених пунктів) // [при_пропóлц'і зéмл'у спúшуйут' і обгортáйут' нéйу óвоч'і //] (141); *пóлка* (133, 173, 185), *пол'ín':a* (185), *розпúшуван':a* (130) і «процес обгортання землею рослин» — *обгортán':a* (майже в усіх обстежених пунктах) // [обгортán':a / це йак картóшку обгортáйут' / та і кукурúзу обгортáйут' //] (170); *окúчуван':a* (132, 135, 139, 169, 171, 172), *п'íдгортán':a* (130). Значення «процес загрибання лунок, рядків після посіву» репрезентоване такими лексемами: *загортán':a* (майже в усіх досліджених пунктах), *загóрнен':a* (138), *загр'ібán':a* (131, 132, 139), *засипán':a* (131), *закидán':a* (140), *волоч'ín':a* (169).

Досить помітну групу у складі лексики традиційного господарювання становлять назви трудових процесів і дій, пов'язаних із вирощуванням сільськогосподарських культур. Щодо кількості та різноманітності репрезентантів, то це лексичне об'єднання, без сумніву, не може конкурувати з колом найменувань попередніх, аналізованих у роботі, ЛСГ. Однак зібраний у досліджуваних говірках матеріал дає підстави твердити, що навіть ця одна, на перший погляд, однорідна група лексем може свідчити про багатство говірної лексики, про наявність у її системі самотутніх структур, як, наприклад, *писáти/прописувати р'адкі* («улаштовувати рядки, для того, щоб посіяти насіння») й ін.

Лексика на позначення дій, пов'язаних з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур, збиранням і збереженням урожаю, має досить складну структуру й об'єднує декілька лексико-семантичних мікрогруп із різномірною структурною організацією — «оранка», «посівні роботи», «жнива», «заготівля сіна», «перевезення снопів, сіна з поля», «молотіння», «городництво».

Найменування сільськогосподарських робіт передаються, як правило, дієсловами або ж іменниками віддієслівного походження, семантика яких має переважно безпосередній зв'язок із рільництвом і процесами, що його супроводжують.

Наш матеріал дає можливість стверджувати, що в центральноробожанських говірках домінує інфінітив із суфіксом -т' (звичайно, мова не йде про дієслова, основа яких закінчується на приголосний чи з наголошеним суфіксом): *гребті́, везті́, пр'áсти* й ін. Дієслова з тотожним значенням можуть утворюватися за допомогою різних суфіксів: *боронува́ти — борони́т'*, проте й префіксів також (останні щодо цього активніші): *п'ідса́жуват' — насáжуват'*; *вибирáт' — збирáт' — убирáт'*; *ско́пуват' — ўско́пувати*; *п'ідпу́шуват' — розпу́шуват'*, *перес'іва́т' — п'ідс'іва́т' — дос'іва́т'*, *прика́туват' — зака́туват'*.

Значний інтерес для розгляду у сфері найменувань сільськогосподарських робіт становлять також іменники, що творяться від дієслів за допомогою різних словотвірних засобів (суфіксів — *поли́ўка, полива́н':а; по́лка, пол'і́н':а, ко́пка, копа́н':а*; нульового афікса — *обмоло́т, поли́ў*, основоскладання — *с'інокóс*). Як бачимо, назви аграрних трудових процесів і дій, пов'язаних із ними утворюються переважно за допомогою суфіксального і безафіксного способів словотвору. Найпродуктивнішим для цих найменувань і взагалі є суфіксальний спосіб. Зауважимо, що ця група лексем — назви сільськогосподарських робіт — має у складі багато похідних слів, до складу яких входять суфікси і префікси: *ско́пуван':а, ўско́пуван':а, обгортáн':а, п'ідгортáн':а, засипáн':а* й ін., проте ці найменування не є утвореннями суфіксально-префіксального способу.

2.6. ЛСГ «агентивів»

Із назвами сільськогосподарських робіт, тісно пов'язані назви їх виконавців, так звана ЛСГ «агентивів». Назви виконавців сільськогосподарських робіт мають міцну традицію вживання, й більшість із них функціонує й тепер. Зрушення у системі найменувань сільськогосподарських професій зумовлені зміною самої системи професій у зв'язку з механізацією аграрного виробництва й «літературизацією» агентивних назв.

У досліджуваних говірках широко репрезентованими є, звичайно, семема «людина, яка оре землю» — *ора́ч* (в усіх обстежених пунктах) // [пруг т'áne в'іл / а за_нім іде ора́ч / йакій регул'уйе роботу плу́га //] (130); *па́хар'* (128, 129, 135, 138, 185) // [плу́гом упраўл'áйе па́хар' //] (135); *пруга́тар'* [одін за_плу́гом хóде / зве́ц':а

плугатáр' / а дру́гий ко́ней поган'áйе / погóнич //] (170); *плугáч* [іде з плу́гом плугáч / а рíхлит' рáлом ора́ч //] (140); «чоловік, який сіє» — *с'івáч* (майже в усіх досліджених пунктах) // [навес'н'і с'івáч зас'івáйе обрóблену ніву //] (130); *с'ійáл'ш:ик/с'ійáл'ш':ик* (131, 134, 136, 137, 175, 179, 184), *с'ійáч* (141, 174, 180, 182) // [с'ійáч'і с'ійут' у зéмл'у зерно́ й інше нас'ін':а //] (141); *с'івáл'ш:ик/с'івáл'ш':ик* (133, 135, 185), *хл'іборóб/хл'еборóб* [на чóлов'іка / шо с'і́йе зерно́ / ўнас кáжут' хл'іборóб / а хто кáже і хл'еборóб / йакшо́ інше нас'ін':а / с'івáч //] (172). Для жінок ці заняття (орання, сіяння) не характерні. Традиційно це суто чоловічий вид роботи, тому, звичайно, цілком зрозумілою є відсутність фемінінативних назв-відповідників. Такі ж дії, як «жати серпом» і «в'язати снопи» рідко виконуються на території Центральної Слобожанщини чоловіками, проте семи «чоловік, що жне серпом» і «чоловік, що в'яже снопи» у говірках Харківщини є репрезентованими: *жнец'* (в усіх досліджених пунктах) // [молод'і жен'ці́ швідко прац'у́ют' / шо в'азáл'ники не ўстига́ют' за́ ними //] (130); *жнивáр'* (131, 168) і *в'язáл'ник* (майже в усіх обстежених пунктах), *в'азáл'ник* (130, 185).

Значення «чоловік, який молотить» представлене лексемами *молóтник* (у більшості досліджених пунктів), *молотні́к* (135, 179), *молотáр'* (128, 129, 132, 136, 137, 169) // [молотáр' ці́пáми молóте сно́п' //] (130); *молоті́л'ник/молот'і́л'ник* (140, 141, 176). Щодо останнього найменування, то воно у центральнослобожанських говірках здебільшого використовується на позначення особи, яка працювала на молотарці.

Семема «людина, що займається городництвом» репрезентована у центральнослобожанському ареалі» назвами *горóдник* (майже в усіх обстежених пунктах) // [горóдник'і́у у на́шому сел'і багáто //] (141); *огорóдник* (134, 136, 137, 139, 141, 168, 170, 185).

Полінням сільськогосподарських культур на території Харківщини частіше займаються жінки, проте назви чоловічого роду також представлені: *пол'і́л'ник* (130, 132, 134, 135, 139, 140, 141, 168, 170, 171, 172, 185) // [сапáти бур'áк у ко́лбсп'і найма́ют' пол'і́л'ник'і́у //] (130); *сапáл'ник* (128, 129, 169), *сапáл'шчик* (131, 179). Значення «чоловік, який обробляє просапні культури сапою» репрезентується у центральнослобожанських говірках і загальнішими найменуваннями: *огорóдник* (136, 137), *роб'ітні́к* (138), *тру́женик* (138).

Семема «чоловік, який копає» представлене лексемами: *копа́ч* (майже в усіх досліджених пунктах) // [горóд копа́йе копа́ч //] (130); [чóлов'ік'і́у / йак'і́ шос' копа́ют' / називáют' у нас копа́ч'і́ //]

(141); *копáл'ник* (133, 171, 180). Значення «чоловік, який вибирає картоплю за копальником» репрезентоване такими найменуваннями: *вибирáл'ник* (майже в усіх обстежених пунктах) // [вибирáл'ник вибирá картóшку за_копачém і скида́йе на_кúпи //] (141); *збирáл'ник* (131, 185), *п'ідбирáч* [за_копачóm картóплі збира́йе п'ідбирáч //] (130); *збирáч* (168), *збóричник* (172).

У складі ЛСГ «агентивів» поряд з утвореннями чоловічого роду функціонують паралельно і фемінінати: «жінка, що жне серпом» — *жні́ця'а* (в усіх обстежених) // [жні́ці серпа́ми ра́н'ше коси́ли ўс'і зла́ки //] (141); *жа́чка* (134), *живва́рка* (168), *жа́тн'ица* [жа́тн'и́ца ўже п'и́шла на́ поле //] (185); «жінка, яка в'яже снопи» — *в'язáл'ниця'а* (майже в усіх досліджених пунктах), *в'азáл'ниця'а* (130, 140, 185) // [у_в'азáл'ниці́ берóт' молоді́х д'іу́чат //] (130); дуже рідко *в'яз'і́л'ниця'а* (182).

Молотінням на Харківщині, як правило, займалися чоловіки: [ж'інкі не_молоті́ли // молоті́ли б'і́л'ше чолов'ікі //] (131). Поширена й така позиція: [ўручнó ўже н'і́хто не_молоті́т' / колі́с' каза́ли молотáр' / за́раз це машин'і́ст / йакшо́ ж'інка / то машин'і́стка //] (136). Поодинокі семема «жінка, що молотить» репрезентується такими лексемами: *молотáрка* (139, 140, 168, 169, 170, 171, 172), *молоті́л'ниця'а* (140, 141), *молотáрниця'а* (132), *молотниця'а* (135).

Значення «жінка, що обробляє просапні культури сапою» представлено назвами *пол'і́л'ниця'а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ж'інка / шо по́ле горóд / зве́ц':а пол'і́л'ниця'а //] (141); [кóжну господа́рку мо́жна назва́ти пол'і́л'ниц'ойу / бо ўсе л'і́то на_горóд'і сапа́йеш //] (130); *сапáл'ниця'а* (169, 171, 172, 179).

Семема «жінка, яка копає» репрезентована у центрально-східно-жужанських говірках лексемами *копáл'ниця'а* (131, 133, 136, 137, 170, 171, 172, 185), *копáчка* (128, 129, 134, 135, 138, 141) // [ж'інку / йакá копа́йе лопáтой / звуг' копа́чкойу //], *копачі́ха* (140). Значення «жінка, яка вибирає картоплю за копальником» представлено такими найменуваннями: *вибирáл'ниця'а* (128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 139, 140, 141, 170, 171) // [вибирáл'ниці́ збира́йут' картóшку / збивáйут' з_не́йі зéмл'у і скида́йут' на_кúпи //] (141); *збирáл'ниця'а* (131, 185); *збóричиця'а* (172).

У складі ЛСГ «агентивів» функціонують як традиційні елементи (*ора́ч, с'і́йáч, молотáр'*), так і новіші назви (*тракторі́ст, машин'і́ст, комбайне́р*), поява яких зумовлена змінами, що відбулися у системі сільського господарства у зв'язку з його механізацією. У роботі ми звертаємо увагу переважно на ті, явища, які еволюціонували протягом

тривалого часу. У сучасному українському мовознавстві найменування виконавців дії характеризуються в першу чергу з огляду на словотвірний формант. Ми, йдучи за цією лінгвістичною традицією, також розглядаємо назви агентивів у словотвірному ракурсі (див. с. 177–179).

2.7. Назви сільськогосподарських знарядь

У сільському господарстві, зокрема в знаряддях аграрного виробництва, є численні реалії, які не еволюціювали протягом тривалого часу. Але в певний період розвитку цієї галузі вони замінені новими реаліями, технічно досконалішими, перекоструйованими. Так сталося і на території Харківщини запровадженням — внаслідок докорінного перевороту в сільськогосподарському виробництві нових форм господарювання, механізацією, появою нової техніки. Через те й численні найменування сільськогосподарського реманенту не набули паралелей, а відпали. Замість них увійшли в ужиток нові, не пов'язані з попередньою традицією називання, а такі, що виникли як предмети нової техніки. Має велике значення й те, що більшість старих назв були також стійкими протягом тривалого попереднього розвитку. Усе це створило своєрідний стан лексики в цій галузі. Традиційна система найменувань сільськогосподарського реманенту ще існує у вигляді живих фактів сучасного мовлення, проте її зрушення виразно усвідомлюється мовцями, бо поряд з нею існує також нова, інша система.

Основні традиційні найменування знарядь сільськогосподарського виробництва й досі активно функціонують на всій території Харківщини. Вони залишаються загальновідомими і загальноживаними, наприклад, *плуг*, *лопáта*, *косá*, *віла*, *серп*.

Плуг і його частини. Деякі з цих реалій мають досить складну побудову і, відповідно, ряд найменувань на позначення їх складових частин. Так, зокрема, при загальній назві *плуг* у всіх обстежених пунктах, ця реалія має такі найменування частин: «частина плуга, що відвертає відрізану скибу землі» — *лем'іш* (128, 129, 169, 171, 172), *отвáл* (133, 135, 141, 185), *поліц'а* (130, 131, 138, 140, 170) // [поліц'а плу́га н'іби розгортáйє зéмл'у / розд'іл'áйє йі́йі наўп'іл //] (130); [лем'іш п'ідр'іза́йє зéмл'у / а поліц'а перевертáйє //] (170); *лém'еш* (72, 75, 94, 128, 129), *отвáл'ник* (132, 139), *кóрпус* (168); «частина плуга, що підрізає шар землі знизу» — *лем'іш* (128, 129, 130, 133, 135, 140, 141, 170, 171, 172) // [лем'іш п'ідр'іза́йє пласт земл'і знізу / а поліц'а його перегортáйє //] (141); *лим'іш* (131, 136, 137), *л'ém'ех*

(134, 135, 138, 168), *л'ем'іх* (58, 106, 132, 139, 185), *л'ем'ех* (138), *отва́л* (60, 138, 169), *н'іж* (11, 71, 73, 86), *р'іза́к* (58, 138); «одна з двох похилих частин плуга, які тримає орач при оранні» — *чеп'іа* (майже в усіх обстежених пунктах) // [чеп'іги робили не_тоу́с'т'і / шоб зру́чно було трима́ти //] (130); [ру́чки плу́га / йак'і трима́у у_рука́х ора́ч / назива́лис' чеп'іа́ми //] (141); *ру́чка* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 169); «передня колісна частина плуга» — *кол'ішн'а́* (майже в усіх обстежених пунктах) // [кол'ішн'а́ окре́мо прикр'іпл'у́йец':а до_робочо́ї часті́ни плу́га //] (130); *передо́к* [кол'існ́у часті́ну назива́ли передко́м //] (140); «менше колесо плуга» — *пол'ове́* (у більшості обстежених пунктів); «більше колесо плуга» — *борозе́н:е* (в усіх обстежених плугах) // [борозе́н:е ко́лесо по_борозн'і́ йде / по_р'іу́чакú //] (170); *борозне́* (141); «деталь, що з'єднує колішню з робочою частиною плуга» — *гр'ад'і́л'* (жіночий рід) (майже в усіх обстежених пунктах) // [гр'ад'і́л' зйе́дну́є кол'ішн́у з_робочо́ю часті́ною плу́га //] (130); [гр'ад'і́л' по́йе́днувала́ передо́к з_плу́гом //] (141); *гр'ад'і́л'* (чоловічий рід) [до_гр'ад'і́л'а кр'і́пילו́с'а чере́сло //] (170); *цепкі́* (131, 185); *в'іс'* (132, 134), *ра́ма* (140), *кронште́йн* (168); «частина плуга, що сполучає гряділь з полицею та чепігами» — *сто́уба* (майже в усіх обстежених пунктах), *сто́йба* (61, 64, 73, 79), *ра́ма* (130, 131, 136, 137, 168, 171, 185) // [ра́ма зйе́дну́є гр'ад'і́л' з_полице́ю та чеп'іа́ми //] (130); *цепкі́* (133, 138, 140, 169, 172), *попере́чка* (128, 129), *ко́рпус* [гр'ад'і́л' полице́ю і чеп'іа́ми зйе́днува́у ко́рпус //] (140); «частина плуга, що сполучає між собою чепіги» — *попере́чка* (майже в усіх обстежених пунктах) [попере́чка зйе́дну́є чеп'і́ги //] (130); *перепо́нка* (66, 68, 170); *ба́нтина* (73, 94), *п'ідпо́рка* (15, 69), *рознпо́рка* (72, 185) // [чеп'і́ги не бу́дут' держа́ц':а без_рознпо́рки //] (185); *перемі́чка* (71), *звіа́ска* (79), *зв'а́ска* (86); «частина плуга, якою він пересувається по дну борозни» — *пйа́тка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [по_дну́ борозн'і́ плуг пересува́йец':а пйа́ткою́ //] (128); *пйа́та́* (134, 141, 169), *п'ата́* [п'ато́йу плуг пересува́йец':а по_дну́ борозн'і́ //] (130); *п'ідбо́шва* (170), *лем'і́ш* (132, 135), *л'ем'ех* (139, 168), *пол'ова́ до́шка* (136, 137), *пол'ова́ доска́* (185), *до́ска* (138).

З ЛСГ «плуг і його частини» пов'язані й семи «лопатка на довгому держаку для очищення землі на полиці та леміші плуга» — *істик* (майже в усіх обстежених пунктах) // [істик / така́ лопато́чка на_держакú / ч'іс'т'ат' плуг / йак забива́йец':а //] (170); *істик* (135, 138, 139, 169, 175, 180); *чісти́лка* (130, 138, 179) // [чісти́лку вико́ристо́вуйут' дл'а очі́шчен':а землі́ на_полиц'і́ та лем'і́ш'і́ плу́га //] (141); *чістик* (141, 168) // [чісти́ком згр'і́бали зе́млу́ з_полиц'і́ та лем'і́ша́ //] (141);

ч'їстик (185), *лопáта* (138) і «підкладка зі збитих грубих жердин для перевезення плуга» — *волок* (у більшості обстежених пунктів), *воло́ка* [дл'а перевéзен':а плуг клáли на_воло́ку з_жердін //] (141); *поўзун* (140), *п'ідклáдка* [на_п'ідклáдц'і перевóз'ат' плуг на_пóле //] (130). Поширені у центральнослобожанських говірках і такі позиції: [плуг перевóзили бестáркою //] (138); [плуг прич'іпл'áйец':а до_тра́ктора і ў_прип'ідн'áтому полóжен':і перевóзиц':а //] (168); [н'і́яких п'ідклáдок не_було / на_б'ік плуг поклад'ут' та й вез'ут' //] (170); [плуг перевóзили гарбóйу //] (185).

Знаряддя для розпушування землі та їх частини. На Харківщині для розпушування землі колись використовували рало, смик (примітивна борона), застосовують і сьогодні борону, культиватор. Семема «борона» репрезентована лексемами *боронá* (в усіх обстежених пунктах) // [п'ісл'а бранки зéмл'у розпúшу́ють' боронóйу //] (130) і спорадично *смик* [р'іл':у розпúшуваў смик //] (141). Значення ж «культиватор» представлене назвою *кул'т'івáтор* (у всіх обстежених пунктах) // [дл'а_розпúшуван':а р'іл':і іспóл'з'уйут' кул'т'івáтор //] (137). Семема «рало» репрезентована лексемою *ра́ло* (140, 185) // [коліс' зéмл'у розпúшували ра́лом //] (185).

Розгляньмо й найменування частин борони: «поздовжній брусок дерев'яної борони, в якому укріплені зуби» — *валóк* (майже в усіх обстежених пунктах), *біл'це* (138, 137), *ра́ма* (140, 141) // [зубкі бороні кр'іпл'áц':а до_ра́ми //] (141); *брусóк* (140), *боронá* (133), *райбор'інка* [ў_дерев'я́ному бруску́ зуби позаб'іван'і / оцé райбор'інка //] (170); «один з двох поперечних брусків у бороні, що сполучають поздовжні бруски з зубами» — *брусóк* (у всіх обстежених пунктах), *поперéчний брусóк* (136, 137, 140); *гр'ад'іл'* (128, 129, 138), *поперéчина* (130, 179) // [поперéчина скр'іпл'уйе стел'ва́г'і //] (130); *поперéч'ина* [у_нас поперéчний брусóк називáють' поперéч'іною //] (185); *поперéчка* (140), *стел'ва́га* (133), *штíл'ва́га* [ч'іпл'áйуц':а на_штíл'ва́гу бор'інки //] (74); *боронá* (168);

Соха і рало. Розгляньмо й назви давніших, і, відповідно, примітивніших, ніж плуг, знаряддя для оранки, зокрема рала і сохи: «соха» — *сохá* (архаїчне) (майже в усіх обстежених пунктах) // [це сло́во іспóл'з'уйут' р'ідко // коліс' даўно́ була́ // сохá знікла шче на_почáтку двадц'áтого стол'т':а //] (141); [сохá була́ ў_старин'у //] (138); [коліс' ора́ли сохóйу //] (128); «рало» — *ра́ло* (архаїчне) (майже в усіх обстежених пунктах) // [ра́ло коліс' було́ / складáлос' з'і_сто́йки і ра́ми // до_ра́ми кр'іпілас' ла́па //] (138); [ра́ло / знар'áд':а дл'а_о́ранки / даўн'е //] (136); [ра́ло коліс' було́ / шчас плугі //] (169); «дерев'яне

рало» — *дерев'яне рало* (128, 129, 140, 174, 175, 179, 180, 184), *дерев'яне рало* (134, 182, 185) [коліс' зéмл'у обробр'яли дерев'яним ралом //] (185); *соха* (132, 133, 135, 139, 177), *борона* (128, 129, 138), *рало* (141); «рало з залізним наральником» — *зал'ізне рало* (128, 129, 140) // [зал'ізне рало складалося з і'стійки і зал'ізної лапи //] (140); *рало* (131, 179), *чересло* (133), *плуг* [рало / нарал'ник у йакóго зал'іза / називали у нас плуг //] (141); *підплужник* [зéмл'у підплужником орали //] (185); «однозубе безполозове рало» — *чересло* (133), *с'іпатра* [безполозове рало з одним зúбом звали с'іпатра //] (141); «однозубе рало з полозом» — *плуг* (133, 135); «багатозубе рало» — *рало* (128, 129, 138, 140), *рало з трикутної рамою* (131, 136, 137, 185), *рало з рамою* [використовували у нас / казала ма́ма / рало з рамою і багат'ма зубами //] (141); *багатозúбе рало* [багатозúбе рало було з трикутної рамою //] (131); *трьохóгл'не рало* (138), *чотир'охóгл'не рало* [рало було чотир'охóгл'не або тр'охóгл'не //] (138); *боронопод'ібне рало* (134), *борона* (135), *грабленод'ібне рало* (185); «рало, яке тягнув один кінч чи вил» — *однокóрпусне рало* (128, 129, 131, 138) // [в однокóрпусне рало за́пр'агали одного кон'а чи вола́ // ў двокóрпусне / два //] (131); *однокóн:е рало* (136, 137); «рало, яке тягнуло кілька волів чи коней» — *двохóрпусне рало* (128, 129, 138), *двокóрпусне рало* (131), *парокóн:е рало* (136, 137).

Значну групу становлять і **назви ручних знарядь для обробітку ґрунту**: «знаряддя для обробляння просапних культур» — *сапка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [овочéв'і гр'ядки пропол'уйут' сапкою //] (141); *сапачка* (у більшості обстежених пунктів) // [сапачкою картошку обгорта́ють //] (185); [у нас усі сапачки трапéціейу //] (172); *сапа* (140, 168, 169) // [сапа ма́є фóрму трапéці́йи //] (140), *тапка* (134, 135), *копаніц'а* (138), *болгáрка* [йе обична сапка // вона у фóрм'і трапéці́йи // йе болгáрка / полукругла // болгáрко́у кукургу́зу сад'ат' // йакшо земл'а тверда́ / то болгáрко́у лúч:е полóт' / кругóм дéрева випóл'уват' нéйу хорошó //] (170); «трубка, якою сапа кріпиться до держака» — *петл'а* (майже в усіх обстежених пунктах), *рулка* (130, 136, 137, 140) // [рулко́ю сапка кр'іпиц':а до держакá //] (130); *вúхо* (169, 171, 172); *обúшок* (132, 135, 139) // [обúшок кр'іпит' т'áпку до держакá //] (135); *рунка* (170, 185) // [шоб прич'іпит' держак до сапачки / треба рúнку //] (185); «держак сапи» — *держак* (у всіх обстежених пунктах) // [держак сапки дерев'яний / в'ін не повинен бúти дúже доўгим //] (130); [держак треба обстругáти / шоб рúки не тер //] (185); [держак сапки рóбл'ат' з лехких дерéў / шоб вона була лехка́ і удóбна //] (141);

черенók (136, 137); «маленька сапка для обробляння грядок цибулі, моркви» — *сапка* (майже в усіх обстежених пунктах); *малén'ка сапка* [малén'койу сапкойу пól'ат' цибу́л'у / часнік / мórкву / петру́шку //] (130); *сапа́чка* (140, 141, 168, 169) // [дл'а_обро́бки цибу́л'і / мórкви беру́т' сапа́чку / малéнуку //] (141); *та́пка* (134, 185) // [т'а́пкойу цибу́л'у пól'ат' //] (185); *копа́ничка* (138); «знаряддя, яким перекопують землю» — *лопа́та* (в усіх обстежених пунктах) // [дл'а_копа́н'а землі беру́т' лопа́ту //] (141); [карто́пл'у копа́ють лопа́тою //] (130); [шоб ўскопа́т' зéмл'у трéба лопа́ту / мóжна віла //] (185); *віла* (майже в усіх обстежених пунктах); «держак лопати» — *держак* (у всіх обстежених пунктах) // [держак у_лопа́ти повинен бу́ти тоўший / н'іж у_са́пки / шоб не_зламаўс'а //] (141); *черенók* (132, 134, 135, 136, 137, 139, 171); «трубка лопати, в яку забивається держак» — *ру́нка* (майже в усіх обстежених пунктах) [держак забива́ец'а ў_ру́нку //] (141); *вóхо* (у більшості обстежених пунктів); *ру́лка* (136, 137), *рула́* (131), *д'ірка* (138); «совкова залізна лопата» — *соўкова́ лопа́та* (в усіх досліджених пунктах) // [соўково́ю лопа́тою удо́бн'іше викида́ти наво́з з_л'іва //] (168); *соўкова лопа́та* (128, 129, 130) // [соўко́вою лопа́тою ўзімку доводи́ц'а в'ідг'р'іба́ти //] (130); *граба́рка* (136, 137, 140, 169, 170, 180, 182, 184) // [граба́ркою ў_корóви вич'еш'а́йут' і сипу́ч'і матер'іали набира́ють //] (170); *шахте́рка* (132, 135, 139), *шахт'о́рка* (136, 137, 179), *сово́к* [совко́м викида́ють наво́з або мусо́р //] (141); *кари́оўка* [кари́оўкойу ў_коро́ў ч'іс'та́т' //] (185); «граблі» — *грабл'і* (майже в усіх обстежених пунктах) // [грабл'і дуже потр'і́бн'і ў_хаз'а́йств'і // німи скоро́д'ат' горо́д згр'іба́ють с'іно і траву́ //] (141); *гра́бл'і* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 172, 174, 176, 177, 178, 180, 181, 183) // [уз'ала́ грабл'і і п'ішла́ згр'іба́ти с'іно //] (185); *зал'ізн'і грабл'і* (128, 129, 130) // [зал'ізн'іми грабл'а́ми розбива́ють грудкі / а дере́в'аніми грабл'а́ми згр'іба́ють с'іно //] (130); *дере́в'ан'і грабл'і* (128, 129) // [дере́в'ан'і грабл'і дл'а с'іна / зал'ізн'і / скоро́ди́ти зéмл'у //] (128); *дере́в'ані грабл'і* (130); «держак грабель» — *держак* (у всіх обстежених пунктах) // [держак гра́бел' доўгий і тонкий / шоб далéко достава́ў //] (141); [на_грабл'а́х полама́ўс'а держак //] (185); *грабл'і́шче* (131, 132, 133, 135, 139, 140, 170, 171), *рога́ч* (136, 137); «частина граблів, на якій кріпляться зуби» — *вало́к* (майже в усіх обстежених пунктах), *грабл'і́шче* (128, 129, 134, 138), *гра́блишче* (128, 129, 130) // [на_гра́блишч'і гра́бел' розм'ішчу́ють:а зубкі́ / дере́в'ан'і або зал'ізн'і //] (130); *па́нка* (133, 141) // [зубці́ прикр'і́плен'і на_поперéчну па́нку //] (141); *по́ле* (168); «один із зубів на валку граблів» — *зубо́к* (у переважній кількос-

ті обстежених пунктів) // [ў_по́ле ў́же трэ́ба ўста́вити два зубкі́ //] (168); *зуб* (128, 129, 133, 135, 169, 170, 174, 176, 179, 180, 182); *зубе́ц* 141, 171, 184) // [зубці́ гра́бел' знахо́д'ац':а на_пéўн'ій в'ідстан'і друг от_дру́га // вона́ мо́же бу́ти р'ізна // це залéжит' в'ід призначен':а гра́бел' //] (141); *зубчик* (134, 173), *к'іло́к* (138); «вила, якими копають землю» — *віла* (в усіх обстежених пунктах) // [іногда́ зéмл'у копа́йут' віла́ми / а не_лопа́тойу // ці́ віла зал'ізн'і / з'агну́тими к'інц'а́ми //] (140); [віла / йакі́ми копа́йут' / йак пра́вило / тр'ох / чотир'охшті́р'ов'і / бува́йут' шестишті́р'ов'і //] (169); *садо́в'і віла* (136, 137, 140); *бармакі́* (132, 135, 139) // [бармакі́ / віла / йакі́ми копа́йут' зéмл'у //] (135); *туп'і віла* [у_туп'іх вил зубкі́ ші́рш'і і туп'і / ні́ми копа́йут' зéмл'у //] (130); *копач'і́* [копач'і́ / віла / йакі́ми переко́пуйут' горо́д //] (185).

ЛСГ «знаряддя для збирання врожаю». До складу цієї групи віднесімо такі найменування: «залізнi вила» — *віла* (в усіх обстежених пунктах) // [віла / це звича́йн'і / зал'ізн'і / з_чотирма́ зуба́ми // / набира́йут' карто́пл'у / бур'акі́ // бармакі́ дерев'я́н'і / п'яті́ і шести́зуб'і / дл'а_поло́ви //] (137); [найчасті́ше віла беру́т' дл'а_нос'і́н':а с'і́на //] (140); [віла кі́дають' солóму на_скирдú //] (185); [віла йе двухзубков'і́ / це дл'а_сноп'і́ў / чотир'і́зубков'і́ / це звича́йн'і //] (133); [віла́ми збира́йут' с'і́но / солóму / наштрі́куйут' і несу́т' / куді́ трéба //] (130); [зал'ізн'і́ віла так і назива́йут' зал'ізн'і́ або́ ка́жут' прóсто віла //] (140); «залізнi вила з двома ріжками» — *двоича́та* (у більшості обстежених пунктів), *віла* (168, 169, 170, 172) // [крі́ли хаті́ і подава́ли віла́ми солóму // два зубка́ / шоб лу́ч':е було́ зн'іма́т' солóму //] (170); *дв'і́йча́та* (131, 132), *двор'і́жков'і віла* (130, 141) // [двор'і́жков'і́ми віла́ми кладу́т' очерéт на_покр'і́ўл'у //] (130); [булі́ ран'і́ше віла двор'і́жков'і́ //] (141); *двохро́жков'і віла* (133), *дв'і́йча́к* (134), *двоича́к* [двоича́к / віла / ў_йакі́х два зу́би //] (135); *двоича́тка* [двоича́тка / віла з_двома́ зуба́ми //] (185); «залізнi вила з трьома ріжками» — *тройча́та* (майже в усіх обстежених пунктах); *тройча́тка* (128, 129, 175, 179, 185); *тр'і́йча́та* (131, 132, 184), *трир'і́жков'і віла* (130, 141) // [трир'і́жков'і́ віла вико́ристóвуют' у_господарств'і́ дл'а_перенéсен':а с'і́на //] (130); [віла / шо ма́йут' три ро́ги / звáли трир'і́жков'і́ми //] (141); *тр'охро́жков'і* (133, 174, 177, 179); *тройча́к* [тройча́к / віла / йак'і ма́йут' три зу́би //] (135); *тр'і́йча́кі* (168); *тр'і́йча́к* (134); *віла з_трома́ штир'а́ми* [дл'а_с'і́на беру́т' з_трома́ штир'а́ми / чотир'ма́ // дл'а_ско́пуван':а горо́да //] (169); *тройн'акú* (170); «залізнi вила з чотирма ріжками» — *віла* (в усіх обстежених пунктах), *чотир'охр'і́жков'і*

віла [у_{чотир'охр'іжк'ових} вил чотіри зубкі //] (130); *чотир'ір'іжк'ов'і віла* [с'огодн'і ўсел'і збереглис' лишé чотир'ір'іжк'ов'і віла //] (141); *чотир'охрожк'ов'і віла* (133), *четверн'і віла* (134), *звичайн'і віла* (140), *бармакі* (168), *четвераки* (132), *четвертаки* (139), *чотирчак* [чотирчак / віла з чотир'ма зубами //] (135); *віла з чотир'ма штир'ами* (169); «із природної розсохи дерев'яні віла з двома ріжками» — *р'іжкі* (майже в усіх обстежених пунктах) // [р'іжкі т'іл'ки дл'а перенéсен':а с'іна //] (130); *рожén* (133, 180, 182), *р'іжén* [р'іжén / дерев'ян'і віла з двомá зубами //] (135); *рогáчки* (138), *рогáч* (169), *рогáтина* (168), *двойчáта* (140), *дворóзи* [дл'а с'іна ран'іше брали дерев'ян'і віла з двомá р'іжкáми / дворóги //] (141); «дерев'яні віла з трьома ріжками» — *тройчáта* (у більшості обстежених пунктів), *тр'ійчáтка* (168), *трир'іжк'ов'і віла* (130, 141) // [дерев'яними трир'іжк'овими вілами ўже не користу́йуц':а / їх зам'ініли зал'ізні //] (130); [дерев'ян'і віла з тр'омá рогáми називáлис' / йак зал'ізні / трир'іжк'овими //] (141); *рожén* (133), *бармакі* (185), *віла* (170); «залізнi віла з густими і тупими на кінцях ріжками для набирання картоплі, буряків та ін.» — *бармакі* (в усіх обстежених пунктах) // [бармакáми набира́йут' / бур'ак / р'іпу //] (130); [бармакі / віла / йакíми набира́йут' óвоч'і / бур'ак / карто́пл'у //] (135); [віла з густíми рогáми дл'а набиран':а карто́шки називáлис' бармакі //] (141); [тр'ійчакáми скла́даймо с'іно / а бармакáми гич' //] (168); [бармакі / віла так'і / ўййх дéс'ат' / дванáц'ат' зубк'іў //] (170); *грабáрки* (138); «дерев'яні віла з п'ятьма ріжками» — *віла* (у більшості досліджених пунктів) // [так'і віла / з пйат'ма зубами / іспóл'зуйут' дл'а набиран':а полóви //] (136); *пйат'ірчáтка* (140), *пйатир'іжк'ов'і віла* (141), *тирполóги* [тирполóги / вони́ так'і плóскен'к'і / нíми одгортáли полóву //] (170); *бармакі* (130); «зуб вил» — *зуб* (майже в усіх обстежених пунктах) // [у вілах ч'éтверо зуб'іў //] (185); *зубók* (130, 133, 140, 170) // [зубкі вил нагаду́йут' зубкі грабл'іў / алé вони́ доўш'і і гостр'іш'і //] (130); *р'іжók* [за к'іл'к'іс'т'у р'іжк'іў називáйуц':а віла //] (130); *р'іг* [віла мали в'ід двох до пйат'і рог'іў //] (141); *штир'* (169); «держак вил» — *держáк* (у всіх обстежених пунктах) // [держáк вил рóбл'ат' до́вшим / н'іж улопáти //] (130); *черенók* (136, 137); «знаряддя у вигляді довгого зігнутого ножа, яким жнуть» — *серп* (у всіх обстежених пунктах) // [хл'іб жнут' серпóm //] (130); [ран'іше серпóm жáли / а шч'ас т'éхн'іка //] (185); [ран'іше зерно́ жáли серпáми / а пот'ім скла́дали ўсно́п'і //] (141); «ручка серпа» — *ручка* (в усіх обстежених пунктах) // [ручку серпá рóбл'ат' з дэрева / обтэсу́йут' / шоб булá

гладен'ка //] (130); [серп маў дерев'яну рúчку і зал'їзне лéзо //] (141); «різальна частина серпа» — *лéзо* (майже в усіх обстежених пунктах) // [лéзо серпа ма́йє зазúблен'а //] (130); [лéзо / то гóстра частина серпа //] (141); *серп* (128, 129, 131, 135, 169, 170, 171, 179), *полотно́* (140, 185) // [у серпа гóстре полотно́ //] (185); *р'їзак* (138); *н'їж* (169), *л'éзв'їя* (170); «коса» — *косá* (в усіх обстежених пунктах) // [кóсоїу скóшуйут' траву́ і зернов'ї //] (130); [зáраз кóсоїу кóс'ат' т'їл'ки траву́ / а ран'їше нéїу косїли хл'їб //] (141); [косá висїт' б'їл'а хл'їва //] (168); [кóсу клепа́т' чáсто náда //] (185); *ск'їсок* [ск'їсок / косá / мéн'ша за рóзм'їром і з кóрóткóїу рúчкоїу //] (140); «держак коси» — *к'їс'á* (майже в усіх обстежених пунктах) // [до самóїї косї кр'їпиц'а к'їс'á //] (130); *к'їсцé* (128, 129, 136, 137, 139, 185), *кoc'їо* [кóсу трима́йут' за кoc'їо //] (132); «ручка на кіссі» — *рúчка* (в усіх обстежених пунктах) // [на к'їс'ї йе рúчка / зрóблена з дéрева //] (130); *габéлок* (141); *к'їс'ц'á* [на кoc'ї йе малéнке к'їс'ц'á //] (185); «металевий обручик, за допомогою якого коса скріплюється з кіссям» — *напéрстóк* (132, 134, 136, 137, 139, 140, 170, 171) // [наперсткóм косá кр'їпиц'а з к'їс'áм //] (140); *кол'цó* (128, 129, 133, 138, 141, 169, 172) // [з к'їс'áм косá скр'їплена кол'цóм //] (141); [кол'цó набивáйец'а / ст'áгуйец'а капрóнóвой нїткóй держáк / шоб нé гул'áло л'éзв'їе //] (169); *к'їл'цé* [к'їл'цé скр'їпл'уйе кóсу з к'їс'áм //] (130); *пéрстен'* (135); *обру́чик* (131), *обру́ч* (168), *ру́нка* [ру́нкойу скр'їпл'уйец'а к'їс'ц'á і металéвий обру́ч'їк //] (185); «клинок, за допомогою якого кріпиться коса на кіссі» — *клинóк* (у більшості обстежених пунктів) // [клинóк ўбивáйут' у к'їл'цé / колї кр'їпл'ат' кóсу на к'їс'ї //] (130); *клинéц'* (134, 138, 139, 140, 168, 170), *клин* (141, 169, 170, 171), *клинчик* (131, 136, 137, 138), *пáсклин* [на ц'у́ кóсу нўжен пáсклин //] (180); *пáклин* (176), *ўвїаз'* (79); «середня частина коси» — *полотно́* (майже в усіх обстежених пунктах) // [середїна косї звéц'а полотно́м //] (141); *ведúшча частїна* [ведúшча частїна зр'їзує основну́ масу травї //] (130); *косá* (168, 172); *р'їжуча частїна* [р'їжуча частїна косї дўже гóстра //] (185); «передня звужена частина коси» — *носóк* (в усіх обстежених пунктах) // [носóк / найгостр'їша частїна косї //] (130); [пéред косї звéц'а носкóм //] (141); [по кáмн'у ўдáриў і носóк з'їгнуўс'а //] (185), *нос* (171), *звўжене полотнїшче* (168), «задня потовщена частина коси» — *пйáтка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [пйáтка / задн'а частїна косї //] (141); *п'áтка* (130, 185) // [косá на п'áтк'ї тр'їснула //] (185); *пйатá* (168, 169), *п'атá* (169); «гострий край полотна» — *лéзо* (у більшості обстежених пунктів) //

[лэзо косі гостр'ят' мантáчкoйу //] (130); *жáло* (128, 129, 131, 136, 137, 141, 170) // [гóстрий край полотнá косі називáють' жáло //] (141); *косá* (168), *лэзв'йá* (133); «верхній потовщений край полотна коси» — *прут* (майже в усіх обстежених пунктах) // [вéрхн'ий край полотнá звéц'а прут //] (141); *спíнка* (132, 135, 139, 185), *загíн* [загíн / це вéрхн'ий потoўщений край косі / йакій притрíмує скóшену траву при_кос'ін':i //] (130); *зáчин* (134), *косá* (168), *ребрó* (170); «брусок для гостріння коси» — *мантáчка* (у більшості обстежених пунктів) // [кóси гостр'ят' мантáчкoйу //] (141); [мантáчка лежít' б'іл'а л'ітн'óйi кúхн'i //] (168); [ўс'егдá кóсу клепа́ють' / а потóm мантáчкoй тóчат' //] (185); *брусóк* (133, 140, 169, 172, 176, 180, 182, 184), *брус* (170), *галайдá* (134); «спеціальне пристосування для носіння бруска, яким косарі гострять косу» — *чохóл* (130, 134) // [мантáчку косар'í тримáють' у_чохл'í //] (130); *ч'ехóл* (168), *кобура́* (136, 137); *брусни́ц'а* [брусóк хова́ймо ў_брусни́ц'у //] (141); *сúмка* [брусóк нóс'ат' у_сúмц'í] (133). Слід відзначити, що в більшості обстежених пунктів немає такого пристосування, а відповідно й назв на його позначення: [мантáчку за_пóйас кáли / ў_чóб'іт лóжат' //] (138); [ми мантáчку на_в'ір'óўку прив'я́зували / до_пóйаса //] (170).

Семема «вузька дощечка для гостріння коси, покрита смолою з піском або цементною масою» репрезентована лексемою *мантáчка* (в усіх обстежених пунктах) // [рáн'ше мантáчкoйу називáли не_брусóк / а дошчечку з'і_смолóйу і п'іскóм //] (141). Значення «пристрій над косою (у вигляді невеликих граблів із довгими зубцями), що кладе в рядок скошені стебла» представлено такими лексемами: *грабкí* (майже в усіх обстежених пунктах) // [отáк косíли / грабкí на_кос'í звéрху стoйáт' / р'іўн'áють' колоскí // пóт'ім / колí в'я́жут' снопí / то ни_одíн колосóк дóл'і не_лежít' //] (170); *гра́бки* (131, 141) // [колíс' над_косóйу булí малéн'к'í гра́бл'í / шо кáли ў_р'адóк скóшений хл'іб / йíх називáли гра́бки //] (141); *гра́блишче* (132, 139), *гра́блишче* [гра́блишче складáє ў_валкí с'íно //] (185); *грабóк* [збóўн'í нага́дує невеличк'í гра́бл'í з_дóўгими зубц'áми //] (130); *грабл'í* (168), *цапóк* (140), *жáло* (134). Семема «коваделко, на якому клепають косу» репрезентована такими назвами: *бáбка* (у більшості обстежених пунктів) // [кóсу клепа́ють' на_бáбц'í //] (141); *ковáдло* (128, 129, 130) // [на_ковáдл'í молоткóм клепа́ють' кóсу //] (130); *ковáделко* (132, 177, 180), *ковалéн'ка* [кóсу клепа́ють' на_ковалéн'к'í //] (185); *наковáл'н'а* (169), *п'ін'óк* (169), *клепáчка* (171). Значення «нерівність, горбик на полотні коси від невмілого

клепання» представлене такими лексемами: *гóрбик* (майже в усіх обстежених пунктах) // [при_неу́далому клепа́н'і на_лэзов'і косі́ можна наро́бити го́рбик'іу //] (130); *бугоро́к* (128, 129), *лопа́йка* (133, 136, 137, 184), *лапу́шка* (135, 141) // [йакшо́ неўм'іло клепа́ти косу́ / на_н'ій утво́р'ац':а лапу́шки //] (141); *хлопа́йка* (140), *хлопу́шка* (170), *лопоту́шка* (138), *брак* (138), *бриж* [наро́бит' бриж'іу на_кос'і //] (170).

ЛСГ «знаряддя обмолоту». До цієї лексичної групи віднесімо такі найменування: «просте знаряддя з двох різних довжиною скріплених палиць для обмолочування снопів» — *ц'іп* (у всіх обстежених пунктах) // [обмоло́чуйут' сно́пі ц'іпа́ми //] (130); [ра́н'ше ми ўсе молоті́ли ц'іпа́ми //] (140); [зерно́ ра́н'ше обмоло́чували ц'іпа́ми //] (141); *ц'іпо́к* (169); «держак ціпа» — *ц'іп'ілно* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ц'іп кр'іпи́ц':а до_дереви́аного ц'іпи́лна //] (130); *ципи́лно* (135, 139), *держа́к* (128, 129, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 140, 168, 169, 179, 182, 185); «одна з двох шкіряних петель на верхніх кінцях держака і бияка ціпа» — *капи́ц'а* (у більшості обстежених пунктів), *капи́ц'а* (130, 132, 139, 141) // [капи́ц'і ч'іпл'айут' до_ве́рхн'ого к'ін'ц'а ц'іпи́лна //] (130); [шк'іра́н'і পে́тл'і на_к'ін'ц'а́х ц'іпи́лна і бийа́ка зва́ли капи́ц'і //] (141); *ремн'і* (133, 134); «шкіряний шнурок, що ним з'єднані капиці держака і бича» — *ушива́лок* (майже в усіх обстежених пунктах), *ушива́льник* (140, 170), *ушива́льник* [ушива́льникем зйедну́ють' капи́ц'і ц'іпи́лна та бича́ ц'іпа́ //] (130); *вишива́льник* (131), *шнуро́к* (130), *у́вйаз* [у́вйаз зйеднува́ў капи́ц'і держака́ і бича́ ц'іпа́ //] (141); «частина ціпа, якою молотять» — *бич* (у більшості обстежених пунктів), *бийа́к* (141, 169, 172, 184); «лопата-совок, що нею віють вимолочене зерно» — *лопа́та* (майже в усіх досліджених пунктах) // [дереви́анойу лопа́тойу в'і́яли зерно́ //] (185); *сово́к* (128, 129, 134, 135, 138, 180, 182, 184), *коу́ш* (133).

ЛСГ «засоби транспортування». До цієї лексичної групи віднесімо такі найменування: «віз, загальна назва» — *в'із* (у всіх обстежених пунктах) // [зале́жно в'ід_констру́кц'і́й / призначен':а / в'із назива́ють' по_р'ізному //] (130); [в'із ма́йе ос' / за́дн'у і пере́дн'у / колéса / за́дн'і і пере́дн'і / за́дн'і б'і́л'ш'і / пере́дн'і / ме́н'ш'і / поду́шку / на_поду́шка́х кр'іпи́ўс'а коро́бо́к // це дл'а_зерна́ / бестар́ка // гарба́ та́кож ма́ла квадра́тне зйедна́н':а // але́ ву́гли б'і́л'ш ші́рш'і / це зве́рху / тобто вона́ не_ма́ла тако́го р'і́ўного йа́шчика / йа́к у_бестар́ц'і // до_гарб'і / шоб б'і́л'ше ў́лізло с'і́на чи солóми / кр'іпи́лис'а сторча́кі / йак'і на́т'агува́лис' зве́рху брезе́нтом або́ чим і́ншим / переви́азували в'і́р'оу́ка́ми / шоб ме́н'ше трус'і́лос' //]

возі́ були́ однокон:ими і парокон:ими / до однокон:их кр'іпілис'а голоблі́ / до парокон:их / дішло //] (131); [воз'і́ усел'і́ ран'ше було́ багáто // зáраз наўр'áд чи знайдеш й одного́ // машини даўно́ йіх уже́ зам'ініли //] (141); *воз* (128, 129, 131, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 177, 178, 181, 183, 184, 185), *повозка* (128, 129, 131, 174, 176, 179, 180, 182); «повозка для перевезення снопів» — *гарба́* (майже в усіх обстежених пунктах) // [гарба́ ма́ла чоти́ри ко́леса / дв'і о́с'і / на́йáшчик ста́вили сторчакі́ // шоб б'і́л'ше ў́лізло сноп'і́у чи с'і́на //] (128); [дл'а солóми / с'і́на / сноп'і́у використóували гарбú / мажáру // зерно́ перевóзили ў́бестáрц'і́ //] (131); [гарба́ з драб'і́нами по бóках / йіх п'ідн'імáйт' / коли́ перевóз'ат' с'і́но / солóму / сноп'і́ //] (170); *в'із* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 169) // [сноп'і́ перевóзили возáми //] (140); *воз* (128, 129, 131, 169, 170), *мажáра* (133); «повозка для перевезення сiна» — *гарба́* (у більшості обстежених пунктів) // [с'і́но перевóзили гарба́ми абó мажáроу //] (140); *в'із* (128, 129, 131, 138, 168, 169), *воз* (128, 129, 131, 169, 170), *мажáра* (133, 140, 185); «повозка для перевезення соломи» — *воз* (майже в усіх обстежених пунктах), *в'із* (131, 138, 168), *мажáра* (133, 140, 185), *воз* (128, 129, 131), *полугáрбок* [полугáрбком вóз'ат' солóму //] (130); «повозка для перевезення зерна» — *бестáрка* (у більшості обстежених пунктів) // [зерно́ перевóз'ат' на бестáрках //] (130); [бестáрка / така соб'і́ бр'і́чка / йáш':ік на н'і́й / ў́йáш':ік насипáли зерно́ / п'і́со́к / глі́ну //] (170); *б'істáрка* [б'істáркоу возі́ли продóкти без тáри //] (140); *ходóк* (132, 135, 139), *в'із* (138, 168), *бр'і́чка* (134), *фáйатóн* (135); «повозка для перевезення дров» — *в'із* (майже в усіх обстежених пунктах) // [дл'а дрóў бра́ли в'із абó бр'і́чку //] (141); *воз* (128, 129, 131, 132, 134, 138, 140, 185), *гарба́* (136, 137, 171, 172), *ходóк* (133), *фáйатóн* [дрóва вóз'ат' на фáйатóн'і́ //] (135); *пáлуба* [дрóва грóз'ат' у пáлубу і зв'áзуйут' йіх //] (130); *бр'і́чка* (141), *дрóги* [дрóгами бóч'ки вóз'ат' / дéрево / л'і́с / дóски / ус'áк'і дóўг'і матер'і́ли //] (170); «віз, пристосований для перевезення сільськогосподарських продуктів без тари» — *бестáрка* (у більшості обстежених пунктів) // [продóкти возі́ли на бестáрках //] (141); *бестáрка* (132, 168, 172), *б'істáрка* (140), *бр'і́чка* (130, 134) // [у бр'і́ц'і́ вóз'ат' продóкти р'ізні́ / немолóчений хл'і́б //] (130); «довгий віз із високими щаблювати-

ми бортами для перевезення немолоченого хліба» — *гарба́* (майже в усіх обстежених пунктах) // [немолочений хлі́б вози́ли гарба́ми //] (141); *мажа́ра* (131, 133, 140), *бри́чка* (130, 134), *пово́зка* (135), *в'із* (168); «приспосовання для притиснення снопів чи сіна на возі» — *рубéл'* (у більшості обстежених пунктів) // [с'іно прити́скуйут' рубéм до_гарби́ //] (130); [йак накла́дуть' с'іно / солóму / тоді прити́скуйут' рубл'óм / переві́язу́ють' в'ір'оу́ками //] (170); *ру́бел'* (134, 141, 168) // [снопи́ і с'іно прижи́мали при_перевéзен':і ру́белем //] (141); *бреу́но* (132, 139), *в'ір'оу́ка* [с'іно вози́ли на_мажа́р'і / щоб не_па́дало / переу́язували в'ір'оу́кою //] (185); «залізни стрижні, прикріплені до ременів вуздечки, якими гнздають коня» — *вуді́ла* (майже в усіх обстежених пунктах) // [до_ре́мен'і́у вуздéчки ч'іпл'а́ють' вуді́ла / йакі́ми гнзда́ють' кон'а́ //] (130); *вуздéчка* (134, 168); «збруя, загальна назва — *збру́йа* (в усіх обстежених пунктах) // [щоб с'істи на_кон'а́ трéба над'іти на_н'óго ус'у збру́йу //] (130); *збро́йа* (134), *гу́жевий реманéнт* (140), *зап'ра́жка* (169); «частина збруї — ремені з вудилами та поводами, які надівають на голову коневі, щоб правити ним» — *вуздéчка* (майже в усіх обстежених пунктах), *уздéчка* (131, 170), *вузда́* (128, 129, 136, 137), *узда́* (141), *во́ж':і* (132, 134, 135, 139) // [конéм прау́л'ат' за_допомóгою во́ж':і́у //] (139); «вуздечка без вудил для прив'язування коня» — *вуздéчка* (у більшості обстежених пунктів), *вузда́* (128, 129, 136, 137), *поводо́к* (130); *пóв'ід* [кон'а́ приві́язували на_пóвод'і́ //] (141); *пу́та* (132, 139) // [конéй приві́язу́ють' пу́тами //] (139); *обро́тка* (170, 185), *недо́уздок* (135); «прикріплений з обох боків до вуздечки довгий ремінь, мотузок, яким правлять кіньми» — *в'і́жки* (майже в усіх обстежених пунктах), *во́ж':і* (128, 129, 132, 139), *уді́ла* [рém'ін' / йакі́м пра́вили к'ін'ми назива́ли уди́лами //] (141).

Назви деяких сільськогосподарських машин, механізмів і пристроїв. Семема «лобогрійка, жниварка з ручним скиданням зжатої стебла» у центральнослобожанських говірках репрезентована такими лексемами: *лобогр'і́йка* (в усіх обстежених пунктах) // [лобогр'і́йка жне хлі́бні́ росли́ни //] (130); *лобогр'е́йка* (128, 129, 133, 136, 137, 138), *снопові́язка* (138), *коса́рка* (170). Значення «жниварка, машина, яка жне хлібні рослини» представлено такими назвами: *жнивара́рка* (в усіх обстежених пунктах) // [хлі́б жну́т' жнивара́рко́ю //] (133); *жа́тка* [хлі́б у_пóлі́ жне жа́тка //] (141); *коса́рка* (128, 129, 131, 138, 170).

Семема «машина для віяння вимолоченого зерна» репрезентована лексемами *в'і́ялка* (в усіх обстежених пунктах) // [обмолóчене зерно́

пропуск'айут' чéрез в'їялку //] (130). Значення «машина для обмолочування зернових сільськогосподарських культур» представлена такими найменуваннями: *молот'арка* (в усіх обстежених пунктах) // [молот'аркою молот'ат' зернов'ї //] (130); *молот'їлка* (128, 129), *маши́на* (175). Семема «ручна машинка для розмелювання зерна» репрезентована найменуваннями *жорна* (у більшості обстежених пунктів), *жерноўка* (138), *жернов'а* [ўручну зерно розмел'ували на жернов'ах //] (141); *мел'ниц'а* (138, 170), *мел'ничка* (138), *терт'ушка* (136, 137), *зернокру́пка* (128, 129), *крупору́шка* (139), *крупот'ерка* (168); *млино́к* (171), *ручний млин* [ран'ше зерно молóли ручним млинóм //] (185).

Значення «пристрій, механізм, призначений для одержання січки» представлено такими лексемами: *с'їчкарн'а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [с'їчку отримуйут' при помоч'ї с'їчкарн'ї //] (141); *р'їзка* [р'їзкою перемел'уйут' зерно / щоб отримати с'їчку //] (130); *р'їзак* (136, 137), *кормор'їзка* (170), *крупору́шка* (139), *крупот'ерка* (168), *зернодробілка* (140).

Семема «сівалка» у говірках Харківщини представлена такими формами: *с'їялка* (майже в усіх обстежених пунктах), *с'ївалка* (133, 134, 138, 139, 140, 141) // [с'їят' зерно с'ївалками //] (141). Значення «знаряддя для ущільнення ґрунту або руйнування ґрунтової кірки» репрезентоване на досліджуваній території лексемами *катóк* (майже в усіх обстежених пунктах) // [притїскували зéмлу катк'ами //] (141); [катк'ами утóпчуйут' ґрунт / а бóронами та кул'т'ів'атором руйнуйут' ґрунтову к'їрку //] (168), *котóк* (131, 136, 137, 138, 170, 171, 185), *борон'а* (168), *кул'т'ів'атор* (168).

Цей матеріал переконує в тому, що структуру ЛСГ «назви сільськогосподарських знарядь» складає набір багатьох лексико-семантичних мікрогруп (примітивні землеробські знаряддя для оранки, плуг та його частини, ручні знаряддя обробітку ґрунту, знаряддя для збирання врожаю, засоби транспортування, знаряддя обмолоту, сільськогосподарські машини, пристрої і механізми), для яких спільною є єдність ідеографічної сфери. Відзначимо, що кількість найменувань знарядь праці у досліджуваних говірках більша від кількості самих реалій. Така невідповідність породжена тривалим збереженням у мовленнєвій практиці номенів зниклих реалій, які належали цьому ж колу речей. Тому до опозиції лексем на позначення синхронно співвідносних реалій додається опозиція часово маркованих елементів. Так, наприклад, плуг, який є невід'ємним складником господарського реманенту хлібороба, починаючи з примітивних його аналогів (сохи, рала) до сучасних форм, зазнав

протягом життя кількох поколінь значних змін, що відбулося у наборі диференційних ознак для називання цієї реалії і спричинило появу різних способів номінації. Справедливість цього твердження можна продемонструвати на прикладі найменувань рала — дерев'яного рала, рала з залізним наральником, однозубого з полозом, однозубового безполозового рала, багатозубого рала та його різновидів (рала з трикутною рамою, бороноподібного, граблеподібного та інших) (див. вище).

У говірках Харківщини лексично виражена детальна сегментація переважної більшості знарядь праці, зокрема частин плуга, коси; на семантичній структурі багатьох назв деталей сільськогосподарських знарядь відбулися динаміка реалій, зміна зв'язків між ними.

Розгалуженою семантичною структурою відзначаються лексеми «ручка» і «держак», яким не властива однозначна закріпленість номена за денотатом. Реалізація цієї моделі у центральнослобожанських говірках дає підстави вбачати причину відмінного розподілу між різними лексемами у дії двох конкурентних тенденцій: генералізації і диференціації, кожна з яких має свої межі прояву. Якщо при диференціації виявляється однозначна закріпленість лексеми за реалією (причому мотивуючою основою є назва самого знаряддя — *ц'інїлно*, *ципїлно*; *к'іс':á*, *к'ісцє*, *кос'йб*), то при генералізації відзначається конкуренція опорних лексем. Генералізація може стримуватися наявністю опорної конкурентної лексеми як репрезентанта іншого складника цієї ж реалії. Наприклад, серед назв деталей коси відзначено лексему «ручка», що виключає можливість використання цього слова при номінації держака коси.

Відомий діалектолог П. Ю. Гриценко до слів, для яких характерна однозначна закріпленість за реалією зараховує й лексему «граблище» (держак граблів) [Гриценко 1984, с. 50]. Зауважимо, що в центральнослобожанських говірках вона використовується й на позначення частини граблів, на якій кріпляться зуби.

Виразно представлені й активно функціонують на всій обстеженій території Харківщини традиційні найменування сільськогосподарських знарядь: *плуг*, *борона*, *коса*, *серп*, *віла*, *лопата*, *ц'ін*, *грабл'і/грабл'і* та ін. Вони залишаються загальновідомими, хоч сфера їх ужитку і дещо звужена, оскільки частина цієї лексики широко репрезентована переважно в мовленні тих людей, які мають безпосередній стосунок до сільськогосподарських трудових процесів і пов'язаних із ними дій, відповідно, й до знарядь праці, якими вони виконуються.

Поряд із традиційними назвами сільськогосподарського реманенту функціонують і сучасні найменування, які увійшли в побут мовців відносно недавно, у зв'язку з розвитком аграрного виробництва й появою нової, досконалішої техніки: *тра́ктор, комба́йн, кул'тивáтор, кул'т'івáтор, молотáрка, в'їялка, жнивáрка, жáтка, косáрка, лобогр'ї́йка, лобогр'е́йка, сноповіáзка, с'їялка, с'івáлка, с'івáлка* й ін. Більша частина цих назв збігається з літературно-нормативною системою, проте є й певні відмінності, в основному на фонетичному рівні, що, нашу думку, значною мірою зумовлені впливом на центральнослобожанський діалект сусідніх російських говорів: *кул'т'івáтор, лобогр'е́йка*. Однак слід зауважити, що поряд із російськомовними варіантами слів функціонують й українські лексеми, які, як правило, представлені ширше, ніж аналогічні російськомовні утворення.

Деякі з реалій, зокрема вила, віз, рало, мають значну кількість різновидів, а відповідно й назв на їх позначення. Відзначимо, що номени «вила», «віз» (воз) глибоко ввійшли в живе мовлення як загальноприйняті, загальноживані, проте слово «рало», як, до речі, й «соха», сприймається як архаїзм і вживається дуже рідко поодинокими мовцями з характерною примовкою *коліс' бу́ло* чи *бу́ла* (про соху). Це пояснюється тим, що згадані реалії давно вийшли з активного господарського ужитку і вже не застосовуються селянами через появу досконалішого знаряддя, зокрема плуга тощо. Що ж до воза, то його фактично також замінили сучасніші засоби транспортування, проте ця назва активно функціонує в мовленні мешканців села, оскільки реалія не зникла, як рало і соха, а й досі використовується в господарстві. Мабуть, через це й збереглися найменування його численних різновидів.

Серед різновидів воза виділяється група легких двоколісних та чотириколісних транспортних засобів, що служать для перевезення людей і неважкого, не громіздкого вантажу, або конструкції комбінованого типу. Вони мають такі назви: *повóзка, бри́чка, ресóрка, дрóги, дрóжки, б'їгу́нка, б'їгу́нок, фáйетóн, фáйатóн, ходбк* й ін. Проте ці найменування не є предметом нашого дослідження. Нас більше цікавить друга група назв, до якої належать важчі варіанти воза, що служать для перевезення зерна, сіна, соломи, снопів, дров й інших сипких, дрібних предметів та речовин. Ці номени неоднорідні активністю, локальною приналежністю, призначенням тощо.

Безта́рка/бестáрка/б'іста́рка — відносно новий тип воза, пристосований не тільки для перевезення зерна, а й інших дрібних

матеріалів, зокрема піску, глини, і взагалі для продуктів, які можна перевозити без тари (звідси й назва з доволі прозорою мотивацією). Ця реалія досить поширена в селах Харківської області, а відповідно і її назва, яка є загальноновживаною і зустрічається майже в усіх обстежених пунктах.

Гарба́ — це давній тип воза, але такий, що зберігся й досі, який ще використовується в традиційному господарстві, в основному для перевезення немолоченого хліба, соломи, сіна. Ця назва активна в живому мовленні, загальноновживана і зафіксована майже в усіх досліджених пунктах.

Мажара́ — це, фактично, друге найменування гарби й назви великого воза взагалі. Отже, її місце в системі сучасних найменувань стало досить своєрідним і не зовсім визначеним. Через те й стійкість її похитнулася, ця назва виявляє тенденцію до зникання.

Полуга́рбок — реалія, подібна до гарби, але значно менша. Вона обмежена у функціях, через те й найменування її зафіксовано лише в одному пункті — Сосонівці Нововодолазького району.

Палу́ба — друга назва гарби чи навіть мажари як великого воза взагалі. Активність номена незначна. Очевидно, первинною була форма *пáлуб* чоловічого роду, а жіноча *пáлуба* виникла внаслідок аналогії до слова «палу́ба» (частина корабля). Ця форма могла закріпитись і завдяки подібності реалій, які порівнювалися і зіставлялися мовцями, внаслідок метафоризації. Тим більше, що етнографічна література фіксує саме лексему «палу́б». Щоправда зовсім з іншим значенням: «З XVXVII ст. серед заможної частини українського суспільства набув поширення виїзний транспорт різних моделей: «коляса», «колебка», «карета», «ридван», «палу́б» тощо» [Етнографія 2004, с. 129].

Для господарських цілей, звичайно, можуть використовуватися і конструкції легшого типу, зокрема зерно перевозять бричкою, ходком, фаетоном (фаятоном), дрова — бричкою, дрогами, ходком, фаетоном (фаятоном).

Отже, зауважимо, що більшість традиційних найменувань сільськогосподарських знарядь збереглися до нашого часу й активно функціонують у живому мовленні.

2.8. Назви господарських приміщень

Складну структурну організацію на території центральнослобожанських говірок має ЛСГ «найменування будівель різного господарського призначення».

У складі цієї лексичної групи можна виділити такі утворення: 1) назви місця, де є хата з господарськими будівлями; 2) найменування приміщень для худоби і птиці; 3) назви будівель для зберігання зерна, снопів, полови, соломи; 4) найменування приміщень для сіна; 5) назви приміщень для зберігання їстівних припасів і різних речей; 6) найменування приміщень для дров; 7) назви будівель для зберігання сільськогосподарського реманенту й різних матеріалів; 8) найменування загорожі для свійських тварин; 9) назви будівель для оброблення врожаю; 10) найменування інших господарських приміщень (куреня для сторожа на баштані чи пасіці; літньої кухні чи печі на дворі; теплиці тощо). Узагалі, зауважимо, що різні дослідники виділяють неоднакову кількість основних лексичних підгруп. За В. І. Пілецьким, дослідником наддністрянських говорів, такими є: 1) назви будівель для худоби і птиці; 2) найменування приміщень для сільськогосподарського інвентаря; 3) назви будівель для зберігання продуктів землеробства; 4) найменування інших приміщень [Пілецький 1982, с. 103]. Дослідниця східнослобожанських говірок К. Д. Глуховцева в дисертації розглядає такі ЛСГ: 1) назви місця, де є хата з господарськими приміщеннями; 2) найменування будівель для утримання худоби; 3) назви приміщень для зерна, снопів, соломи, полови; 4) найменування погребів; 5) назви приміщень для дров; 6) найменування колодязів та їх частин; 7) назви загорожі [Глуховцева 1992, с. 9].

В. С. Ващенко у роботі «Лінгвістична географія Наддніпряни» пропонує три типи поділу цих найменувань: 1) за призначенням реалій; 2) за стійкістю назв й особливостями слів у діяхронному плані; 3) за обсягом ареалу, яким окреслюється поширеність назви [36, с. 37]. У нашій роботі ми, відштовхуючись від наявних реалій, виділяємо десять мікрогруп цих найменувань (див. вище), проте у назви рубрик винесемо такі групи лексики: 1) назви будівель для зберігання й оброблення врожаю; 2) найменування приміщень для худоби; 3) назви інших господарських будівель.

Найменування місць і приміщень для зберігання й оброблення врожаю. До цієї ЛСГ належать такі номени: «місце, на якому є хата з господарськими будівлями» — *подв'і́р'я* (майже в усіх обстежених пунктах) // [подв'і́р'я / це м'і́сце / де розташо́ван'і х́ата / прим'і́щен'а дл'а худóби / сара́й //] (135); *дв'і́р* (128, 129, 135, 140, 172) // [на двор'і́ розм'і́ш'у́йуц'а госпóдарс'к'і́ буд'і́л'і́ і х́ата //] (130); [х́ата з буд'і́л'ами знаходіц'а удвор'і́ / йакій о́горо́жений забóром //] (141); *хаз'а́йство* (140, 171), *усáд'ба* (140, 185); «будівля для снопів, полови, соломи» — *клун'а* (у більшості обстежених пунктів) //

[у_цко́жному господа́рств'і бу́ла клу́н'а / куди́ звоз'а́т' солóму //] (130); [сно́пі збер'іга́йуц':а у_цклу́н'і //] (139); [стро́йлиси'а вели́к'і сара́йі дл'а сно́п'іу́ / поло́ви і солóми з_цвисо́ким да́хом / а назива́ли йіх клу́н'ами //] (141); [клу́н'і без_цпото́лка / ото́ ту́ди звозіли од_цдош':іу́ сно́пі //] (170); *с'ін:ік* (135, 168, 169) // [у_цс'ін:іку́ збер'іга́йут' с'іно́ / сно́пі //] (135); [поло́ва с:ипа́йец':а у_цніз с'ін:іка́ //] (168); *о́в'ін* (134), *гу́мно* [у_цгу́мно скла́дали сно́пі //] (185); «приміщення для зерна» — *комóра* (майже в усіх обстежених пунктах) // [зерно́ збер'іга́йут' у_цкомóрах //] (130); [зерно́ хрон'а́т' у_ц комóр'і //] (135); *амба́р* (132, 134, 136, 137, 139, 141, 168, 169, 181, 183) // [сара́й дл'а зерна́ назива́йут' амба́р //] (141); *стодо́ла* (130), *ток* (172); [спеціа́л'ного прим'іщен'а не_цбуло́ / зерно́ с:ипа́ли на_цгори́шче //] (131); «невелика спеціалізована споруда, у якій розмелюють зерно» — *млин* (у більшості обстежених пунктів) // [зерно́ на_цму́ку розміл'у́йут' у_цмли́н'і //] (130); *ме́л'ниц'а* (128, 129, 138, 139, 169, 170, 172, 173, 177, 181, 183); *парова́* (133), *крупору́шка* (171); [зерно́ ми розміл'у́ємо на_цгори́шч'і / ку́хн'і //] (168); «місце, де молотять» — *т'ік* (у всіх обстежених пунктах) // [сно́пі молóт'ат' на_цтоку́ / на_цдвор'і //] (131); [молóт'ат' на_цтоку́ / на_цв'улиц'і //] (138); [т'ік буу́ у_цприм'іщен':і //] (139); [т'ік знахо́диц':а на_цв'улиц'і //] (140); [молоті́ли зерно́ на_цтоку́ п'ід в'ідкритим не́бом //] (141); [з_цпóл'а возі́ли зерно́ на_цт'ік //] (185); *ток* (131, 172, 181, 183); [молóтимо на_цпóл'і //] (168); «спеціально обладнане приміщення або яма для зберігання продуктів» — *пóгр'іб* (у всіх обстежених пунктах) // [пóгр'іб ста́ул'ат' окре́мо в'ід_цха́ти / збер'іга́йут' у_цно́му карто́пл'у / мо́ркву / консерва́ц'ію //] (130); [пóгр'іб ўже́ п'ідготували дл'а но́вого ўрожáйу //] (168); *пóгреб* (132, 174, 179), *йáма* (170); *п'ідва́л* [пóгр'іб знахо́диц':а за_цха́тойу́ / а п'ідва́л п'ід_цха́тойу́ //] (135, 139); *комóра* (133); «льо́х, сховище для городини і різних харчів з похилим критим спуском і сходами» — *пóгр'іб* (131, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 170, 171, 185) // [у_цпóгр'іб'і збер'іга́йут' городи́ну / консервува́н':а / бо́чку з_цог'ірка́ми //] (139); [пóгр'іб ма́йе кри́тий ші́ффером верх і сходи до_цйáми / де хран'ат' карто́шку / бур'акі́ / мо́ркву і консерва́ц'ію //] (141); [ўс'і о́воч'і дэ́ржим у_цпóгр'іб'і //] (185); *пóгреб* (132), *ло́х* (130, 134) // [у_цл'óс'і збер'іга́йут' бур'ак / поса́дкову карто́пл'у / мйáсо //] (130); «похилий, із сходами, спуск до льоху, передня частина, вхід до льоху, передня частина, вхід до льоху» — *пригре́биц'а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [у_цпригре́биц'і сто́йіт' моло́ко́ //] (168); *погр'ібнік* (128, 129, 169, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 181, 183), *погребні́а* [спуск у_цпóгр'іб

назива́ють погребне́йу // (141); *л'áда* (135, 139) // [л'áда / ўх'ід до л'óху //] (135); *схóди* [спуск до л'óху звéц':а схóдами //] (130); *сх'ідц'і* (171), *ступéн'ки* (134), *в'íход* (170); «невеликий отвір у стелі погребя, льоху для виходу пари і поганого повітря» — *душнік* (у більшості обстежених пунктів) // [пар з по́греба вихóдит' чéрез душнік //] (135); [чéрез душнік по́гр'іб пров'ітр'уеиц':а //] (140); [у стéл'і по́гр'іба йе невели́ка д'ірочка дл'а в'íходу пар'іу та зátхлого вóздуху // йийі назива́ють у нас душніком //] (141); *в'ід:у́шина* (131, 136, 137), *отду́шина* (172), *возду́шник* (133), *в'іт'ажка* (139), *л'áда* (128, 129), *венти́л'ац'ійний óтв'ір* [у ка́ждому по́гр'іб'і до́лжен бут' венти́л'ац'ійний óтв'ір //] (185); «приміщення для зберігання сіна» — *с'ін:ік* (майже в усіх обстежених пунктах) // [с'іно складáють ў с'ін:ік / йакій об:ива́ють дéревом / шоб дошч не забива́у //] (130); [с'іно збер'іга́ють у с'ін:іку //] (135); [у с'ін:іку с'іно сохрaн'áйец':а //] (140); [с'іно ми збер'іга́ємо у с'ін:іка́х / йак'і сто́йáт' абó на левáд'і / абó б'іл'а до́му //] (141); [у с'ін:іков'і ш'е солóма і с'іно //] (168); *нав'іс* (128, 129, 173, 174, 175, 176, 178, 181), *нав'ес* (128, 129, 136, 137), *стодóла* (132, 139), *с'іновáл* (138, 169), *с'еновáл* (172), *клún'а* (133), *сарáй* (131), *гор'ішче* [с'іно на гор'ішч'і збер'ігáли //] (131); *халабóда* (170); «окрема неопалювана кімната в хаті для зберігання їстівних припасів і різних речей» — *кладóўка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ўймку харч'і збер'іга́ють у кладóўц'і //] (130); [йїжу шче збер'іга́ють у кладóўках //] (141); [у кладóўц'і сто́йіт' смáлец' / принеси́ йогó //] (168); [в'инеси томáт у кладóўку / а то од жарі запл'існ'áйе //] (185); *кладовá* (169), *комóра* (132, 135, 179, 182) // [у мéне ў комóр'і сто́йіт' консервáц'ія //] (132); [у комóр'і заўжди прохóлдно //] (135); *с'іни* (139), *чулáн* (171), *клún'а* (134); «приміщення, куди засипають полу, засік для полову» — *кл'ун'а* (у більшості обстежених пунктів) // кл'ун'а / це булó такé прим'іщен':а / і сно́п туді клáли / і солóму / і полóву // вонó робíлос' такé висóке // нимá йогó тепéр / та ран'іш булі так'і клún'і //] (141); [полóву ми висипáли ў клún'у //] (185); *зас'ік/зас'ік* (майже в усіх обстежених пуктах), *отс'ек* (172), *полоўн'ак* (136, 137, 138), (170), *пов'ітка* (130, 134) // [полóву с:ипáють до пов'ітки //] (130); *сарáй* (131), *гор'ішче* [у сарáй с:ипáли / на гор'ішч'і храни́ли //] (131); *зáкром* (169); *с'ін:ік* (168); «відгороджене місце в коморі, зерносховищі і т. ін.» — *зáкрам* (майже в усіх обстежених пунктах) // [зáкрам / це в'ідгорóжен':а ў по́греб'і дл'а картóшок //] (168); [зáкрам / в'ідгорóжене м'ісце ў комóр'і / йе дл'а му́к'і / йе дл'а зернá //] (170); [пшени́ц'у ми засипáли у л'евий зáкрам //] (185); *зáкром* (135, 139, 141, 171) [у зáкром'і збер'іга́ють

зерно //] (135); [одгорóжене м'ісце ўкомóр'і називáли зáкром //] (141); *зác'ік* (130, 131, 134, 136, 137, 138) // [мукú збер'ігáйут' у зác'іку //] (130); *зáкром* (128, 129, 138, 169); «ворота стодоли» — *ворóта* (130, 133, 134, 135) // [стодóлу прикривáйут' вор'іт'мі / зрóбленими з дúбу //] (130); *двéр'і* (135); «відгороджене місце в стодолі» — *зác'ік* (130, 134), *зác'іка* [в'ідгорóжене м'ісце ўстодóл'і звéц':а зác'ікойу] (135); *в'ідс'ік* (185); *тин* (136, 137), *ворóта* (133), *л'áда* (172); «надбудова над погребом у вигляді куреня» — *погр'ібнік* (майже в усіх обстежених пунктах) // [погр'ібнік стаўл'ат' на пóгреб'і у в'ігл'ад'і кúрен'а //] (130); *погр'ібн'ак* (128, 129, 136, 137, 171), *пригрéбиц'а* (131, 172), *кúр'ін'* (135, 139) // [над пóгребом йе кúр'ін' / шоб не промерзáло //] (135); *кур'ін'* (131), *накрит':á* (138), *шалáш* [надбудова над пóгр'ібом називáйец':а шалáш] (141); «закривка отвору погребя» — *л'áда* (в усіх обстежених пунктах) // [л'áда / це закріўка такá //] (130); [закривáйец':а пóгр'іб л'áдою //] (141); *кріўшка* (134); «простір між стелею і покрівлею» — *горішче* (майже в усіх обстежених пунктах) // [горішче ў хáт'і / чердáк у сарáйі //] (129); [кóжна хáта мáйе горішче / у гóсподáрс'ких буд'іўл'ах вони тáкож бувáйут' //] (130); [на горішч'і збер'ігáймо с'іно / сúшку з йáблук та груш / а тáкож бáнки / одéжу / в'ідра / тази //] (139); *горішче* (131, 133, 140, 168) // [ў хáт'і / у с'інах / горішче / ў сарáйі / ч'ердáк //] (136); *гор'ішча* (131), *ч'ердáк* (у більшості обстежених пунктів) // [гор'ішче ў хáт'і / там хран'ат' р'ізні рéч'і / ч'ердáк ў сарáйі / с'іно туди складáймо //] (133); *чердáк* [м'іж стéлейу і кришейу знáходиц':а чердáк // у нáшому сел'і на чердакáх складáйут' пшениц'у / кукургúзу / падсóнух і стар'і рéч'і //] (141); *ч'ірдáк* [пол'із' на ч'ірдáк достáн' цибул'і //] (185).

Назви приміщень для худоби. До цих найменувань належать такі: «окрема будівля для худоби, загальна назва» — *сарáй* (в усіх обстежених пунктах) // [б'іл'á хáти будúйут' сарáйі дл'а худóби //] (130); [скотíну ми дéржимо ў сарáйах //] (141); *хл'іў* [128, 129, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 140, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184]; «хлів для коней» — *кон'ушн'а* (майже в усіх обстежених пунктах) [кóней стаўл'ат' у кон'ушн'і //] (130); [сарáй дл'а кóней називáйут' кон'ушн'а // алé ў нáшому сел'і кóней тримáйут' мáло і кон'ушен' мáйже нимá //] (141); *сарáй* (169, 170), *стаўн'а* (134); «хлів для свиней» — *свинáрник* (у більшості обстежених пунктів) // [свинéй тримáйут' вóкрémих буд'іўл'ах/ свинáрниках//] (130); [свинáрник стрóйат' дл'а вел'ікойі к'іл'кост'і свинéй / а саж дл'а одної чи двох //] (140); *саж* (140, 168, 170, 171) // [свинáрник / це

йєсл'і у_сарайі ти одгородіў / а йєсл'і дерев'аним до́миком од'єл'но / то саж //] (170); *сарай* (131), *хл'іў* (179), *свинáрн'а* (133), *свинофєрма* [у_колгбсп'і свиней розвóд'ат' на_свинофєрм'і / а ўдомáшн'ому хаз'айств'і їх тримáют' у_свинáрн'ах //] (133); *свинúшник* (134); «хлів для корів» — *корóўник* (майже в усіх обстежених пунктах) // [дл'а кор'іў будúют' корóўник //] (130); [кор'іў у_сел'і багáто / томú корóўник'іў теж // їх будúют' не дúже ширóкими / алє дóўгими / з_великими йáслами //] (141); *кор'іўник* (134, 169, 179), *сарай* [131, 170]; *хл'іў* (140, 168), *корóўн'а* (133); «приміщення для овець» — *кошáра* (у більшості обстежених пунктів), *в'іўчáрник* (134, 135, 141, 170, 171), *оўчáрник* (130, 172) // [овец' вирóшчуйут' в_оўчáрнику //] (130); *овечн'а* (136, 137) *в'іўчáрн'а* (172), *оўчáрн'а* (185); «приміщення для кіз» — *сарай* (майже в усіх обстежених пунктах), *хл'іў* (128, 129, 138, 140, 168, 169), *козл'áтник* (130, 141, 172), *коз'áтник* (134), *кошáра* (135); «приміщення для курей» — *кур'áтник* (у більшості пунктів) // [дл'а курей будúют' кур'áтник //] (130); *кúр'áтник* (131, 133, 136, 137, 170, 171), *кúрник* (132, 138, 139, 140, 141, 169) // [кúри ц'ілий ден' хóд'ат' у двору́ / а на_н'іч с'ідáют' у_кúрник на_с'ідала //] (141); «сідала для курей» — *с'ідала* (в усіх обстежених пунктах) // [на_с'ідалах кúри спл'ат' //] (130); [с'ідала / це плáночки/ приб'іт'і у_кúрнику / шоб на_ніх с'ідáли кúри //] (141); «спеціальна назва на позначення приміщення для свійської птиці» — *кúр'áтник* (131, 133, 170) // [спец'іáлно́й нáзви нема́є / х'ібá шчó дл'а курей кúр'áтник / алє мóжут' бúти ў_нóмому і уткі //] (131); *кур'áтник* (128, 129), *сарай* (130, 138) // [у_сарайі дєржат' св'ійс'ких птиц' //] (130); *птичник* (185), *птахофєрма* (169); «приміщення для качок» — *ут'áтник* (майже в усіх обстежених пунктах), *вут'áтник* (141, 168, 174, 179, 180, 182, 184) // [вутóк тримáют' у_невеличких вут'áтниках / де дл'а_ніх заўжди йє багáто воді //] (141); *качáтник* (128, 129, 140, 170), *сарай* (130, 139, 169), *хл'іў* (133), *кошáра* (133), *загорóдка* (134), «приміщення для гусей» — *гус'áтник* (майже в усіх обстежених пунктах) // [гусей тримáют' у_сгус'áтнику //] (141); *сарай* (130, 131, 132, 139, 169) // [гусей дєржут' у_сарайі / вони мóжут' бúти з_кур'мі //] (131); *хл'іў* (133), *кошáра* (133), *загорóдка* (134); «спеціальне прилаштування в хліві для годівлі худоби» — *йáсла* (в усіх обстежених пунктах) // [йáсла дл'á_корóў / кóней / корíто дл'а_свиней / а дл'а_кóз рóбл'ат' спец'іáл'ні дереўйáн'і лежакі / дошчáне п'ідн'áт'а / на_нйáкому вони спл'ат' // на_прìстосуван'а дл'а кóней шче кáжут' стóйло //] (129); [йáсла стáўл'ат' у_куткú / рóбл'ат' їх з_дєрева //] (130); [йáсла дл'а_корóў / корíто дл'а_свиней //] (131); [дл'а_кор'іў / кóней/

йáсла / дл'а_свинéй / корíто //] (133); [дл'а_корóви / козй́ / йáсла / свíн'ам стаўл'ат' корíто //] (138); [накладй́ корóв'і у_йáсла травй́ //] (185); *корíто* (в усіх обстежених пунктах), *сто́йло* (128, 129); «загорода для коней» — *заг'ін* (майже в усіх обстежених пунктах) // [коліс' дл'а_ конéй робíли ў_пóл'і загóни / кудй́ ййх переган'али на_пасовй́ско //] (141); *загóн* (133, 139, 170, 185) // [кóн'і сто́йат' у_загóн'і //] (185); *загоро́да* (128, 129, 131), *сто́йло* (128, 129, 172) // [на_загоро́ду дл'а конéй так і ка́жут' загоро́да // шче ка́жут' загоро́жа / сто́йло // сто́йлом назива́ют' і деревй́ан'і лежа́кй́ дл'а_к'íз //] (128); *загоро́жа* (128, 129), *ст'й́ло* (171), *коша́ра* (130), *л'ітн'й́ та́бор* (140); «загорода для свиней» — *загоро́да/загоро́да* (майже в усіх обстежених пунктах), *загоро́дка/загоро́дка* (138, 140, 168, 172), *заг'ін* (136, 137, 170), *коша́ра* (130, 133), *барл'іг* (135, 139), *загоро́жа* (128, 129), *загóн* (170), *ст'й́ло* (170), *о́бра* (134), *перегоро́дка* (138), *станóк* [за́городу дл'а свинéй назива́ют' станко́м //] (141); *огоро́жа* (169), *сажо́к* (185); «загорода для свійської птиці» — *загоро́да/загоро́да* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ўл'ітку птй́ц'у виган'а́ют' у_загоро́ду //] (130); [загоро́ди дл'а птй́ц'і рóбл'ат' р'íзн'і / це вели́к'і сара́йй́ з_с'ітки / прóсто с'ітчан'й́ огоро́ж'і або й деревй́ан'і спорóди з_с'ітчано́й крй́шейу //] (141); *загоро́жа* (128, 129), *коша́ра* (133), *загород'* (140), *вігу́л'ник* (139), *с'ётка* (169), *вол'й́ер* (172); «клітка для кролів» — *кл'ітка* (в усіх обстежених пунктах) // [одíн кро́лик вй́б'іг з_кл'ітки / лéдвe ўлови́ли //] (135); *кл'ётка* (170); *крол'атник* (128, 129, 172, 185) // [крол'й́ сид'а́т' у_крол'атнику //] (185); *крол'ча́тник* [крол'й́ трима́ют' у_спе́ціал'них кл'ітках / крол'ча́тниках / йак'й́ рóбл'ат' з_де́рева і зал'іза //] (141); «спеціальна яма, у якій держать кролів» — *йа́ма* (в усіх обстежених пунктах), *крол'атник* (128, 129, 130, 134), *по́гр'іб* (135, 172) // [крол'й́ у_по́гр'іб'і дёржут' //] (135); *земл'анка* [земл'анки дл'а крол'й́ робíли так / вико́пували йа́му і робíли шче звёрху нав'ес // крол'й́ йак понаробл'а́ют' нор / і ў_но́рах вивóд'ат' крол'ча́т //] (141); «приміщення для зимівлі бджіл» — *в'й́ша́ник* (132, 134, 135, 139) // [бжóли зимóют' у_в'й́ша́нику //] (132); [в'й́ша́ник укóпаний ў_зёмл'у / йак по́гр'іб //] (135); *омша́н'ік* (131, 136, 137), *оу́ша́н'ік* (168, 171), *омша́н'ік* (170, 185), *сара́й* (128, 129) *омша́н'ік* (172), *ол'ша́н'ік* (138), *в'іл'ша́ник* [бж'іл на_зиму сад'ат' у_в'іл'ша́ник / шоб не_загíнули //] (141); *зим'й́у́ник* [ўзимку бж'іл закрива́ют' у_зим'й́у́ник //] (130); *полу́п'ідва́л* (133).

Назви інших господарських приміщень. До цієї групи найменувань належать такі номени: «приміщення для сільськогосподарського реманенту» — *сара́й* (майже в усіх обстежених пунктах), *хл'й́* (132,

180), *пов'ітка* (140, 141) // [p'íz'n'í znar'ád':a práц'і / йак то лопáти / сáпки / грáбл'і / складáйут' у_пов'ітку //] (141); *кладбóука* (130) [реманéнт збер'іга́йут' у_кладбóуц'і //] (130); *кладбóва* [положі́ ўсі́ лопáти у_кладбóву //] (185); *мас'т'ерс'кá* (138), *гарáж* (133), *сарáйчик* (172), *прихалáбок* (170), *дроўйáнік* (168); «літня піч на дворі» — *л'іт'н'а кúхн'а* (в усіх обстежених пунктах), *п'іч* (майже в усіх обстежених пунктах) // [кúхн'а / це буд'іўл'а дес' на_двор'і / а п'іч самá по_соб'і / йак правіло / з_накрит':ám і óтвором дл'а_димар'á //] (129); [на_двор'і стаўл'ат' п'іч / вона́ мóже б́ути у_вігл'ад'і прим'ішчен':а/ це ўже л'іт'н'а кúхн'а //] (131); *п'éчка* (172, 185), *кúхн'а* (128, 128, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184), *кабiц'а* (132, 139, 141) // [л'іт'н'а п'ічка у_двор'і називáйец':а кабiц'а // на_н'ій л'ітом вáр'ат' йісти/ а тáкож пóйло скотiн'і //] (141); *плитá* (130, 133) // [л'ітом йіжу вáр'ат' на_плит'і //] (130); *плiтка* (170), *грóба* (140, 168), *горнúшка* (134); «приміщення для утримання свійських тварин або для зберігання сільськогосподарського реманенту та різного майна» — *сарáй* (майже в усіх обстежених пунктах) // [у_сарáйі пом'іш'áйец':а і худóба / і реманéнт у_р'ізних перегорóдках //] (130); *хл'іў* (132, 133, 140); «курінь для сторожа на баштані» — *кúр'ін'* (у більшості обстежених пунктів) // [на_баштáн'і ран'іше стáвили кúрен'і дл'а стóрожа //] (130); *кур'ін'* (128, 129, 140, 168, 179, 185), *кúрен'* (172), *бóдка* [сторож'і на_бахч'і сид'áт' у_бóдках //] (141); «приміщення для дров» — *сарáй* (майже в усіх обстежених пунктах) // [дрóвá збер'іга́йуц':а ў_сарáйі //] (141); *дроўнік* (131, 169, 172, 185) // [поскладáй дрóва у_дроўнік / шоб сух'і булі //] (185); *дроўйáнік* (136, 137, 168) // [у_дроўйáнікú / кр'ім дроў / збер'іга́йец':а шче і реманéнт //] (168); *дрóв'áнік* [дл'а_дроў стаўл'ат' / йак правіло / б'іл'а дóму //] (130); *дрóв'ітн'а* (134, 135), *пов'ітка* (140), *хл'іў* (133); «теплиця» — *теплiц'а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [рос:áду вирóшчуйут' у_теплiц'ах / вони́ буд'іуц':а з'і_склá або з_целóфану //] (130); [у_теплiц'ах п'ід_пл'іўкóйу вирóшчуйут' рán':і ог'ірки та пом'ідóри //] (141); [парнік на_земл'і / теплiц'у напина́йут' //] (138); *парнік* (133).

Назви господарських приміщень у центральнослобожанських говірках є досить стійкими. Вони численні й різноманітні, відзначаються незначною варіантністю. Більшість із цих найменувань є загальноживаними. Зміни в складі назв господарських приміщень тісно пов'язані зі зміною самих реалій — появою побудов нового типу і зникненням старих.

За призначенням реалій ці номенони можна поділити на дві групи назв — універсальні і спеціалізовані. Універсальні найменування

вживаються для називання таких споруд, які можуть задовольняти різні господарські потреби і використовуються як для утримування худоби, так і для зберігання знарядь, різноманітних матеріалів, палива тощо. Такими у центральнослобожанських говірках є, наприклад, *сарай*, *хліў*.

Спеціалізовані ж назви вживаються для номінування таких реалій, які мають конкретне призначення, пристосовані для вузких потреб. Такими, зокрема, у досліджуваному ареалі є *свинярник* тільки — для утримування свиней, *кон'ушн'а* — для коней та ін.

За стійкістю найменувань, за особливостями цих слів у діахронічному плані їх можна поділити на дві групи — стійкі і змінні назви. До стійких належать загальновідомі в широкому мовленні номени, які мають високу активність уживання і навіть, незважаючи на деякі видозміни самих реалій, позначуваних ними, не змінюють назв. Такими, наприклад, є *клун'а*, *погр'ібнік*.

Змінні найменування — це номени з послабленою активністю, що, як правило, мають рівноправні й нерівноправні паралелі. Такі, наприклад, *свинярник* — *саж*, *п'іч* — *кабиц'а*.

За поширеністю того або іншого номена у досліджуваних говірках найменування сільськогосподарських приміщень можна поділити на загальновідомі і маловживані. Загальновідомі назви поширені на всій території ареалу або у значній його частині. Серед них, зокрема, *тепліц'а*, *сарай*, *пóгр'іб*, *кúр'ін'*, *кур'ін'*, *клун'а*, *комбра*, *с'ін:лік*, *свинярник* й ін.

Малопоширені номени функціонують лише в окремих говірках: *вігул'ник* (139), *корбун'а* (133), *погребн'а* (141), *ов'ін* (134) тощо.

Зауважимо, що як і в інших говірках української мови, так і в центральнослобожанських, лексико-семантична система найменувань сільськогосподарських споруд зазнала протягом існування (у зв'язку з соціально-економічними явищами, розвитком техніки, лінгвоетнічними контактами) певних змін. Є тут і давні найменування спільнослов'янського походження, як *оббра*, *ов'ін*, які виходять з активного ужитку, так і відносно нові для села номени — *гараж*, *п'ідвал*. У говірці села Олександрівка, наприклад, збереглася давня назва клуні — *гумно*. У більшій частині центральнослобожанських говірок спостерігається чітка семантична диференціація номенів *чердак* і *горішче*. Чердак — це простір між стелею і покрівлею в сараї, а горішче — те ж, але у хаті.

Цікавим з погляду семантики є слово «кошара», яке, очевидно має спільнослов'янське походження (російське — *кошара* (обл.), білоруське — *кашара*, болгарське — *кошара*, македонське — *котар*,

сербо-хорватське — *кошара*, польське — *koszara* (*казарма*) [Пілецький 1982, с. 104]. У сучасній українській літературній мові воно вживається у значенні «хлів для овець». Проте у кінці XIX ст. у східнослобожанських говірках ця лексема (кошаря) разом із словами «хлів» і «сарай» була репрезентантом семи «хлів, окрема будівля для худоби (загальна назва)» [Глуховцева 1997, с. 178–179]. У сучасних же східнослобожанських і центральнослобожанських говірках ця лексема втрачає значення «хлів, загальне найменування». На Харківщині переважна кількість діалектоносіїв уживає слово «кошара» на позначення сараю для овець. Проте у центральнослобожанських говірках ця лексема якоюсь мірою зберігає ознаки колишнього загального значення, оскільки може використовуватися для називання будівель, призначених для утримання різних домашніх тварин — овець, кіз, качок, гусей, загород — для коней, свиней, свійської птиці.

Досить продуктивним для творення найменувань господарських приміщень і деяких їх частин, є суфікс **-ник**: *парнік*, *свинарник*, *свинюшник*, *дроўнік*, *с'ін (н)ік*, *птичник*, *вігул'ник*, *курнік/кўрник*, *оўчарник*, *в'іўчарник*, *корбўник*, *погр'ібнік*, *полбўник* й ін. Проте на Харківщині наявні утворення і з іншими суфіксальними морфемами. Загальнопоширеним є дериват *кон'ушн'а*. Зрідка зустрічаються й інші утворення з суфіксом **-н'**: *погребн'а*, *свинарн'а*, *стайн'а*, *корбўн'а*, *овечн'а*, *в'іўчарн'а*.

Зіставлення репертуару аналізованих сем виявило лексеми, що виступають у центральнослобожанських говірках репрезентантами кількох семем.

Таблиця 2.1. Назви приміщень для худоби

Семеми Лексеми	Будівля						
	для худоби	для свійських тварин, реманенту, різного майна	для коней	для свиней	для кіз	для корів	для качок і гусей
сарай	+	+	+	+	+	+	+
хл'іў	+	+	–	+	+	+	+
кошара	–	–	–	–	+	–	+

Таблиця 2.2. Найменування приміщень для зберігання врожаю, продуктів, реманенту, палива й інших речей

Семеми Лексеми	Будівля					
	для снопів, полови, соломи	для зерна	для сіна	для дров	для ре- маненту	для зберігання їстівних припасів та різних речей
сарáй	+	–	–	+	+	–
хл'іў	–	–	–	+	+	–
клун'а	+	–	+	–	–	+
комóра	–	+	–	–	–	+
кладóўка	–	–	–	–	+	+
с'ін:ійк	+	–	+	–	–	–
пов'ітка	–	–	–	+	+	–

Таблиця 2.3. Назви загород для худоби

Семеми Лексеми	Загорода		
	для коней	для свиней	для свійської птиці
загорóда (загорода)	+	+	+
заг'ін (загón)	+	+	–
загорóжа	+	+	+
кошáра	+	+	+
стóйло (ст'ійло)	+	+	–

Отже, як бачимо, найширшу семантичну структуру має лексема *сарáй*, яка у говірках Харківщини має значну кількість значень (див. таблиці 1.1. і 1.2.). Дещо меншу розгалуженість структури має слово «хлів». Лексема *кошáра* охоплює кілька лексико-семантичних груп — назви приміщень і загород для худоби, проте її активність у централь-нослобожанському ареалі значно послаблена. Слово «клуня» поширене в трьох значеннях (див. таблицю 1.2.). Найчастіше на Харківщині воно вживається на позначення будівлі для зберігання полови, снопів,

соломи, зрідка ця лексема виступає репрезентантом семи «приміщення для їстівних припасів та різних речей». Слова «сінник», «кладовка», «комора», «повітка» мають у говірках Центральної Слобожанщини кілька значень, проте вони, як правило, активно функціонують в одному з них. Так, наприклад, лексема *с'ін:ік* майже в усіх обстежених пунктах є репрезентантом семи «приміщення для сіна», але в деяких говірках це слово може використовуватися на позначення будівлі для зберігання снопів, полови, соломи. Винятком є лексема *пов'ітка*, яка не має значного поширення на території Харківщини, і тому жодне з її значень («приміщення для дров», «будівля для реманенту») не є панівним.

Репрезентанти *загорода*, *загорода*, *загорожа* семантично пов'язані в обстежуваних говорах з ЛСГ «назви огорож». Ці лексеми маніфестують на досліджуваній території, крім зазначених, такі семи: «паркан з дощок» та «огорожа з вертикальних дощечок, розріджено прибитих до двох-трьох паралельних горизонтальних рейок». Репрезентант *стбіло/ст'їло*, крім загород для коней і свиней, використовується у центральнослобожанських говірках і на позначення спеціального пристосування, зі щільно збитих дощок, у хліві для кіз, на якому вони сплять. Розгалужену семантичну структуру має і слово «загін» (фонетичний варіант — *загін*) (див. таблицю 1.3.). Поза ЛСГ «найменування огорож для худоби» воно має значення «військове об'єднання», наприклад, *партизанський загін*, або ж «чітко організована група людей»: [загін школар'їу вийшоу на прополку бур'ак'їу //].

Отже, наявність розгалуженої мережі дублетних назв, неоднорідність складників денотативного плану, дериваційні зв'язки суміжних, а іноді й несуміжних, мікрогруп лексики, наявність семантичного синкретизму є основними рисами сільськогосподарської лексики центральнослобожанських говірок.

Загалом лексика традиційного господарювання Центральної Слобожанщини становить багату і складну систему. До її складу входить значна кількість лексико-семантичних груп — найменування сільськогосподарських рослин (зернових, технічних і городніх) і їх частин, назви хвороб і шкідників сільськогосподарських культур, назви сортів городніх рослин, найменування сільськогосподарських робіт і процесів, пов'язаних з обробкою землі, доглядом, збиранням і збереженням урожаю, назви виконавців аграрних робіт, найменування етапів росту, досягання і вирощування культивованих рослин, назви знарядь для обробки землі, збирання урожаю, найменування засобів для його перевезення, назви сільськогосподарських машин, механізмів і пристроїв і їх частин, найменування господарських приміщень й ін.

Назви основних сільськогосподарських рослин є, переважно, загальновідомими і загальнозживаними. Ці найменування, як правило, мають незначну кількість варіантів, проте деякі з них характеризуються великою різноманітністю форм: *ог'ірок, огурец', огерок, огирок, гирок, г'ірок, огурок, гурок, уг'ірок; сѡйашник, сѡн'ашник, подсѡлнух, сон, сѡн'ачник, подсѡнух, сѡн'ах, подсѡл'ечник, падсѡнух, п'ітсѡнух, пац'ѡнух; синѣн'кий, баклажан, сін'ій пом'ідор, сін'ій баклажан, с'ін'ін'кий, с'інѣн'кий, сін'ій, с'ін'ѣн'кий, сенѣн'кий, сінен'кий, сін'ін'кий*. Більшою, порівняно з назвами самих рослин, варіантністю відзначаються найменування їх частин і видів: «вічко картоплі, невеличке заглиблення з брунькою на картоплині» — *в'ічко, глазок, ѡчко, очко, паросток, наг'інец', гн'іздекко, гн'ѡздишко, кл'учка*; «стовбур редьки» — *стѡбур, стѡбуріна, стѡбурін':а, стебло, ц'іўка, стр'ілка, стѡбѡр, стѡб'ір, стѡбор, бадиліна, ботва, ред'ка*; «одне стебло гарбуза з листям» — *гарбузін':а, огудина, гудина, баділ':а, наг'ін, стебліна, нагон, бат'іг, батѡг, бадиліна, пл'іт', огуд*; «цибуля-сіянка (зживані як насіння невеличкі цибулинки, що виростили з висіяних зерен цибулі)» — *с'іўанка, цибул'а-с'іўанка, сажанка, тиканка, чорнушка, с'івок, віс'іўка, сад'інка, сад'анка, тикаўка*; «цибуля-сіянка (зживані як насіння невеличкі цибулинки, що виростили з висіяних зерен цибулі)» — *с'іўанка, цибул'а-с'іўанка, сажанка, тиканка, чорнушка, с'івок, віс'іўка, сад'інка, сад'анка, тикаўка*; «квасоля з витким стеблом (тичкова)» — *витуха, квасѡл'а, віўшча, плитуха, тичкова, плитуха, плитушча, квасѡл'а / шо плитѣц':а, повитуха, віўшка, віўш':а, віўча, віўнка, виткова, кручена, тична квасѡл'а, тична фасѡл'а, тичіна, фасѡл'а*; «квасоля з невитким стеблом» — *п'іша квасѡл'а, кушчова квасѡл'а, неплитуха квасѡл'а, седуха, кушчик, кушчѡка, неўїўшча, сахарна, квасѡл'а, кушчѡка, лежуха, неўїўшка, невитка, куш'ова, квасѡл'а без нагон'ї, лежун, низѣн'ка квасѡл'а, сид'ўшка, низѣн'ка квасѡл'а*. Ядро цієї лексико-семантичної групи становлять назви успадковані з праслов'янської мови: *ръзъ* «жито», *ръшеніса* «пшениця», *естьу* «ячмінь», *овьсъ* «овес», *proso* «просо», *крѡръ* «кріп», *лукъ* «цибуля», *льнѣ* «льон», *горьсіса* «гірчиця», *хрѣпъ* «хрін» й ін., проте є й запозичення, зокрема, з тюркських мов: *кавун, гарбуз, баклажан*, із латинської — *меліса, цибуля*, з німецької — *картопля*.

Значну фонетичну і морфемну варіантність демонструють найменування сортів городніх рослин. Ці назви становлять великий інтерес для з'ясування мотивів номінації. Їх називання реалізується за різними ознаками, проте найпродуктивнішими є мотиви кольору і географічної території.

Найменування хвороб і шкідників сільськогосподарських рослин відомі не всім діалектоносіям. Окремі назви знають лише фахівці, зокрема агрономи. Наприклад, *переспоронбз*, *аскох'ітобз*, *антракнбз*, *сентар'іобз*, *бактер'іобз*. Однак такі найменування, як *ф'ітофторбз* (*хв'ітофторбз*), *ф'ітофтора* (*хв'ітофтора*) відомі не тільки спеціалістам, а й звичайним діалектоносіям, проте для рядових мовців, на відміну від фахівців, які схильні вимовляти *ф'ітофторбз*, *ф'ітофтора*, природнішими є форми *хв'ітофторбз*, *хв'ітофтора*. Своєрідна мовленнєва диференціація, залежно від професійної приналежності мовців, спостерігається і у використуванні ними таких назв *слизистий бактер'іобз* і *слиз*. Уживати першу з них властиво сільським спеціалістам, другу — усім іншим мовлянам. Зауважимо, що мовці не завжди чітко усвідомлюють різницю між шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур. Це нерозрізнення привело до виникнення метонімічних перенесень. Найменування хвороб сільськогосподарських рослин у говірках Харківщини представлені слабко, більш вираженими є назви шкідників, хоча знову ж таки вони відомі не всім носіям тієї або іншої центрально-слобожанської говірки.

Номінація етапів росту й досягання сільськогосподарських рослин засвідчує наявність різної кількості елементів і характеризується неоднаковою деталізацією спільного для ряду денотатів семантичного простору. Навіть сегментація зовсім вузького фрагмента цього семантичного простору має відмінності відповідно до різних рослин.

Узагалі ж найменування основних етапів росту і дозрівання сільськогосподарських культур не виявляють тенденції до зникання, хоч і дуже давні. Проте останнього часу спостерігаємо певну уніфікацію назв у складі цієї ЛСГ, що пов'язано з проникненням до говіркового мовлення ряду термінізованих слів і словосполучень або ж терміноподібних утворень: *форм'уїец':а пл'ід*, *їде ї́рост стеблб*, *форм'уїец':а кушч*, *росте́ корнев'їшче*, *росте́ корнеплбд* й ін. Такі найменування є універсальними, оскільки використовуються для називання стадій росту різних сільськогосподарських рослин. Так, наприклад, утворення *форм'уїец':а пл'ід* може означати період розвитку плодів пшениці, проса, вівса, картоплі, буряків, огірків і гарбузів. Ці форми свідчать і про те, що зазначена лексико-семантична група, внаслідок впливу літературної мови, зазнає певної уніфікації. Однак, поряд зі згадуваними вище найменуваннями, функціонують і спеціальні утворення, які називають стадію росту тільки однієї конкретної сільськогосподарської культури або ж період, спільний для рослин лише однієї

ботанічної групи. Наприклад, етап формування плодів злакових рослин передається такими спеціальними назвами — *набира́йє зерно́, полов'ї́є*; капусти — *зб'ї́л'шуйе́ц':а кача́н*; картоплі — *виле́жуйе́ц':а*. Зрозуміло, що специфічність таких найменувань залежить від особливостей розвитку тих або інших культур.

ЛСГ «найменування етапів росту і досягання сільськогосподарських рослин» загалом має такі елементи: 1) загальноновживані слова й словосполучення — *схо́де, пророста́ (їє), дозр'іва́ (їє), достига́ (їє), колосі́ц':а, їде ў стеблџ, сн'ї́є* та ін.; 2) прототерміни або ж термінізовані чи терміноподібні елементи: *молџчна, молџчно-во́скова/воско́ва зр'ї́л'їс'т', молџчна і поўна сн'ї́л'їс'т'/сн'є́лос'т', поўне формувáн':а голџўки, їде ў рост стеблџ, формў́йе́ц':а корневі́шче, формў́йе́ц':а пл'їд, росте́ корнеплџд; молџчџ, молџчний воск, затверд'ї́н':а* (кінцеві стадії досягання огірків); 3) говіркові утворення — *кабачкі́ посп'ї́ва́йут'* (насіння соняшника), *росте́ гич, па́дсо́нух досп'ї́ва́йє, викида́йє гр'áнку, заўї́зуйе́ц':а гр'ї́нка/гр'áнка, зїаў'áйе́ц':а сон, росте́ свекла́/свџ́кла* (листя буряків), *вїбра́суйе м'ї́лї́чку, вїбра́суйе поча́тки*.

Помітну групу у складі лексики традиційного господарювання становлять найменування трудових процесів і дій, пов'язаних із вирощуванням сільськогосподарських культур. Ці номени, порівняно з численними іменами, що належать до макрополя конкретності (назви істот, предметів) меншою мірою семантично диференційовані.

Лексика на позначення дій, пов'язаних з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур, збиранням і збереженням урожаю, має досить складну структуру й об'єднує декілька лексико-семантичних мікрогруп із різномірною структурною організацією — «оранка», «посівні роботи», «жнива», «заготівля сіна», «перевезення снопів, сіна з поля», «молотіння», «городництво».

Найменування сільськогосподарських робіт передаються, як правило, дієсловами або ж іменниками віддієслівного походження, семантика яких має переважно безпосередній зв'язок із рільництвом і супровідними процесами.

Великий інтерес для розгляду у сфері найменувань сільськогосподарських робіт становлять також іменники, що творяться від дієслів за допомогою різних словотвірних засобів (суфіксів — *полї́ўка, поливáн':а; полка, пол'ї́н':а, ко́пка, копáн':а*; нульового афікса — *обмолџт, полї́ў*, основоскладання — *с'ї́нокџ*). Як бачимо, назви аграрних трудових процесів і дій, пов'язаних із ними, утворюються переважно за допомогою суфіксального і безафіксного способів словотвору. Найпродуктивнішим для цих найменувань і взага-

лі є суфіксальний спосіб. Зауважимо, що ця група лексем — назви сільськогосподарських робіт — має у складі багато похідних слів, до складу яких уходять суфікси і префікси: *ско́пуван':а*, *у́ско́пуван':а*, *обгортáн':а*, *п'ідгортáн':а*, *засипáн':а* й ін., проте ці найменування не є утвореннями суфіксально-префіксального способу.

У складі ЛСГ «агентивів» функціонують як традиційні елементи (*ора́ч*, *с'ійáч*, *молотáр'*), так і новіші назви (*тракторíст*, *машин'іст*, *комбайне́р*), поява яких зумовлена змінами, що відбулися у системі сільського господарства у зв'язку з його механізацією. У роботі ми звертаємо увагу переважно на ті, явища, які еволюціонували протягом тривалого часу. У сучасному українському мовознавстві найменування виконавців дії характеризуються в першу чергу з огляду на словотвірний формант. Ми, йдучи за цією лінгвістичною традицією, також розглядаємо назви агентивів у словотвірному ракурсі.

Структуру ЛСГ «назви сільськогосподарських знарядь» складає набір багатьох лексико-семантичних мікрогруп (примітивні землеробські знаряддя для оранки, плуг та його частини, ручні знаряддя обробітку ґрунту, знаряддя для збирання врожаю, засоби транспортування, знаряддя обмолоту, сільськогосподарські машини, пристрої і механізми), для яких є спільною єдністю ідеографічної сфери. Відзначимо, що кількість найменувань знарядь праці у досліджуваних говорах більша від кількості самих реалій. Така невідповідність породжена тривалим збереженням у мовленнєвій практиці номенів зниклих реалій, які належали цьому ж колу речей. Тому до опозиції лексем на позначення синхронно співвідносних реалій додається опозиція часово маркованих елементів. У говірках Харківщини лексично виражена детальна сегментація переважної більшості знарядь праці, зокрема частин плуга, коси; на семантичній структурі багатьох назв деталей сільськогосподарських знарядь відбулися динаміка реалій, зміна зв'язків між ними.

Розгалуженою семантичною структурою відзначаються лексеми «ручка» і «держак», яким не властива однозначна закріпленість номена за денотатом. Реалізація цієї моделі у центральнослобожанських говірках дає підстави вбачати причину відмінного розподілу між різними лексемами у дії двох конкурентних тенденцій: генералізації і диференціації, кожна з яких має свої межі прояву. Якщо при диференціації виявляється однозначна закріпленість лексеми за реалією (причому мотивуючою основою є назва самого знаряддя — *ц'іп'ілно*, *цип'ілно*; *к'іс':á*, *к'ісц'е́*, *кос'йó*), то за генералізації відзначається конкуренція опорних лексем. Генералізація може стримуватися наявністю

опорної конкурентної лексеми як репрезентанта іншого складника цієї ж реалії. Наприклад, серед назв деталей коси відзначено лексему «ручка», що виключає можливість використання цього слова у номінації держака коси.

Виразно представлені й активно функціонують на всій обстеженій території Харківщини традиційні найменування сільськогосподарських знарядь: *плуг, борона, коса, серп, віла, лопата, ц'ін, грабл'і/грабл'і* та ін. Вони залишаються загальновідомими, хоч сфера їх ужитку і дещо звужена, оскільки ця лексика широко репрезентована переважно в мовленні тих людей, які мають безпосередній стосунок до сільськогосподарських трудових процесів і пов'язаних із ними дій, відповідно, й до знарядь праці, якими вони виконуються.

Поряд із традиційними назвами сільськогосподарського реманенту функціонують і сучасні найменування, які увійшли в побут мовців відносно недавно, у зв'язку з розвитком аграрного виробництва й появою нової, досконалішої техніки: *трактор, комбайн, культиватор, культиватор, молотарка, в'їялка, жнив'ярка, ж'ятка, кос'ярка, лобогр'їйка, лобогр'єйка, снопов'їзка, с'їялка, с'ївалка, с'ївалка* й ін. Більша частина цих назв збігається з літературно-нормативною системою, проте є й певні відмінності, в основному на фонетичному рівні, що, нашу думку, значною мірою зумовлені впливом на центрально-слобожанські говірки сусідніх російських говорів: *культиватор, лобогр'єйка*. Однак слід зауважити, що поряд із російськомовними варіантами слів функціонують й українські лексеми, які, як правило, представлені ширше, ніж аналогічні російськомовні утворення.

Деякі з реалій, зокрема віла, віз, рало, мають значну кількість різновидів, а відповідно й назв на їх позначення. Відзначимо, що номени «віла», «віз» (воз) глибоко ввійшли в живе мовлення як загальноприйняті, загальнозживані, проте слово «рало», як, до речі, й «соха», сприймається як архаїзм і вживається дуже рідко поодинокими мовцями з характерною примовкою коліс' було чи була (про соху). Це пояснюється тим, що згадані реалії давно вийшли з активного господарського ужитку й уже не застосовуються селянами через появу досконалішого знаряддя, зокрема плуга тощо. Що ж до воза, то його фактично також замінили сучасніші засоби транспортування, проте ця назва активно функціонує в мовленні мешканців села, оскільки реалія не зникла, як рало і соха, а й досі використовується в господарстві. Мабуть, через це й збереглися найменування його численних різновидів.

Досить стійкими у центральнослобожанських говірках є назви господарських приміщень. Значна їх кількість є загальноновживаною. Ці найменування численні й різноманітні, відзначаються незначною варіантністю. Зміни в складі назв господарських приміщень тісно пов'язані зі зміною самих реалій — появою побудов нового типу і зникненням старих.

Зауважимо, що як і в інших говірках української мови, так і в центральнослобожанських, лексико-семантична система, найменувань сільськогосподарських споруд зазнала протягом існування (у зв'язку з соціально-економічними явищами, розвитком техніки, лінгвоетнічними контактами) певних змін. Є тут і давні найменування спільнослов'янського походження, як *обора*, *ов'ін*, які виходять з активного ужитку, так і відносно нові для села номени — *гараж*, *п'ідвал*.

Найпродуктивнішим для творення найменувань господарських приміщень і деяких їх частин, є суфікс **-(н)ик**: *парнік*, *свинярник*, *свинушник*, *дроўнік*, *с'ін (н)ік*, *птичник*, *вігул'ник*, *курнік/кўрник*, *оўчарник*, *в'ічарник*, *коробу́ник*, *погр'ібнік*, *полобу́ник*, *свинушник* й ін. Проте на Харківщині наявні утворення і з іншими суфіксальними морфемами. Загальнопоширеним є дериват *кон'ушн'а*. Зрідка зустрічаються й інші утворення з суфіксом **-н'**: *погребн'а*, *свинярн'а*, *стаїн'а*, *коробу́н'а*, *овечн'а*, *в'ічарн'а*.

Збираючи матеріал, ми опитували інформаторів різних вікових груп, оскільки, на нашу думку, дослідження говорів із урахуванням різноманітної здиференційованості діалектоносіїв (залежно від віку, освіченості, професії, соціальної і мовленнєвої активності тощо) об'єктивне і перспективне, бо дає можливість простежити динаміку змін лексико-семантичних систем на сучасному етапі розвитку говорів. Отже, зауважимо, що мовляни до 25 років частіше використовують для називання основних етапів росту й дозрівання культивованих рослин загальноновживані номени, рідше — «термінізовані слова і словосполучення» і майже зовсім не користуються діалектизмами. Сільчани середнього віку вживають значну кількість терміноподібних форм і частіше, ніж молоді, використовують у мовленні говіркові утворення. Звичайно, уживають вони й загальновідому лексику на позначення різних періодів росту й досягання сільськогосподарських культур. Мовці старші за 60 років значною мірою послуговуються загальновідомими і говірковими назвами і дуже рідко використовують терміноподібні слова і словосполучення. Найбільшу кількість прототермінів спостерігаємо, природно, у мовленні сільських фахівців — агрономів, механізаторів, будівельників й ін.

Розділ III.

СЛОВОТВІРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ У ГОВІРКАХ ХАРКІВЩИНИ

Як уже зазначалось у першому розділі, ми не збираємось представити дериваційну систему аналізованого сегмента лексики в усій його складності й багатогранності, оскільки такий розгляд може бути темою окремої монографії. Тому свідомо обмежуємось, в основному, аналізом суфіксального іменникового словотвору в говірковому мовленні, проте побіжно зупиняємось і на інших способах словотворення.

3.1. Суфіксальний словотвір у межах сільськогосподарської лексики Центральної Слобожанщини

Суфіксальний спосіб словотворення є панівним у слов'янських мовах. Суфікси відзначаються різноманітністю, широкою сполучуваністю, здатністю до творення варіантів, значною багатofункціональністю тощо, і це щоразу привертає увагу мовознавців. Тим більше суфіксальним способом творяться всі повнозначні частини мови. В українській лінгвістиці суфіксальному словотвору присвячено монографічні праці Г. Л. Аркушина, В. О. Горпинича, Л. П. Дідківської та Л. О. Родніної, Я. В. Закревської, Н. Ф. Клименко, І. І. Ковалика, М. В. Кравченко та ін.

Збірні назви на позначення листя і стебел сільськогосподарських культур. У досліджуваних говірках найменування листя чи стебел сільськогосподарських культур утворюються переважно від іменників, що означають назву самої рослини (*кукурудза* — *кукурудзін'(н')а*, *кукурудза* — *кукурудзін'(н')а*, *кукурдза* — *кукурдзін'(н')а*; *квасо́ла* — *квасо́лін'(н')а*; *свекла́* — *свеклі́н'(н')а* та ін.), або ж прикметниками, які входять до складу двослівних найменувань — *горо́хове ліс'т'а* — *горохові́н'(н')а*, *горохві́н'(н')а*, *ма́кове ліс'т'а* — *макові́н'(н')а*, *сойаши́кове ліс'т'а* — *сойаши́ничі́н'(н')а*. Але значну групу становлять і назви, які не мотивуються найменуваннями самих рослин, а утворюються від етимологічно інших основ (гічка, баділ'(л')а,

ботва́, огу́дина та ін.). Як правило, ці назви мають загальніше значення і можуть означати стебла і листя різних культур — буряків, моркви, гарбузів та інших, але в говірковому мовленні вони диференціюються за допомогою описових назв (*гічка бур'ак'іу́, баді́л' (л')а квасо́л'і, гічка (з) мо́ркви*) або за допомогою різної територіальної локалізації омонімічних структур. Це можна поілюструвати, скажімо, на прикладі слова «гічка», яке, як зазначено вище, може означати листя різних городніх культур. Найчастіше на Харківщині воно використовується для називання листя буряків. У цьому значенні слово «гічка» функціонує майже в усіх обстежених пунктах, і лише в окремих із них (Вербівка Балаклійського району) цю семему не зафіксовано. Дане слово використовується тут на позначення листя моркви. У половині досліджених пунктів гічка — це лише «листя буряків». У селі ж Леб'язому Чугуївського району слово «гічка» означає «листя буряків і гарбузів», а в Іванівці (Барвінківський район) воно вживається на позначення листя усіх трьох згаданих городніх рослин. Назви листя і стебел сільськогосподарських культур у центральнослобожанських говірках, як правило, утворюються за допомогою таких суфіксальних морфем: **-ин'(н')-а, -ин-а, -ник**, а також спорадично виявлених, зокрема **-н'ак**.

Найпоширенішими на Харківщині, як, до речі, і в західних говорах української мови, є утворення із суфіксом **-ин'(н')-а**: *горохві́н'(н')а* (130, 132, 136, 137, 141), *горохові́н'(н')а* (128, 129, 135), *горохлі́н'(н')а* (131), *гороші́н'(н')а* (168, 185), *моркві́н'(н')а* (130, 134, 141, 168, 185), *бур'ачі́н'(н')а* (65, 66, 68, 70, 73, 86, 106, 110, 128, 129, 141), *свеклі́н'(н')а* (55, 70, 82), *квасолі́н'(н')а* (в усіх обстежених пунктах), *фасолі́н'(н')а* (141), *картоші́н'(н')а* (майже в усіх обстежених пунктах), *картоплі́н'(н')а* (128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 141), *картохлі́н'(н')а* (128, 129, 139, 140, 180), *гарбузі́н'(н')а* (майже в усіх обстежених пунктах), *кабачі́н'(н')а* (15, 65), *капусті́н'(н')а* (131, 133, 136, 137, 140), *кукурудзі́н'(н')а* (128, 129, 130), *кукурузі́н'(н')а* (128, 129, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 168), *кукуругузі́н'(н')а* (128, 129, 131, 133, 140, 141), *макові́н'(н')а* (140, 141, 185), *мачі́н'(н')а* (133), *перчі́н'(н')а* (131), *сойаши́н'(н')а* (140), *сойаши́нчійн'(н')а* (140), *сон'аші́н'(н')а* (168). Порівняймо з західним ареалом: *моркві́н'а, моркові́н'(н')а, моркові́н'(н')е, картоплі́н'(н')а, буракові́н'(н')а, кукурудзі́н'(н')а, кукурудзі́н'а, кукурудзові́н'е, качані́н'(н')а, ог'ірчі́н'(н')а, гуркові́н'(н')а, гарбузі́н'(н')а, гороші́н'(н')а, горохові́н'(н')а* та ін [122].

Рідше у центральнослобожанських говірках для називання листя і стебел городніх культур уживаються іменники з суфіксом **-ин-а**:

фасоліна (15, 55, 65, 70, 74, 93, 94, 109), *гарбузіна* (15, 65, 93), *стоўбурина* (тверде стебло редьки) (11, 15, 58, 65, 68, 74, 86, 88, 93, 94, 106, 109). Ця суфіксальна морфема в даному ареалі переважно використовується для творення назв із сингулятивним значенням: цибуліна, капустина, часничіна, зерніна, нас'їніна, конопліна, картопліна, картошіна та ін. У західних же говорах найменування листя і стебел культивованих рослин із суфіксом **-ин-а** зустрічаються частіше: бурачіна, картопліна, барабуліна, свекліна, гичіна, горошіна, горóхвина та ін., проте утворення з цією суфіксальною морфемою часто виступають тут паралельно з іншими синонімічними формами, зокрема **-анк-а** або **-ин'а**, і, отже, не становлять єдиної словотвірної моделі для аналізованої групи назв на західній території. На Харківщині утворення з **-ин-а** функціонують здебільшого паралельно з формами на **-ин'(н)а**: *гарбузіна* (15, 65, 93) — *гарбузін'(н)а* (15, 65, 93), *стоўбурина* (11, 15, 58, 65, 68, 74, 86, 88, 93, 94, 106, 109) — *стоўбурін'(н)а* (11, 15, 58, 65, 68, 74, 86, 88, 93, 94, 106, 109), *фасоліна* (15, 55, 65, 70, 74, 93, 94, 109) — *фасолін'(н)а* (15, 55, 65, 70, 74, 93, 94, 109) й ін.

У частині центральнослобожанських говірок, зокрема в південних і, рідше, у північних, уживається суфікс **-ник**: *гарбу́зник* (69, 88), *тїквеник* (88), *квасо́л'ник* (70), який є характерним і для південно-західних говорів (Рівненська і Житомирська області) [АУМ 1984—2001].

Очевидно, подібні утворення постали внаслідок взаємодії центральнослобожанських говірок із північно-західним ареалом. Узагалі ж, як відомо, форми з суфіксом **-ник** на позначення стебел і листя рослин широко побутують у білоруській мові: *бурáчник*, *бульба́шник*, *гарбу́зник*, *гарбузбу́ник*, *агуро́чник*, *гурко́бник*, *горбо́шник* та ін., під впливом якої вони поширилися, слід гадати, і в частині північних говорів української мови [Закревська 1976, с. 88], а через їх посередництво, мабуть, потрапили і до центральнослобожанського ареалу.

На території Харківщини є й окремі вузьколокальні словотвірні структури, які мають лексикалізований характер, наприклад, *баклажа́н'(н)а* (133) — стебла й листя помідорів, *кукурузи́ак* (169). Проте кількість лексикалізованих зі словотвірного погляду назв незначна. Суфікс **-н'ак** уживається в даному ареалі, переважно, на позначення збірних номінацій дерев: *берези́ак* (128, 129, 131, 133, 136, 137), *дуби́ак* (128, 129, 131, 133, 136, 137) і таке інше. Якщо ж порівнювати із західним ареалом, то там таких структур значно більше: *барабо́лис'ко*, *бул'бати́нка*, *картоплі́с'ко*, *карто́плищце*, *кромпл'ани́ч'а*, *огірчи́нець* [Закревська 1976].

Зустрічаються на Харківщині також утворення від іншомовних кореневих морфем, зокрема російських, які творяться, проте, за допомогою «українських» афіксів, наприклад: *свекла́* — *свеклі́н'(н')а*.

Для повної характеристики аналізованого матеріалу слід відзначити, що, крім похідних суфіксальних утворень, етимологічно споріднених із найменуваннями самих рослин, є ряд непохідних, етимологічно відмінних назв, які мають загальніше значення. Назви типу *гічка/гич* (у більшості обстежених пунктів), *баді́л'(л')а* (майже в усіх обстежених пунктах), *ботва́/ботві́на/ботві́н'(н')а* (у більшості пунктів), *огу́дина/огу́дин'(н')а/гуді́на/гуді́н'(н')а* (майже в усіх обстежених пунктах), *лабузі́н'(н')а* (65) можуть означати листя чи стебла різних сільськогосподарських культур, наприклад: *баді́л'(л')ам* називається листя картоплі, квасолі, моркви, буряків, гарбузів, гороху, *ботво́йу* — буряків, моркви. Окремі назви такого типу означають стебла тільки однієї конкретної рослини, наприклад, *лабузі́н'(н')а* — це стебла тільки гарбузів.

Окрім спеціальних найменувань, утворених суфіксальним способом, на території Центральної Слобожанщини поширена певна кількість описових форм: *ліс'т'а капу́сти* (в усіх обстежених пунктах), *капу́с'т'ане/капус'т'ане ліс'т'а* (майже в усіх обстежених пунктах), *капу́сне ліс'т'а* (141), *кукуруз'ане/кукуру́з'ане ліс'т'а* (майже в усіх обстежених пунктах), *ліс'т'а (з) бур'ак'і́у* (у всіх обстежених пунктах) та ін.

Отже, відзначимо, що словотвір центральнослобожанського ареалу в даному сегменті сільськогосподарської лексики характеризується, зокрема, такими особливостями: найбільшу територію займають утворення із суфіксом **-ин'(н')-а**, який в українській літературній мові для розглянутих норм є нормативним; рідше для творення номінацій листя і стебел сільськогосподарських культур застосовуються суфікси **-ин-а**, **-ник**. Значною мірою поширені назви, утворені від етимологічно інших основ (немотивовані найменуваннями самих рослин). Функціонує і певна кількість описових форм.

Словотвірна будова одиничних назв. Категорія сингулятивності, на відміну від граматичної категорії однини, що означає окремо взятий предмет стосовно інших однорідних, називає предмет, виділений із сукупності. У центральнослобожанських говірках одиничні найменування утворюються за допомогою суфікса **-ин-а(-ін-а)** (в основному для неістот): *зерні́на* (в усіх обстежених пунктах), *в'іу́сі́на* (133, 134), *оу́сі́на* (185), *просі́на* (133, 141, 185), *йачме́ні́на* (141, 185), *йачм'і́ніна* (133), *пшени́чі́на* (133, 140), *пшенич'і́на* (185), *пшениши́чі́на* (179),

житина/жітина (133), *житніна* (141), *кукургузіна* (133, 139, 140), *кукурузіна* (141, 185), *нас'їніна* (майже в усіх обстежених пунктах), *падс'їніна* (141), *сойашнич'їна* (185), *коноплїна*, *картошіна* (у більшості обстежених пунктів), *картоплїна* (128, 129, 130, 132, 135, 139), *морквіна* (в усіх обстежених пунктах), *часничїна* (в усіх обстежених пунктах), *цибуліна* (майже в усіх обстежених пунктах), *стебліна* (в усіх обстежених пунктах), *бадилїна* (131, 175, 179, 182), *соломіна* (майже в усіх обстежених пунктах), *капустїна* (в усіх обстежених пунктах), *мачїна* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 140), *мач'їна* (185), *перчіна* (128, 129, 169, 184), *горошіна/горбїшина* (у більшості обстежених пунктів), *орбїшина* (133), *квасолїна* (майже в усіх обстежених пунктах), *фасолїна* (15, 55, 65, 70, 74, 88, 93, 94, 109), *гарбузіна* (128, 129), *огўдина* (майже в усіх обстежених пунктах), *гўдина* (128, 129). Такі назви утворюються, як правило, від іменника (*цибуль'а* — *цибуліна* й ін.) й рідко від прикметників, які входять до складу двослівних найменувань (*житн'є зерно* — *житніна*).

Поряд із суфіксом **-ин-а** для утворень із сингулятивним значенням у цьому ареалі використовується і суфікс **-к-а**, який здебільшого приєднується до форм на **-ин-а**: *зернінка* (в усіх обстежених пунктах), *в'їсїнка* (133, 134), *кукургузїнка* (133, 139, 140), *кукурузїнка* (141, 185), *нас'їнінка* (майже в усіх обстежених пунктах), *морквінка* (майже в усіх обстежених пунктах), *цибулінка* (у більшості обстежених пунктів), *соломінка* (майже в усіх обстежених пунктах), *горошінка/горбїшинка* (майже в усіх обстежених пунктах), *квасолїнка* (у більшості обстежених пунктів), *капустїнка* (в усіх обстежених пунктах), *мачїнка* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 140), *мач'їнка* (185). Формам такого типу властивий деякий відтінок здрібності, який, проте, не затемнює значення одиничності. Сингулятивних найменувань із суфіксальною морфемою **-к-а**, порівняно з утвореннями на **-ин-а**, у центрально-слобожанських говірках значно менше.

Зрідка у цьому ареалі у функції одиничних назв виступають демінутивні форми іменників із різними, властивими для цієї словотвірної категорії, демінутивними суфіксами, наприклад: *зерн'ятко* (128, 129, 141), *горбїшок* (136, 137). Такі утворення характерніші для південно-західних говорів: *сол'їмка*, *зер'їнце*, *зерн'ятко*, *зирн'я* й ін., у яких форми з суфіксом **-ин-а** зі значенням одиничності зустрічаються рідко.

На території Харківщини існують, зрозуміло, й аналітичні форми сингулятивів: *однє зерно* (в усіх обстежених пунктах), *однє стебло* (в усіх обстежених пунктах), *одна картошка* (майже в усіх обстежених пунктах) й ін.

Отже, для творення одиничних назв найпродуктивніший суфікс **-ин-а**. Зауважимо, що утворення з цією морфемою є панівними в усіх північних і південно-східних говорах української мови. Поширені у центральнослобожанському ареалі й форми з суфіксом **-к-а**, проте, порівняно з утвореннями на **-ин-а**, їх у говірках Харківщини значно менше.

Назви місця. Іменники, які вказують на місце, означене мотивом, можна поділити на основні семантичні підтипи: 1) місце за предметом, який на ньому розташовується (або за дією, яка на ньому відбувається) і 2) місце, де раніше був предмет (або відбувалася дія). Із цієї категорії іменників можна виділити групу найменувань на позначення площі, на якій росли (рідше — ростуть) певні сільськогосподарські культури, так звані назви поля, на яких ми і зупинимось.

У сучасній українській літературній мові найменування полів утворюються в основному за допомогою суфіксів **-ишч-е**, **-ис'к-о**. На досліджуваній території переважають структури з **-ишч-е**, рідше **-ишч-е**, (в основному відсубстантивні й відад'єктивні): *жітницьке* (131, 141, 185), *прóсишче* (141, 169, 174), *прос'áнишче* (75, 168, 185), *грéчáнишче* (139, 168, 185), *грéчишче* (78, 141, 178), *йáчм'íнишче* (88, 131, 185), *йáшнишче* (131, 182, 184), *йáчнишче* (79, 175, 182), *оўс'íшче* (95, 131, 179), *оўс'áнишче* (174, 176, 178, 185), *овéсишче* (128, 129, 141, 170, 172), *в'іўс'áнишче* (174, 178), *в'іўс'íшче* (128, 129), *кукурудзішче* (130), *кукурузішче* (128, 129, 174), *кукурузішче* (128, 129, 174), *кукуруз'áнишче* (170, 179, 182, 184, 185), *кукуруз'áнишче* (141, 170, 179, 182), *кукурузішче* (128, 129, 184), *кукурузішче* (128, 129, 184), *картоплішче* (майже в усіх обстежених пунктах), *картоплішче* (133, 134, 138), *картопл'áнишче* (141, 168, 185), *л'бнишче* (141), *коноплішче* (130), *коноплішче* (135), *конопл'áнишче* (132, 133, 185), *бур'áчишче* (131, 133, 135, 136, 137, 168), *бур'ач'íшче* (130, 140, 141), *бур'ач'íшче* (179, 182), *бур'áч'íшче* (179, 182), *бур'áчнишче* (171, 172, 185), *бур'áшнишче* (185), *бур'акóвишче* (134, 135, 170), *бур'акóвишче* (179, 180), *капу́стишче* (131, 132, 133, 134, 135, 1376, 137, 138, 141), *капу́стишче* (130, 176), *капу́с'т'áнишче* (168, 185), *качанішче* (169), *пшени́чишче* (128, 129, 131), *пшени́чнишче* (174, 175, 185), *пшени́шнишче* (73, 141, 177), *пшени́шче* (128, 129, 131), *сойáшнішче* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 15, 16, 17, 19, 21, 23, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 40, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 58, 61, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 81, 83, 84, 85, 89, 91, 93, 94, 96, 97, 100, 101, 103, 104, 105, 110, 112, 113, 119, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129,

134, 138, 140, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 153, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 183, 185), *сойашнич'їшче* (173, 185), *падсónухнишче* (141). Продуктивною ця суфіксальна морфема є і в західних говорах української мови: *жіт'нишче, ржішче, пишеніш'нишче, в'їус'їшче, в'їус'áнишче, овес'нишче, йáч'нишче, йачм'їнишче, л'нішче, л'бнишче, л'нов'їшче, греч'нишче, гречáнишче*. Що ж до структур з **-ис'к-о**, то вони не характерні для Центральної Слобожанщини, проте значно поширені утворення з цим суфіксом у західному ареалі: *бул'биско, барабóл'иско, баштáниско* й ін. [Закревська 1976, с. 32].

Поряд із цими у центральнослобожанських говірках функціонують й інші афіксальні утворення: *капус'т'áник* (134), *кукуруз'ник* (68), *кукуруз'ин'(н')а* (140), *кукуруз'ин'(н')а* (140), *сойашн'ин'(н')а* (185), *картош'ин'(н')а* (170, 177, 183), *прос'áнка* (134). Але ці формації (з суфіксами **-ин'(н')-а, -ник, -анк-а**) належать до непродуктивних словотвірних типів для творення назв полів у центральнослобожанському ареалі.

Із цих суфіксальних морфем найпоширенішою є **-ин'(н')-а**, проте на Харківщині вона продуктивніша для творення найменувань листя і стебел сільськогосподарських рослин. Утворення з суфіксами **-ник, -анк-а** є спорадичними. Назви полів з-під сільськогосподарських культур із суфіксальними морфемами **-ник, -анк-а** характерніші для південно-західних говорів української мови: *ріп'ник, бул'ник, крумл'áник, колóпник, колопéнник, житн'áнка, пишиниш'áнка, в'їус'áнка, гречáнка, прос'áнка, конопл'áнка, барабол'áнка, луцерн'áнка, цибул'áнка* й ін. [Закревська 1976].

Суфікс **-анк-а** у центральнослобожанських говірках поширений в іншій семантичній функції — творення найменувань соломи: *гречáнка, житн'áнка, пишенич'áнка, горохл'áнка*.

Найменування полів із-під сільськогосподарських рослин утворюються, як правило, від назви культури, яка росла на них, проте у селі Новоолександрівка Сахновщинського району зустрічається нomen «качанище» (поле з-під капусти), утворений від слова «качан». Очевидно, номінація поля йшла тут від найменування плодів — качанів капусти. Тим більше, що у говірці цього села частіше уживають вираз [убра́ли качані́ з по́ла], а [убра́ли капу́сту] — рідше. Окрім суфіксальних утворень на позначення полів із-під сільськогосподарських рослин, на території Центральної Слобожанщини поширена значна кількість описових форм: *жіт'н'е по́ле* (в усіх обстежених пунктах), *стерн'á жита́* (в усіх обстежених пунктах), *жіт'н'а/жатна стерн'á* (майже в усіх обстежених пунктах), *по́ле з-п'ід жита́*

(131, 136, 137), *стерн'а з жїта* (138); *пшенична/пшенишна стерн'а* (в усіх обстежених пунктах), *пшеничне/пшенишне поле* (в усіх обстежених пунктах), *стерн'а пшениц'ї* (128, 129, 133, 139), *стерн'а з пшениц'ї* (138), *стерн'а з-п'їд пшениц'ї* (136; 137), *поле з-п'їд прѳса* (131, 136, 137), *стерн'а прѳса* (майже в усіх обстежених пунктах), *стерн'а з прѳса* (138), *прѳс'ана стерн'а* (135), *прѳс'ане поле* (майже в усіх обстежених пунктах); *гречане поле* (майже в усіх обстежених пунктах), *поле з-п'їд грѳчки* (майже в усіх обстежених пунктах), *стерн'а грѳчки* (в усіх обстежених пунктах), *стерн'а з грѳчки* (138), *гречана стерн'а* (132, 135); *стерн'а з йачмѳну* (138), *стерн'а йачмѳну* (128, 129), *йашна стерн'а* (128, 129), *йашнее поле* (136, 137), *поле з-п'їд йачмѳну* (майже в усіх обстежених пунктах), *йачм'їн:е поле* (131, 133, 136, 137, 168, 169); *в'їс'ана стерн'а* (128, 129), *стерн'а оўсá* (139, 172), *стерн'а з оўсá* (138), *поле з оўсá* (132), *поле з в'їсá* (майже в усіх обстежених пунктах), *поле з-п'їд в'їсá* (майже в усіх обстежених пунктах), *поле з-п'їд оўсá* (169, 170, 172), *кукуруз'ана/кукуруз'ана стерн'а* (128, 129), *стерн'а (з) кукурудзи* (130), *стерн'а кукурузи* (128, 129, 131, 136, 137, 138, 140, 141, 168), *стерн'а з кукурузи/кукурузи* (138), *поле з-п'їд кукурузи/кукурузи* (майже в усіх обстежених пунктах), *кукуруз'ане/кукуруз'ане поле* (128, 129), *кукурудз'ане поле* (130); *поле з сѳн'ашника/сѳйашника* (133), *поле з-п'їд сѳн'ашника (-у)* (136, 137), *поле з-п'їд сну* (136, 137), *сѳн'ашникове/сѳйашникове поле* (майже в усіх обстежених пунктах), *стерн'а сѳн'ашника/сѳйашника* (175, 176, 178, 181), *стерн'а з сѳн'ашника/сѳйашника* (138, 139), *сѳйашникова стерн'а* (128, 129); *поле з-п'їд конопел'* (131, 185), *поле з конопл'ї* (139), *конопл'ане поле* (132, 133), *поле / де пр'áдиво булѳ* (138), *поле / на йакѳму рослѳ пр'áд'їво* (136, 137); *поле з-п'їд л'ѳну* (131, 136, 137), *поле з л'ѳну (-а)* (132, 139), *стерн'а з л'ѳну* (130), *поле / де л'он буў* (170); *бур'акѳве поле* (128, 129, 138), *поле з бур'ак'їў* (132, 139); *поле з-п'їд картѳшки/картѳпл'ї* (майже в усіх обстежених пунктах), *картѳпл'ане/картѳпл'ане/картѳпл'ане поле* (128, 129, 138, 139); *поле з-п'їд капўсти* (майже в усіх обстежених пунктах), *поле з капўсти* (128, 129), *капўс'тане/капўс'тане поле* (128, 129, 133, 135, 136, 137, 138), *поле / де капўста булá* (170).

Отже, найпродуктивнішим у центральнослобожанських говірках для творення назв поля є суфікс **-ишч-е**. Значно поширені форми з **-ин'(н')-а**, але вони, як правило, функціонують паралельно з назвами на **-ишч-е**. Інші афіксальні утворення, зокрема з суфіксами **-ник**, **-анк-а**, є спорадичними. Значно поширені на Харківщині й описові форми цих найменувань.

Назви агентивів чоловічого роду. Найменування виконавців дії за характером занять, за способом діяльності і професією у говірковому мовленні становлять багату і різноманітну групу як з погляду лексичного, так і словотвірного. З погляду словотвірної структури іменників — назв дійової особи визначальними є, з одного боку, твірна основа, з другого, — словотвірні форманти, за допомогою яких утворюються ці іменники. Твірна основа і словотвірний формант тісно взаємозв'язані і часто взаємозумовлені [Закревська 1976, с. 53].

Найменування осіб, що виконують сільськогосподарські роботи — копають землю, орють, жнуть, косять, молотять і т.п., утворюються у центральнослобожанських говірках за допомогою цілого ряду суфіксів, більшість з яких поширена в цій же функції і в українській літературній мові. Синонімічний ряд суфіксів, за допомогою яких утворюються назви агентивів у досліджуваному ареалі, репрезентований такими морфемами: **-ник**, **-л'ник**, **-(а) л'ник**, **-іл'ник** (із фонетичними варіантами), **-ач**, **-щчик**, **-ец'**, **-ар(-ар')**.

Найпродуктивнішими у центральнослобожанських говірках є утворення з суфіксами **-ник** та вторинними складними **-л'ник**, **-(а) л'ник**, **-іл'ник**: *молотник* (майже в усіх обстежених пунктах), *молотнік* (135, 179), *війзál'ник* (майже в усіх обстежених пунктах), *в'азál'ник* (130, 185), *роб'ітнік* (138), *сапál'ник* (128, 129, 169), *трўженік* (138), *горóднік* (майже в усіх обстежених пунктах), *огорóднік* (134, 136, 137, 139, 141, 168, 170, 185), *копál'ник* (133, 171, 180), *вибірál'ник* (майже в усіх обстежених пунктах), *збірál'ник* (131, 185), *пол'іл'ник* (130, 132, 134, 135, 139, 140, 141, 168, 170, 171, 172, 185), *молотіл'ник* (140, 141, 176), *молот'іл'ник* (140, 141, 176). Значна кількість назв особи за дією, яку вона виконує, утворюється від основ дієслів та іменників за допомогою вторинного афікса **-щчик** (фонетичний варіант **-щч'ік**), що виник на базі суфікса **-ик**: *с'їйал'щчик* (131, 134, 136, 184), *с'їйал'щч'ік* (131, 134, 136, 184), *с'івál'щчик* (133, 135, 185), *с'івál'щч'ік* (133, 135, 185), *сапál'щчик* (131, 179), *зборщчик* (172). Продуктивною є й морфема **-ач**: *плугáч* (140), *орáч* (в усіх обстежених пунктах), *с'івáч* (майже в усіх обстежених пунктах), *с'їйáч* (141, 174, 180, 182), *збірáч* (168), *п'ідбірáч* (130), *копáч* (майже в усіх обстежених пунктах).

До малопродуктивних у цій групі агентивних іменників у досліджуваних говірках належать формації з суфіксами **-ец'**, **-ар** (фонетичний варіант **-ар'**, характерніший для говіркового мовлення Харківщини): *молотáр'* (128, 129, 132, 136, 137, 169), *жнивáр'* (131,

168), *кoсáр'* (в усіх обстежених пунктах), *жнец'* (в усіх обстежених пунктах), *пáхар'* (128, 129, 135, 138, 185).

Зауважимо, що, як правило, агентивні назви, за винятком деяких, зокрема слова «плугáч», що походить від іменника *плуг*, утворюються від основи відповідного дієслова (*збирáти* — *збирáч* й ін.).

Назви агентивів жіночого роду. Серед найменувань дійової особи поряд із назвами чоловічого роду поширені паралельні форми жіночого роду, які часто становлять корелятивні пари. Твірною основою для агентивних і професійних назв жінок здебільшого є відповідні найменування чоловіків, до яких приєднуються спеціальні фемінізуючі суфікси **-к-а**, **-иц'-а**, **-ниц'-а (-н'їца)**, **-щиц'-а**, **-их-а**: *жні́ц'а* (майже в усіх обстежених пунктах), *вйазáл'ниц'а/вйазáл'н'їца* (майже в усіх обстежених пунктах), *жáтн'їца* (168), *молотни́ц'а* (135), *молотíл'ниц'а* (140, 141), *молотáрниц'а* (132), *пол'íл'ниц'а* (майже в усіх обстежених пунктах), *сáпáл'ниц'а* (169, 171, 172, 179), *кoпáл'ниц'а* (131, 133, 136, 137, 170, 171, 172, 185), *вибирáл'ниц'а* (128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 139, 140, 141, 170, 171), *збирáл'ниц'а* (131, 185); *жáчкa* (134), *жнивáрка* (168), *молотáрка* (130, 140, 168, 169, 170, 171, 172), *кoпáчка* (128, 129, 134, 135, 138, 141); *збóрщиц'а* (172); *кoпачíха* (140).

Особливу увагу слід звернути на такі дві назви *жнивáрка* — «жінка, що жне серпом злакові рослини» (зафіксоване у цьому значенні в селі Губарівка Богодухівського району) і *молотáрка* — «жінка, що молотить» (Губарівка Богодухівського, Нова Іванівка Лозівського району, Новоолександрівка Сахновщинського, Слобідка Краснокутського району, Сосонівка Нововодолазького, Федорівка Великобурульського району, Шляхове Коломацького), оскільки ці слова в цих (і взагалі в усіх обстежених пунктах) мають ще й зовсім інше значення — *жнивáрка* «машина, яка жне хлібні рослини», *молотáрка* «машина для обмолочування зернових культур». Можливо, накладання цих значень або ж поява однакових звукових комплексів у вищезгаданих селах є наслідком виникнення похідних слів від різних твірних основ. Очевидно, постання лексем *жнивáрка*, *молотáрка* із значенням «сільськогосподарські машини» є наслідком універбації (стягнення в одне слово стійкого словосполучення), а відповідні слова для називання агентивів жіночої статі утворені від найменувань чоловічого роду *жнивáр'*, *молотáр'*.

Найпродуктивнішими на території Харківщини для творення агентивних фемінінативів є морфеми **-ниц'-а** і **-к-а**.

Слід відзначити, що центральнослобожанські говірки, як, до речі, і південно-західні, неоднорідні з погляду активності формування ко-

релятивних пар, хоча й відомий російський учений Г. О. Винокур, стверджує, що зі зміною суспільного ладу створюються такі умови, що «будь-яке суфіксальне утворення із значенням чоловічої особи передбачає паралельне утворення із значенням жіночої особи» [Закревська 1976, с. 77], проте, зауважимо, кореляти жіночого роду не утворюються у досліджуваних говірках від агентивних назв чоловічого роду, що представляють професії чи заняття, які не є (і не були ніколи) жіночими: *орáч*, *с'йáч*, *с'івáч*, *косáр'* й ін.

Помітною є тенденція до нерозрізнення родової кореляції, коли іменники чоловічого роду означають не тільки особу чоловічого, а й жіночого роду, наприклад: *молотні́к*, *молотáр'*, *молотíл'ник*, *копа́ч*, *горóдник*, *огорóдник* й ін.

2.2. Роль лексико-семантичної деривації в утворенні аналізованих лексем

Більшість учених визначає лексико-семантичне словотворення як один з основних способів «продукування» слів. Правомірність цього способу довели В. М. Троїцький і І. І. Ковалик. Вони стверджують, що слово — це єдність форми і змісту, а порушення цієї єдності спричиняє видозміну слова, створення нового слова. Отже, під лексико-семантичним способом розуміють навантаження новим лексичним значенням слова, що вже існує в даній мові, при, як правило, одночасному збереженні первісного значення слова. Унаслідок лексико-семантичного словотвору в мові з'являються слова-омоніми. Словотвірним засобом для цього способу словотворення виступає процес зміни лексичного значення слова (переосмислення). Лексико-семантичним способом утворюються переважно іменники. В аналізованому сегменті говіркової лексики цей спосіб займає помітне місце.

Більшість мовознавців (І. І. Ковалик, М. М. Шанський, З. С. Потіха) дотримується думки, що суть лексико-семантичного словотворення полягає у семантичному розщепленні полісемічного слова на два або більше омонімів. Порівняйте зокрема: *перó* — «пір'я» і *перó* — «насінний пагін часнику»; *пéрстен'* — «каблучка» і *пéрстен'* — «металевий обручик, за допомогою якого коса скріплюється з кісям»; *пйáтка* — «частина ноги» і *пйáтка* — «задня потовщена частина коси», а також *пйáтка* — «частина плуга, якою він пересувається по дну борозни»; *плáт':a* — «верхній жіночий одяг» і *плáт':a* — «обгортка качана кукурудзи»; *кожушóк* — «верхній теплий одяг» і *кожушóк* — «обгортка качана кукурудзи»; *одéжа* — «одяг» і *одéжа* — «обгортка качана кукурудзи»; *молочкó* — «молоко»

й *молочко́* — «рання стадія дозрівання плодів культурних рослин, зокрема огірків»; *чешуйá* — «луска риби» й *чешуйá* — «лушпиння цибулі»; *бат'і́г* — «знаряддя, яким поганяють худобу» й *бат'і́г* — «стебло гарбуза й огірків»; *огон'о́к* — «вогонь» і *огон'о́к* — «сорт кавунів, перцю»; *дудка* — «музичний інструмент» і *дудка* — «насінний пагін цибулі»; *са́жа*— «зола» і *са́жа* — «грибковий паразит у вигляді чорного пилу на колосках пшениці, ячменю й інших злакових культур», а також *са́жа* — «грибковий паразит на колосках жита у вигляді чорного ріжка»; *украї́йка* — «жінка української національності» й *украї́йка* — «сорт дині»; *п'ідо́шва* — «нижня частина взуття» й *п'ідо́шва* — «частина плуга, якою він пересувається по дну борозни»; *Москвá*— «місто, столиця Росії» й *москвá* — «середина розрізаного кавуна»; *лимо́нка* — «ручна граната» і *лимо́нка* — «сорт груші»; *па́луба* — «частина корабля» й *па́луба* — «повозка для перевезення дров»; *воло́с':а* — «волос» і *воло́с':а* — «приймочки кукурудзи»; *жа́ло* — «орган бджоли, оси та інших комах, яким вони жалять» і *жа́ло* — «гострий край полотна коси»; *душá* — «внутрішня вічна субстанція людини, що залишається після її земного існування на відміну від тлінного тіла» й *душá* — «середина розрізаного кавуна»; *зуб* — «кістяний орган у роті» і *зуб* — «гострий край вил» тощо.

Аналіз слів, утворених лексико-семантичним способом, показав, що вони виникають унаслідок перенесення назви одних предметів на інші на підставі певної їх подібності за зовнішнім виглядом чи іншими характеристиками до тих названих реалій, за якими вперше було закріплене те або інше найменування. Найчастіше в аналізованій лексиці основою для такого перенесення виступає певна подібність тих або інших предметів до частин тіла й одягу людини: *ву́хо*— «орган слуху» й *ву́хо* — «отвір, трубка на лопаті, куди забивається держак», *пла́т':а* — «верхній жіночий одяг» і *пла́т':а* — «обгортка качана кукурудзи».

Семантичний (лексико-семантичний) тип словотворення — це досить тривалий процес, при якому похідне слово утворюється лише шляхом поступової зміни семантики твірного слова. За лексико-семантичного способу в будові як похідного, так і твірного слова не відбувається ніяких змін, змінюється лише лексичне значення. Нові слова виникають, як правило, внаслідок розщеплення значення полісемічного слова на кілька самостійних значень, що приводить до появи омонімів.

Семантичне словотворення (лексико-семантичний спосіб) основане на тому, що, по-перше, з колишнього багатозначного слова

виділяється омонім, який втрачає семантичний зв'язок із значенням цього полісемічного слова, наприклад: *кишкі́* — «внутрішні органи людини й тварини» і *кишкі́* — «м'якоть у гарбузах, де є насіння»; *па́луба* — «частина корабля» й *па́луба* — «повозка для перевезення дров»; по-друге, в результаті додаткового навантаження новим лексичним значенням готового слова утворюється нове, наприклад, *зоу́л'а* — «птах» і *зоу́л'а* — «сорт огірків», *колго́спниц'а́* — «жінка, що працює в колгоспі» й *колго́спниц'а́* — «сорт дині», *руб'і́н* — «коштовний камінь» і *руб'і́н* — «сорт редиски».

Отже, як засвідчує зібраний і проаналізований матеріал, лексико-семантичний спосіб словотвору відіграє помітну роль у збагачуванні аналізованого сегмента лексики центральнослобожанських говірок.

2.3. Універбація в сільськогосподарській лексиці Харківщини

Утворення нових слів, як відомо, здійснюється двома способами — морфемним і неморфемним. У цьому фрагменті роботи ми приділимо увагу останньому з них, зокрема такому рідкісному в територіально-говірковому мовленні явищу як універбація, тобто творенню слів через стягнення в одне слово стійкого словосполучення, наприклад: десять гривень — *десятка*, залізна дорога — *залізниця*, шкіряна куртка — *шкірянка*. Отже, суть цього явища полягає в перетворенні кількочленного сполучення у слово.

Термін «універбізація» з'являється в лінгвістиці завдяки працям М. Гельцла, М. Докуліла, О. В. Ісаченка. Ними було вирішено основні питання, пов'язані з цим поняттям, визначено поняття морфологічної конденсації, встановлено розрізнення генетичного і функціонально-структурного аспектів при її описові, проблема мотивації універбів багатослівними найменуваннями. Це явище розглядали на різному матеріалі й під різним кутом зору І. М. Думчак (явище універбації в українській мові) [Думчак 1998], Н. М. Захлюпана (українські універбати на **-к-а** в зіставленні з російськими) [Захлюпана 1986], Л. В. Сахарний [Сахарный 1977] (структуру слова-універба і контекст на матеріалі російської мови), О. М. Сидоренко (поняття універбізації в сучасному слов'янському мовознавстві) [Сидоренко 1992], О. Г. Широкова (універбізацію в чеській мові в зіставленні з російською) [Широкова 1991] та інші.

Кількість слів-універбатів в аналізованому сегменті говіркового мовлення є не значною. Найпродуктивнішими в говірках Центральної Слобожанщини є універбати на **-к-а**: *безр'іжка* (безрога корова),

вишин'їўка (вишнева наливка), *сливй'анка* (сливова наливка). При утворенні таких конструкцій спостерігається їх смислова залежність від співвідносних атрибутивних словосполучень, частіше за все двокомпонентних (прикметник та іменник, рідше іменник із дієприкметником, наприклад, *вишив'анка* (вишита сорочка), іменник із родовим якості). Таким чином, похідна основа співвідноситься за формою з одним мотивуючим словом, а за змістом із цілим словосполученням. Наприклад, слово *л'їтрб'ўка* (літрова посудина), формально мотивується прикметником «літровий», а семантично — словосполученням «літрова посудина». Отже, як бачимо, універбати на **-к-а** є лексичними еквівалентами словосполучень: *й'арка* — яра пшениця, *й'ачка* — ячна солома, *й'ачм'їнка* — ячмінна солома. Утворення таких слів супроводжується транспозицією і конденсацією, з яких, власне, й складається процес універбації, тобто скорочення числа компонентів словосполучення, що є твірним за змістом, до одного формально мотивуючого слова. Особливо продуктивним цей спосіб виступає для творення найменувань соломи, проте, на думку, Я. В. Закревської, в українській літературній мові такі назви утворюються за допомогою суфікса **-анк-а** [Закревська 1976, с. 28]. У досліджуваних говірках твірна основа найменувань соломи безпосередньо пов'язана з назвами самих рослин. Але мотивуються такі найменування часто словосполученням, що зазнає конденсації, тобто усічення одного з компонентів, яке супроводжується суфіксацією.

Найпродуктивнішим суфіксом для творення найменувань соломи у центральнослобожанському ареалі є **-анк-а**: *пшеничн'анка* (134), *пшенишин'анка* (170), *горохл'анка* (141, 170), *греч'анка* (134), *жит'н'анка* (134), *жйт'анка* (170), *в'їўс'анка* (134, 141), *оўс'анка* (132), проте такі назви активно функціонують лише в селах Вовчанського, Дворічанського та Лозівського районів.

Поширені на Харківщині й утворення з **-ин'(н')-а** (в основному на позначення горохової соломи): *горохвін'(н')а* (128, 129, 130, 136, 137), *гороховін'(н')а* (128, 129, 134, 135), *горохлі́н'(н')а* (170), *гороші́н'(н')а* (176, 179). Відзначимо, що ці форми на території Центральної Слобожанщини значно активніші за аналогічні утворення з суфіксом **-анк-а** — *горохл'анка* (141, 170). Назви ж соломи з ячменю утворюються в говірках Харківщини за допомогою суфіксальної морфеми **-к**: *й'ачм'їнка* (134), *й'ачка* (141).

Окрім найменувань соломи, утворених суфіксальним способом, на території Центральної Слобожанщини поширена значна кількість аналітичних форм: *гор'охова/ор'охова сол'ома* (майже в усіх

обстежених пунктах), *солóма* (з) *горóху/орóху* (128, 129), *горóхв'ана/горохв'ана* *солóма* (170), *орóх'яна солóма* (133); *пшени́чна/пшени́шна солóма* (в усіх обстежених пунктах), *солóма* (з) *пшени́ц'і* (132, 134, 135, 139); *жіт'н'а/жіт'на солóма* (128, 129, 138, 140), *солóма* (з) *жіта* (168, 170); *в'ї́с'ана/оўс'ана солóма* (128, 129, 133, 136, 137, 138), *солóма* (з) *в'ї́сá* (128, 129, 131), *солóма* (з) *оўсá* (128, 129); *їáшна/їáчна солóма* (128, 129, 130, 133, 135, 136, 137, 138), *їачм'ін'а солóма* (131, 140), *їáчнева солóма* (131, 138), *солóма* (з) *їачм'ен'у* (*їачмен'у*) (майже в усіх обстежених пунктах); *гречáна солóма* (майже в усіх обстежених пунктах), *грéчнева/грéч'н'ова солóма* (131, 185), *солóма* (з) *грéчки* (майже в усіх обстежених пунктах). Зауважимо, що описові форми на Харківщині переважають над найменуваннями соломи, утвореними шляхом універбації.

Отже, відзначимо, що в аналізованому сегменті говіркової лексики за допомогою універбації утворюються переважно такі найменування: 1) назви соломи (*в'ї́с'áнка*, *гречáнка*, *їáчка*); 2) найменування деяких зернових культур (*б'ї́локачáнка* — білокачанна капуста; *їáрка* — яра пшениця, *ус'т'ўчка* — пшениця з остюками); 3) назви сільськогосподарських машин і деяких засобів пересування (*в'ї́ялка*, *жнивáрка*, *молот'ї́лка*, *с'ї́ялка*; *безтáрка*); 4) назви на позначення рис тварин, їхньої породи (*безр'ї́жка* — безрога корова; *симентáлка* — корова симентальської породи); 5) ентомологічні найменування (*колорáд* — колорадський жук). Крім того, в досліджуваному ареалі переважають універбати жіночого роду, але трапляється в центральнослобожанських говірках і невелика кількість подібних найменувань чоловічого й середнього роду, й навіть конструкції, що утворені від множинної форми іменників: *бéзрук* — безрукий чоловік; *самос'ї́* — самосійний мак; *їáшнишче* — ячмінне (*їáшневе*) поле, стерня з ячменю; *гумовикі́* — чоботи з гуми, *кирзакі́* — кирзові чоботи, *спорті́ўки* — спортивні штани тощо.

2.4. Префіксальний спосіб словотвору в межах аналізованого сегмента лексико-семантичної системи Центральної Слобожанщини

Діапазон словотворення у префіксів у літературній мові доволі вузький. Не вадто потужний він і в аналізованому сегменті говіркової лексики центральнослобожанського ареалу. Більш чи менш активними і виразними засобами словотворення префіксальні морфеми виступають у сфері дієслова: *загортáт'*, *засипáт'*, *нагортáти*, *облўшчит'*, *обмолоті́ти*, *перекидáт'*, *п'ї́дгортáт'*, *провóдити/провóдит'*,

прогортáт', *схóде*, *схóдит'*. Також цим способом утворюється й незначна кількість дієприкметників та іменників, пов'язаних із сільськогосподарською сферою: *дозр'íлий*, *досп'íлий*, *достíглий* (колосок), *несп'íлий*, *недосп'íлий*, *недозр'íуший*, *об'íмн'áта* (кукурудза), *почíшчена* (кукурудза), *почíшчений* (качан), *перекóпка*, *пропóлка* тощо.

2.5. Роль префіксально-суфіксальної деривації в утворенні слів сільськогосподарської сфери у говірках Харківщини

Префіксально-суфіксальний спосіб в аналізованому сегменті говіркової лексичної системи, звичайно, продуктивніший, ніж префіксальний, як і в мові загалом. Цей спосіб чинний у сфері фактично всіх основних частин мови. В аналізованій лексиці маємо такі префіксально-суфіксальні утворення: дієслова — *насáжуват'*, *обгóртуват'*, *н'íдну́шуват'*, *н'íдсáжуват'*, *прикáтуват'*, *проóр'уват'*, *пропíсуват'* (рядки), *пропóл'уват'*, *розпúшуват'*, *скóпуват'*; іменники — *вісáдки*, *у́шивáл'ник/ушивáл'ник*, *у́шивáлок*, *вігул'ник*, *вишивáл'ник*, *збирáл'ник*, *перевóзка*, *поліу́ка*; дієприкметники — *дозрíуший* тощо.

2.6. Нульова суфіксація в межах аналізованого сегмента лексико-семантичної системи Центральної Слобожанщини

У мовознавчій літературі існує термінологічний різнобій в окресленні цього способу залежно від того, на яку з ознак при творенні подібних похідних звертають увагу дослідники (безафіксний, безсуфіксний, усічення, нульова суфіксація, зворотний, конверсія, регресивний тощо). У принципі ці назви якоюсь мірою доповнюють, уточнюють одна одну, окреслюючи згадуване словотвірне явище з різних сторін. Активно діє нульова суфіксація в системі іменникового словотвору й використовується в основному при творенні віддієслівних, рідше, відприкметникових дериватів. Причому словотвірний процес реалізується: 1) без фонетичних змін (наприклад, *садити* — *сад*); 2) з фонетичними змінами, що полягають здебільшого в чергуванні голосних або приголосних звуків (*виходити* — *вихід*, *гатити* — *гать*, *носити* — *ноша*).

В українській мові загалом виділяють чотири типи словотвірних моделей так званих безафіксних іменників: 1) іменники чоловічого роду II відміни: *переспів*, *почин*, *хід*; 2) іменники жіночого роду I відміни: *згода*, *ноша*, *обнова*, 3) іменники жіночого роду III відміни: *зав'язь*, *зустріч*, *розповідь*; 4) іменники, що мають лише форму множини: *біга*, *збори*, *лови*. Певною мірою ці моделі представлені

в аналізованому нами сегменті говіркової лексики Центральної Слобожанщини. Завдяки першій словотвірній моделі тут утворюються віддієслівні іменники чоловічого роду II відміни на позначення сільськогосподарських робіт і процесів: *обмолот*, *покос*, *поліў*, *пос'їў*; частин предмета, будівлі: *загін*, *зачин* (верхній потовщений край полотна коси); *віход* (передня частина приміщення), *зас'їк*, *в'їдс'їк*, *отс'їк* (відгороджене місце в коморі, зерносховищі), *кв'їт*, *цв'їт* (сущвіття кукурудзи); цілих предметів, будівлі: *в'їз*, *воз*, *волок* (пристосування зі збитих жердин для перевезення плуга), *нав'їс*, *нав'їс* (будівля для зберігання сіна), *пів'їд* (вуздечка для прив'язування коня); дуже рідко — відприкметникові деривати: *слиз* (хвороба сільськогосподарських рослин). Щодо другої моделі, то вона репрезентована такими віддієслівними утвореннями: *волок* (пристосування зі збитих жердин для перевезення плуга), *загорода/загорода*, *загороба* (відгороджене місце для худоби), *зас'їка* (відгороджене місце в столі), *зв'яз* (в'язка 5–10 снопків льону чи конопель). Третя модель представлена незначною кількістю дериватів — відприкметниковим *зелен'* (зелені овочі), віддієслівними *гнил'* (хвороба сільськогосподарських рослин), *зав'яз'*, *загород'*. Четверта репрезентована омонімічними лексемами *сходи* (спуск до льоху) й *сходи* (перші паростки посіяних рослин, що вийшли на поверхню ґрунту). Зауважимо, що творення деяких безафіксних похідних в центральнослобожанських говірках не завжди супроводжується чергуванням голосних, як це ми спостерігаємо в літературній мові (пор. літ. *виходити* — *вихід*, *возити* — *віз*, *покосити* — *покіс* і центральнослобожанські утворення *віход*, *воз*, *покос*).

2.7. Складання

Складання — це спосіб творення складних слів поєднанням двох або більше основ чи цілих слів або їх скорочень (усічень), і цим він відрізняється від інших морфемних способів, які передусім орієнтовані на творення простих слів. Його різновидами, як відомо, є основоскладання (композиція), словоскладання (юкстапозиція), аббревіація. Із цих різних типів складання найпоширенішим у центральнослобожанських говірках (загалом і в аналізованому сегменті говірної лексики зокрема) є основоскладання. Щодо інших різновидів, то аббревіація відсутня зовсім, а юкстапозити в сільськогосподарських найменуваннях досліджуваного ареалу трапляються дуже рідко, наприклад, *цибу́л'а-с'ї́янка*. Проте й основоскладання традиційно було не дуже поширеним способом словотворення. Ним утворилася спочатку досить незначна кількість слів, наприклад, *довгоні́сик*,

с'іновáл/с'єновáл, с'іножáт', с'інокóс, чорнобóжка, але ситуація змінюється з появою нових технічних пристроїв, приладів, механізмів, машин, зі змінами, що відбуваються в системі традиційного господарювання загалом тощо. Такі назви потрапляють у говірку завдяки безпосередньому впливові на неї літературної мови. Наприклад, *боронопод'їбне рáло, бур'акокопáч, бур'акор'їзка, в'їкоовéс, глинозém, граблепод'їбне рáло, зерноўлоў'увач, зернодробíлка, зерносушáрка, зерносхóвище, зернофура́ж, картоплесаджáлка, картоплесортувáлка, круподéрка, крупору́шка, крупотéрка, лобогр'ї́йка, маслоцéх, парокóнна рáло, сноповйзáл'ниц'а, сортооноўлен'а, ф'ітофто́ра, ф'ітофторóз, хрестоцв'їтна бл'їшка*, чорнозém та ін. Такі назви в говірці, звичайно, можуть зазнавати певних трансформацій, зокрема на фонетичному рівні: *картоплесажáлка, корнеплóд, корн'єплóд, лобогр'є́йка, хв'ітофто́ра, хв'ітофторóз*. Інколи, щоправда, відповідно до літературних назв з'являються власне говіркові утворення для називання подібних пристроїв — *зернокру́пка* (ручна машинка для розмелювання зерна). Більш-менш продуктивно цей спосіб у народі використовувався й для творення найменувань сортів сільськогосподарських рослин, проте знову ж таки традиційно кількість таких назв також була незначною (тобто тих, які були утворені в народномовному середовищі, а не привнесені в нього зовні): *б'їлокачáн'а, б'їлокрáйка, красногла́зка, син'єгла́зка, скоросп'їлка/скоросп'є́лка, сорокозубка, сорокадéнка/сорокодéнка/сорокодн'є́йка*, але сьогодні ситуація поступово змінюється. Кількість таких назв під впливом літературної мови (спостерігається й вплив російської), унаслідок завезення, розповсюдження сортів з інших територій у говірках збільшується: *б'їлосн'ї́жка, б'їлоцєрк'ї́ус'киї, далекосх'ї́дний/дал'н'євостóчний, вологра́ц'киї, дн'їпропетрóв'с'ка, краснос'є́л'с'киї, мел'їто́пол'с'киї*.

Серед складних іменників, прикметників в літературній мові є чимало похідних, утворених за допомогою слів **пів-**(**напів-**, **полу-**) в першій частині, які вважаються префіксоїдами. Але, на нашу думку, слова з **пів-**, **напів-**тяжіють до композитних дериватів, оскільки **пів-**означає «половина», тобто співвідноситься зі словом. Щодо аналізованого сегменту говіркової лексики Центральної Слобожанщини, то кількість таких утворень у ньому є не значною: *нап'їгóстра, полугáрбок* (останнє супроводжується ще суфіксацією).

Досить поширеними в сільськогосподарській лексиці центральнослобожанського ареалу є складносуфіксальні прикметники, що разом з іменником утворюють стійкі сполуки термінологічного, прототермінологічного типу. Опорними компонентами, як прави-

ло, виступають основи іменників, а початковими числівники, рідше прислівники: *багатозубе рало, двокорпусне рало, двохкорпусне рало, двоохрожків'я віла, однокорпусне рало, п'ятир'яжків'я віла, трир'яжків'я віла, тр'охрожків'я віла, тр'охугол'не рало, чотир'яжків'я віла, чотир'охрожків'я віла, чотир'охугол'не рало.*

2.8. Репрезентованість морфолого-синтаксичного способу словотвору в сільськогосподарській лексиці Харківщини

Процес трансформації слів одних частин мови в інші без зміни їх зовнішньої форми, але зі зміною значення та граматичних ознак, а, інакше кажучи, морфолого-синтаксичний спосіб, або ж конверсія, в аналізованому сегменті говіркової лексики центральнослобожанського територіально-мовленнєвого утворення є малопоширеним явищем. Нами зафіксовано зокрема такі субстантивовані іменники: *кладова́* (окрема неопалювана кімната в хаті для зберігання їстівних припасів і різних речей), *кладова́*, *мас'т'ер'ка́* (приміщення для зберігання сільськогосподарського реманенту), *парова́* (невелика спеціалізована споруда, у якій розмелюють зерно), *пос'їуна́* (час і процес висівання зернових культур), *уборочна́* (час і процес збирання врожаю зернових).

2.9. Лексико-синтаксичний спосіб словотвору в межах аналізованого сегмента лексико-семантичної системи Центральної Слобожанщини

Цей спосіб словотворення не відіграє помітної ролі в сільськогосподарській лексиці Центральної Слобожанщини. Репрезентований він в аналізованому сегменті говіркової лексики номеном *іван-дамрія́* (сорт картоплі).

Отже, зібраний і зааналізований нами у цьому розділі, матеріал дає змогу зробити нам висновки про те, що діалектне словотворення потребує ґрунтовного дослідження, тому що говірковий матеріал якнайповніше відбиває багаті, складні й вічно живі процеси народного назвотворення. Словотворення є найважливішим і найактивнішим процесом збагачування словникового складу як мови в цілому, так і окремих її говорів. Словотвірні особливості Центральної Слобожанщини потребують належної уваги, бо без їх вивчення не можна уявити цілісної картини словотвірних явищ українського народного мовлення. Словотвір аналізованих центральнослобожанських номенів, природно, близький загалом до дериватики південно-східного мовленнєвого типу, проте є й укралення

з південно-західних говорів, зустрічаються також утворення від іншомовних кореневих морфем, зокрема російських, які творяться, проте, за допомогою «місцевих» афіксів.

Отже, як бачимо, панівним в аналізованому говірному лексико-семантичному сегменті Центральної Слобожанщини є суфіксальний спосіб словотворення, завдяки йому в сільськогосподарській лексиці Центральної Слобожанщини функціонує чимала кількість словотворчих розрядів, наприклад, збірні найменування на позначення листя і стебел сільськогосподарських культур, сингулятивні назви, найменування поля і соломи, агентивні номени тощо).

Дериватика розглянутих сільськогосподарських назв, у творенні яких беруть участь суфіксальні морфемі, характеризується у говірках Харківщини зокрема такими особливостями:

- а) для творення найменувань стебел і листя культивованих рослин найчастіше уживається суфікс **-ин'(н')-а**, який в українській літературній мові є нормативним; значною мірою поширені назви, утворені від етимологічно інших основ (немотивовані найменуваннями самих рослин). Рідко для творення номінацій листя і стебел сільськогосподарських культур застосовуються суфікси **-ин-а**, **-(н)ик**;
- б) для центральнослобожанських одиничних назв характерними є суфікси **-ин-а** і **-к-а** (який здебільшого приєднується до форм на **-ин-а**). Узагалі ж сингулятивних найменувань із суфіксальною морфемою **-к-а**, порівняно з утвореннями на **-ин-а**, у центральнослобожанському ареалі значно менше;
- в) назви ж поля на досліджуваній території утворюються переважно за допомогою суфіксальної морфемі **-ишч-е**. Поряд із цією у центральнослобожанських говірках функціонують і словотвірні формації з суфіксами **-ин-а**, **-(н)ик**, **-ан(к)-а**. Із них найпоширенішою є **-ин'(н')-а**, проте на Харківщині вона продуктивніша для творення найменувань листя і стебел сільськогосподарських рослин. Утворення з суфіксальними морфемами **-(н)ик**, **-анк-а** спорадичні. Функціонує на території Центральної Слобожанщини й значна кількість аналітичних форм;
- г) найпродуктивнішим суфіксом для творення назв соломи у центральнослобожанському ареалі є **-анк-а**. Інші афікси, зокрема **-ин'(н')-а** і **-к-а**, утворюють ці номінації, від назви однієї конкретної рослини (**-ин'(н')-а** — від гороху, а **-к-а** — від ячменю). Крім того, на Харківщині описові форми поширеніші за найменування соломи, що утворені суфіксальним способом;

- г) назви агентивів чоловічої статті утворюються у говорах Центральної Слобожанщини за допомогою суфіксів **-ник, -л'ник, -(а)л'ник, -іл'ник, -ач, -щик, -ец', -ар (-ар')**. Із них найпродуктивнішою є морфема **-ник** та похідні від неї **-л'ник, -(а)л'ник, -іл'ник**. Значна кількість таких найменувань утворюється за допомогою суфіксів **-щик, -ач**. До малопродуктивних належать форми з **-ец'** і **-ар'**;
- д) найменування агентивів жіночої статті утворюються від корелятивних назв чоловічого роду, за винятком номінацій, що позначають суто чоловічі професії чи заняття, які не є (і ніколи не були) жіночими. Найпродуктивніші на території Харківщини форми з **-ниц'-а** і **-к-а**. Утворення з суфіксами **-щич'-а, -их-а** є спорадичними.

Помітну роль відіграє в сільськогосподарській лексиці Центральної Слобожанщини відіграє нульова суфіксація. Тут загалом можна говорити про три типи словотвірних моделей так званих безафікських іменників: 1) іменники чоловічого роду II відміни; 2) іменники жіночого роду I відміни; 3) іменники жіночого роду III відміни. На відміну від літературної мови творення деяких безафікських похідних в центральнослобожанських говірках інколи не супроводжується чергуванням голосних (пор. літ. *виходити* — *віхід, возіти* — *віз, покосіти* — *пок'іс* і центральнослобожанські утворення *виход, воз, пок'іс*).

Префіксальний спосіб словотворення не відіграє помітної ролі в аналізованому сегменті говіркової лексики центральнослобожанського ареалу. Більш чи менш активним засобами префіксальні морфеми виступають у сфері дієслова. Цим же способом утворюється й незначна кількість дієприкметників та іменників, пов'язаних із сільськогосподарською сферою.

Префіксально-суфіксальний спосіб в аналізованому сегменті говіркової лексичної системи продуктивніший, ніж префіксальний. Цим способом утворюються фактично всі основні частини мови.

Лексико-семантичний спосіб словотвору відіграє помітну роль у збагачуванні аналізованого сегмента лексики центральнослобожанських говірок. Аналіз слів, утворених лексико-семантичним способом показав, що вони виникають унаслідок перенесення назви одних предметів на інші на підставі певної їх подібності за зовнішнім виглядом, функцією чи іншими характеристиками до тих названих реалій, за якими вперше було закріплене те або інше найменування. Найчастіше в аналізованій лексиці для такого

перенесення виступає певна подібність тих або інших предметів до частин тіла й одягу людини.

Універбація в центральнслобожанському говірковому мовленні, як до речі, і в літературній мові є малопоширеним явищем, проте в побутовому повсякденному мовленні процес стягнення кількох компонентів в один зустрічається значно частіше. Найпродуктивнішими в досліджуваному ареалі є універбати жіночого роду з афіксом **-к-а**. Незначна кількість подібних найменувань мотивується формами чоловічого та середнього роду, малопоширеними є й конструкції, що утворюються від множинної форми іменників.

Словоскладання (юкстапозиція) досить рідкісне явище в центральнслобожанських говірках. Ширше у центральнслобожанському ареалі (загалом і в аналізованому сегменті говірної лексики зокрема) представлене основоскладання.

Морфолого-синтаксичний і лексико-синтаксичний способи не відіграють помітної ролі в формуванні сільськогосподарської лексики Центральної Слобожанщини. Кількість номенів, утворених цим способом, в аналізованому сегменті лексики центральнслобожанських говірок є незначною. Слова такого типу тут трапляються дуже рідко.

РОЗДІЛ IV.

АРЕАЛЬНЕ ВИЯВЛЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ У ГОВІРКАХ ХАРКІВЩИНИ

Традиційно дослідження з діалектології супроводжуються лінгво-географічними коментарями. Цей розділ не претендує на цілковиту вичерпність. Проблема просторового функціонування лексики на українських теренах загалом і центральнослобожанському зокрема ще потребує подальших дослідницьких пошуків. Тут ми на матеріалі аграрної лексики окреслюємо характерні для говірок Харківщини типи ареальної поведінки лексем.

Дослідники різних структурних рівнів слобожанських говірок К. Д. Глуховцева [Глуховцева 1992], В. В. Лєснова [Лєснова 1999], З. С. Сікорська [Сікорська 1972], Б. А. Шарпило [Шарпило 1959] та інші уже відзначали відсутність у цьому мовленнєвому масиві чітко вираженого протиставлення діалектних зон. Ця риса характерна і для говірок Харківщини, у яких найбільша кількість міжговіркових відмінностей пов'язана, як правило, з неоднаковим репертуаром лексем на позначення тієї або іншої реалії в різних населених пунктах регіону, з неоднаковою функціональною активністю репрезентантів семи, наявністю лексичних паралелізмів, дублетів, синонімів у межах говірок як окремих діалектних систем.

Ареальні особливості цього територіально-мовленнєвого утворення випливають із загальних ознак південно-східного наріччя. Невиразне протиставлення говірок даного масиву, відсутність чітких ізоглос, якими б відділялися центральнослобожанські говірки від інших утворень слобожанського типу, — ці риси виявляються й у внутрішньому членуванні досліджуваного регіону. Суцільний ареал, створюваний репрезентантами семем, не дає можливості виділити окремі діалектні зони, які б мали достатню кількість специфічних ознак. Однак, на нашу думку, залишати поза увагою питання просторового протиставлення репрезентантів сем було б неправомірним, оскільки картографування зафіксованих у говірках матеріалів показало, що для обстежуваного регіону характерним є кілька типів

ареальної поведінки лексем. Це, зокрема, мінімальна диференціація досліджуваних говірок, яка спостерігається переважно в тих випадках, коли кількість синонімічних утворень є незначною (переважно 2–3 номени), а репрезентантами сем у більшості говірок є лексеми, спільні з літературною мовою, а тому і функціонально підтримувані нею. Так, наприклад, значення «один зубок часнику» репрезентоване майже в усіх обстежених населених пунктах лексемою *зубок*, інші репрезентанти мають незначне виявлення — *зубчик* (у двох селах — Токарівці Дворічанського і Шестаковому Вовчанського району) і *дół'ка* (в одному населеному пункт — Новій Іванівці Лозівського району). Репрезентантом семі «часник», як правило, виступає лексема *часнік*, рідше — *часно́к*, форми *ч'існо́к* і *ч'есно́к* є спорадичними. Значення «цибуля, сплетена в косу» передається переважно назвою *в'іно́к*, лексема *косі́ц'а* виявлена в 9 населених пунктах, репрезентант *плéтенка* є спорадичним (Федорівка Великобурульцького району). Семема «хрін» представлена в 47 селах лексемою *хр'ін*, у 10 населених пунктах — *хрон*, і в трьох — *хрен*. Репрезентантом значення «м'ята» в 52 обстежених селах є *мі́ята*, в 6 населених пунктах — *мн'áта*, в 2-х пунктах (Федорівка Великобурульцького і Олександрівка Золочівського району) — *м'áта* (див. карту 2.). Семема «вибирати картоплю під час копання» майже в усіх обстежених пунктах представлена лексемою *вибіра́т'*, у 3-х селах — номеном *збирáт'* (Першотравневе Богодухівського і Черемушна та Яблунівка Валківського району), а в Слобідці Краснокутського вона репрезентована формою *убира́т'*.

Мінімальна диференціація центральнослобожанських говірок може бути зумовлена і функціонуванням майже в усіх говірках досліджуваного континууму однієї назви як лексичного маніфестанта певної семі. Наприклад, значення «спаржева квасоля (спаржа)» репрезентоване лексемою *спáржа*, і лише в одному населеному пункті — Олександрівці Золочівського району — поряд із цим найменуванням функціонує номен *стр'учковá квасо́л'а*. Семема «пастернак» на Харківщині має такі вияви: *пастерна́к* (у всіх досліджених пунктах) і зрідка *б'ілий ко́р'ін'* (Зарічанка і Солоницівка Дергачівського району). Тільки однією назвою репрезентоване значення «салат»: *салáт* (у всіх обстежених пунктах).

Семема «держак сапи» представлена у центральнослобожанських говірках лексемою *держáк*, а в селах Валківського району — Черемушній і Яблунівці — поряд із цим словом функціонує номен *черенóк*.

Значення «знаряддя у вигляді довгого зігнутого ножа, яким жнуть» репрезентоване в усіх обстежених пунктах однією лексемою — *серп*. Однією назвою представлена і семема «ручка серпа» — *ручка* (в усіх досліджених пунктах). Значення «коса» маніфестоване на Харківщині лексемою *коса́*, проте у Слобідці Краснокутського району вживається і слово «скісок» (знаряддя для косіння трави і зернових культур, менше розміром від звичайної коси, і з коротшою, ніж у неї, ручкою). Семема «передня звужена частина коси» репрезентована в усіх обстежених пунктах номеном «носок», проте у селі Шляхове (Коломацький район) поряд із цією назвою функціонує лексема *нос*, а в Губарівці Богодухівського — *звужене полотниш'є* (див. карту 1.). Значення «вузька дощечка для гостріння коси, покрита смолою з піском або цементною масою» представлена на території Центральної Слобожанщини номеном *мантічка*, який є єдиним репрезентантом цієї семи у досліджуваних говорах. Значення «жниварка, машина, якою скошують злакові» представлена такими лексемами: *жнивάρка* (в усіх обстежених пунктах), *жътка* (Токарівка Дворічанського, Олександрівка Золочівського, Слобідка Краснокутського, Нова Іванівка Лозівського, Шестакове Вовчанського районів), *косарка* (Першотравневе Богодухівського, Зарічанка й Солоницівка Дергачівського, Костянтівка Зміївського, Нова Іванівка Лозівського).

Семема «місце, де молотять» репрезентоване в усіх досліджених пунктах номеном *т'ік*, а в деяких із них, зокрема Першотравневому Богодухівського району, Федорівці Великобурлуцького, Мірошниківці Коломацького, Мартовому Печенізького району, поряд із цією назвою функціонує фонетичний варіант *ток*.

Значення «віз, загальна назва» представлено у центрально-слобожанських говорах такими лексемами: *в'із* (у всіх обстежених пунктах), *воз* (у Зарічанці й Солоницівці Дергачівського району, Першотравневому Богодухівського, у Новоолександрівці й Касянівці Сахновщинського Коломацького району, Новій Іванівці Лозівського, у Шляховому й Мірошниківці району, Новій Іванівці Лозівського, Федорівці Великобурлуцького, у Червоноармійському й Устимівці Зачепилівського району, Малих Кринках Шевченківського, Олександрівці Золочівського, у Печенігах, Артемівці й Мартовому Печенізького району), *повózка* (Зарічанка й Солоницівка Дергачівського району, Першотравневе Богодухівського району, Мечбилове Барвінківського, Веселе Первомайського, Рогозянка Великобурлуцького району).

Харківщині властивий і мозаїчний характер просторової поведінки лексичних елементів, що зумовлено, перш за все, однією з найхарактерніших особливостей словникового складу новостворених говорів — розгалуженими синонімічними рядами найменувань у межах говірки та наявністю значної кількості ареальних опозитів на позначення тієї ж семи. Наприклад, окремі значення, пов'язані з номінацією сільськогосподарських рослин, можуть мати у харківському ареалі від 10 до 19 репрезентантів. До таких належать, зокрема семемі «квасоля з витким стеблом» — 19 репрезентантів, «квасоля з невитким стеблом» — 19, «соняшник» — 11 (див. карту 3.), «стовбур редьки» — 12, «насінний пагін часнику» — 15, «одне стебло гарбуза з листям» — 12, «середина розрізаного кавуна» — 17, «стрижнева частина моркви» — 10, «цибуля-сіянка» — 10, «листя молодій цибулі» — 10.

Семемі, пов'язані з номінацією сільськогосподарських робіт, мають у центральнослобожанських говірках, як правило, від 3 до 7 (в окремих випадках і більше) репрезентантів. Наприклад, «знімати зерно з качанів кукурудзи» — 8 маніфестантів, «перевертати вилами покіс на другий бік, щоб повністю просушити його» — 6, «оранка» — 4, «час і процес висівання зернових культур» — 4, «час і процес перевезення снопів, сіна з поля» — 3, «копання городу» — 7, «обробляння городу після скопування» — 4, «поливання городини» — 4, «спушування землі і обгортання нею стебел рослин, зокрема картоплі» — 7, «виконувати весняні сільськогосподарські роботи» — 5.

Значення, пов'язані з найменуваннями сільськогосподарських знарядь, мають на Харківщині переважно від 4 до 9 репрезентантів, а в окремих випадках — 10–11. Так, наприклад, сема «залізні вила з чотирма ріжками» має 11 репрезентантів, значення «залізні вила з трьома ріжками» — 10, «частина плуга, що сполучає між собою чепіги» — 9, «частина плуга, якою він пересувається по дну борозни» — 9, «шкіряний шнурок, яким з'єднані капиці держакка і бича» — 6, «нерівність, горбик на полотні коси від невмілого клепаання» — 9, «коваделко, на якому клепають косу» — 7, «верхній потовщений край полотна коси» — 6, «один із зубів на валку граблів» — 4, «пристрій, механізм для одержання січки» — 7.

Семемі, пов'язані з номінацією господарських приміщень, мають у центральнослобожанському ареалі від 4 до 10 репрезентантів, а в окремих випадках і до 13 («загорода для свиней»). Наприклад, значення «приміщення для зимівлі бджіл» має 10 маніфестантів, сема «невеликий отвір у стелі погребя, льоху для виходу пари і по-

ганого повітря» — 7, «похилий, із сходами спуск до льоху, передня частина, вхід до льоху» — 8, ««спеціально обладнане приміщення або яма для зберігання продуктів» — 5, «приміщення для зберігання сіна» — 10, «окрема неопалювана кімната в хаті для зберігання їстівних припасів і різних речей» — 6, «будівля для снопів, полови, соломи» — 4, «місце, на якому є хата з господарськими будівлями» — 4, «хлів для корів» — 5, «приміщення для овець» — 6, «приміщення для качок» — 7, «загорода для коней» — 8, «загорода для свійської птиці» — 7, «клітка для кролів» — 4.

Зауважимо, що кількість синонімічних назв (або ж словотвірних, особливо фонетичних варіантів) одного й того ж номена в певному селі може варіюватися від 1 до 5. Так, наприклад, значення «середина розрізаного кавуна» у селищі Солоницівка Дергачівського району репрезентована такими найменуваннями: *ба́рин'а*, *ми́акуш*, *серцеві́на*, *середі́на*, *серéдина*; в Олександрівці Золочівського району — *середі́нка*, *бал'ер'і́нка*, *москвá*; в Задонецькому (Зміївський район) — *серéдина*, *барáнчик*; Чемужівці Зміївського району — *барáн*, *баранéц'*; у Першотравневому (Богодухівський район) — *ба́рин'а*, *ба́рин'ка*; Костянтівці Зміївського району — *середі́нка*, *ми́акот'*; у Новій Іванівці Лозівського району — *барáн*, *барáнч'ік*; у Старому Салтові, Іванівці, Вовчанських Хуторах (Вовчанський район) і Леб'язому (Чугуївський район) — *душá*; у Шляховому Коломацького району і Старому Мерчику Валківського — *москóўка*; Черкаському Бишкіні Зміївського району — *ба́бка*; в Іллічівці Барвінківського — *барáнчик*, *баранéц'*; у Пархомівці, Козіївці, Ковалівці (Краснокутський район) і Комунарі Харківського району — *барáн*, *середі́на*, у селі Токарівка (Дворічанський) — *ми́акіш* (див. карту 4.). Семема «соняшник» у Солоницівці і Зарічанці Дергачівського району представлена 5 репрезентантами — *сб́йашник*, *сб́н'ашник*, *подсб́лнух*, *сб́н'ачник*, *подсб́лн'ечник*. П'ять маніфестантів маємо і в селі Іванівка Барвінківського району — *сб́йашник*, *сб́н'ашник*, *подсб́лнух*, *сб́н'ачник*, *сб́н'ах*. У Чемужівці Зміївського значення «соняшник» репрезентоване 4 лексемами — *сб́йашник*, *сб́н'ашник*, *подсб́лнух*, *пац'б́нух*, у Ков'ягах (Валківський район) — 3 (*сб́йашник*, *сб́н'ах*, *подсб́нух*). Трьома лексемами ця сема представлена також у селі Дмитрівка Первомайського району — *сб́йашник*, *подсб́лнух*, *сб́н'ах*; у Стариці Вовчанського і Федорівці Великобурлуцького, у селах Козача Лопань і Пересічне (Дергачівський район) — *сб́йашник*, *сб́н'ашник*, *подсб́лнух*; у Новоолександрівці Сахновщинського — *сб́йашник*, *сб́н'ашник*, *сон*, Задонецькому Зміївського району — *сб́йашник*, *сб́н'ашник*, *подсб́нух*; у селі Пристін

(Куп'янський район) і Смирнівці Лозівського — *сѡйашник, сѡн'ашник, подсѡнух*; у селі Іллічівка (Барвінківський район) — *сѡйашник, сѡн'ах, п'ітсѡнух*. Двома номенами значення «соняшник» репрезентоване у 35 обстежених населених пунктів, у 124 — одним.

Семема «загорода для свиней» у Новій Іванівці Лозівського району представлена 4 елементами — *зѡгорода, загѡн, заг'ін, ст'ійло*; значення «лопатка на довгому держаку для очищення землі з полиці та лемеша плуга» у Костянтівці (Зміївський район) маніфестоване 4 формами — *істик, їстик, чістилка, лопáта*; сема «загрібання лунк, рядків після посіву насіння» представлена у центральнослобожанських говірках 3 репрезентантами — *загортán':а, загр'ібán':а, засунán':а* тощо.

Мозаїчний характер просторової поведінки лексики у центральнослобожанських говірках зумовлений, зокрема, й такими чинниками: 1) впливом не тільки говірок південно-східних, а й північних і південно-західних діалектних типів на формування досліджуваного континууму, що спричинило якоюсь мірою співіснування різнодіалектних рис у говірках Харківщини. Так, наприклад, у частині центральнослобожанських говірок, зокрема в південних і рідше — у північних районах, побутують такі назви листя і стебел, як *гарбўзник, квасѡл'ник, тїквеник*, які є характерними і для південно-західного ареалу. Імовірно, що ці утворення постали внаслідок взаємодії центральнослобожанських говірок із південно-західним ареалом; 2) географічне розташування досліджуваного діалектного континууму зумовило й наявність не лише міждіалектного, а й міжмовного контактування, зокрема, з російською мовою. Наприклад, семема «орати землю плугом» може бути репрезентована в говірках Харківщини двома лексемами — традиційною «орати» і російською (ситуативно) «пахати». Такі дублетні пари спостерігаємо, зокрема в Солонищівці (Дергачівський район), Костянтівці Зміївського району, Шевченковому (райцентр) та ін. Узагалі, як правило, такі лексичні паралелі є характерними для сільськогосподарської лексики Харківщини: *орáч — пáхар', гарбўз — тїква, цибу́л'а — лук, каву́н — арбўз, сѡн'ашник — подсѡлух, кѡшик* (соняшника) — *корзї́нка, в'ї́чко* (картоплі) — *глазѡк* та ін.

Аналіз матеріалу виявив, що слово «віз» поширене на всій території Харківщини безвідносно до функції реалії. Крім того, встановлено, що типи возів розрізняються залежно від призначення: 1) перевезення снопів, сіна, соломи; 2) зерна; 3) дров. Відповідно до цих реалій є 3 групи лексем. Перша група — вози для перевезення

снопів, сіна, соломи. До неї належать лексеми *гарба́*, *мажа́ра*, *полуга́рбок* (картографуються репрезентанти семи «довгий віз із високими шаблюватими бортами для перевезення немолоченого хліба» — див. карту 5.). Друга група — вози для перевезення зерна. На Харківщині зерно транспортували, як правило, безтаркою (див. карту 6). Щоправда, його могли перевозити бричкою, ходком і фетоном (*файато́ном*). Третя група вози — для перевезення дров. Їх на території досліджуваних говорів транспортували гарбою, ходком, дрогами, палубою (див. карту 7).

Картографування, звичайно, спонукає до виділення мікроареалів — окремих острівців на тлі суцільного ареалу, але для цього ми поки що не маємо достатньої кількості детальних матеріалів, тому й не наважуємося на таку спробу. Сподіваємося, що подальша робота у цьому напрямку — картографуванні діалектного фактажу — дозволить виділити мікроареали за власне лексичними даними.

Відзначимо, що для Харківщини властиве і неоднакове поширення значень одного і того ж слова в різних говірках регіону. Наприклад, «оранка» у центральнослобожанських говірках має такі значення: 1) «обробка землі плугом, сохою»; 2) «рілля»; 3) «час орання». У першому з них це слово вживається майже в усіх обстежених пунктах; у другому «рілля» — в Солоницівці й Зарічанці Дергачівського району, у Мирному Краснокутського, у селі Мала Комишуваха Ізюмського р-ну, у Токарівці Дворічанського, у селі Новоолександрівка (Сахновщинський район), у Шевченковому і Малих Кринках Шевченківського району; у третьому «час орання» — у Пархомівці, Мирному, Слобідці Краснокутського, Яблунівці, Черемушній і Старому Мерчику (Валківський район), Костянтівці Зміївського, у селі Першотравневе і Губарівці (Богодухівський район), Шестаковому Вовчанського, у Токарівці Дворічанського району, Шевченковому, Солоницівці й Зарічанці Дергачівського району, Новій Іванівці Лозівського, Новоолександрівці Сахновщинського, у селі Шляхове (Коломацький район), Федорівці Великобурлуцького, у селі Мала Комишуваха (Ізюмський район) (див. карту 8). Складну семантичну структуру в центральнослобожанських говірках має, зокрема, і слово «ріпа»: 1) «ріпа, турнепс», 2) «топінамбур, земляна груша», 3) «редька». Найпоширенішим на Харківщині є перше значення. У другому «топінамбур, земляна груша» слово «ріпа» вживається у таких населених пунктах: селі Городне (Краснокутський район), Дмитрівці (Первомайський), Жовтневому (Сахновщинський район), Іллічівці (Барвінківський), Наталиному (Красноградський район), Леб'язьому

(Чугуївський), у селі Черкаський Бишкін і Костянтівці (Зміївський район), Зарічанці й Солоницівці (Дергачівський), Шевченковому; у третьому «редька» — селі Першотравневе (Богодухівський район), Черемушній і Яблунівці Валківського району, Слобідці Краснокутського, Новоолександрівці Сахновщинського, Зарічанці й Солоницівці Дергачівського району (на позначення чорної редьки) (див. карту 9).

Слово ж «паренина» у центральнослобожанських говірках має два значення: 1) «земля зорана на зяб» і 2) «полова, січка, обпарена окропом для корму худобі». У досліджуваному ареалі це слово вживається, переважно, в другому значенні — «полова або ж січка, обпарена окропом для корму худобі», зокрема в таких населених пунктах — Сосонівці Нововодолазького району, Мирному і Слобідці Краснокутського, Старому Мерчику, Черемушній і Яблунівці (Валківський район), Костянтівці Зміївського району, Губарівці Богодухівського, Олександрівці Золочівського району. У селі Мала Комишуваха (Ізюмський район), у Шевченковому (райцентр), Шляховому Коломацького району лексема «паренина» виступає репрезентантом семи «земля зорана на зяб».

У досліджуваному ареалі спостерігаємо мінімальну диференціацію обстежуваних говірок, яка спостерігається переважно в тих ситуаціях, коли кількість синонімічних утворень є незначною, а репрезентантами сем у більшості говірок Центральної Слобожанщини є лексеми, спільні з літературною мовою, а тому і функціонально підтримувані нею. Мінімальна диференціація центральнослобожанських говірок може виникати і внаслідок функціонування майже в усіх говірках обстежуваного континууму однієї назви як лексичного маніфестанта певної семіми. Харківщині властивий також і мозаїчний характер просторової поведінки лексичних елементів, що зумовлено перш за все однією з найхарактерніших особливостей словникового складу новостворених говорів — розгалуженими синонімічними рядами найменувань у межах говірки та наявністю значної кількості ареальних опозитів на позначення тієї ж семіми. Міжговіркові відмінності центральнослобожанського територіально-мовленневого утворення можуть бути пов'язані й з функціонуванням у різних говірках Харківщини неоднакової кількості значень одного і того ж слова.

Отже, як баимо, для обстежуваного регіону характерними є кілька типів ареальної поведінки лексем. Це, по-перше, мінімальна диференціація досліджуваних говірок, яка спостерігається переважно

в тих ситуаціях, коли кількість синонімічних утворень є незначною, а репрезентантами семем у більшості говірок є лексеми, спільні з літературною мовою, а тому і функціонально підтримувані нею. Мінімальна диференціація говірок Центральної Слобожанщини може бути зумовлена і функціонуванням майже в усіх говірках досліджуваного континууму однієї назви як лексичного маніфестанта певної семемі. По-друге, центральнослобожанському ареалові властивий і мозаїчний характер просторової поведінки лексичних елементів, що зумовлено перш за все однією з найхарактерніших особливостей словникового складу новостворених говорів — розгалуженими синонімічними рядами найменувань у межах говірки та наявністю значної кількості ареальних опозитів на позначення тієї ж семемі. Міжговіркові відмінності тут можуть бути пов'язані й з функціонуванням у різних говірках Центральної Слобожанщини неоднакової кількості значень того самого слова. Очевидно, що подальше картографування діалектного матеріалу дозволить виділити мікроареали за власне лексичними даними.

Співвідношення римська цифра-район Харківщини

I — Балаклійський р-н; II — Барвінківський р-н; III — Близнюківський р-н; IV — Богодухівський р-н; V — Борівський р-н; VI — Валківський р-н; VII — Великобурлуцький р-н; VIII — Вовчанський р-н; IX — Дворічанський р-н; X — Дергачівський р-н; XI — Зачепилівський р-н; XII — Зміївський р-н; XIII — Золочівський р-н; XIV — Ізюмський р-н; XV — Кегичівський р-н; XVI — Коломацький р-н; XVII — Красноградський р-н; XVIII — Краснокутський р-н; XIX — Куп'янський р-н; XX — Лозівський р-н; XXI — Нововодолазький р-н; XXII — Первомайський р-н; XXIII — Печенізький р-н; XXIV — Сахновщинський р-н; XXV — Харківський; XXVI — Чугуївський р-н; XXVII — Шевченківський р-н.

ВИСНОВКИ

Лексику українських народних говорів слід збирати і досліджувати, оскільки саме діалектний матеріал дає найчіткіше уявлення про живі процеси сучасної української мови. Основу нашого фактажу (понад 500 лексичних одиниць) становлять номени, які з тим же значенням уживаються і в інших українських діалектах, багато з них є загальнонародними і нормативними, проте значна їх кількість має фонетичні і морфологічні відмінності. Очевидно, сільськогосподарська лексика центральнослобожанських говірок утворена на основі середньонаддніпрянських говорів за часткової взаємодії їх із поліськими і південно-західними діалектами. Зіставлення репертуару лексем більшості семем із їх лексичним вираженням у східнослобожанських і південно-західних говірках свідчить, що більшість номенів є спільними для цих діалектів. Проте, відзначимо, що південно-західні найменування характеризуються, як правило, значною фонетичною варіативністю і розгалуженою системою лексем на позначення тих або інших предметів, пов'язаних із сферою традиційного господарювання. Центральнослобожанські ж назви сільськогосподарських реалій мають меншу кількість фонетичних варіантів і незначну групу репрезентантів семем для їх називання.

Наявність же у центральнослобожанських говірках загальних репрезентантів семем, характерних і для середньонаддніпрянських, і для центральнослобожанських лексико-семантичних систем, збереження давніх лексем свідчить про спільність складу і семантичної структури сільськогосподарських назв для побуту середньонаддніпрянського і центральнослобожанського континуумів.

Зібраний матеріал становить велику наукову цінність і для вивчення процесів міжмовного (міждіалектного) контактування, тому що явище інтерференції на теренах Центральної Слобожанщини відіграє помітну роль, оскільки вплив російської мови тією чи іншою мірою позначився на всіх слобожанських говорах через територіальну близькість Слобожанщини з Росією. Проте наявність російськомовних укралень аж ніяк не применшує ступеня оригінальності лексичного складу цього мовленнєвого ареалу.

Діалектну лексику, як і будь-який інший рівень мовної системи, треба досліджувати як складне гетерогенне явище, яке можна вивчити тільки шляхом виявлення й усвідомлення його структурних зв'язків і відношень. Центральнослобожанська лексика традиційного господарювання є цілісним утворенням, що складається з великої кількості взаємопов'язаних елементів. Вона становить багату і складну систему. Вивчення ж словникового складу говорів виявляється найефективнішим, якщо останній аналізувати за тематичними і лексико-семантичними групами.

У межах названої тематичної групи виділяються такі лексико-семантичні групи: ЛСГ найменувань зернових, технічних і городніх культур, ЛСГ назв хвороб та шкідників сільськогосподарських рослин, ЛСГ найменувань сортів городніх культур, ЛСГ назв сільськогосподарських робіт і процесів, пов'язаних з обробкою землі, доглядом, збиранням і збереженням урожаю, ЛСГ найменувань виконавців процесів, ЛСГ найменувань етапів росту і досягання врожаю, ЛСГ назв сільськогосподарських знарядь і їх частин, ЛСГ найменувань господарських приміщень, ЛСГ «назви поля з-під сільськогосподарських рослин». Узагалі ж виділення якихось тематичних чи лексико-семантичних груп до певної міри є умовним явищем, проте і таким, яке надає чіткої організації досліджуваному матеріалу. Отже зупинимося на кожній з аналізованих груп лексики.

Сільськогосподарські ботанічні номен — це дуже давня група слів. Її коріння сягає глибокої давнини — часів індоєвропейської та праслов'янської етнічної й мовної єдностей. Найменування культурних рослин — це досить стійке об'єднання слів. Вони майже не виявляють тенденцій до зникання. Замін у цій лексичній групі, як правило, не буває, хоч вона і дуже стара. Це тому, що назви культурних рослин позначають звичні й істотні для життя народу реалії, які не еволюціонували протягом тривалого часу.

Основні назви сільськогосподарських рослин є загальновідомими і загальноживаними, проте, звичайно, є й певні відмінності, що виявляються на всіх рівнях говірного мовлення Центральної Слобожанщини. Ці найменування, як правило, мають незначну кількість варіантів (*горóх* — *орóх*; *базил'ік* — *базилік*; *гарбу́з* — *ті́ква* — *каба́к*; *цибу́л'а* — *лук* й ін.) або й зовсім безваріантні. Наприклад, лексеми *пе́рець*, *мак*, *дін'я*, *бобі́*, *капу́ста* єдині форми на позначення відповідних культивованих рослин в усіх обстежених пунктах досліджуваного регіону. Однак деякі з цих елементів мають значну кількість варіантів, зокрема назви соняшника, огірка. Семема «соняшник»

репрезентована на Харківщині 11 номенами, значення «огірок» — 9. Назви ж частин сільськогосподарських культур та інших найменувань, пов'язаних із цією групою лексики, відзначаються більшою різноманітністю форм.

Говіркові назви культивованих рослин збігаються в основному з відповідною лексикою, уживаною в сучасній українській літературній мові, проте літературномовні лексичні елементи, потрапляючи в ту або іншу говірку Харківщини, нерідко піддаються фонетичному чи морфологічному переоформленню. У складі цього лексичного об'єднання функціонують і лексеми, запозичені з російської мови, які, переважно, є дублетами українських назв. Однак, в окремих випадках, російськомовні форми домінують над українськими. Наприклад, лексема «табак» поширеніша у центральнослобожанських говірках за слово «тютюн», яке є нормативним у сучасній українській літературній мові. Так само і лексема «сельдерей» (фонетичні варіанти — *сел'д'ер'ей*, *сел'д'ер'ей*, *сел'дер'ей*, *сел'д'ір'ей*) уживаніша на Харківщині за українську основну назву *селера*. Очевидним є і фонетичний вплив російської мови: *р'ена*, *стр'елка* й ін.

Найменування сортів сільськогосподарських рослин не привертають до себе уваги щодо географічного поширення чи диференціації за ознаками розвитку. Ці номени цікаві з іншого погляду — з погляду загальних питань номінації. Вони фіксують спосіб думання людини й шляхи формування назв. Як показують матеріали, номінація йшла за різними ознаками рослин: колір, географічна територія, розмір і форма, смак, час висіву або садіння, час досягання і збирання, ароматичні властивості, спосіб розмноження рослини, генетичні ознаки, якийсь антропонім (як правило, імена чи назви відомих біблійних, міфічних і легендарних героїв чи істот) та ін. Найпродуктивнішими з них є мотиви кольору і географічної території.

Найменування хвороб і шкідників сільськогосподарських рослин у дослідженнях аналогічних ТГЛ, як правило, не виділялися в окрему лексико-семантичну групу, розглядалися в основному деякі назви хвороб зернових культур, зокрема репрезентанти семем «грибковий паразит на колосках жита у вигляді чорного ріжка» і «грибковий паразит у вигляді чорного пилу на колосках пшениці, жита, стеблах проса, качанах кукурудзи». Зауважимо, що такі найменування відомі далеко не всім носіям тієї або іншої сучасної говірки Харківщини. Крім того, дуже часто мовці не усвідомлюють різниці між шкідниками (збудниками) і хворобами сільськогосподарських рослин. Відсутність же чіткої диференціації між цими поняттями

у мовленні діалектоносіїв приводить до виникнення різноманітних метонімічних перенесень. Назви шкідників можуть зараховуватися до хвороб і навпаки — хвороби до шкідників.

ЛСГ на позначення росту і дозрівання культивованих рослин характеризується неоднаковою деталізацією семантичного простору. Вона засвідчує наявність різної кількості елементів і має відмінності відповідно до особливостей досягання тієї або іншої культури, проте для кожної сільськогосподарської рослини можна виділити чотири основні стадії, що є спільними для всіх культур і відповідно є своєрідним об'єднувальним чинником у складі цієї групи лексики: 1) поява сходів; 2) стадія росту (розвиток сходів, поява стебла і — для зернових культур — колоса); 3) період цвітіння; 4) етап формування плодів і їх досягання.

Лексика на позначення дій, пов'язаних з обробітком, вирощуванням сільськогосподарських рослин, збиранням і збереженням урожаю, має досить складну структуру й об'єднує значну кількість лексико-семантичних мікрогруп («орання», «посівні роботи», «жнива», «молотіння», «городництво» й ін.) із різноманітною структурною організацією. Дослідження цих мовленнєвих елементів має не тільки лінгвістичний характер, а й відповідає також на питання про наявність тих чи інших реалій у житті й побуті слобожан. На позначення сільськогосподарських робіт використовуються як іменники, так і дієслова. Їх семантика, як правило, має прямий стосунок до хліборобства і супровідних процесів. Назви сільськогосподарських трудових процесів і дій усталені й загальноживані. У досить значній кількості випадків процес позначається в говірковому мовленні одним дієсловом: *скородіт'*, *поливат'* й ін. Дієслова з тотожним значенням можуть утворюватися за допомогою різних суфіксів: *боронувати*, *бороніти*, проте, зауважимо, і префіксів також: *обгортати*, *п'ідгортати*, *нагортати*. Значний інтерес для розгляду становлять також віддієслівні іменники. У говірному мовленні Харківщини існує цілий ряд абстрактних іменників із вербальним (дієслівним) значенням: *копан':а*, *скород'ін':а*, *поливан':а* й ін. Відзначимо, що деякі з цих найменувань можуть використовуватися і для називання трудового процесу і часу дії, наприклад, *пółка*, *молод'ба*, *перевезен':а* й ін.

На позначення основного набору сільськогосподарського репертуару у досліджуваних говірках використовують переважно спільнослов'янські загальноживані найменування: *плуг*, *борона*, *коса*, *ц'ін*, *віла* й ін., які вживаються у мовленні людей усіх поколінь і професій. До складу цієї ЛСГ уходить велика кількість

лексико-семантичних мікрогруп (примітивні землеробські знаряддя для орання, плуг та його частини, ручні знаряддя обробітку ґрунту, знаряддя для збирання врожаю, засоби транспортування, знаряддя обмолоту й інше сільськогосподарське приладдя), для яких спільною є єдність ідеографічної сфери. Зауважимо, що кількість назв сільськогосподарського реманенту у центральнослобожанських говірках більша від кількості самих реалій. Така природна невідповідність породжена тривалим збереженням у мовленнєвій практиці номенів зниклих реалій, які належали цьому ж колу речей. Тому до опозиції лексем на позначення синхронно співвідносних реалій додається опозиція часово маркованих елементів. Так, наприклад, плуг, який є невід'ємним складником господарського реманенту хлібороба, починаючи з примітивних його аналогів (сохи, рала) до сучасних форм, зазнав протягом життя кількох поколінь значних змін, що відбулося в наборі диференційних ознак для називання цієї реалії і спричинило появу різних способів номінації. У говірках Центральної Слобожанщини лексично виражена детальна сегментація переважної більшості знарядь праці, зокрема частин плуга, коси та ін., на семантичній структурі багатьох назв деталей відбулися динаміка реалій, зміна зв'язків між ними. У складі ЛСГ «агентивів» наявні як традиційні елементи (*орáč, с'їйáč, молотáр'*), так і новіші назви (*тракторїст, комбайнér*), поява яких зумовлена змінами, що відбулися у системі сільського господарства у зв'язку з його механізацією. У сучасній українській літературній мові найменування виконавців дії характеризуються в першу чергу з огляду на словотвірний формант. Це ж стосується і ЛСГ «назви полів з-під сільськогосподарських культур», яку ми, йдучи за традицією, аналізуємо з погляду словотвірних явищ.

Найменування господарських будівель у центральнослобожанському ареалі є досить стійкими. Вони численні й різноманітні, відзначаються малою варіантністю. Більшість із цих назв є загальноживаними.

За призначенням реалій ці номенни можна поділити на дві групи назв — універсальні і спеціалізовані. Універсальні найменування вживаються для називання таких споруд, які можуть задовольняти різні господарські потреби і використовуються як для утримування худоби, так і для зберігання знарядь, різноманітних матеріалів, палива тощо.

Спеціалізовані ж назви вживаються для номінування таких реалій, які мають конкретне призначення і відповідно пристосовані для вузких потреб.

Зміни в складі номінацій господарських приміщень тісно пов'язані зі зміною самих реалій — появою побудов нового типу і зникненням старих. За стійкістю найменувань господарських будівель, за особливостями цих слів у діахронічному плані їх можна поділити на дві групи: 1) стійкі й 2) змінні назви. До першої з них належать загальновідомі в широкому мовленні номени, які мають високу активність уживання і навіть, незважаючи на деякі видозміни самих реалій, позначуваних ними, не змінюють назв. Змінні ж найменування — це номени з послабленою активністю, що, як правило, мають рівноправні й нерівноправні паралелі. Процес занепаду назви може пов'язуватись із зниканням реалії або й без цього.

У центральнослобожанському діалекті, лексико-семантична система назв сільськогосподарських споруд зазнала протягом існування (у зв'язку з соціально-економічними явищами, розвитком техніки, лінгвоетнічними контактами) певних змін. Є тут і давні найменування спільнослов'янського походження, як *оббра*, *бв'ін*, які виходять з активного ужитку, так і відносно нові для села номени — *гараж*, *п'ідвал*.

За поширеністю того або іншого номена у досліджуваних говірках назви сільськогосподарських приміщень можна поділити на загальновідомі й маловживані. Загальновідомі найменування поширені на всій території ареалу або у значній його частині. Малопоширені ж назви функціонують лише в окремих говірках.

Зіставлення репертуару аналізованих сем виявило лексеми, що виступають у центральнослобожанських говірках репрезентантами кількох сем. Узагалі наявність розгалуженої мережі дублетних назв, неоднорідність складників денотативного плану, дериваційні зв'язки суміжних, а іноді й несуміжних, мікрогруп лексики, наявність семантичного синкретизму є основними рисами сільськогосподарської лексики центральнослобожанських говірок. Отже центральнослобожанська лексика традиційного господарювання має переважно розгалужену мережу дублетних найменувань, вона відзначається неоднорідністю складників денотативного плану, проте основні елементи різних ЛСГ є загальноновживаними і майже безваріантними. Дублетні ж одиниці, утворені внаслідок інтерференції, знаходяться у відношеннях вільного варіювання, при цьому мовці у більшості випадків диференціюють ці лексеми як такі, що належать до різних мовних структур.

Досліджувана тематична група лексики відбиває побут і культуру носіїв діалекту, важливі компоненти лінгво-етнографічного контактування, міграційні процеси українського народу на території центральнослобожанських говірок протягом тривалого часу.

На фоні відносної стійкості фонетико-граматичної системи досліджуваних говірок звертає на себе увагу динамічність трансформації їх лексичного складу, що виявляється у виникненні паралелей, збагачуванні словникового запасу уведенням новотворів, зміні функціональної активності номенів.

Зміни складу лексики традиційного господарювання, динамізм семантичної структури зумовлений поєднанням екстралінгвістичних чинників (зміни в соціально-економічному і культурному житті регіону) і внутрішніх процесів, серед яких особлива роль відводиться міжмовним і міждіалектним контактам й інтенсивності нівеляційних процесів.

Аналізовані компоненти досліджуваних говірок неоднорідні походженням. Основу лексичного складу становлять: а) спільнослов'янські слова: *н'ич, віла, обора, стайн'а* й ін.; б) спільносхіднослов'янські: *кошара, поле, урожай, озимина* й ін.; в) власне українські: *коробу́ник, пов'ітка, саж, жнива́, жнивара́ка, молотарка, бранка, горішче* й ін.; д) лексеми запозичені з російської мови: *сел'дерей, чердак, забор* тощо; г) слова, запозичені з інших мов: *клун'а* (господарське приміщення для полови, соломи) з литовської мови; *кавун, баштан, бахча, баклажан, табак* й ін. з тюркських мов; *трактор, комбайн* із англійської; *картопля* з німецької тощо.

Лінгвістичні карти свідчать, що центральнослобожанські говірки є слабо диференційованими. Найбільша кількість відмінностей пов'язана з неоднаковим репертуаром лексем окремих семем у різних мікроареалах регіону, різною функціональною активністю репрезентантів сем, існуванням лексичних паралелізмів в одному говорі. Картографування лексики традиційного господарювання показало, що для досліджуваних говірок характерними є кілька типів ареальної поведінки лексем. Це, по-перше, мінімальна диференціація, яка спостерігається переважно в тих ситуаціях, коли кількість синонімічних утворень є незначною, а репрезентанти семем у більшості говірок є лексеми, спільні з літературною мовою, а тому і функціонально підтримувані нею. Мінімальна диференціація центральнослобожанських говірок може бути зумовлена і функціонуванням майже в усіх говірках досліджуваного континууму однієї назви як лексичного маніфестанта певної семемі. По-друге, Харківщині властивий і мозаїчний характер просторової поведінки лексичних елементів, що зумовлено, перш за все, однією з найхарактерніших особливостей словникового складу центральнослобожанських говірок — розгалуженими синонімічними рядами найменувань у межах

говірки та наявністю значної кількості ареальних опозитів на позначення тієї ж семи. Очевидно, що подальше картографування словесного діалектного матеріалу дозволить виділити мікроареали за власне лексичними даними.

Досліджуючи діалектний матеріал, не можна обминути словотворення, яке є найважливішим і найактивнішим процесом збагачування словникового складу як мови в цілому, так і окремих її говорів. Для творення нових слів у центральнослобожанському ареалі, як, до речі, і в будь-якому іншому, активно використовуються суфікси. Звичайно, що активність різних суфіксальних морфем в утворенні нових слів неоднакова. Найпродуктивнішими для творення аналізованих центральнослобожанських номенів (збірних найменувань на позначення листя і стебел сільськогосподарських культур, сингулятивних назв, найменувань поля і соломи, агентивних номенів) є: а) для назв стебел і листя культивованих рослин суфікс **-ин'(н')-а**; б) для центральнослобожанських одиничних найменувань афікс **-ин-а**; в) для назв поля з-під сільськогосподарських рослин суфікс **-ишч-е**; г) найменувань соломи **-анк-а**, проте, зауважимо, що на Харківщині описові форми поширеніші за назви соломи, утворені суфіксальним способом; г) для найменувань агентивів чоловічої статті суфікс **-ник** та похідні від нього **-л'ник**, **-(а) л'ник**, **-іл'ник**; д) назв агентивів жіночої статті суфіксальні морфemi **-ниц'-а** і **-к-а**. Помітну роль у збагачуванні аналізованого сегмента лексики центральнослобожанських говірок відіграє й лексико-семантичний спосіб словотвору. Аналіз слів, утворених лексико-семантичним способом показав, що вони виникають унаслідок перенесення назви одних предметів на інші на підставі певної їх подібності за зовнішнім виглядом чи іншими характеристиками до тих називаних реалій, за якими вперше було закріплене те або інше найменування. Найчастіше в аналізованій лексиці для такого перенесення виступає певна подібність тих або інших предметів до частин тіла й одягу людини. Універбація в центральнослобожанському говірковому мовленні, як до речі, і в літературній мові є малопоширеним явищем, проте в побутовому розмовному мовленні процес стягнення кількох компонентів в один зустрічається значно частіше. Найпродуктивнішими в досліджуваному ареалі є універбати жіночого роду з афіксом **-к-а**. Префіксальний спосіб словотворення не відіграє помітної ролі в аналізованому сегменті говіркової лексики центральнослобожанського ареалу. Більш чи менш активними засобами префіксальні морфemi виступають у сфері дієслова. Префіксально-суфіксальний

спосіб в аналізованому сегменті говіркової лексичної системи продуктивніший, ніж префіксальний. Цим способом утворюються фактично всі основні частини мови. Значне місце в процесі творення сільськогосподарських номенів Центральної Слобожанщини посідає нульова суфіксація. Тут загалом можна говорити про три типи словотвірних моделей так званих безафіксних іменників: 1) іменники чоловічого роду II відміни; 2) іменники жіночого роду I відміни; 3) іменники жіночого роду III відміни. Словоскладання (юкстапозиція) досить рідкісне явище в центральнослобожанських говірках. Ширше у центральнослобожанських говірках (загалом і в аналізованому сегменті говірної лексики зокрема) представлене основоскладання. Морфолого-синтаксичний і лексико-синтаксичний способи не відіграють помітної ролі в формуванні сільськогосподарської лексики Центральної Слобожанщини. Кількість номенів, утворених цим способом, в аналізованому сегменті лексики центральнослобожанських говірок є незначною. Слова такого типу тут трапляються дуже рідко.

Отже, підсумовуючи зроблене, слід сказати, що сільськогосподарська лексика Центральної Слобожанщини (як, у принципі, й будь-якого регіону) — урядний об'єкт мовознавчого дослідження, оскільки вона має як великий практичний, так і пізнавально-евристичний потенціал, є не тільки самодостатнім матеріалом для лінгвістичного дослідження, а й має загальногуманітарну цінність, оскільки вона певною мірою відбиває факти історії, етнографії тощо.

ЛІТЕРАТУРА

Абрамян 2010 № 2 Абрамян Ю. В. Динаміка назв сільськогосподарських угідь у східнослобожанських говірках / Ю. В. Абрамян // Лігвістика: Збірн. наук. праць.— Луганськ, 2010.— № 2 (20).— С. 233–243.

Абрамян 2011 Абрамян Ю. В. Оновлення рослинницької лексики в українських східнослобожанських говірках / Ю. В. Абрамян // Лігвістика: Збірн. наук. праць.— Луганськ, 2011.— № 1 (22).— С. 5–19.

Абрамян 2012 Абрамян Ю. В. Співвідношення динаміки й статичності в рослинницькій лексиці (на матеріалі східнослобожанських говірок) / Ю. В. Абрамян // Лінгвістика: Збірн. наук. праць.— Луганськ «Альма-матер», 2012.— Вип. 12 (26).— С. 56–62.

Абрамян 2010 № 3 Абрамян Ю. В. Стійкість лексичного складу східнослобожанських говірок (на матеріалі назв хлібних зернових культур) / Ю. В. Абрамян // Лігвістика: Збірн. наук. праць.— Луганськ, 2010.— Ч. I.— № 3 (21).— С. 65–72.

Авдеева 2005 Авдеева М. Т. Особенности лексики украинских говоров Воронежской области / М. Т. Авдеева // Воронежское лингвоязыковедение: Межвуз. сб. научн. тр.— Воронеж: ВГУ, 2005.— Вып. 1.— С. 31–36.

Аркушин 2005 Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Г. Л. Аркушин; НАН України. Ін-т укр. мови.— К., 2005.— 44 с.

Асаула 2011 Асаула М. М. Лексика «дитячого спілкування» у говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини): Автореф. дис. ... канд. філол. наук / М. М. Асаула.— Х., 2011.— 20 с.

Бабичева 1990 Бабичева Е. А. Ареальная характеристика Деснянско-Сеймского междуречья: На материале земледельческой лексики / Е. А. Бабичева // Проблемы укр. диалектолог. на сучасн. етапі: Тези доп. і повід. XVI Респ. диалектолог. нар.— Житомир, 1990.— С. 40–42.

Бабичева 1994 Бабичева О. Л. Назви земельних ділянок Деснянсько-Сеймського межиріччя і їх відображення в мікротопонімії / О. Л. Бабичева // Питання історичної ономастики України.— К.: Наука, 1994.— С. 151–157.

Багалій 1993 Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій.— Х.: Дельта, 1993.— 256 с.

Бандрівський 1960 Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького району Львівської області / Д. Г. Бандрівський.— К., 1960.— 104 с.

Барилова 2009 Барилова Г. К. Кореляція вербальних і невербальних складників у традиційних народних іграх (на матеріалі українських східнослобожанських говірок): Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— Луганськ, 2009.— 23 с.

Бежкович 1931 Бежкович О. С. Еволюція рільничого знаряддя на Кубані / О. С. Бежкович // Наук. збірн. Ленінград. товариства дослідників укр. історії, письменства та мови.— К., 1931.— Вип. III.— С. 94.

Бескровный 1949 Бескровный А. М. Из истории образования переходного украинско-русского диалекта в Воронежской области / А. М. Бескровный // Материалы и исслед. по рус. диалектологии.— М., 1949.— Т. 2.— С. 312–319.

Бичко 1997 Бичко З. М. Діалектна лексика Опілля / З. М. Бичко.— Львів: Фенікс, 1997.— 160 с.

Бичко 2001 Бичко З. Тематична група «флора» в наддністрянському діалекті / З. Бичко // Вісн. Луг. держ. педун-ту ім. Т. Шевченка: Філолог. науки.— 2001.— № 4 (36).— С. 107–113.

Бичко 2002 Бичко З. М. Лексика наддністрянського говору: Структурна організація та ареалогія: Автореф. дис. ... док. філол. наук / З. М. Бичко.— Х., 2002.— 39 с.

Братчиков 1868 Братчиков А. Б. Материалы для исследования Вольнской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях / А. Б. Братчиков.— Житомир, 1868.— Вип. I.— С. 92–94.

Бузник 1965 Бузник Л. Ф. Говор русских сёл Дергачёвского района Харьковской области: Фонетико-морфологическая характеристика: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. Ф. Бузник.— Х., 1965.— 22 с.

Булаховський 1978 Булаховский Л. А. Славянские наименования птиц / Л. А. Булаховський // Вибр. праці: В 5-ти томах.— К., 1978.— Т. 3.— С. 189–299.

Вакалюк 1982 Вакалюк Я. В. Взаємодія діалектної сільськогосподарської лексики з лексикою української мови (На матеріалі українських говірок Прикарпаття) // Лексика української мови в її зв'язках з сусідн. слов'ян. і неслов'ян. мовами: Тези доп. / Я. В. Вакалюк.— Ужгород, 1982.— С. 75–76.

Ващенко 1968 Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддні-прянини: Лексичні матеріали / В. С. Ващенко.— Дніпропетровськ, 1968.— 158 с.

Ващенко 1957 Ващенко В. С. Полтавські говори / В. С. Ващенко.— Х.: Харк. ун-т, 1957.— 539 с.

Верховод 2009 Верховод О. В. Генеза українських східнословобанських говірок на лексичному рівні: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. В. Верховод.— Луганськ, 2009.— 23 с.

Выгонная 1968 Выгонная Л. Т. Полесская земледельческая терминология // Лексика Полесья / Л. Т. Выгонная.— М.: Наука, 1968.— С. 93—130.

Выгонная 1971 Выгонная Л. Ц. Земляробчая тэрмінологія / Л. Ц. Выгонная // Лексика Палесся ў прасторы і часе.— Мінськ: Навука і тэхніка, 1971.— С. 36—88.

Визначник 1987 Визначник шкідників польових культур / за ред. Бруннера Ю. М.— К.: Урожай, 1987.— 128 с.

Вихватенко 2010 Вихватенко М. Т. Луганська діалектологічна школа / М. Т. Вихватенко, С. С. Солodka // Лінгвістика: Збірн. наук. праць.— Луганськ, 2010.— Ч. I.— № 3 (21).— С. 16—23.

Владимирська 1977 Владимирская Е. А. Бытовая лексика переселенческого русского говора юго-восточной части Харьковской области: К проблеме взаимодействия русского и украинского языков: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. А. Владимирская.— К., 1977.— 23 с.

Владимирська 1976 Владимирська О. О. Про деякі особливості взаємодії російських переселенських говорів з українською мовою / О. О. Владимирська // Мовознавство.— 1976.— № 3.— С. 45—50.

Воронина 1970 Воронина Т. Е. Сельскохозяйственная лексика украинских говоров Воронежской области: Автореф. дис. канд. филол. наук / Т. Е. Воронина.— Воронеж, 1970.— 16 с.

Галай 1978 Галай Ю. П. Лексика українських говорів району Карпат, пов'язана з піччю / Ю. П. Галай // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези.— Ужгород, 1978.— С. 13—14.

Галай 1977 Галай Ю. П. Строительная терминология закарпатских украинских говоров: названия, связанные с крышей дома и её окружением / Ю. П. Галай // Совещание по Общеславянскому лингв. атласу: Тезисы.— М.: Наука, 1977.— С. 226—229.

Герман 1983 Герман К. Ф. Взаємодія української літературної мови з територіальними діалектами: Навч. посібник / К. Ф. Герман.— Чернівці, 1983.— 74 с.

Глуховцева 2005 Глуховцева К. Д. Динаміка українських східно-слобожанських говірок: Монографія / К. Д. Глуховцева. — Луганськ: Альма-матер, 2005. — 592 с.

Глуховцева 1997 Глуховцева К. Динаміка складу назв господарських приміщень у східнослобожанських говірках / К. Глуховцева // Укр. діалектолог. збірн. — К.: Довіра, 1997. — С. 177–194.

Глуховцева 1992 Глуховцева Е. Д. Лексика быта украинских народного восточнслобожанских говоров: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. Д. Глуховцева. — Днепропетровск, 1992. — 19 с.

Глуховцева 2001 Глуховцева К. Лексичні особливості західного мікроареалу в системі українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева // Вісн. Луган. держ. педун-ту ім. Т. Шевченка. — 2001. — № 12 (44). — С. 7–17.

Глуховцева 1999 Глуховцева К. Слобожанські говірки як об'єкт досліджень / К. Глуховцева // Вісн. Луган. держ. педун-ту ім. Т. Шевченка. — 1999. — № 10 (20). — С. 80–84.

Горленко 1971 Горленко В. Ф. Народна землеробська техніка українців: Історико-етнографічна монографія / В. Ф. Горленко, І. Д. Бойко, О. С. Куницький. — К.: Наук. думка, 1971. — 164 с.

Гороф'янюк 2010 Гороф'янюк І. В. Структурна організація та ареалогія флорономенів центральноподільських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. В. Гороф'янюк. — К., 2010. — 23 с.

Гринкова 1947 Гринкова Н. П. Воронежские диалекты / Н. П. Гринкова // Учен. зап. Ленингр. пед. ин-та, 1947. — Т. 55. — С. 1–300.

Гринкова 1930, Кн. 1 Гринкова Н. П. К вопросу о влиянии великорусских говоров на пограничные украинские / Н. П. Гринкова // Изв. по рус. яз. и словесн. АН СССР. — 1930. — Т. 3. — Кн. 1. — С. 205–224.

Гринкова 1930, Кн. 2 Гринкова Н. П. О русских говорах б. Коротоякского уезда Воронежской губернии / Н. П. Гринкова // Изв. по рус. яз. и словесн. АН СССР. — 1930. — Т. 3. — Кн. 2. — С. 557–580.

Гриценко 1990 Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. — К.: Наук. думка, 1990. — 272 с.

Гриценко 1984 Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. — К.: Наук. думка, 1984. — 227 с.

Гриценко 1977 Гриценко П. Ю. Назви сільськогосподарських знарядь у говірках південної Одещини / П. Ю. Гриценко // Тези доп. XIV Респ. діалектолог. нар. — К., 1977. — С. 115–117.

Громко 2000 Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України: На матеріалі Кіровоградщини / Т. В. Громко. — Кіровоград, 2000. — 172 с.

Гук 1971 Гук Д. Т. Сельское хозяйство Харьковской области // Харьковская обл. природа и хозяйство: Материалы Харьковск. отдела географического общества Украины / Д. Т. Гук.— Х.: Харьк. ун-т, 1971.— Вип. VIII.— С. 163–172.

Данилюк 1999 Данилюк О. К. Назви на позначення семени «поле» в системі народної географічної термінології Волині / О. К. Данилюк // Мовознавство.— 1999.— № 4–5.— С. 41–47.

Дэже 1966 Дэже Л. Лексика сельского хозяйства и промышленности в закарпатской деловой письменности XVII–XVIII вв. / Л. Дэже // *Studia Slavica Hung.*— Budapest.— 1966.— Т. 1/4.— С. 81–86.

Дејна 1957 Dejna K. Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny / Dejna.— Wrocław, 1957.— 189 s.

Денисевич 1965 Денисевич Г. В. Особливості зміни граматичної будови українських говорів Курсько-Белгородської території / Г. В. Денисевич // Праці XI Респ. діалектолог. нар.— К.: Наук. думка, 1965.— С. 180–189.

Денисевич 1958 Денисевич Г. В. Фонетика говорів с української історическої основи на Курсько-Белгородській території / Г. В. Денисевич // Тез. докл. 4 Межобл. совещ. діалектолог. по изучению рус. и укр. говор. Дона и Сев.Кавказа.— Ростов н / Д, 1958.— С. 92–94.

Дзензелівський 1990 Дзензелівський Й. О. Лінгвогеографічний аспект при дослідженні лексики українських говорів / Й. О. Дзензелівський // Проблеми укр. діалектолог. на сучасн. етапі: Тези доп. і повід. XVI Респ. діалектолог. нар.:— Житомир, 1990.— С. 16–17.

Дзензелівський 1964 Дзензелівський Й. О. Назви сільськогосподарських культур у говорах Закарпаття / Й. О. Дзензелівський // *Studia Slavica Hung.*— Budapest.— Т. 1964.— VI.— S. 113–143.

Дзензелівський 1960 Дзензелівський Й. О. Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття (лексика, пов'язана з обробіткою землі, вирощуванням сільськогосподарських культур та збором урожаю) / Й. О. Дзензелівський // *Studia Slavica Hung.*— Budapest.— 1960.— Т. X.— S. 33–97.

Дзензелівський 1969 Дзензелівський Й. О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі.— К.: Наук. думка, 1969.— 210 с.

Дика 2003 Дика Л. В. Суфіксальний словотвір іменника в говірках полісько-середньонадніпряньського порубіжжя: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. В. Дика.— К., 2003.— 19 с.

Дикарєв 1892 Дикарєв М. А. Очерк воронежского мещанского говора сравнительно с украинским наречием / М. А. Дикарєв //

Памятная книж. Воронеж. губ. на 1892 год.— Воронеж: Изд-во губ. стат. ком-та, 1892.— 344 с.

Довгопол 1966 Довгопол С. Ф. Картографування назв возів за їх функціями в Атласі української мови / С. Ф. Довгопол // Українська лінгвістична географія.— К.: Наук. думка, 1966.— 154 с.

Довідк. 2002 Довідкова інформація // Харківська обл.: Топографічна карта.— Київська військово-картографічна фабрика, 2002.

Дорошенко 1999 Дорошенко Л. І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. І. Дорошенко.— К., 1999.— 19 с.

Дорошенко 1996 Дорошенко Л. І. Номінація традиційних сільських будівель у східнополіському діалекті / Л. І. Дорошенко // Полісся: мова, культура, історія.— К., 1996.— С. 118–126.

Думчак 1998 Думчак І. М. Унієрбація в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. М. Думак.— Івано-Франківськ, 1998.— 16 с.

Етнографія 2004 Етнографія України: Навч. посібник / за ред. С. А. Макарчука.— Львів: Світ, 2004.— 518 с.

Євтушок 1989 Євтушок А. М. Лексика сільського строительства в українських западнополесских говорах: Автореф. дис. канд. філол. наук / А. М. Євтушок.— К., 1989.— 19 с.

Євтушок 1990 Євтушок О. М. Народна будівельна лексика Західного Полісся / О. М. Євтушок.— Рівне, 1990.— 145 с.

Жилко 1961 Жилко Ф. Т. Деякі питання лінгвогеографічного аспекту в українській діалектології / Ф. Т. Жилко // Праці Х Респ. діалектолог. нар.— К.: Вид-во АН УРСР, 1961.— С. 3–16.

Жилко 1971 Жилко Ф. Т. Про лінгвогеографічне дослідження новостворених говорів української мови / Ф. Т. Жилко // Праці XII Респ. діалектолог. нар.— К.: Наук. думка, 1971.— С. 3–13.

Заворотна 1982 Заворотна Т. П. Народна номінація рослин в українській і російських мовах // Лексика української мови в її зв'язках з сусідн. слов'ян. і неслов'ян. мовами: Тези доп. / Т. П. Заворотна.— Ужгород, 1982.— С. 82–83.

Заворотна 1971 Заворотна Т. П. Побутова і технічна лексика в українських наддунайських говірках / Т. П. Заворотна // Праці XII Респ. діалектолог. нар.— К.: Наук. думка, 1971.— С. 304–310.

Заворотна 1968 Заворотная Т. П. Лексика украинских придунайских говоров: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. П. Заворотная.— Черновцы, 1968.— 16 с.

Зайцев 2002 Зайцев Б. П. Історія рідного краю (Харківщинознавство): Навч. посібник / Б. П. Зайцев, В. В. Скирда, В. В. Воропаєва, О. С. Марченко, І. М. Скирда. — Х.: Східно-регіональн. центр гуманітарно-освітн. ініціатив, 2002. — 264 с.

Закревська 1970 Закревская Я. В. Лингвогеографический аспект в изучении отраслевой лексики: На материале названий растений / Я. В. Закревская // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. — М.: Наука, 1970. — С. 149–158.

Закревська 1991 Закревська Я. В. Лінгвогеографічні дослідження у науковому доробку мовознавців інституту суспільних наук АН УРСР // Укр. лексика в історичному та ареальному аспектах / Я. В. Закревська. — К.: Наук. думка, 1991. — С. 78–88.

Закревська 1976 Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. В. Закревська. — К.: Наук. думка, 1976. — 163 с.

Закревська 1964 Закревська Я. В. Українські назви картоплі (*Solanum tuberosum*): На матеріалі II тому «Атласу української мови» / Я. В. Закревська. — К.: Наук. думка, 1964. — Т. 6. — С. 28–36.

Закревська 1971 Закревська Я. В. Шляхи дослідження народних назв рослин / Я. В. Закревська // Праці XII Респ. діалектолог. нар. — К.: Наук. думка, 1971. — С. 318–325.

Захарків 1981 Захарків В. Т. Словообразование имён существительных бойковского диалекта (названия носителя процессуального признака): Автореф. дис. ... канд. филол. наук / В. Т. Захарків. — Ужгород, 1981. — 26 с.

Захлюпана 1982 Захлюпана Н. М. Генеза лексико-семантичної групи іменників на означення осіб жіночої статі за професією та виконуваною роботою (на матеріалі бойківських говорів) / Н. М. Захлюпана // Лексика укр. мови в її зв'язках з сусідн. слов'ян. і неслов'ян. мовами: Тези доп. — Ужгород, 1982. — С. 88–89.

Захлюпана 1986 Захлюпана Н. М. Украинские деадъективные универбаты на *-ка* в сопоставлении с русскими / Н. М. Захлюпана // Вестн. Львовск. ун-та. Серия филол. — 1986. — Вып. 17. — С. 43–46.

Зеленин 1913 Зеленин Д. К. Великорусские говоры с неорганическим и непреходным смягчением задненёбных согласных в связи с течениями позднейшей великорусской колонизации / Д. К. Зеленин. — Спб., 1913. — 544 с.

Зеленин 1907 Зеленин Д. Русская соха, её история и виды: Очерк из истории русской земледельческой культуры / Д. Зеленин. — Вятка: Изд-во Губ. стат. ком-та, 1907. — 189 с.

Зеленин 1991 Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. — М.: Наука, 1991. — 511 с.

Іст. міст і сіл УРСР 1967 Історія міст і сіл УРСР в 26 томах: Харківська обл. — К.: Головн. ред. укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1967. — 1002 с.

Іст. Слобід. Укр. 1998 Історія Слобідської України: Навч. посібник з народознавства та краєзнавства. — Х.: Основа, 1998. — 367 с.

Капська 1970 Капська А. Й. З історії назв квітів / А. Й. Капська // Укр. мова і літ. — 1970. — № 2. — С. 82–83.

Капська 1970 Капская А. И. Семантико-словообразовательная структура названий цветов в украинском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. И. Капская. — К., 1970. — 22 с.

Карнаушенко 1993 Карнаушенко Г. Н. Местная географическая терминология русских говоров Центральной Слобожанщины: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Г. Н. Карнаушенко. — Х., 1993. — 15 с.

Карпенко 1958 Карпенко Ю. О. Деякі назви культурних рослин у буковинських говірках: До питання про мовні взаємозв'язки / Ю. О. Карпенко // Наук. зап. Чернів. ун-ту: Серія філол. наук. — Чернівці, 1958. — Т. 31. — Вип. 7. — С. 105–120.

Карпова 1984 а Карпова В. Л. О некоторых особенностях вторичной номинации в староукраинском языке / В. Л. Карпова // Международный симпозиум по пробл. этимолог., ист. лексиколог. и лексикограф.: Тез. докл. — М.: Наука, 1984 а. — С. 67–68.

Карпова 1982 Карпова В. Л. Семантична еволюція назв рослин у староукраїнській мові / В. Л. Карпова // Мовознавство. — 1982. — № 2. — С. 43–51.

Карпова 1984 б. Карпова В. Л. Староукраїнські вторинні назви рослин / В. Л. Карпова // Мовознавство. — 1984 б. — С. 46–54.

Карпова 1984 Карпова В. Л. Староукраїнські назви рослин (асоціативно пов'язані із сферою живої природи) / В. Л. Карпова // Мовознавство. — 1984. — № 2. — С. 40–54.

Киселёвский 1962 Киселёвский А. И. Белорусская ботаническая терминология: Автореф. дис. ... филол. наук / А. И. Киселёвский. — Минск, 1962. — 19 с.

Клепикова 1965 Клепикова Г. П. Лингвогеографические аспекты семантики слова *žitо* в славянских языках / Г. П. Клепикова, В. В. Усачёва // Общеславянский лингв. атлас: Материалы и исследования. — М.: Наука, 1965. — С. 148–171.

Клименко 2001 Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. Б. Клименко. — Донецьк, 2001. — 19 с.

Клименко 1973 Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Н. Ф. Клименко. — К., 1973. — 185 с.

Ковалик 1977 Ковалик І. І. Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів в іменниковому словотворі / І. І. Ковалик // Укр. літ. мова в її взаємодії з територіальн. діалектами. — К.: Наук. думка, 1977. — С. 96–108.

Ковалик 1961 Ковалик І. І. Словотвір і лінгвогеографія / І. І. Ковалик // Праці Х Респ. діалектолог. нар. — К.: Вид-во АН УРСР, 1961. — С. 26–35.

Козачук 1971 Козачук А. А. Сельскохозяйственная лексика говоров Волины: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / А. А. Козачук. — К., 1971. — 19 с.

Козачук 1985 Козачук Г. О. Взаємодія літературної і діалектної побутової лексики / Г. О. Козачук // Мовознавство. — 1985. — № 2. — С. 44–47.

Козачук 1977 Козачук Г. О. Лексичні ареали волинсько-поліських говірок: На матеріалі сільськогосподарської лексики / Г. О. Козачук // Тези доп. XIV Респ. діалектолог. нар. — К., 1977. — С. 93–94.

Козачук 1971 Козачук Г. О. Творення назв стебел та листя городніх рослин в українській мові / Г. О. Козачук // Мовознавство. — 1971. — № 6. — С. 59–63.

Козырева 1984 Козырева З. Г. История названий продуктов питания и пищи в украинском языке: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / З. Г. Козырева. — К., 1984. — 25 с.

Коломієць 1983 Коломієць В. Т. Происхождение общеславянских названий рыб / В. Т. Коломієць. — К., 1983. — 159 с.

Коломієць 1979 Коломієць В. Т. Семантична мотивація українських назв рослин / В. Т. Коломієць, А. М. Шамота // Мовознавство. — 1979. — № 4. — С. 20–25.

Королевич 1966 Королевич Н. Ф. Розвиток української лінгвістичної географії (огляд літератури) / Н. Ф. Королевич // Укр. лінгв. географія. — К.: Наук. думка, 1966. — С. 143–152.

Grâñjală 1938 Grâñjală D. Rumunské vlivy v Karpatěch / D. Grâñjală. — Praha, 1938. — 564 s.

Кровицька 2003 Кровицька О. Словотвірна категорія *nomina personalia* в українській мові XVI–XVIII ст.: ядро і периферія /

О. Кровицька // Укр. іст. та діалектна лексика: Збірн. наук. праць. — Львів, 2003. — Вип. 4. — С. 160–165.

Лесів 1997 Лесів М. Українські говірки у Польщі / М. Лесів. — Варшава: Укр. архів, 1997. — 492 с.

Леснова 1999 Леснова В. В. Номінація людини та її рис у східно-слобожанських українських говірках: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / В. В. Леснова. — Запоріжжя, 1999. — 21 с.

Лисиченко 1971 Лисиченко Л. А. Архаїчні назви одягу в східно-слобожанських говірках / Л. А. Лисиченко // Праці XIII Респ. діалектолог. нар. — К.: Наук. думка, 1971. — С. 336–342.

Лисиченко 1958 Лисиченко Л. А. Із спостережень над системою словозміни в говірках східної Харківщини / Л. А. Лисиченко // Учені зап. Харк. пед. ін-ту, 1958. — Т. 31. — С. 177–194.

Лисиченко 1957 Лисиченко Л. А. Із спостережень над фонетичним особливостями говірок Куп'янського і Дворічанського районів Харківської області / Л. А. Лисиченко // Наук. зап. Харк. пед. ін-ту, 1957. — Т. 25. — С. 81–92.

Лисиченко 1955 Лисиченко Л. А. Особенности говоров восточных районов (Купянского и Двуречанского) Харьковской области: Автореф. дис. канд. філол. наук / Л. А. Лисиченко. — Х., 1955. — 15 с.

Ліпкевич 1993 Ліпкевич І. Г. Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. Г. Ліпкевич. — Дніпропетровськ, 1993. — 20 с.

Магрицька 2000 Магрицька І. В. Весільна лексика українських східнослобожанських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. В. Магрицька. — Запоріжжя, 2000. — 23 с.

Магрицька 2001 Магрицька І. Досвід картографування весільної лексики на матеріалі українських східнослобожанських говірок / І. Магрицька // Вісн. Луг. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. — 2001. — С. 149–153.

Малахівська 1985 Малахівська О. А. Ареальна й семантична характеристика типів номінації кукурудзи (*zea mays* L) в українських говорах / О. А. Малахівська // Структурні рівні українських говорів. — К.: Наук. думка, 1985. — С. 133–146.

Малахівська 1982 Малахівська О. А. Назви сочевиці (*Lens Adans*) в говорах української мови // Лексика укр. мови в її зв'язках з сусідн. слов'ян. і неслов'ян. мовами: Тези доп. / О. А. Малахівська. — Ужгород, 1982. — С. 93–95.

Мартінова 2000 Мартинова Г. І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини: Монографія / Г. І. Мартинова.— Черкаси: Відлуння, 2000.— 265 с.

Матвіяс 1961 Матвіяс І. Г. Інструкція для складання карт до Атласу української мови / І. Г. Матвіяс // Діалектолог. бюлетень.— 1961.— Вип. 8.— С. 1–11.

Матвіяс 1962 Матвіяс І. Г. Інструкція для складання коментарів до карт Атласу української мови / І. Г. Матвіяс // Діалектолог. бюлетень.— 1962.— Вип. 9.— С. 123–143.

Матвіяс 1990 Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс.— К.: Наук. думка, 1990.— 165 с.

Матвіяс 1983 Матвіяс І. Г. Формування південно-східного наріччя української мови / І. Г. Матвіяс // Мовознавство.— 1983.— № 1.— С. 52–59.

Матвіяс 1981 Матвіяс І. Г. Членування південно-східного наріччя української мови / І. Г. Матвіяс // Мовознавство.— 1981.— № 4.— С. 42–50.

Machek 1954 Machek V. Česka a slovenská jména rostlin / V. Machek.— Praha, 1954.— 366 с.

Мельник 1922 Мельник М. Українська номенклатура вищих рослин / М. Мельник.— Львів, 1922.— 256 с.

Меркулова 1965 Меркулова В. А. О некоторых принципах этимологии названий растений / В. А. Меркулова // Этимология.— М.: Наука, 1965.— С. 72–87.

Меркулова 1967 Меркулова В. А. Очерки по русской народной номенклатуре растений: Травы. Грибы. Ягоды / В. А. Меркулова.— М.: Наука, 1967.— 258 с.

Миголинець 1996 Миголинець О. Ф. Ботанічна лексика українських говорів Закарпатської області: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Ф. Миголинець.— Ужгород, 1996.— 24 с.

Миголинець 1997 Миголинець О. З історії вивчення лексики флори українських говірок Закарпаття / О. З. Миголинець // Укр. діалектолог. збірн.— К.: Довіра, 1997.— Кн. 3.— С. 89–96.

Миголинець 2002 Миголинець О. Словосполучення як джерело поповнення ботанічної лексики українських закарпатських говірок / О. Миголинець // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірн. наук. праць.— Вип. 6. Збірник пам'яті К. Галаса.— Ужгород, 2002.— С. 276–280.

Миртов 1931 Миртов А. В. Східна межа української мови / А. В. Миртов // На мовознавчому фронті.— К., 1931.— Кн. 1.— С. 100–115.

Михальчук 1877 Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины // Труды этнографического-статистической экспедиции в Западнорусский край: Материалы исследования / К. П. Михальчук. — Спб., 1877. — т. 7. — С. 341–608 (Записи із села Липці поблизу Харкова).

Мілева 2005 Мілева І. В. Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. В. Мілева. — Луганськ, 2005. — 19 с.

Міняйло 2001 Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Р. В. Міняйло. — Донецьк, 2001. — 19 с.

Москаленко 1992 Москаленко Л. А. Ботанічна лексика українських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. А. Москаленко. — К., 1992. — 18 с.

Мукан 1961 Мукан А. М. Словотвір українських наддунайських говірок / А. М. Мукан // Праці Х Респ. діалектолог. нар. — К.: Вид-во АН УРСР, 1961. — С. 156–168.

Муромцев 1987 Муромцев І. В. Про системну організацію лексики сучасної української мови / І. В. Муромцев // Укр. мова і літ. в школі. — 1987. — № 2. — С. 45–49.

Непийвода 1961 Непийвода Ф. А. Із спостережень над сільськогосподарською лексикою в говірках Черкащини / Ф. А. Непийвода // Праці Х Респ. діалектолог. нар. — К., 1961. — С. 90–94.

Непийвода 1960 Непийвода Ф. А. Лексика землеробства Черкащини / Ф. А. Непийвода // Міжвуз. наук. конф. з питань уклад. обл. діалектолог. словників: Тези доп. — Чернівці, 1960. — С. 28–30.

Никончук 1985 Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся / М. В. Никончук. — К.: Наук. думка, 1985. — 312 с.

Никончук 1990 Никончук М. В. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. — Житомир, 1990. — 369 с.

Никончук 1989 Никончук М. В. Ендемічна лексика Житомирщини: Метод. Рекомендації для вчителів / М. В. Никончук, О. М. Никончук. — Житомир, 1989. — 272 с.

Никончук М. 1990 Никончук М. В. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. — К.: Наук. думка, 1990. — 292 с.

Никончук 2001 Никончук М. В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії / М. В. Никончук, О. М. Никончук, В. М. Мойсеєнко.— Житомир: Полісся, 2001.— 148 с.

Ніколаєнко 2000 Ніколаєнко І. О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнословобжанських говірках: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. О. Ніколаєнко.— Запоріжжя, 2000.— 24 с.

Німчук 1965 Німчук В. В. Суфіксальне творення іменників середнього роду у верхньонадборжавських говірках / В. В. Німчук // Праці XI Респ. діалектолог. нар.— К.: Наук. думка, 1965.— С. 144–161.

Олійник 1979 Олійник І. С. Іменники з суфіксом -ар (-яр) на позначення назв осіб / І. С. Олійник // Питання словотвору / За ред. проф. І. І. Ковалика.— К.: Вища шк., 1979.— С. 59–68.

Омельковець 2004 Омельковець Р. С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі: Автореф. дис... канд. філол. наук / Р. С. Омельковець.— К., 2004.— 23 с.

Омельковець 2006 Омельковець Р. С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі: Монографія / Р. С. Омельковець.— Луцьк: Вежа, 2006.— 300 с.

Омельченко 1985 Омельченко З. Л. Морфологическая структура восточностепных говоров Украины: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / З. Л. Омельченко.— Ужгород, 1985.— 25 с.

Описи 1991 Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела.— К.: Наук. думка, 1991.— 223 с.

Осташ 1982 Осташ Н. Л. До питання про лексико-семантичні групи назв осіб у пам'ятках української мови XVI–I пол. XVII ст. / Н. Л. Осташ // Лексика укр. мови в її зв'язках з сусідн. слов'ян. і неслов'ян. мовами: Тези доп.— Ужгород, 1982.— 241 с.

Осташ 2003 Осташ Н. Л. Лексика на позначення волової упряжі у пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. / Н. Л. Осташ // Укр. іст. та діалектна лексика: Збірн. наук. праць.— Львів, 2003.— Вип. 4.— С. 77–88.

Пазяк 1969 Пазяк О. М. Названия сельскохозяйственных орудий в украинском языке: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. М. Пазяк.— К., 1969.— 19 с.

Панькевич 1938 Панькевич І. А. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей / І. А. Панькевич.— Прага, 1938.— 549 с.

Парипа 1938 Парипа М. З. З географії бойківських слів / М. З. Парипа // Літопис Бойківщини.— Самбір, 1938.— № 10.— С. 117–122.

Пересипкін 1976 Пересипкін В. Ф. Атлас хвороб польових культур / В. Ф. Пересипкін.— К.: Урожай, 1976.— 216 с.

Піддубний 1996 Піддубний М. Зі спостережень над лексикою бджільництва Харківщини / М. Піддубний // Східнослов'янські мови в їх іст. розвитку: Збірн. наук. праць, присв. пам'яті проф. С. П. Самійленка.— Запоріжжя: ЗДУ, 1996.— Ч. II.— С. 53–54.

Пілецький 1982 Пілецький В. І. Генеза лексико-семантичної групи назв будівель для худоби та птиці в наддністрянських говірках півдня Тернопільщини / В. І. Пілецький // Лексика укр. мови в її зв'язках з сусідн. слов'ян. і неслов'ян. мовами: Тези.— Ужгород, 1982.— С. 103–104.

Плетнева 2008 Плетнева О. Л. Весільні фразеологізми з компонентами закон, шлюб, брак у говірках Слобожанщини / О. Л. Плетнева // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна: Філологія.—2008.—№ 798.—Вип. 53.—С. 37–42.

Плетнева 2009 Плетнева О. Л. В'язання як складник української концептосфери весільної обрядовості та його відображення в українській фразеології / О. Л. Плетнева // Лінгвістика: Збірник наукових праць.— 2009.— № 3 (18).— С. 102–113.

Плетнева 2004 Плетнева О. Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект): Автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Л. Плетнева.— Х., 2004.— 20 с.

Плетнева 2007 Плетнева О. Л. Центрально- та східнослобожанська фразеологія на позначення одруження / О. Л. Плетнева // Лінгвістика: Збірник наукових праць.—2007.—№ 1 (11).— С. 105–114.

Побережная 1958 Побережная Г. М. География сельского хозяйства Харьковской области: Автореф. дис. ... канд. геогр. наук / Г. М. Побережная.— Х., 1958.— 16 с.

Поістогова 2001 Поістогова М. Мотивація флорономенів у східнополіських говірках (культивована рослина-дикоросла рослина) / М. Поістогова // Волинь — Житомирщина: Історико-філологічн. збірн. з регіональн. проблем.— 2001.— № 6.— С. 75–82.

Поістогова 2005 Поістогова М. В. Номінаційні процеси у ботанічній лексиці східнополіських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / М. В. Поістогова.— К., 2005.— 23 с.

Попеску 1976 Попеску И. В. Восточнославянские элементы в молдавской народной ботанической номенклатуре Северной Буковины (УРССР) / И. В. Попеску // Общекарпат. диалектолог. атлас: Лингв. и этнограф. аспекты.— Кишинёв: Штиинца, 1976.— С. 112–115.

Присяжнюк 1981 Присяжнюк В. З. Лексика сільського строїтельства в українському мові: Автореф. дис. канд. філол. наук / В. З. Присяжнюк.— К., 1981.— 17 с.

Riger 1969 Riger J. Nazwy wodne dorzecza Sanu / J. Riger.— Wrocław, 1969.— 249 s.

Сабадош 1996 Сабадош І. В. Формування української ботаничної номенклатури / І. В. Сабадош.— Ужгород, 1996.— 192 с.

Сабадош 1984 Сабадош І. В. Українские названия клевера лугового (*Trifolium pratense* L.) и их параллели в других славянских языках / І. В. Сабадош // Общеславян. лингв. атлас: Материали и исследования.— М.: Наука, 1984.— С. 65–83.

Сагаровський 1979 Сагаровський А. А. До питання про контакти різнодіалектних систем / А. А. Сагаровський // Вісн. Харк. ун-ту, 1979.— № 183.— С. 26–31.

Сагаровський 1981 Сагаровський А. А. Из діалектного словотворення контактної території (українсько-російські паралелі сучасної Белгородщини) / А. А. Сагаровський // Вісн. Харк. ун-ту.— 1981.— № 217.— С. 29–33.

Сагаровський 2003 Сагаровський А. А. Из досвіду укладання діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) / А. А. Сагаровський // Лінгвістика: Збірн. наук. праць.— Луганськ: Альма матер.— 2003.— Вип. 1.— С. 114–121.

Сагаровський 2010 Сагаровський А. А. Из фразеології центральнослобожанських говірок // Лінгвістика: Збірн. наук. праць.— Луганськ, 2010.— Ч. I.— № 3 (21).— С. 200–206.

Сагаровський 2000 Сагаровський А. Перспективи створення діалектного словника Харківщини / А. А. Сагаровський // Вісн. Луг. держ. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка.— 2000.— № 4.— С. 59–64.

Сагаровський 1985 Сагаровський А. А. Позасистемні чинники і реалізація діалектних рис у багатоконтактних українських говорах Белгородщини / А. А. Сагаровський // Вісн. Харк. ун-ту.— 1985.— № 272.— С. 85–91.

Сагаровський 2011 Сагаровський А. Реальна можливість укласти Фразеологічний словник Центральної Слобожанщини / А. Сагаровський // Незгасимий словосвіт: Збірн. наук. праць на пошану проф. В. С. Калашника.— Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011.— С. 243–248.

Сагаровський 1996 Сагаровський А. Слобожанські діалектні раритети / А. Сагаровський // Східнослов'янські мови в їх іст. розвитку: Збірн. наук. праць, присв. пам'яті проф. С. П. Самійленка.— Запоріжжя: ЗДУ, 1996.— С. 50–53.

Сагаровський 1988 Сагаровский А. А. Фонетическая и морфологическая системы украинских говоров Белгородской области РСФСР: Дис. ... канд. филол. наук / А. А. Сагаровский — Х., 1988. — 204 с. Машинопис.

Сагаровський 1999 Сагаровський А. А. Спроба діалектного словника Харківщини / А. А. Сагаровський // Вісн. Харк. ун-ту. — 1999. — № 426. — С. 159–163.

Сагаровський 2001 Сагаровський А. Фрагмент діалектного словника Харківщини / А. Сагаровський // Волинь-Житомирщина: Іст.-філол. збірн. з регіональн. проблем. — 2001. — № 6. — С. 249–254.

Сахарный 1977 Сахарный Л. В. Структура слова-универба и контекст / Л. В. Сахарный // Словообразовательные и семантико-синтаксические процессы в языке: Межвуз. сб. научн. трудов. — Пермь, 1977. — С. 27–37.

Сердюкова 2002 Сердюкова Т. І. Локативні та темпоральні синтаксеми в українських східнослобожанських говірках: Автореф. дис... канд. філол. наук / Т. І. Сердюкова. — Запоріжжя, 2002. — 20 с.

Сєдих 2010 Сєдих А. І. Антропогностеми на позначення рис характеру людини у «Діалектному словнику Центральної Слобожанщини» / А. І. Сєдих // Семантика, прагматика, естетика та поетика слова: Матеріали доп. III Рег. студ. наук. конф. (21 квітня 2010 р., м. Харків). — Х., 2010. — С. 147–152.

Сєдих 2011 Сєдих А. І. Дещо про місцеву антропогностеміку-етноніміку / А. І. Сєдих // Слово — ОБРАЗ — ТЕКСТ — ДИСКУРС: Матеріали доп. IV Рег. студ. наук. конф. (20 квітня 2011 р., м. Харків). — Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. — С. 131–135.

Сидоренко 1992 Сидоренко О. М. Про поняття універбізації в сучасному слов'янському мовознавстві / О. М. Сидоренко // Мовознавство. — 1992. — № 4. — С. 42–48.

Симоненко 1973 Симоненко Л. О. Микологическая лексика украинского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л. О. Симоненко — К., 1973. — 21 с.

Симоненко 1982 Симоненко Л. О. О співвідношеннях автохтонних і інтернаціональних елементів у складі ботанічної номенклатури / Л. О. Симоненко // Лексика укр. мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доп. — Ужгород, 1982. — 241 с.

Симоненко 1980 Симоненко Л. О. Синонімія в українській ботанічній номенклатурі / Л. О. Симоненко // Слово і фразеологізм. — К.: Наук. думка, 1980. — С. 212–221.

Сікорська 1972 Сикорская З. С. Суффиксальное словообразование имён существительных в украинских говорах юго-восточного языкового пограничья (междуречье Айдара и Калитвы): Автореф. дис. ... канд. филол. наук / З. С. Сикорская. — К., 1972. — 29 с.

Сікорська 1978 Сікорська З. С. Деякі ареальні розрізнення в лексичі українських говірок південно-східного мовного пограниччя (межір'ччя Айдару і Калитви) / З. С. Сікорська // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології укр. мови: Тези доп. — Ужгород, 1978. — С. 63–64.

Сікорська 1970 Сікорська З. С. Деякі закономірні риси системи словотворення іменників в українських говорах південно-східного мовного пограниччя / З. С. Сікорська, Б. А. Шарпило // Мовознавство. — 1970. — № 3. — С. 51–59.

Сітало 1996 Сітало О. Особливості мовленнєвих елементів «дитячої» сфери у слобожанських говорах / О. Сітало, А. Сагаровський // Східнослов'янські мови в їх іст. розвитку: Збірн. наук. праць, присв. пам'яті проф. С. П. Самійленка. — Запоріжжя: ЗДУ, 1996. — Ч. II. — С. 54–56.

Скоробагатько 2009 Скоробагатько Н. О. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнослобожанських і східно-степових говірках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Луганськ, 2009. — 20 с.

Скорофатова 2008 Скорофатова А. О. Ономасіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнослобожанських говірках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. О. Скорофатова. — Луганськ, 2008. — 24 с.

Скорофатова 2009 Скорофатова А. О. Ономасіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнослобожанських говірках: Монографія / А. О. Скорофатова. — Луганськ: Елтон-2, 2009. — 369 с.

Скорофатова 2010 Скорофатова А. О. Стан регіонального лінгвогеографічного вивчення фітономенів в українському мовознавстві / А. О. Скорофатова // Лігвістика: Збірн. наук. праць. — Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. — Ч. I. — № 3 (21). — С. 125–130.

Слюсарський 1951 Слюсарський А. Г. Слобідська Україна: Історичн. нарис XVII–XVIII ст. / А. Г. Слюсарський. — Х., 1951. — 280 с.

Солонська 1967 Солонская Г. Т. Украинские говоры Воронежской области: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Г. Т. Солонская — Х., 1967. — 26 с.

Способы 1982 Способы номинации в современном русском языке.— М., 1982.— 296 с.

Сумцов 2002 Сумцов М. Ф. Слобожане: Іст.-етнограф. розвідка / М. Ф. Сумцов.— Х.: Акта, 2002.— 282 с.

Терновская 1977 Терновская О. А. Лексика, связанная с обрядами жатвенного цикла (материалы к словарю) / О. А. Терновская // Славянское и балканское языкознание: Карпатско-восточнославянские параллели. Структура балканского текста.— М.: Наука, 1977.— С. 77–130.

Тищенко 2001 Тищенко Л. Ареалогія побутової лексики південнослобожанських говірок / Л. Тищенко // Вісн. Луг. держ. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка.— 2001.— № 12 (44).— С. 24–29.

Тищенко 2002 Тищенко Л. М. Структурна організація й динаміка побутової лексики південнослобожанських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. М. Тищенко.— К., 2002.— 19 с.

Тищенко 2003 Тищенко Т. М. Подільсько-середньонадніпрянське суміжжя у світлі ізоглос: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. М. Тищенко.— К., 2003.— 19 с.

Ткачук 2011 Ткачук М. М. Ботанічна лексика говірок Чорнобильської зони: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / М. М. Ткачук.— К., 2011.— 20 с.

Ткачук 2010 Ткачук М. Ботанічна лексика говірок Чорнобильської зони, мотивована зоономенами / Марина Ткачук // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі: [зб. наук. праць / упоряд. Г. Л. Аркушин].— Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010.— Вип. 9.— С. 155–162.

Ткачук 2010 Ткачук М. Ботанічна лексика чорнобильських говірок у контексті українсько-іншосхіднослов'янської взаємодії / Марина Ткачук // Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція.— Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2010.— С. 188–194.

Ткачук 2009 Ткачук М. Лексична ремотивація ботанічної лексики в чорнобильських говірках / Марина Ткачук // *Studia methodologica: Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті*: [зб. наук. праць / укл. С. Є. Панцьо, Н. О. Свистун].— Тернопіль: Ред.-вид. відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009.— Вип. 27.— С. 140–144.

Ткачук 2010 Ткачук М. Мікономінація в чорнобильських говірках (реконструкція редуکتивного ареалу) / Марина Ткачук // Волинь — Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем.— Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010.— Вип. 22, Т. 2.— С. 275–282.

Ткачук 2010 Ткачук М. М. Реконструкція редуکتивного ареалу (за матеріалами фітономінації говірок Чорнобильської зони) / М. М. Ткачук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць.— К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010.— Вип. 6.— С. 59–65.

Тростянский 1916 Тростянский В. Й. К изучению местных говоров Воронежской губернии / В. Й. Тростянский // ИОРЯС АН, 1916.— Т. 45.— № 2.— С. 4–6.

Трубачёв 1960 Трубачёв О. Н. Происхождение названий домашних животных: Этимолог. исследования / О. Н. Трубачёв.— М.: АН СССР, 1960.— 115 с.

Ужченко 2003 Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія / В. Д. Ужченко.— Луганськ: Альма-матер, 2003.— 362 с.

Ужченко 2000 Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: Автореф. дис.. ... канд. філол. наук / Д. В. Ужченко.— Х., 2000.— 20 с.

Уманцева 2009 Уманцева Н. Ф. З антропогностичної компаративної фразеології села Циркуни на Харківщині / Н. Ф. Уманцева // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна: Філологія.— 2009.— № 854.— Вип. 57.— С. 181–185.

Уманцева 2010 Уманцева Н. Ф. Особливості семантики діалектних фразеологізмів із компонентами-«побутовізмами» / Н. Ф. Уманцева // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна: Філологія.— 2010.— № 910.— Вип. 60.— Ч. I.— С. 259–262.

Уманцева 2012 Уманцева Н. Ф. Етнокультурна семантика української діалектної фразеології / Н. Ф. Уманцева // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна: Філологія.— 2012.— № 1021.— Вип. 66.— С. 210–214.

Фещенко 1974 Фещенко Н. М. Названия лекарственных растений в украинском языке: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. М. Фещенко.— К., 1974.— 24 с.

Фещенко 1972 Фещенко М. М. Словотворча будова українських назв лікарських рослин / М. М. Фещенко // Мовознавство.— 1972.— № 6.— С. 80–87.

Филатов 1898 Филатов К. Очерк народных говоров Воронежской губернии / К. Филатов // Рус. філол. вестн.— Варшава, 1898.— Т. 37–39.

Філак 1997 Філак І. Я. Ентомологічна лексика українських говорів району Карпат: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. Я. Філак.— Ужгород, 1997.— 23 с.

Фроляк 1988 Фроляк Л. Д. Ботаническая лексика украинских говоров Северного Приазовья: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л. Д. Фроляк.— К., 1988.— 17 с.

Хрептак 1982 Хрептак І. Я. Мотиви номінації в українській народній ентомологічній номенклатурі / І. Я. Хрептак // Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат. — Ужгород, 1982.— С. 80–84.

Чевердак 1990 Чевердак В. В. Лексичні та граматичні синоніми в східнослобожанських говірках: На матеріалі лексики на позначення людини та її рис / В. В. Чевердак // Проблеми укр. діалектолог. на сучасн. етапі: Тези доп. і повід. XVI Респ. діалектолог. нар.— Житомир, 1990.— С. 167–168.

Чепіга 1992 Чепіга І. П. Будівельна лексика староукраїнської мови / І. П. Чепіга // Мовознавство.— 1992.— № 2.— С. 51–61.

Черниш 1990 Черниш Т. О. Реконструкція внутрішньої форми поліських реліктів праслов'янської доби у галузі підсично-вогняного землеробства / Т. О. Черниш // Проблеми укр. діалектолог. на сучасн. етапі: Тези доп. і повід. XVI Респ. діалектолог. нар.— Житомир, 1990.— С. 151–152.

Чучка 1979 Чучка П. П. Словотвір українських андронімів / П. П. Чучка // Питання словотвору / За ред. проф. І. І. Ковалика.— К.: Вища шк., 1979.— С. 152–161.

Шамота 1985 Шамота А. М. Назви рослин в українській мові / А. М. Шамота.— К.: Наук. думка, 1985.— 162 с.

Шарпило 1960 Шарпило Б. А. Сравнительно-историческая характеристика украинских говоров восточной Слобожанщины (Старобельщины): Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Б. А. Шарпило.— К., 1960.— 24 с.

Шарпило 1959 Шарпило Б. А. Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-східного наріччя української мови / Б. А. Шарпило.— Луганськ, 1959.— 53 с.

Шафонський 1851 Шафонский А. Черниговскаго намѣстничества топографическое описание съ краткимъ географическимъ и историческимъ описаниемъ Малыя Россіи / А. Шафонський.— К.: Тип. ун-та, 1851.— 697 с.

Шило 1982 Шило Г. Ф. Будівельна лексика в західноукраїнських говорах / Г. Ф. Шило // Лексика укр. мови в її зв'язках з сусідніми слов'ян. і неслов'ян. мовами: Тези доп.— Ужгород, 1982.— С. 117–118.

Шило 1979 Шило Г. Ф. Структурні типи українських технічних термінів: На матеріалі лісової та деревообробної термінології / Г. Ф. Шило // Питання словотвору / за ред. проф. І. І. Ковалика.— К.: Вища шк., 1979.— С. 28–42.

Широкова 1991 Широкова О. Г. Дериваційна універбізація в чеській мові (у зіставленні з російською) / О. Г. Широкова // Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов: Зб. наук. праць.— К., 1991.— С. 194–210.

Шмелёв 1973 Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики: На материале русского языка / Д. Н. Шмелёв.— М.: Наука, 1973.— 280 с.

Шмелёв 1977 Шмелёв Д. Н. Современный русский язык: Лексика / Д. Н. Шмелёв.— М.: Просвещение, 1977.— 334 с.

Stieber 1956 Stieber Z. Zarys dialektologii języków zachodniosłowiańskich (z wyborem tekstów gwarowych) / Z. Stieber.— Warszawa, 1956.— 273 s.

Jurkowski 1971 Jurkowski M. Ukraińska terminologia hydrograficzna / M. Jurkowski.— Wrocław, 1971.— 240 s.

Яз. ном. ВН 1977 Языковая номинация: Виды наименований.— М., 1977.— 357 с.

Яз. ном. ОБ 1977 Языковая номинация: Общ. вопр.— М.: Наука, 1977.— 360 с.

Janów 1926 Janów J. Gwara małopruska wsi Moskowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych / J. Janów.— Lwów, 1926.— 276 s.

Ястремська 2002 Ястремська Т. О. Структурно-семантична організація та географічна диференціація пастушої лексики гуцульського говору: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. О. Ястремська.— К., 2002.— 20 с.

Словники та лінгвістичні атласи

Авдеева 2008 Авдеева М. Т. Словарь украинских говоров Воронежской области: В 2 т.— Воронеж: Изд.-полигр. Центр Воронеж. гос. ун-та, 2008.— Т. 1: А-М.— 228 с.

Асаула Словник 2011 Асаула М. Словник дитячого мовлення Центральної Слобожанщини (Харківщини) / Марина Асаула.— Х.: ХІФТ, 2011.— 212 с.

АУМ 1984–2001 Атлас української мови у 3-х т.— К.: Наук. думка, 1984–2001.— Т. 1–3.

Ващенко 1960 Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко.— Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1960.— Вип. 1.— 107 с.

Ганудель 1980–1990 Ганудель З. Т. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини / З. Т. Ганудель. — Братислава, 1980–1990. — Т. 1–2.

Герман 1995–1998 Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини / К. Ф. Герман. — Чернівці, 1995–1998. — Т. 1–2.

Глуховцева 2003 Глуховцева К. Д. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнослобожанських говірок / К. Д. Глуховцева. — Луганськ: Альма матер, 2003. — 181 с.

Гороф'янюк 2012 Гороф'янюк І. В. Ботанічна лексика центральноподільських говірок: Матеріали до Лексичного атласу української мови / І. В. Гороф'янюк. — Вінниця: ПП І. Б. Балюк, 2012. — 304 с.

Гримашевич 2002 Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок / Г. І. Гримашевич. — Житомир: Північноукр. діалектолог. центр Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка, 2002. — 184 с.

Гуцульські говірки 1997 Гуцульські говірки. Короткий словник / За ред. Я. В. Закревської. — Львів, 1997. — 232 с.

Дзензелівський Й. О. 1958–1993 Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України: Лексика / Й. О. Дзензелівський. — Ужгород, 1958–1993. — Ч. I–III.

Дзензелівський 1984 Дзензелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови / Й. О. Дзензелівський. — К.: Наук. думка, 1984. — 308 с.

Дзензелівський 1987 Дзензелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови / Й. О. Дзензелівський. — К.: Наук. думка, 1987. — 300 с.

ЕСУМ 1982–1989 Етимологічний словник української мови в семи томах. — К.: Наук. думка, 1982–1989. — Т. 1–3.

Євтушок 1993 Євтушок О. М. Атлас будівельної лексики Західного Полісся / О. М. Євтушок. — Рівне, 1993. — 134 с.

Леснова 1999 Леснова В. В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: Людина та її риси. — Луганськ, 1999. — 76 с.

Лисенко 1974 Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. — К.: Наук. думка, 1974. — 260 с.

Магрицька 2003 Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область) / І. Магрицька. — Луганськ: Знання, 2003. — 172 с.

Матеріали 1971–1979 Матеріали до словника буковинських говірок. — Чернівці, 1971–1979. — Вип. 1–6.

Москаленко 1958 Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко. — Одеса, 1958. — 78 с.

Назарова 1985 Назарова Т. В. Лінгвістичний атлас нижньої Прип'яті / Т. В. Назарова. — К.: Наук. думка, 1985. — 136 с.

Никончук 1994 Никончук М. В. Лексичний атлас правобережного Полісся / М. В. Никончук. — К., 1994. — 386 с.

Никончук 1979 Никончук М. В. Матеріали до Лесичного атласу української мови: Правобережне Полісся / М. В. Никончук. — К.: Наук. думка, 1979. — 314 с.

НТСУМ 2008 Новий тлумачний словник української мови / Укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. — К.: Аконтіт, 2008. — Т. 3. — 864 с.

Огієнко 1979–1995 Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови / І. Огієнко. — Вінніпег: Наклад. тов-ва «Волінь», 1979–1995. — Т. 1–4.

Омельковець 2003 Омельковець Р. С. Атлас західнополіських назв лікарських рослин / Р. С. Омельковець. — Луцьк: Вежа, 2003. — 132 с.

Онишкевич 1984 Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. — К.: Наук. думка, 1984. — Ч. 1–2.

Піпаш, Галас 2005 Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. — Ужгород, 2005. — 266 с.

Сабадош 1999 Сабадош І. В. Атлас ботанічної лексики української мови / І. В. Сабадош. — Ужгород: Ужгород. держ. ун-т, 1999. — 104 с.

Сагаровський 2011 Сагаровський А. А. Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Вип. 1. А — Об'ясняться / А. А. Сагаровський. — Х.: ОВВ НМЦ ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. — 296 с.

Сизько 1990 Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини: Навч. посібник / А. Т. Сизько. — Дніпропетровськ: Дніпропетровськ. ун-т, 1990. — 100 с.

Скорофатова 2009 Скорофатова О. А. Атлас назв корисних рослин в українських східнослобожанських говірках / А. О. Скорофатова. — Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2009. — 337 с.

Грінченко 1907–1909 Словарь української мови: В 4 т. / За ред. Б. Грінченка. — К., 1907–1909. — Т. 1–4.

СБН 1928 Словник ботанічної номенклатури (Проект): Матеріали до української термінології та номенклатури. Українська Академія Наук. — К.: Держвидав України, 1928. — 313 с.

СБГ 2005 Словник буковинських говірок / За ред. Н. В. Гуйванюк. — Чернівці: Рута, 2005. — 688 с.

СДЛЛ 2002 Словник діалектної лексики Луганщини / за ред. З. С. Сікорської. — К.: Шлях, 2002. — 224 с.

СМТ Г. Кв.-Осн. 1978–1979 Словник мови творів Г. Квіткі-Основ'яненка: У 3-х т. — Х., 1978–1979. — Т. 1–3.

СУСГ 2002 Словник українських східнослобожанських говірок. — Луганськ, 2002. — 224 с.

Tarnacki 1939 Tarnacki J. Studia porównawcze nad geografią wyrazów: (Polesie-Mazowsze) / J. Tarnacki. — Warszawa, 1939. — 102 s.

Ужченко 2005 Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. — Луганськ: Альма матер, 2005. — 348 с.

Укр. діалектологія 2005 Українська діалектологія. Фрагмент Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини): Навчально-методичні матеріали для студентів філологічного факультету (відділення української мови та літератури) / Укл. А. А. Сагаровський. — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2005. — 58 с.

Фасмер 1964–1973 Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. — М.: Прогресс, 1964–1973. — Т. 1–4.

Чабаненко 1992 Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4-х т. / В. А. Чабаненко. — Запоріжжя, 1992. — Т. 1–4.

Юрченко 1975 Юрченко А. С. Украинский диалектный словарь Харьковской области (фрагмент словаря) / А. С. Юрченко, Л. И. Ройзензон, С. И. Ройзензон // Труды Самарканд. ун-та. — Самарканд, 1975. — Вып. 272: Вопросы фразеологии. — № 8. — С. 192–208.

Юрченко 1993 Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко — Х.: Основа, 1993. — 176 с.

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ (СПІВВІДНОШЕННЯ ЦИФРА — СЕЛО)

1. Лиман Перший Дворічанського р-ну Харківської обл.
2. Чернешина Борівського р-ну Харківської обл.
3. Чернешина Зачепилівського р-ну Харківської обл.
4. Циркуни Харківського р-ну Харківської обл.
5. Грушине Первомайського р-ну Харківської обл.
6. Петропавлівка Куп'янського р-ну Харківської обл.
7. Кутузівка Харківського р-ну Харківської обл.
8. Козача Лопань Дергачівського р-ну Харківської обл.
9. Баранове Валківського р-ну Харківської обл.
10. Пересічне Дергачівського р-ну Харківської обл.
11. Городне Краснокутського р-ну Харківської обл.
12. Бригадирівка Балаклійського р-ну Харківської обл.
13. Барчани Харківського р-ну Харківської обл.
14. Шийківка Борівського р-ну Харківської обл.
15. Смирнівка Лозівського р-ну Харківської обл.
16. Безлюдівка Харківського р-ну Харківської обл.
17. Стариця Вовчанського р-ну Харківської обл.
18. Ходяківка Сумського р-ну Сумської обл.
19. Гресі Золочівського р-ну Харківської обл.
20. Перемога Харківського р-ну Харківської обл.
21. Зелений Гай Великобурлуцького р-ну Харківської обл.
22. Пархомівка Краснокутського р-ну Харківської обл.
23. Андріївка Балаклійського р-ну Харківської обл.
24. Власівка Кегичівського р-ну Харківської обл.
25. Рогівка Валківського р-ну Харківської обл.
26. Нечволодівка Куп'янського р-ну Харківської обл.
27. Бурбулатове Близнюківського р-ну Харківської обл.
28. Максимівка Богодухівського р-ну Харківської обл.
29. Шовкопляси Дергачівського р-ну Харківської обл.
30. Кутьківка Дворічанського р-ну Харківської обл.
31. Кругляківка Куп'янського р-ну Харківської обл.
32. Верхньоводяне Близнюківського р-ну Харківської обл.

33. Малинівка Чугуївського р-ну Харківської обл.
34. Водяне Близнюківського р-ну Харківської обл.
35. Вільхуватка Новодолазького р-ну Харківської обл.
36. Новоолександрівка Вовчанського р-ну Харківської обл.
37. Червоноармійське -II Вовчанського р-ну Харківської обл.
38. Новоселівка Новодолазького р-ну Харківської обл.
39. Кисівка Коломацького р-ну Харківської обл.
40. Червоний Шахтар Ізюмського р-ну Харківської обл.
41. Семенівка Дергачівського р-ну Харківської обл.
42. Олексіївка Краснокутського р-ну Харківської обл.
43. Просяне Новодолазького р-ну Харківської обл.
44. Шапківка Куп'янського р-ну Харківської обл.
45. Таранівка Зміївського р-ну Харківської обл.
46. Лиман Зміївського р-ну Харківської обл.
47. Крисине Богодухівського р-ну Харківської обл.
48. Паськівка Вовчанського р-ну Харківської обл.
49. Бабенкове Ізюмського р-ну Харківської обл.
50. Курилівка Куп'янського р-ну Харківської обл.
51. Тимченки Зміївського р-ну Харківської обл.
52. Мурафа Краснокутського р-ну Харківської обл.
53. Вільхуватка Великобурлуцького р-ну Харківської обл.
54. Борщівка Балаклійського р-ну Харківської обл.
55. Борова Харківської обл.
56. Бірки Зміївського р-ну Харківської обл.
57. Братениця Богодухівського р-ну Харківської обл.
58. Вербівка Балаклійського р-ну Харківської обл.
59. Веселе Харківського р-ну Харківської обл.
60. Великі Хутори Шевченківського р-ну Харківської обл.
61. Глущенкове Борівського р-ну Харківської обл.
62. Попівка Красноградського р-ну Харківської обл.
63. Гракове Чугуївського р-ну Харківської обл.
64. Гути Богодухівського р-ну Харківської обл.
65. Дмитрівка Первомайського р-ну Харківської обл.
66. Жовтневе Сахновщинського р-ну Харківської обл.
67. Жовтневе Дворічанського р-ну Харківської обл.
68. Задонецьке Зміївського р-ну Харківської обл.
69. Іванівка Барвінківського р-ну Харківської обл.
70. Іллічівка Барвінківського р-ну Харківської обл.
71. Ков'яги Валківського р-ну Харківської обл.
72. Катеринівка Великобурлуцького р-ну Харківської обл.

73. Кам'янка Ізюмського р-ну Харківської обл.
74. Колодязне Дворічанського р-ну Харківської обл.
75. Катеринівка Лозівського р-ну Харківської обл.
76. Лютівка Золочівського р-ну Харківської обл.
77. Манченки Харківського р-ну Харківської обл.
78. Мерефа Харківського р-ну Харківської обл.
79. Наталіне Красноградського р-ну Харківської обл.
80. Новий Бурлук Печенізького р-ну Харківської обл.
81. Одноробівка Золочівського р-ну Харківської обл.
82. Пісочин Харківського р-ну Харківської обл.
83. Підлиман Борівського р-ну Харківської обл.
84. Червона Балка Близнюківського р-ну Харківської обл.
85. Алісівка Близнюківського р-ну Харківської обл.
86. Рокитне Нововодолазького р-ну Харківської обл.
87. Сніжків Валківського р-ну Харківської обл.
88. Старий Салтів Вовчанського р-ну Харківської обл.
89. Савинці Балаклійського р-ну Харківської обл.
90. Лозова Кегичівського р-ну Харківської обл.
91. Успенське Балаклійського р-ну Харківської обл.
92. Хрущова Микитівка Богодухівського р-ну Харківської обл.
93. Чепіль Балаклійського р-ну Харківської обл.
94. Чемужівка Зміївського р-ну Харківської обл.
95. Шевченкове Близнюківського р-ну Харківської обл.
96. Лукашівка Близнюківського р-ну Харківської обл.
97. Жовтневе Барвінківського р-ну Харківської обл.
98. Сахновщина Харківської обл.
99. Богуславка Борівського р-ну Харківської обл.
100. Андріївка Кегичівського р-ну Харківської обл.
101. Олександрівка Лозівського р-ну Харківської обл.
102. Революційне Вовчанського р-ну Харківської обл.
103. Рідвянка Лозівського р-ну Харківської обл.
104. Скрипаї Зміївського р-ну Харківської обл.
105. Шипувате Великобурлуцького р-ну Харківської обл.
106. Катеринівка Близнюківського р-ну Харківської обл.
107. Золочів Харківської обл.
108. Кегичівка Харківської обл.
109. Леб'яже Чугуївського р-ну Харківської обл.
110. Липчанівка Ізюмського р-ну Харківської обл.
111. Чапаєве Кегичівського р-ну Харківської обл.
112. Черкаська Лозова Дергачівського р-ну Харківської обл.

113. Черкаський Бишкін Зміївського р-ну Харківської обл.
114. Берестове Близнюківського р-ну Харківської обл.
115. Криштопівка Близнюківського р-ну Харківської обл.
116. Миколаївка Чугуївського р-ну Харківської обл.
117. Липці Харківського р-ну Харківської обл.
118. Чугуїв Харківської обл.
119. Мала Вовча Вовчанського р-ну Харківської обл.
120. Козіївка Краснокутського р-ну Харківської обл.
121. Дегтярка Нововодолазького р-ну Харківської обл.
122. Пристін Куп'янського р-ну Харківської обл.
123. Хорошеве Харківського р-ну Харківської обл.
124. Комунар Харківського р-ну Харківської обл.
125. Єфремівка Первомайського р-ну Харківської обл.
126. Олексіївка Первомайського р-ну Харківської обл.
127. Краснопавлівка Лозівського р-ну Харківської обл.
128. Солоницівка Дергачівського р-ну Харківської обл.
129. Зарічанка Дергачівського р-ну Харківської обл.
130. Сосонівка Нововодолазького р-ну Харківської обл.
131. Першотравневе Богодухівського р-ну Харківської обл.
132. Мала Комишуваха Ізюмського р-ну Харківської обл.
133. Мирне Краснокутського р-ну Харківської обл.
134. Токарівка Дворічанського р-ну Харківської обл.
135. Шевченкове Харківської обл.
136. Черемушна Валківського р-ну Харківської обл.
137. Яблунівка Валківського р-ну Харківської обл.
138. Костянтівка Зміївського р-ну Харківської обл.
139. Старий Мерчик Валківського р-ну Харківської обл.
140. Слобідка Краснокутського р-ну Харківської обл.
141. Шестакове Вовчанського р-ну Харківської обл.
142. Красноград Харківської обл.
143. Гороховатка Борівського р-ну Харківської обл.
144. Великий Бурлук Великобурлуцького р-ну Харківської обл.
145. Красне Кегичівського р-ну Харківської обл.
146. Радківські Піски Борівського р-ну Харківської обл.
147. Чернещина Краснокутського р-ну Харківської обл.
148. Костянтинівка Краснокутського р-ну Харківської обл.
149. Лебедівка Сахновщинського р-ну Харківської обл.
150. Матвіївка Богодухівського р-ну Харківської обл.
151. Мала Рогозянка Золочівського р-ну Харківської обл.
152. Деригівка Новодолазького р-ну Харківської обл.

153. Михайлівка Краснокутського р-ну Харківської обл.
154. Коломак Харківської обл.
155. Караван Харківського р-ну Харківської обл.
156. Новомиколаївка Шевченківського р-ну Харківської обл.
157. Кулиничі Харківського р-ну Харківської обл.
158. Писарівка Золочівського р-ну Харківської обл.
159. Вовчанські Хутори Вовчанського р-ну Харківської обл.
160. Іванівка Вовчанського р-ну Харківської обл.
161. Ковалівка Краснокутського р-ну Харківської обл.
162. Колісники Зміївського р-ну Харківської обл.
163. Вільне Балаклійського р-ну Харківської обл.
164. Краснокутськ Харківської обл.
165. Безм'ятежне Шевченківського р-ну Харківської обл.
166. Комісарове Великобурлуцького р-ну Харківської обл.
167. Шелудьківка Зміївського р-ну Харківської обл.
168. Губарівка Богодухівського р-ну Харківської обл.
169. Новоолександрівка Сахновщинського р-ну Харківської обл.
170. Нова Іванівка Лозівського р-ну Харківської обл.
171. Шляхове Коломацького р-ну Харківської обл.
172. Федорівка Великобурлуцького р-ну Харківської обл.
173. Печеніги Харківської обл.
174. Мечебилове Барвінківського р-ну Харківської обл.
175. Червоноармійське Зачепилівського р-ну Харківської обл.
176. Нововербівка Красноградського р-ну Харківської обл.
177. Артемівка Печенізького р-ну Харківської обл.
178. Касянівка Сахновщинського р-ну Харківської обл.
179. Веселе Первомайського р-ну Харківської обл.
180. Рогозянка Великобурлуцького р-ну Харківської обл.
181. Мірошниківка Коломацького р-ну Харківської обл.
182. Устимівка Зачепилівського р-ну Харківської обл.
183. Мартове Печенізького р-ну Харківської обл.
184. Малі Кринки Шевченківського р-ну Харківської обл.
185. Олександрівка Золочівського р-ну Харківської обл.

ПІСЛЯМОВА РЕДАКТОРА

Гуманітарно-філологічна громадськість має бути втішена, поза-як з'явилося ще одне (крім дисертаційної роботи цього ж автора) наукове-прикладне дослідження з натурального мовлення центрально-нослов'янського регіону: ідеться у данім разі про працю Р. Сердеги.

Хліборобство (землеробство) — одна з найдавніших форм господарської діяльності людини (раніші, очевидно, лише збиральництво, полювання й рибальство), ним займалися прото-протоукраїнці ще за неоліту, у 3–2 тисячолітті до нашої ери пшеницю, ячмінь, просо вирощували трипільські племена на території Правобережного лісостепу. У східних слов'ян землеробство було чи не основним заняттям, як для задоволення своїх потреб, так і на продаж, обмін (не йдеться, зрозуміло, поки що про буряк, картоплю, кукурудзу, соняшник).

Самоочевидно, що лексика (й виробнича фразеологія) сільської господарки й деяких інших дотичних сфер — урядний об'єкт лінгвістичного дослідження, оскільки певний сегмент її тривалий час надійно зберігається у мові (мовленні), має традиційно-архаїчні елементи, але й природно-адекватно реагує на сучасні життєво-технічні інновації. Справді, її фактаж забезпечує об'єктивний ланцюг тяглості, перейманості: минуле — нинішнє — (?!) майбутнє), з демонстрацією динаміки розвитку.

Інтерес до призибування, систематизації, наукового опису відповідної тематичної групи номенів і логічний, і виправданий, і цінний, і перспективний. Власне, діалектолог, вивчаючи будь-який рівень системи (навіть фонетичний чи граматичний), має справу з гвірними фактами, що реалізуються у звичайній виробничо-побутовій лексичі, яка традиційно стосується сільськогосподарської сфери.

Сільськогосподарську номенклатуру в українській діалектології досліджено недостатньо (на це нарікати завжди є підстави), хоч у різний час і на різних територіях їй спеціально чи принагідно віддавали такі вчені, як О. Бабичева, З. Бичко, Я. Вакалюк, В. Ващенко, Т. Вороніна, П. Гриценко, Й. Дзендзелівський, Л. Дорошенко, Я. Закревська, Г. Козачук, В. Куриленко, О. Малахівська, Н. Марчук, О. Миголинець, Ф. Непийвода, М. Никончук, М. Парипа, Й. Пуйо, І. Сабадош, Ю. Тарнацький, М. Ткачук, В. Цаценко й ін.

Власне, лише кілька з названих дослідників дотично торкнулися південно-східного, зокрема центральнслобожанського, фактажу, між тим, ця територія надзвичайно важлива і роллю у формуванні літературної мови, і цінністю синхронно-говірною, і, зрозуміло, розвиненим багатогалузевим традиційним сільським господарством із відповідним лексико-фразеологічним супроводом, що важливо для редагованої роботи.

Учені кафедри української мови філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна останнім часом (хоча було і кілька помітних попередників — Л. Лисиченко, О. Плетнева, О. Юрченко) докладають чимало зусиль у науково-практичному вивченні центральнслобожанської говірної дійсності: захищено кандидатські дисертації Р. Сердегою («Лексика традиційного господарювання в говорах Центральної Слобожанщини (Харківщини)» — 2005 р., М. Асаулою («Лексика «дитячого спілкування» у говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини)» — 2011 р. Остання, крім звичайних малоформатних публікацій, 2011 року спромоглася видати «Словник дитячого мовлення Центральної Слобожанщини (Харківщини)».

Заходами кількох членів кафедри реалізується значний цінністю й обсягом проект — укладання діалектного словника Центральної Слобожанщини. У його рамках укомплектовано картотеку місцевих діалектом приблизно на 60 000 одиниць (із 423 сіл регіону), видано перший випуск «Матеріалів до ДСЦС (X)» (2011 р.), підготовлено й 2012 р. має вийти друком другий (разом «А» — «Я», практично готовий у попередньому технічному варіанті й увесь словник на 17–18 тисяч різнотипних (лексичних, семантичних, словотвірних, фонетичних, фразеологічних...) діалектизмів. Є змога підготувати й видати окремий фразеологічний говірний словник Харківщини.

Ми торкнулися ситуації з ДСЦС (X), бо й роботи Р. Сердеги, й М. Асаули виконані бодай із частковим використанням картотеки словника.

Р. Сердега у пропонованій монографії на достатньому говірному матеріалі із 185 пунктів, здобутому і самостійно (за авторським спеціалізованим питальником на 545 позицій), і частково взятому з Картотеки діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини), представив номенклатурні групи рослинних культур, періодів їх розвитку й досягання, назви хвороб і шкідників, аграрних виробничих процесів, знарядь, агентів, сільгоспримішень, засобів транспортування тощо.

Позитивно, що автор не обмежився багатоаспектним розглядом лексики, а вдався до вправної словотвірної характеристики складників системи, віддавши достатньо кваліфікованої уваги способам (і різновидам) — морфологічному, морфолого-синтаксичному, лексико-синтаксичному, лексико-семантичному..

Без сумніву, неабияку цінність у роботі становить «ареалогічний» (четвертий) розділ, як і будь-яке дослідження просторової поведінки (характеристики) сем, семем, лексем (варіантів). Лінгвогеографічних праць у нас узагалі обмаль, а з матеріалом центральнослобожанським — і поготів. Без лукавства пояснити таку «байдужість», інертність діалектологів доволі просто: це надто забарна, клопітна, відповідальна річ, бо навіть тільки здобути вірогідний зіставний фактаж хоча й 185 пунктах (це, до речі, немало) дуже складно.

Автор монографії і з цим належно упорався, лінгвогеографічно описавши велику кількість членів системи й подавши 10 високоінформативних карт (*оранка; транспортні засоби для перевезення дров, немолоченого збіжжя, зерна; передня частина коси; ріпа; м'ята, середина кавуна* тощо).

Із побажальних зауважень можна було й дозволити собі, наприклад, бачити деталізовані елементи упряжі (кінської, волової): *барок, віжки, вудила, вуздечка, заноза, мундштук, наритник, обротька, підпруга, підшийок, притика, сідло, снізка, стремено, супоня, трензель, тяз, хомут, чашовина, черезсідельник, шора, штельвага, ярмо...*

Не завадили б і подробиці у назвах традиційного воза.

Можна виявити незгоду з міркуванням автора про «запозичення з російської мови» слів, приміром, *лук, тиква*. Майже всі етимологічні словники свідчать, що ці лексеми походять із якоїсь неслов'янської (давньогерманської, фракійської) індоєвропейської мови, далі — праслов'янська, потім, очевидно, проукраїнська й, зрештою, російська.

Принагідно (уже безвідносно до монографії) зауважимо, що не слід уважати росіянізмами елементи *красний* «червоний», *неділя* «тиждень», *пахати* «орати», *празник* «свято» і подібні. Те ж і зі словом, наприклад, *больниця*. В українській загальнонародній мові воно природно почувається у ланцюжку: *біль, болиголов, болісний, болісність, боліти, болоче, болючий, болючість, боляче, болячка, больовий, відболіти, заболілий, заболіти, зболений, переболіти...*; доволі продуктивний елемент словотворення теж «дозволяє» — *крамниця, митниця, мідниця* (майстерня), *пивниця, лічебниця, олійниця, різниця* (бойня) тощо. Навіть якби його не було (а «болница» фіксується

писемно з XI ст.), говірна система заладнала б «лакуну» самостійно, виходячи зі своїх можливостей і потреб.

Узагалі беззастережно орієнтуватися щодо «запозичень» на сучасні літературні мови не слід, бо навіть відбирання із можливого спільного фонду сем-лексем-фразем до них не завжди збігається із ситуацією (фактами) у діалектах (ідеться про українську й російську даність). Сусідня споріднена мова часто провокує своєрідну реанімацію колишніх елементів, але це вже певна підтримувальна стимуляція, а не звичайні запозичення.

Повертаючись до роботи Р. Сердеги, слід констатувати, що вона своєчасна, актуальна, містить достойний, коректно опрацьований і гідно репрезентований фактичний матеріал. Монографія посяде належне місце у ряді інших (К. Глуховцевої, Я. Закревської, В. Мойсієнка, М. Никончука, В. Сабаша, В. Ужченка, В. Чабаненка тощо), присвячених різним аспектам вивчення діалектного мовлення.

До речі, після певного доповнення й універсалізації оригінальний натуральний фактаж дослідження цілком можна було б видати як своєрідний спеціалізований словник сільськогосподарської лексики Харківщини, чого так потребує українська територіальна лінгвістика.

Праця Р. Сердеги, без сумніву, стане у пригоді студентам-гуманітаріям, краєзнавцям, мовознавцям, етнографам, етнологам, етнолінгвістам, історикам, письменникам, журналістам — усім, кому у силу наукових чи аматорських інтересів небайдуже народне мовлення.

А. А. Сагаровський, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сердега Руслан Леонідович — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Середню освіту здобув у Солоницівській загальноосвітній школі № 1 (Харківська область). З 1995 р. по 2000 р. навчався в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. Отримавши вищу освіту, з 2000 р. по 2001 р. працював учителем української мови та літератури в Солоницівській загальноосвітній школі № 1. Одночасно працював за сумісництвом викладачем кафедри української мови філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. З 2001 по 2004 роки був аспірантом цієї ж кафедри. У 2005 р. успішно захистив кандидатську дисертацію «Лексика традиційного господарювання в говорах Центральної Слобожанщини (Харківщини)». Автор понад 30 наукових публікацій. Основні праці: «Українська діалектологія. Навчальний посібник» (Харків, 2011; співавтор А. А. Сагаровський), «Тлумачний словник сучасної української мови. Загально-вживана лексика», «Тлумачний словник сучасної української мови. Фахова лексика» (Харків, 2009; за заг. ред. проф. В. С. Калашника) та ін. Є також автором поетичної збірки «Рефлексії життя» (Харків, 2010), виданої під псевдонімом Ростислав Сердешний. Коло наукових зацікавлень — питання дослідження діалектної лексики, лінгвістичний і лінгвокультурологічний аналіз українських повір'їв, виражених реченням.

Наукове видання

СЕРДЕГА Руслан Леонідович

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ЛЕКСИКА В ГОВІРКАХ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ (ХАРКІВЩИНИ)**

Монографія

Відповідальний за випуск: *А. А. Сагаровський*
Літературний редактор, коректор: *Е. Ю. Котенко*
Оформлення: *А. С. Кулак*

Підписано до друку 24.12.2012. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура «Ньютон».
Наклад 300 прим. Ум. друк. арк. 12,9. Зам. № 51-12

Видавництво «МОНОГРАФ»

ФОП Іванченко І. С.

Тел.: +38-057-756-09-25, +38-050-40-243-50

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників та розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК №4388

www.monograf.com.ua

